SZEGED

Convietuirea
EGYÜTTÉLÉS

Revista românilor din Seghedin

- MINORITATES
- ISTORIE
- ÎNVĂȚĂMÂNT
- INTERCULTURALITATE
- TRADIȚII
- ARTA CUVÂNTULUI
- SEMN DE CARTE

Anul 6 * nr. 3– 4 * - 2002- Anul 7 * nr. 1–2 * 2003

Revista trimestrială **Conviețuirea** — Együttélés
este editată de:
Catedra de limbă și literatură română
a Universității din Seghedin
Autoconducerea Minorității Române din Seghedin
Asociația Culturală a Românilor din Seghedin
Parohia Ortodoxă din Seghedin

Apariția revistei este susținută financiar de:
Autoconducerea Minorității Române din Seghedin

*

Colectivul de redacție
TIBERIU BOCA, MIHAELA BUCIN redactor,
PETRU CÎMPIAN, ȘTEFAN CRÂSTA, EVA IOVA,
MIHAI COZMA, MISKOLCZY AMBRUS
Coperta: ȘTEFAN OROIAN
Editor responsabil și coordonator: Gheorghe Petruşan
Adresa redacției
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar
Román Nyelv és Irodalom Tanszék
6725 SZEGED, Hattyas sor 10
Telefon/Fax: 62/546-093
E-mail: petrusan@jgytf.u-szeged.hu
ISSN 1417-0078

*

Scrierile reflectă părerea personală a autorilor, păstrînd ortografia originală a manuscriselor.
Kérjük szerzőinket, hogy floppyn, CD-n vagy csatolt file-ban küldjék el kéziratikat!
Autorii sunt rugați să trimită materialele publicabile pe dischetă, CD-ROM ori atașate la e-mail.

Conviețuirea

Együttélés

Anul 6 * nr. 3– 4 * - 2002- Anul 7 * nr. 1–2 * 2003

SUMAR

MINORITATES
Eva Iova, Rolul presei în viaţa unei minorităţi 3
Barna Bodó, Protecţia minorităţilor prin promovarea unor legi speciale 6
Kese Katalin, "A kisebbségi kérdés a legmodernebb, legidőszerűbb, legégetőbb szociológia" . 9
Mihai Cozma, Despre un proces numit asimilare etnică 15
Szűcs Norbert, A cigányokkal kapcsolatos társadalmi távolság mértéke a szegedi lakosság körében 32
Petrusán György, Tájnyelv-vesztés, identitásvesztés 50

ISTORIE
Prof.univ.dr. Alexandru Roz, Intelectualii români din Ungaria şi Preparandia din Arad 54
Prof. Dr. Miskolczy Ambrus, Román történelem a reformáció jegyében 59
Peter Weber, Românii din Transilvania şi Ungaria la mijlocul secolului al XIX-lea în impresiile de călătorie ale lui John Paget 68
Petrusán György, Kossuth és Bălcescu 74

ÎNVĂŢĂMÂNT
Dr. Ştefan Gencărău, Normă şi ortografie. Câteva repere 83
Dr. Ladislau Fodor, Puncte de vedere privind conceptul, etiologia şi formele inadaptării şcolare 86
Dr. Oláh János CSc, Pázmány Péter az egészséges életmódra nevelésről 93

INTERCULTURALITATE
Prof. Dr. Miskolczy Ambrus, Magyarok és románok1849 tavaszán és nyarán Gyulay Lajos naplóinak tükrében 1850 — 1868 (1848-1849 emlékezete és az emlékezés játékai a forradalom után) 98
Lector George Irimiaş, Beneficii şi condiţionări ale bilingvismului în abordarea traducerii . 136

TRADIŢII
Vida Anikó – Bodnár Ilona, A szlovákok és a románok önképének összehasonlító elemzése . 140
dr.Rodica Raliade
dr.Mihaela Nubert-Cheţan, Lecturi identitare 150

ARTA CUVÂNTULUI
Andrea Menyhért*, Elementul predicativ suplimentar. Realizarea pronominală 158
Dr. Doru Mateoc, Configuraţii rasial-identitare în romanul faulknerian. Dimensiunea retorică162
Eugenia Irimiaş, Istorismul utopiei. Neoliberalism şi globalitate. 168
Carmina Popescu, Metafora "turnului de fildeş"[1] 176
Conf. dr. C. Milaş, Adnotări cu privire la adjectivele necomparabile 179
Diana Berindei, Metonimia 182

SEMN DE CARTE
Maria Berényi, *În pragul noului mileniu / Új évezred küszöbén.* 187
Carmina Popescu, Vasile Filip, Universul colindei româneşti 188

Rolul presei în viaţa unei minorităţi

Perspectivă generală cu referire la evoluţia în timp a săptămânalului Foaia românească

Eva Iova
redactor şef
Foaia românească

În anul 1904, revista *Familia*, care atunci apărea la Oradea, publică mărturisirea unei bătrâne despre ceea ce a însemnat pentru ea şi o întreagă generaţie de cititori revista lui Iosif Vulcan: *"Eram măritată, şi încă nu citisem nimic româneşte. Într-o zi, era mi se pare prin '65, mă surprinse unchiul cu o foaie românească, pe care era scris* Familia. *O foaie românească! O prind în mână, încerc să cetesc, silabisez şi m-am trudit vreo trei ore până am reuşit să cetesc cât de cât. Îmi plăcea mult cum sună graiul românesc şi-mi pare că şi acum simt căldura focului ce ardea în faţă, în ochii şi-n tot sufletul meu, de bucurie că voi învăţa a ceti româneşte... Tocmai ca mine mai sunt încă multe bunice, cari numai cetind* Familia *au învăţat a ceti româneşte şi a se îndrăgi de limba românească."*

Au trecut aproape 100 de ani de la mărturisirile acestei femei bătrâne şi uşor se poate să credem că aceste vremuri au trecut. Azi nu mai învaţă nimeni să citească din ziare, mai ales nu limba sa maternă.

Consider totuşi că pentru orice jurnalist român din Ungaria de astăzi (şi poate nu numai) colegii înaintaşi, cei care au început să pună bazele presei în limba română trebuie să fie priviţi drept modele. Normele profesionale ale jurnalisticii nu s-au schimbat nici în ultimul deceniu: atât presa scrisă cât şi cea electronică are datoria de *a informa*, *a educa* şi *a deconecta* cititorul, ascultătorul sau telespectatorul.

În ultimul timp însă revoluţia tehnologică a împins comunicarea spre limite de neimaginat. Datele sunt transmise cu viteza luminii, textele, imaginile, sunetele sunt digitalizate, iar sateliţii de telecomunicaţii, revoluţia în telefonie şi conectarea computerelor în reţea pe Internet schimbă, puţin câte puţin, ordinea lumii. Această revoluţie tehnologică nu poate să nu atingă şi presa minoritară.

Alături de normele generale, azi publicul are şi alte necesităţi faţă de presă:

- să descopere şi să publice informaţii care să înlocuiască zvonurile şi speculaţiile;
- să reziste controlului guvernamental;
- să acorde informaţii electoratului;
- să monitorizeze acţiunea şi inacţiunea guvernelor, a reprezentanţilor aleşi şi a serviciilor publice;
- să liniştească tulburările şi să tulbure liniştea, oferind o voce celor care, în mod normal, nu se pot face auziţi în public;
- să ofere societăţii – constant şi permanent – o oglindă, reflectând virtuţile şi viciile sale;
- şi să promoveze circulaţia liberă a ideilor.

Bineînţeles, această înşirare ar mai putea continua şi cu alte cerinţe ale publicului.

Deoarece mi-am propus în lucrarea de faţă să analizez în primul rând presa minorităţilor, aş mai adăuga la cele înşirate până acum 4 noi elemente. În cazul unei reviste sau a unei emisiuni de radio sau tv a minorităţilor trebuie acordată atenţie şi la:

- promovarea valorilor naţionale;
- folosirea unui limbaj îngrijit;
- întărirea identităţii de neam;

- şi la arhivare, colecţionare.

Presa unei minorităţi trebuie să fie condusă de idei pozitive, constructive, evitând în totalitate senzaţionalul bazat pe stereotipuri şi prejudecăţi. Orice persoană care trăieşte într-o ţară în condiţii de minoritar este deosebit de sensibilă. Bineînţeles, asta depinde şi de modul în care şi-a păstrat sentimentele faţă de neamul din care face parte, dacă îşi practică în mod autentic şi general limba părinţilor şi a bunicilor, cât de tari sunt acele fire invizibile care îl leagă de neamul său etc.
În cazul acestui grup de oameni, presa seamănă mai mult cu o şcoală, cu o instituţie de învăţământ, decât cu presa universală. Din anumite puncte de vedere, de exemplu, o revistă a unei minorităţi dacă publică o scriere mai "scandaloasă" poate face o daună pentru microsocietatea căreia i se adresează. Scopul presei minoritare, deoarece se adresează unei comunităţi mici la număr, nu poate fi acela de a alunga, a distanţa cititorii, ci din contră, trebuie acordată atenţie fiecărui individ, însă dintre toţi aceştia are prioritate cel care prezintă valoare, care întăreşte identitatea naţională, care este reprezentativ pentru această minoritate.

Ce poate face jurnalistul dacă în cadrul unui grup minoritar există divergenţe, ne-nţelegeri şi acestea se reflectă şi prin publicaţii, prin mass-media? Conform regulilor jurnalistice trebuie să asigure posibilitatea de prezentare a punctelor de vedere pentru ambele părţi şi să lase pe seama cititorului cui dă dreptate, cu cine este de acord. Dar să nu uităm că fiind vorba de un grup de oameni relativ nu prea numeros, legăturile personale (de rudenie, de prietenie) pot influenţa în mare măsură găsirea adevărului. Oricât este de greu, jurnalistul minoritar trebuie să se străduiască să ocupe un rol neutru, imparţial.

La fel ca oricare altă revistă din lume, are datoria de a ţine o oglindă în faţa societăţii. Cu siguranţă: în cazul minorităţilor este şi mai sensibil să-ţi vezi greşelile şi să ţi le şi însuşeşti, însă sunt cunoscute cazuri când muşamalizarea realităţilor face o daună ce doar în mai mulţi ani se poate repara.

În presa minoritară, între jurnalist şi subiectul posibil, legătura este una specială: reporterul vorbeşte acelaşi grai, cunoaşte îndeaproape realitatea vieţii de minoritar, o problemă gravă (ca de exemplu desfiinţarea unei şcoli sau a unei instituţii minoritare) este şi problema lui personală (poate copilul lui frecventează tocmai acea şcoală) ş.a.

Fiind vorba de o societate mică (deseori şi închisă) spiritul critic al presei are anumite limite. E greu să prezinţi – oricât de obiectiv ai dori să fii – greşelile, neregulile unei singure persoane pentru că se consideră drept atac la persoană, cu toate că aceleaşi greşeli în societatea mare nu se acceptă, nu se tolerează. Subiectele sensibile deseori trebuie tratate ca generalităţi, cu multă precauţie.

Printre rolurile specifice ale presei minoritare amintim şi îmbunătăţirea, ridicarea nivelului cunoaşterii limbii moderne. Probabil, cele mai multe grupuri minoritare suferă de faptul că limba vorbită de ele, din anumite motive (de exemplu distanţa – nu neapărat geografică – de ţara-mamă; influenţele slabe ale culturii aparţinând aceluiaşi neam etc.) nu evoluează în aceeaşi măsură ca limba vorbită în ţara-mamă. În multe cazuri, grupul minoritar preia expresiile lumii moderne din limba ţării în care trăieşte. Presa minoritară este deseori nevoită să devină un substitut educaţional pentru minoritatea respectivă. Aceasta, în principal din cauza constrângerilor (vizibile sau nu, recunoscute sau nu) la care este supus învăţământul subordonat unei programe aflată sub control guvernamental.

Orice minoritate trăieşte în permanenţă cu sabia lui Damocles deasupra capului, simte pregnant şi constant teroarea invizibilă a ameninţării cu pierderea a unor valori, sau chiar cu pierderea totală a identităţii. Cu atât mai mult, acest fapt este resimţit de o minoritate restrânsă ca număr.

În acest caz, presa minoritară ar trebui să aibă şi un pronunţat rol de arhivare, de consemnare a unor valori culturale şi spirituale, ameninţate sau chiar condamnate cu iminenta dispariţie. Desigur că toate aceste atribute substitutive ale presei minoritare sunt generate şi de lipsa unor instituţii specializate (muzee, biblioteci, unităţi de învăţământ independente). Dar chiar şi avându-le,

condiţiile specifice mediului în care funcţionează, iar uneori chiar propria lor inconsecvenţă obligă presa, real interesată de problemele minorităţii respective, să intervină şi în aceste domenii.

În Ungaria de azi, necesitatea de a scrie în limba română după cel de-al doilea război mondial a apărut în anul 1950. Prima revistă a românilor din Ungaria a fost fondată de Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria. În vara anului 1950 a apărut numai un singur număr al publicaţiei, care atunci se numea *Libertatea noastră*, reluându-şi activitatea permanentă după jumătate de an, la 15 ianuarie 1951. Prima redacţie a fost adăpostită de sala profesorală a liceului N. Bălcescu, cei mai mulţi dintre primii jurnalişti fiind profesori de şcoală medie. La sfârşitul anului 1957, datorită împrejurărilor politice din acele vremuri, redacţia a fost mutată la Budapesta, schimbându-se nu numai titlul revistei în *Foaia Noastră*, ci în mare măsură s-a modificat şi componenţa colectivului redacţional. Ziarul revine la locul lui de baştină în 1971. *Foaia Noastră* apare săptămânal din anul 1978, iar tânăra echipă de atunci se străduia să fie cât mai apropiată cititorilor, să aibă cât mai mulţi abonaţi. De la colegii de atunci ştim că *Foaia* şi-a atins numărul maxim de abonaţi pe la mijlocul anilor '80, când avea 1500 de abonaţi, dintre care mai multe sute erau în România. De la începutul anilor '90, *Foaia* – care a trecut prin mai multe schimbări de titlu: *Noi, românii din Ungaria*; *Noi, săptămânal al românilor din Ungaria*, iar din 1998 *Foaia românească* – încearcă să-şi găsească locul şi rolul în viaţa minorităţii române de aici.

Consider că primii zece ani după schimbarea sistemului politic a fost şi pentru intelectualii români din Ungaria o perioadă de permanentă căutare. Jurnalistul, reporterul a trebuit – şi trebuie şi azi – să se confrunte cu realitatea: lumea modernă aduce după sine şi asimilarea, uniformizarea, slăbirea identităţii şi, nu în ultimul rând, o distanţare de cultura strămoşească şi de limba maternă. O preocupare permanentă a colectivului redacţional de azi este ca *"Foaia românească să devină o revistă a familiilor, o publicaţie care să nu lipsească din nici o casă unde trăiesc români în Ungaria"*.

Publicaţia săptămânală se străduieşte să ofere teme interesante tuturor generaţiilor. Pentru atingerea acestui scop considerăm că cea mai bună alegere este o revistă de tip magazin, care se adresează atât tinerilor, părinţilor şi bunicilor, credincioşilor, iubitorilor de artă şi literatură sau admiratorilor sportului. Dacă în Foaie vor găsi de citit toate generaţiile, vom putea fi cu adevărat foaia familiilor. Ştim că în Occident există reviste sau ziare, care sunt citite de mai multe generaţii, pentru că în casa părintească copiii s-au obişnuit cu o anumită publicaţie, iar după fondarea unei noi familii aceasta devine fidelă publicaţiei respective. Obişnuinţa şi fidelitatea ar putea fi două lucruri elementare şi pentru noi. Suntem conştienţi totodată că această fidelitate trebuie să fie reciprocă.

În cazul comunităţii româneşti din Ungaria nu se mai poate tăgădui că dacă nu vom face ceva, atât noi cât şi organismele abilitate din România, în câţiva ani – şi nici nu prea mulţi –, nu vom mai şti să vorbim româneşte. Lumea care ne înconjoară se dezvoltă atât de repede, încât toate noţiunile mai noi – din comoditate – le împrumutăm din limba ţării în care trăim, limba maghiară. Dacă nu vom avea legături cu ţara-mamă, nu ne vom putea menţine limba maternă. Vom fi ca nişte naufragiaţi, care trăiesc ani sau decenii pe o insulă, şi care sunt lipsiţi de influenţele noi. În mod spontan nu ne vom putea păstra limba prea mult timp, va trebui să facem eforturi conştiente, vom avea nevoie de împrejurări artificiale. Cunoaştem exemple când un om este nevoit să trăiască mulţi ani într-o ţară unde nimeni nu-i vorbeşte limba maternă, fiind nevoit să vorbească aproape tot timpul în limba ţării respective. Din aceste povestiri ştim că prin lectură poţi să te ţii la curent cu limba maternă. Cred că acesta ar trebuie să fie şi rolul *Foii româneşti*, şi bineînţeles al oricărei publicaţii minoritare.

Protecţia minorităţilor prin promovarea unor legi speciale

Barna Bodó
Timişoara

Începând cu a doua jumătate a deceniului trecut s-au promovat, în mai multe ţări din Europa Centrală şi de Est, legi speciale cu scopul de a reglementa statutul conaţionalilor în şi faţă de ţara mamă. Aceste legi pot fi şi sunt studiate din diferite puncte de vedere: în primul rând ca strategii de viitor pentru comunităţile respective, apoi ca acte juridice şi, în fine, ca provocări politice. Această ultimă dimensiune a devenit, de curând, mai exact după elaborarea şi adoptarea legii statutului maghiarilor de peste graniţă, poate, cea mai importantă, cu conotaţii şi influenţe nu numai asupra relaţiilor interstatale româno-maghiare respectiv a relaţiilor româno-maghiare din România, dar şi în planul procesului de integrare europeană, datorită intervenţiilor române la structuri ale Consiliului Europei şi ale Uniunii Europei.

Provocarea politică datorată acestor legi îşi face efectul cel puţin în trei planuri: în ţara care adoptă legea, în cadrul comunităţilor minoritare care sunt grupul ţintă ale acestor legi respectiv în acele ţări în care aceste comunităţi minoritare trăiesc. Scopul acestui demers se restrânge la analiza acestei ultime dimensiuni.

Prima observaţie legată de legea statutului maghiarilor de peste graniţă (în continuare: legea statutului) este una generală: după ce analiştii erau dispuşi să accepte afirmaţiile mult şi apăsat repetate ale politicienilor în privinţa normalizării relaţiilor româno-maghiare intra- şi interstatale, situaţia actuală indică precaritatea acestor afirmaţii. Statutul minorităţii maghiare din România s-a schimbat într-adevăr odată cu intrarea, în 1996, în coaliţia de guvernare a UDMR, reprezentarea politică a acestei comunităţi în România, şi se contura o abordare fără încărcături psihologico-istorice, depolitizată a problemei minoritare. Această schimbare se dovedeşte, însă, a fi, în lumina celor întâmplate în arena politică românească după apariţia legii statutului, una conjuncturală. Minoritatea – în speţă cea maghiară – este acceptată de majoritate ca partener politic intern numai în condiţiile unui anumit sprijin politico-economico-cultural din partea naţiunii mamă. În accepţiunea clasei politice româneşti, în privinţa naturii şi dimensiunii acestui sprijin trebuie consultată naţiunea majoritară din ţara unde trăiesc aceste minorităţi. Naţiunea majoritară îşi revendică, astfel, privilegiul unui anumit protectorat, a unei tutele în privinţa minorităţilor. Se ajunge la bine cunoscuta dilemă legată de minorităţi: cine şi prin ce instrumente politice va ţine cont de opinia respectiv de opţiunea comunităţii?

Actori politici din România vorbesc despre lipsa de loialitate a (membrilor) comunităţii maghiare din România numai pentru faptul că legea statutului, pe neplacul acestora, n-a fost combătută şi refuzată de maghiari. Sunt formulate opinii dezavuante la adresa maghiarilor pe motivul că după ce UDMR a participat la guvernare, deci organizaţia maghiarilor a fost invitată şi acceptată în cea mai importantă structură de putere, ei spun da formulei oferite de legea statutului, fără un consult prealabil cu majoritatea.

Ce conţine această lege devenită, peste noapte, piatra de încercare a relaţiilor româno-maghiare? Are sau nu elemente noi, ce ar face-o diferită de legile privind statutul unor comunităţi minoritare, existente la adoptarea ei? Să nu uităm că România, la rândul ei, a adoptat şi ea, în 1998, o lege a statutului pentru românii de peste graniţă – fără nici un consult al vreunui guvern vecin.

Prin legea maghiară se abordează problemele legate de statutul maghiarilor minoritari în două planuri: statutul lor în ţara ai căror cetăţeni sunt, respectiv în ţara mamă, Ungaria. Legea se bazează, din punct de vedere conceptual, pe două teze. Prima: conaţionalii de peste graniţă trebuie sprijiniţi în eforturile lor de prezervare şi promovare a identităţii lor şi a tot ceea ce înseamnă aceasta din punct de vedere cultural şi social. A doua: acest sprijin, însă, nu trebuie să ducă la dislocarea acestor grupuri/comunităţi din regiunile unde trăiesc de multă vreme, deci nu se doreşte declanşarea unei

migraţii de proporţii ale acestor grupuri spre ţara mamă. În consecinţă, legea statutului promovează anumite drepturi ale maghiarilor minoritari în ţara mamă Ungaria, respectiv prevede anumite ajutoare şi facilităţi ce devin accesibile în ţara în care trăiesc.

Legea are ca scop schimbarea situaţiei actuale, când un minoritar maghiar ajuns în Ungaria se simte străin, fiind tratat ca orice străin de către oficialităţi. Aceasta în ciuda faptului că în ţara unde trăieşte este, adesea, acuzat de neloialitate faţă de aceasta din cauza apartenenţei la o altă cultură. Totodată, minoritarul maghiar se simte în Ungaria, în plan social, la discreţia unor forţe necontrolabile de el, fiind tratat, în comparaţie cu turiştii străini veniţi din ţări bogate, conform condiţiilor sale financiare: ca cetăţean de rangul doi. Prin acordarea unor drepturi în Ungaria maghiarilor de peste graniţă în privinţa accederii la serviciile sistemului de protecţie socială, la cele ale instituţiilor de cultură şi învăţământ – cele din urmă numai în anumite condiţii şi foarte limitat – maghiarii minoritari dobândesc un statut bine determinat în ţara mamă. Dreptul la muncă de trei luni pe an oferit maghiarilor de peste graniţă merită atenţie deosebită, fiind restrictiv în comparaţie cu situaţia din Slovacia unde legea similară conferă drept la muncă nelimitat în timp. Acest drept limitat este expresia intenţiei legiuitorului de a nu prilejui sub nici un fel migrarea unor mase din locuri cu o economie mai precară decât cea a Ungariei spre această ţară. Aceeaşi intenţie poate fi identificată şi mai clar în facilităţile conferite prin lege minoritarilor maghiari acolo unde ei trăiesc. Legea prevede ajutor acelor familii care îşi trimit copii în şcoli cu limbă de predare maghiară, respectiv oferă posibilitatea accesării unor ajutoare minoritarilor pentru a-şi continua studiile universitare.

Se pune întrebarea dacă opţiunea pentru şcoală într-o limbă minoritară creează probleme ce trebuie compensate prin facilităţi speciale. Unde minoritarii constituie majoritate locală – nu. În alte cazuri răspunsul este afirmativ. Să luăm exemplul Timişoarei unde funcţionează 3 şcoli generale cu predare în limba maghiară. Numărul şcolilor elementare în oraş este de 10 ori mai mare, în consecinţă copiii care urmează aceste şcoli trebuie, zilnic, să parcurgă distanţe considerabil mai mici decât colegii lor de la şcolile cu o limbă de predare diferită de cea română. Sunt cartiere mari, la distanţe considerabile de şcolile minoritare, de unde drumul până la şcoală durează peste o oră. Chiar dacă ar exista transport şcolar în oraş, acesta n-ar rezolva problema elevilor maghiari – minoritari, la modul general – pentru simplul motiv că traseul acestuia nu poate fi stabilit după necesităţile unei minorităţi care trebuie să ajungă nu la şcoala cea mai apropiată ci la o anumită şcoală din oraş. Părinţii minoritari sunt supuşi la o presiune mai mare atât financiar cât şi din punctul de vedere al bugetului de timp.

Ce aduce nou această lege faţă de legile deja amintite din Slovacia sau România? Legea 150/1998 privind acordarea de sprijin comunităţilor româneşti de pretutindeni prevede finanţarea unor acţiuni de sprijin pentru comunităţile româneşti de pe teritoriul altor state. Totodată, conform legii, se creează un fond în acest sens, la dispoziţia primului ministru şi se înfiinţează centrul Hurmuzachi, aflat în subordinea ministerului educaţiei cu sarcina de a elabora şi coordona programe de pregătire în vederea admiterii tinerilor români de pretutindeni în instituţii de învăţământ din România. Pentru anul 1998 suma prevăzută pentru centru era de 5 miliarde lei, sumă comparabilă cu bugetul unui oraş mai mic. Regăsim în această lege ambele elemente ale legii maghiare: atât sprijinul pe teritoriul altor state cât şi facilităţile oferite în ţara mamă. Diferenţe, totuşi, există. Românii din afara ţării nu au acces direct la serviciile sistemului de asigurare socială din România, respectiv nu se prevede accesabilitatea unor ajutoare pentru cei care pe teritoriul altor state optează pentru învăţământ în limba română. Aceste diferenţe sunt valabile şi prin comparaţie cu legea slovacă.

Legea maghiară pusă în aplicare poate avea, prin specificităţile arătate, efect de disimilare. Poate opri sau încetini acel proces de asimilare care este prezent chiar şi în societăţi cu o democraţie funcţională. Aceasta este diferenţa care s-a dovedit a fi deranjantă pentru mulţi politicieni români. În luările de poziţie privind legea, înainte şi imediat după adoptarea legii de către parlamentul de la Budapesta, clasa politică românească califica legea drept inacceptabilă, printre motive invocate fiind iresponsabilitate politică faţă de vecini, amestec în treburile interne ale unor ţări, destabilizarea situaţiei din Europa Centrală şi de Est, amestecul politicului în sfera concurenţială, nerespectarea unor

principii şi norme europene, ajungându-se până la invocarea Trianonului respectiv a unui iredentism ungar. Merită atenţie deosebită poziţia PNL-ului exprimată cel mai pregnant de preşedintele partidului, de la care a pornit, prin luări de poziţie foarte dure, această campanie politică, pentru expunerea unor idei şi opinii surprinzătoare. Conform acestei legi Ungaria ar dori, în opinie liberală, să atragă în ţara mamă milioane de maghiari din ţările vecine cu ea, fapt ce ar duce la destabilizarea economică şi politică a zonei. Un studiu asupra textului legii relevă exact contrariul acestei afirmaţii. În privinţa legii slovace similare s-ar putea afirma acest lucru – ceea ce la vremea respectivă nu a semnalat nimeni. Observăm, odată în plus, că problema maghiară este diferit tratată faţă de problemele celorlalte minorităţi.

După ce PNL a abordat subiectul şi celelalte partide s-au simţit obligate a lua poziţie faţă de legea statutului. Natura situaţiei a făcut ca toate aceste declaraţii să fie de respingere. După ce şi partidul de guvernământ a dat publicităţii, sub semnătura premierului, o declaraţie de totală respingere a legii statutului – cercul s-a închis. Unii politicieni au vorbit chiar de necesitatea suspendării tratatului de bază româno-ungar semnat în 1996. Relaţiile între cele două ţări au intrat într-o fază dificilă.

Se pune întrebarea: cine se face responsabil pentru acest curs al evenimentelor? La Bucureşti se invocă lipsa dorinţei de cooperare a Budapestei care, în opinia oficialilor, nu a informat guvernul român despre legea ce se pregătea a fi adoptată. Reacţia Budapestei este de negare, indicând mai multe ocazii când s-au dat relaţii despre lege încă din faza de pregătire. Oficialităţile din Bucureşti au internaţionalizat problema legii statutului adresându-se unor structuri europene cum ar fi Consiliul Europei, acuzând nerespectarea unor norme internaţionale în materie. Reacţiile venite din partea unor oficiali europeni conţin două genuri de mesaje. Legea maghiară nu aduce atingere nici unui principiu european – de fapt nici nu s-au stabilit norme europene în materie –, respectiv la promovarea oricărui act juridic trebuie avut în vedere efectele în planul relaţiilor interstatale. Concret: chiar dacă legea statutului nu conţine elemente inacceptabile privind protecţia minorităţilor, orice astfel de lege trebuie să ţină cont de sensibilitatea ţărilor vecine unde aceste minorităţi trăiesc.

Evoluţia evenimentelor ne permite formularea unor concluzii în problema promovării unor legi speciale pentru protecţia minorităţilor.

1. Actele normative în domeniul protecţiei minorităţilor sunt *legi contextuale*. Dincolo de textul legii are/dobândeşte importanţă contextul social-istoric în care ea se aplică. Legi importante cum sunt cea care conferă cetăţenie dublă tuturor croaţilor, şi celor din România; legea germană care instituie legitimaţii Volksdeutsch pentru etnicii germani din regiunile estice; legea statutului pentru slovacii de peste graniţă sunt acceptate fără problemă, nu produc nici o reacţie din partea factorilor politici. Alte legi, de aceeaşi factură, devin surse de tensiuni interstatale.
2. Guvernul de la Bucureşti a ezitat să formuleze o opinie în privinţa legii statutului maghiarilor, lăsând, astfel, câmp liber de acţiune partidelor politice. Acestea, în primul rând cele din opoziţie, în luările lor de poziţie au ca principal scop capitalul electoral, din care motiv recurg la modul de abordare "confirmat" de istorie prin prisma aşa-zisului interesul naţional, făcând abstracţie de elementele legate de noile impuneri în contextul integrării europene.

Budapesta trebuia să obţină răspuns de la Bucureşti privind legea statutului nu pentru că promova ceva care ar fi adus atingere unor principii europene, inexistente în materie, ci pentru faptul că relaţiile de bună vecinătate sunt un element de bază în construcţia noii Europe. Bucureşti-ul nu a înţeles, parese, că într-o Europă unită şi declarativ dorită minoritarul nu va mai fi sub tutela politică exclusivă a majorităţii din ţară, el se va plasa într-un mediu politic în care influenţele venite din partea ţării mame vor fi definitorii.

"A kisebbségi kérdés a legmodernebb, legidőszerűbb, legégetőbb szociológia"

Kese Katalin
ELTE Román Filológiai Intézet
Budapest

E megállapítás Bitay Árpád egyik írásában olvasható, amely 1926-ban jelent meg a ***Magyar Kisebbség***-ben[1] Baranyai Zoltánnak a kisebbségek helyzetével foglalkozó könyve kapcsán[2]. De ki is volt tulajdonképpen Bitay Árpád, mit jelentett a maga korában és korának? "Az erdélyi magyar közéletnek és tudományosságnak erős tartó oszlopa"[3], aki azon fáradozott, hogy irodalmárként, nyelvészként, történészként és műfordítóként a románság és a magyarság közös múltjának feltárásával a román kulturális értékeket a magyarság felé közvetítse, a romániai magyarság kultúráját pedig megismertesse a román néppel. Úttörő volt a maga nemében, ugyanis a korabeli magyar írók közül többen is vállalkoztak fordításra románból magyarra, de ennek ellenkezője már nehezebbnek bizonyult, mert a magyar kulturális értékek román nyelvű tolmácsolásához el kellett sajátítani a román nyelvet, kapcsolatokat kellett teremteni és fenntartani román írókkal. Az alábbiakban e sokoldalú, fiatalon elhunyt (negyven évet élt) tudós életpályájáról és közéleti tevékenységéről szeretnék szólni, szeretném felvázolni a magyarországi olvasóközönség előtt eddig ismeretlen portréját.

Bitay Árpád sokgyermekes székely családból származott. Apja vasúti raktárnok volt. Az általános iskola elvégzése után, egyházi ösztöndíjban részesült és Kolozsvárt, Brassóban, valamint Gyulafehérvárt folytatott tanulmányokat. Érettségi vizsgáinak letétele után, 1915 júniusában katonai behívót kapott és a Brassóban állomásozó 46. gyalogezredhez került. Hadapród - őrmesteri ranggal az olasz harctérre került, ahol Doberdón 30 hónapot töltött kisebb-nagyobb megszakításokkal. 1918-ban a piavei csatában gázmérgezést kapott, amely szívelégtelenséget és magas vérnyomást váltott ki nála és korai halálának okozója lett.

Még a háború alatt beiratkozott a kolozsvári egyetem jogi karára, tanulmányait azonban a debreceni egyetemen fejezte be. 1919. június 6-án jogi doktorrá avatták, jogász azonban soha nem lett belőle. Professzorai közül Márki Sándor volt rá a legnagyobb hatással, noha előadásait csak kiegészítő kurzusként hallgatta.

Az 1919-20-as tanévben elvállalta a gyulafehérvári gimnázium egyik tanárának helyettesítését. Közben az iskolában bevezették a román nyelv tanítását és így a történelem mellett nyelvórákat is tartott. Nyelvi ismereteinek elmélyítése végett a nyári szünidőben részt vett a Brassó melletti Hosszúfaluban a magyar tanárok részére rendezett román nyelvtanfolyamon.

1920 őszén kinevezést kapott a kolozsvári Marianumba (leánynevelő intézet), amelynek különböző tagozatain (tanítóképző, polgári iskola, kereskedelmi tanfolyam, felső kereskedelmi leánygimnázium) kezdetben mint helyettes tanár, 1923 után pedig mint rendes tanár működött. Történelmet, valamint román nyelvet és irodalmat tanított és ezzel párhuzamosan a kolozsvári teológiai fakultáshoz tartozó tanárképző intézetben is tartott órákat (1920-1921).

Bitay Árpád a tanítás mellett beiratkozott a kolozsvári Ferdinánd Tudományegyetem bölcsészkarára, ahol olyan híres egyéniségek óráit látogatta mint Sextil Puşcariu (román irodalom a XIX. század elején, az istro-román dialektus), Nicolae Drăganu (román mondattan), Ion Lupaş (újkori román történelem), Onisifor Ghibu (a pedagógia története). Sextil Puşcariu volt egyébként a kolozsvári román egyetem első rektora. Bitay e négy professzortól nagyon sokat tanult és egyetemi tanulmányainak befejezése után is kapcsolatban állt velük -1923. március 19-én történelemből és román irodalomból kitüntetéssel szerzett tanári képesítést-.

1925-ben kinevezték tanügyi szakreferensnek, mely tisztségétől megválva 1927-ben és 1928-ban három félévet a berlini és a lipcsei egyetemen töltött. Romanisztikát, szlavisztikát, török és finnugor ,

nyelvészetet, valamint általános fonetikát hallgatott, de foglalkozott angol, lett és albán nyelvészettel is.

1929 január elsejétől haláláig a gyulafehérvári római katolikus teológia tanára volt, ahol a román nyelv mellett latint és németet is tanított.

Bitay Árpád szerepet kapott a politikai életben is és sokat tett a kisebbségi magyarság érdekében. 1931-ben az akkori miniszterelnök, Nicolae Iorga megbízta a kisebbségi minisztérium magyar osztályának vezetésével, mely tisztséget egy évig töltötte be. Közben, 1933-ban Gyulafehérvár alpolgármestere lett és öt éven keresztül a romániai Országos Tanügyi Főtanácsnak egyedüli magyar tagja. A gyulafehérvári egyházmegyei tanácsban is tevékenykedett igazgatótanácsosként.

E tanulmány megírásakor elsősorban arra törekedtem, hogy Bitayt minél több oldaláról, minél több jellegzetes vonásával együtt bemutassam. Néhány fontosabb művén keresztül szeretném különböző alkotási területeit megismertetni az olvasóval. Ezeknek az írásoknak megvan az a sajátosságuk, hogy mindegyikben jelen van a szerző gondolkodásának mélysége, eredetisége. Természetesen Bitay tevékenységének még így is maradtak olyan területei, melyeket itt nem tudtam kellő részletességgel szemléltetni. Ami azonban leglényegesebb életművében, abból remélem, mégis csak sikerül adnom ízelítőt.

Elsőként ***A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése*** (Alba-Julia-Gyulafehérvár, 1922) című könyvét említeném, amellyel az volt a célja, hogy felébressze a művelt magyar olvasóközönség érdeklődését a román irodalom, annak korszakai és jelesebb írói iránt, hogy elősegítse a román irodalomtörténetben való tájékozódást. Mint az előszóban jelzi, "a fejlődés genetikus kimutatására és az összefüggések szerves kidomborítására" törekedett. Éppen ezért történelmi és művelődéstörténeti szempontokat figyelembe véve szól az első román törvénykönyvekről (1640, 1646, 1652), a román népköltészetről, a színészet, valamint a sajtó és a hírlapirodalom fejlődéséről is.

Bitay könyvét olvasva, meggyőződhetünk a román irodalomban való tájékozottságáról, az egyes írók műveinek alapos ismeretéről. Forrásait ugyan nem tünteti fel, de említést tesz a román és más nyelvű tudományos szakirodalom monografikus termékeinek tanulmányozására.

Az egymással politikai és kulturális téren versengő fejedelmek - a havasalföldi Matei Basarab, aki 1632-től majdnem huszonkét éven át és a moldvai Vasile Lupu, aki 1634-től tizenkilenc esztendeig volt hatalmon- az első román nyomdák alapítói, akik "pravilă"-nak nevezett törvénykönyveket adtak ki, amelyek dacára annak, hogy nem mutatnak sok eredetiséget, mégis a román szellemi élet részét képezik. Főként bizánci forrásokból táplálkoznak, de a XVI. század egyik jelentős jogtudósának, Farrinaciusnak tételei is fellelhetők bennük. E törvénykönyvek elsősorban egyházi jellegűek, fordítóik pedig a havasalföldi és a moldvai krónikaírás legjobbjai közül kerültek ki (Mihail Moxa, Teodosie Logofătul).

Bitay részletesen foglalkozik a román szellemi élet fejlődésében jelentős szerepet játszó népköltészettel, két csoportra osztva azt: a nem írott román népi irodalom (lírai, epikus, drámai, oktató jellegű) és az írott (hősies vagy regényes jellegű, vallásos erkölcsi okulásokkal záródó, etikus termékek és jövendőmondó, szerencsét kutató könyvek).

A román színészetről olvasva, megtudjuk, hogy az első színielőadásra 1798-ban került sor Bukarestben egy francia vándorszínész-társulat fellépésével. Húsz évvel később a fanarióta korszak alkonyán az egyik fejedelem-kisasszony, Ralu Caragea a palota egyik termét átalakította színházzá és ott franciából és olaszból fordított darabokat adtak elő görög nyelven, 1818-ban aztán, ugyancsak a fejedelem-kisasszony kezdeményezésére megnyílt az első havasalföldi színház egy bérelt házban, ahol még mindig görög előadásokat mutattak be a nézőknek. Időnként egy-egy vándorszínész-társulat is fellépett, köztük egy német. 1819-ben aztán színre került az első román nyelvű darab. 1821-ben a háború egy ideig véget vetett a havasalföldi román színészetnek. A ***Societatea Literară (Irodalmi Társaság***, 1827-1835) egyik fő törekvése az állandó román színház megteremtése volt. Noha az orosz megszállás (1828-1834) akadályokat gördített e törekvés elé, mégis sor került néhány előadásra. I Văcărescu németből és franciából fordított darabjait játszották műkedvelők. Hamarosan pedig

megalakult a ***Societatea Filarmonică,*** I. Heliade - Rădulescu irányításával, amely szintén támogatta a színjátszást.

1852-ben aztán felépült a bukaresti színház, de a színjátszás mégsem tudott megerősödni. Moldvában viszont a kormány vette kezébe a színügyet, állandó színügyi bizottságot kinevezve. Ennek tagjai: Negruzzi, Kogălniceanu és Alecsandri minden erővel hozzáláttak a színügy felvirágoztatásához. Alecsandri hármas célt tűzött ki maga elé: a román színpadi nyelv megteremtését, a műsorkészítést és a közönség színi műveltségre nevelését. Két színész nagymértékben hozzájárult az előadások sikeréhez, Mateiu Milo (1813-1895) és Nicolae Luchian (1821-1893). Alecsandri után I. L. Caragiale és B. Ştefănescu Delavrancea neve íródott be a színirodalom történetébe.

Bitay nyomon követi a román sajtó történetének főbb fejezeteit. Szól arról, hogy az első román könyvnyomdát Havasalföldön, Târgovişten alapította a törökök által Montenegróból elűzött Macarie szerzetes (1508). E nyomdában három szláv nyelvű egyházi könyv látott napvilágot (1508, 1510, 1512), majd harminc évig működését homály borította. 1545-ben és 1547-ben ismét megjelent két szláv nyelvű egyházi könyv. Feltételezhető, hogy e nyomdában tanulta meg a nyomtatást Coresi, akinek 23 éves brassói szereplése a román sajtó történetének jelentős periódusát képviseli (1560-1583). A XVI. század közepén túl nem sok adat áll rendelkezésünkre a havasalföldi sajtóról. Matei Basarab állította fel újra (1640) Govorán és ettől kezdve folytonos a havasalföldi román sajtó élete.

Moldvában Varlaam érsek és Vasile Lupu teremtették meg az első moldvai sajót Petru Movilă (1596-1646) román származású kijevi érsektől kölcsönzött betűkkel és munkásokkal. A nyomda első terméke Varlaam ***Carte Românească*** (1643) című műve volt. Vasile Lupu bukása után a háborús zűrzavarok közepette a nyomda elpusztult. Ezért kellett Dosofteinak első műveit Lengyelországban kinyomtatnia és csak miután Ioachim moszkvai érsek segítségével újra felállította a moldvai nyomdát, csak azután jelenhettek meg művei otthon. Ettől kezdve beszélhetünk a moldvai sajtó folytonosságáról.

A XVII. században Erdélyben a román sajtó a fejedelmek, I. Rákóczi és Apafi támogatásával virágzását élte.

A román sajtó fénykora a XVIII. század első éveire vezethető vissza, amikor Const. Brâncoveanu és Antim Ivireanul révén az egész keresztény Keletet ellátta vallásos nyomtatványokkal.

A XVIII. század közepén Balázsfalván megalakult a görög katolikus püspöki nyomda (1754), Páldi István kolozsvári nyomdászmester vezetésével.

A század végén a tanult erdélyi románságot már foglalkoztatta egy folyóirat alapításának eszméje 1821-ben aztán Budán megjelent Carcalechi ***Biblioteca Românească*** című lapja, havonta egy alkalommal. Havasalföldön I. Heliade Rădulescu, Moldvában Gh. Asachi, Erdélyben pedig Gh. Barițiu és I. Barac adták ki az első román újságokat. Az első latin betűs román újság T. Cipariu nevéhez fűződik (1847). Bukovinában az első román újság a Hurmuzachi testvérek kiadásában ***Bucovina*** (1848) címen jelent meg.

1853-ban A. Şaguna Szebenben_görög keleti püspöki (később érseki) nyomdát alapított és megindította a ***Telegraful român*** című egyházi újságot. Ettől kezdve a XIX. század második felében nagyon megszaporodtak az újságok, hírlapok, folyóiratok. Bitay szól néhány nevezetesebb újságalapítóról (Kogălniceanu, Bolliac, Odobescu stb.) és folyóiratról (***Familia, Convorbiri literare, Transilvania, Astra)*** és kitér a XX. század néhány folyóiratára (***Luceafărul, Sămănătorul*** stb.) és újságjára is (***Floarea Darurilor, Neamul Românesc).***

Bitay Árpád irodalomtörténete a maga nemében ma is egyedülállónak tekinthető, noha nem töltheti be azt a szerepet, amit megjelenésekor betöltött. Akkor erre volt szükség. Többek között az a vád is érte, hogy tankönyv jellegű, ami azért nem helytálló, mert egy bonyolultabb szerkezetű és nyelvű szöveget nehezebben értettek volna meg a román nyelvet kevésbé vagy egyáltalán nem ismerő olvasók, tanárok. A könyv jelentőségét nagymértékben növeli a komparatista szempontok alkalmazása, a román és a magyar irodalom közötti kapcsolatok, párhuzamok, megjelenítése. A szerző párhuzamot állít fel Kagălniceanu és Széchenyi között gazdasági törekvéseik, reformpolitikájuk tekintetében, de érdekes összehasonlítást tesz Constantin Cantacuzino és Bethlen Miklós, Ion Neculce

és Mikes Kelemen, Mihail Sadoveanu és Gárdonyi Géza, valamint Liviu Rebreanu és Mikszáth Kálmán között. Egyes költőket, mint Mihai Eminescut elhelyezi az európai irodalomban. Külsejét Edgar A. Poe-hoz, országjáró szenvedélyét Gorkijhoz, szerelmi költészetét pedig Alfred Musset-hez hasonlítja. ***Szegény Dionis*** című bölcseleti írásában Kant és Goethe hatását véli felfedezni.

A könyv három kiadásban is megjelent román nyelven[4]. N. Iorga, a jeles román irodalomkritikus ekképpen szólt róla Bitayhoz írt levelében: "Az Ön könyve a legjobbak közül való és kívánom, hogy vigye honfitársai közé a mi lelkiségünk megismerését, amely soha nem volt idegen és most sem idegenkedik az Ön népe igazi lelkiségének megértésétől... Fogadja kérem, drága kolléga úr, megkülönböztetett nagyrabecsülésem kifejezését".[5]

Több cikk és tanulmány is jelzi, hogy Bitay Árpád a román-magyar kapcsolatok egyik legjobban felkészült kutatója volt. Írásokat közölt a ***Dacoromaniában***, az ***Anuarul Institutului de Istorie Naţionalăban***, az ***Erdélyi Irodalmi Szemlében*** és más folyóiratokban. 1927-ben Budapesten megjelent Benedek Marcell szerkesztésében az ***Irodalmi Lexikon***, melynek munkatársai között olyan jeles egyéniségek voltak mint Babits Mihály, Germánus Gyula, Schöpflin Aladár, Szabolcsi Bence, Szerb Antal, Trócsányi Zoltán stb. ***Román irodalom*** címszó alatt Bitay Árpád és Szentimrei Jenő jóvoltából megismerkedhetünk a régi és a megjelenése idején kortárs román irodalommal és a kulturális élet fejlődésével. Bitay esetében említést érdemelnek utalásai a magyar irodalomra, ugyanakkor elmarasztalásban részesült amiatt, hogy a régi román irodalomban túl nagy szerepet tulajdonít a magyar befolyásnak. Valószínű azonban, hogy e munkája elismeréseként bízták meg a Studium Rt. kiadásában és Dézsi Lajos volt kolozsvári egyetemi tanár szerkesztésében megjelenő három kötetes ***Világirodalmi Lexikon (Budapest, 1930)*** román címszavainak az összeállításával és megírásával. Terjedelemre Bitay sokkal nagyobb teret kapott itt, mint Benedek Marcell lexikonában. Négy oldalon keresztül, 103 címszó alatt mutatja be, az európai népek irodalmi áramlatába beleágyazva, a magyar irodalom fejlődésével párhuzamosan a román irodalmat.

Bitay volt az első, aki az ***Erdélyi Iskola*** történészeinek magyar kapcsolataira rávilágított, kiemelve azt, hogy a magyar felvilágosodás íróihoz és történészeihez hasonlóan a francia felvilágosodás, majd a francia forradalom eszméi szolgáltak számukra forrásként. Szintén ő szólt elsőként arról, hogy az Erdélyi Iskola tagjai egyik kiemelkedő alkotásának, a ***Budai Szótárnak (Lexiconul din Buda 1825)***, az első román etimológiai szótárnak a magyar részét Virág Benedek nézte át.

Munkásságának fontos időszakát képezi az a másfél évtized (1923-1937), amikor nyaranta előadásokat tartott N. Iorga Vălenii de Munteban megrendezett nyári egyetemén. Az alkalomszerűséget felhasználva, a magyar irodalom egész fejlődését felleltározta. Előadásai a román sajtóban pozitív visszhangra leltek és ezáltal az ókirályságbeli románság is felfigyelhetett a számára addig ismeretlen magyar szellemi élet kiemelkedő jelenségeire. Említést érdemelnek többek között a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 100 éves évfordulója alkalmából, Széchenyi István életét és kiemelkedőbb alkotásait bemutató előadása, továbbá az erdélyi magyar irodalmi mozgalmak történetét, Vörösmarty és Petőfi költészetét, a reformkor magyar irodalmát, Báthory István fejedelem születésének 400. évfordulója alkalmából emlékét felidéző, valamint Szenci Molnár Albertről és Madách Imre ***Az ember tragédiája*** című kiemelkedő művéről szóló előadásai. Bitay a magyar történetírás nagyobb eseményeiről is megemlékezett.

Román irodalomtörténete után, munkásságának szintén az első éveiben adta ki másik nagyobb lélegzetű művét, ***Rövid román nyelvtan. Különös tekintettel a hangváltozásokra*** (Kolozsvár, 1923), mely nem tekinthető olyan kiemelkedőnek és amellyel egyidőben három is megjelent: Victor Cheresteşiu, Emil Precup, valamint Victor Cheresteşiu, Iuliu Déri és N. Georgescu - Tistu tollából. A Dacoromania e nyelvtanokról recenziót közölt. Bitay nyelvtanát elemezve C. Lacea recenzens egy-két hiányosságra rámutatva pozitívan értékelte a művet és a szerző filológiai felkészültségét.[6] A könyv nem nyelvészek, hanem a latin nyelv szerkezetét és szellemét ismerő "laikusok" számára íródott, hogy betekintést nyerjenek a román nyelv struktúrájába és ezáltal könnyebben elsajátítsák.

Mint a cím is jelzi, a mű kitér a román nyelvre oly jellemző hangváltozásokra és azok okaira, ami nagymértékben növeli jelentőségét. A latin eredetű példák mellett más eredetűekről is szó esik, külön kiemelendő a szóhangsúly jelölése, mivel a román szabad hangsúllyal rendelkező nyelv, vagyis a szóhangsúly eshetik az utolsó szótagra (oráş) az utolsó előttire (bogátă), hátulról a harmadikra (república), sőt a szó végétől távol eső szótagra (şáptesprezece). A helytelen hangsúlyozás félreértésekhez is vezethet. Például trei copíi (három gyermek) és trei cópii (három másolat).

Az elismerő kritikák hatására, köztük N. Iorga tollából, 1924-ben Bitay Árpád az *Újság*ban 6 részes rövid nyelvtant tett közzé ***Gyakorlati román nyelvtan*** címmel.[7] Nyelvészeti alapozása azonban elsősorban a romanisztikához fűződik, az összehasonlító, kompartista nyelvészet érdekelte a legjobban. Kifejezetten nyelvészeti tanulmánya csak kevés van. Ezekben a rövidebb lélegzetű írásokban is a román-magyar együttélés nyelvi bizonyítékait kutatta. Kiemelném többek között ***Nyelv és névtörténeti tanulságok*** (Lugoş, 1926) című pár oldalas írását, amelyben a nevek kialakulásával, jelentésével foglalkozik és azt vizsgálja, hogy a név fedi e a nevet hordozó nemzetiséget, továbbá ***Újabb szempontok és adatok a román nyelv magyar elemeinek kutatásához*** című munkáját, amelynek alcíme ***Adalékok a román nyelv székely-magyar eredetű szavaihoz*** és a Székely Nemzeti Múzeum ötven éves jubileumára kiadott ***Emlékkönyv***ben jelent meg (Sepsiszentgyörgy, 1929, 619-632). Ez utóbbiban Bitay a moldvai csángó szókincset elemzi, utalva arra, hogy már a XVII. és XVIII. század moldvai krónikásainak műveiben - Gr. Ureche (1590-1647), Miron Costin (1633-1691), D. Cantemir (1673-1723) és I. Neculce (1672-1745) - , a XIX. század második fele óta pedig a moldvai román szépírók műveiben - I. Creangă (1837-1889), C. Hogaş (1848-1917), M. Sadoveanu (1880-1961), Cezar Petrescu (1892-1961) stb. nyomon követhetők magyar elemek. Nézete szerint a román nyelv magyar eredetű elemei a moldvai csángók révén honosodtak meg, másodsorban pedig a történelmi érintkezésen keresztül a magyar királyok majd az erdélyi fejedelmek alatt. A moldvai magyarság szerepét támasztja alá a moldvai toponímia.

Román irodalomtörténeti és nyelvészeti cikkein kívül, Bitay Árpád számos tanulmányt írt még, amelyek közül kitérnék néhányra. ***Az erdélyi románok a protestáns fejedelmek alatt*** (Dicsőszentmárton, 1925) című írásában művelődéstörténeti szempontból vizsgálja a protestáns fejedelmi Erdélynek a románsághoz való viszonyát egy jeles román irodalomtörténész és publicista, G. Bogdan - Duică szavait idézve: "Nagyon is megszoktuk már rosszat mondani a protestánsokról, kivált a kálvinistákról. Ők adtak nekünk román könyveket, román szónokokat és prédikátorokat, ők adtak, vagy helyesebben, kezdtek adni román diákokat külföldön; és a zsinatokon, habár önkényesen vezették is őket, nemcsak régi hitünk, hanem a vallásos babonának alsó formái ellen is küzdöttek. Ha az elsőt nem helyeseljük, az utóbbit lehetetlen nem helyeselnünk. Továbbá tőlük szivárogtak át mihozzánk egy állandó egyházi szervezetnek a kezdetei."[8] Említést tesz ezzel szemben N. Drăganu nézeteiről is.[9]

A moldvai magyarság. Történeti áttekintés (Cluj - Kolozsvár, 1926) című tanulmányában a moldvai magyarság, pontosabban a moldvai csángók eredetének kérdését boncolgatja az első egyháztörténeti adatokból kiindulva, mely a történeti és a nyelvészeti kutatás szempontjából egyaránt jelentős. Foglalkozik a XVI. századi moldvai katolicizmussal, továbbá az anyanyelv megtartásáért folytatott küzdelemmel. Kitér a csángókat tárgyaló történelmi és nyelvészeti irodalom néhány termékére és a "csángó" szó jelentésére, utalva arra, hogy egyesek szerint a csángók az etelközi magyarság ott visszamaradt utódai, akik a századok folyamán besenyő-kun-tatár elemekkel és az Erdélyből kivándorló székelyekkel keveredtek. Annyi bizonyos, hogy már a moldvai fejedelemség megalakulása előtt letelepedtek. Mások vélekedése szerint, a moldvai magyarság a német lovagok vezetésével vonult be, mivel a csángók lakta területeken a XIII. század elején a német lovagrend, II. Endrétől betelepítve (1211-1225), másfél évtizedig fontos történelmi szerepet játszott. Ami pedig a "csángó" név jelentését illeti, egyes nézetek szerint a bizánci ***tzangra ijj*** szóból ered, más felfogások szerint pedig a ***csengető (csengő)*** jelzőből, amire a csángó beszéd hangtani sajátosságaiból következtetnek, de a ***csamangó (család)*** származékának is tekintik nyelvészeti kutatások, vándorló, kóborló, elvándorló jelentéssel.

Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ből (Cluj-Kolozsvár, 1928) című írásban - az ***Erdélyi Irodalmi Szemle*** 1924 februári számában ***Gróf Széchenyi Istvánnak és apjának híre és egykorú ismertetése Romániában***, címmel közölt cikkéhez hasonlóan - arról a román nyelvű cirillbetűs kis könyvről szól, amely 1839-ben Jászvásáron az Albina Intézetben, vagyis a moldvai állami sajtó révén látott napvilágot és amelyre a bukaresti Akadémia könyvtárában bukkant. Szerzője Flechtenmacher Keresztély (1785-1843) brassói szász a fejedelmi tanács (Divanul Domnesc) jogi szakértője, jogtanácsosa, akit a moldvai fejedelem azért alkalmazott, hogy a moldvai törvénykönyv szerkesztési munkálatait vezesse. Bitay feltételezése szerint Flechtenmacher nem találkozott személyesen a Széchenyiekkel. Korábbi állításával ellentétben, miszerint Sükei Imre, az első bukaresti református lelkész ösztönzésére íródott a könyv,[10] Bitay most azt vallja, hogy Flechten-macher érdeklődését Viola József (1770-1858) marosszéki katonaorvos ébresztette fel, aki országos közegészségügyi főfelügyelő és egyben a fejedelem udvari orvosa is volt. Mint életrajzából kiderül, Flechtenmacher tudott magyarul. Az sem kizárt azonban, hogy figyelmét utazásai, valamint erdélyi szász, osztrák és német újságok is felhívhatták Széchenyi István alkotásaira. A könyv 4 számozatlan és 16 számozott lapból áll. Az utolsó három lapon verssel zárul, mely költészeti szempontból ugyan nem kiemelkedő, említést érdemel azonban a Hunyadi-Széchenyi párhuzam. Nyelvezete moldvai színezetű. Helyenként Flechtenmacher nyelvújítóként új szavakat is alkotott, amelyeket zárójelben értelmezett. Ezekre azért volt szükség, mert a román nyelv akkori szókincséből hiányzott a modern élet számos szava.

Bitay a szöveget teljesen hű magyar fordításban adja. (A függeléket alkotó vers P. Jánossy Béla fordítása). Meglátása szerint "ekkora magasztalással még honfitársaik sem írtak a két Széchenyi kultúr-heroizmusáról".[11] Széchenyi Istvánt így jellemzi: "a legkiválóbb férfiak közé tartozik; akaraterejét nagy reformátori tettek hirdetik; bátorsága, az emberiség javára buzgó, nemes lelkesedése, nagy s önzetlen hazaszeretete folytán új meg új nagy terveket vet fel hazája boldogulására. Törhetetlen erős akarata, kiváló szellemi tulajdonságai s félelmet nem ismerő bátor férfiassága elhárítanak minden akadályt azok elől".[12] "Széchenyi gróf közepes termetű, katonás külsejű, arcvonásai megnyerők, kellemesek és nagy értelmi erőt tükröznek".[13] Bitay azonban jogosan elmarasztalja Flechtenmachert amiatt, hogy míg a Széchenyi Ferencről szóló rész rövidsége ellenére többoldalú, addig Széchenyi István reform-alkotásaiból csak a Duna szabályozása kerül említésre, mely nagy hatással volt ugyan a román vajdaságok, főként Havasalföld és Moldva kereskedelmi kapcsolatainak fejlődésére, de azért az Akadémia megalapításáról és egyéb fontos írásokról mindenképpen meg kellett volna emlékeznie.

Műfordítói tevékenysége is egyik legkedvesebb területe volt Bitay Árpád filológiai munkásságának. Összesen 36 román elbeszélést, karcolatot, cikket fordított magyar nyelvre. 1923-ban jelent meg első fordításkötete. Fordított Delavranceatól, I. Al. Brătescu-Voineştitől, Al. Odobescutól, N. Iorgatól, I. Creangătól, I. L. Caragealetól, E. Gârleanutól, V. Alecsandritól, Gh. Brăescutól, I. Agârbiceanutól és D. Pătrăşcanutól. A románon kívül fordított angol, német és olasz nyelvből is. Több jeles erdélyi magyar novellistának lefordította 1-1 elbeszélését románra. Ezek az ***Adevărul Literar***, ***Neamul Românesc Literar***, az ***Universul Literar*** és a ***Cuget Clar*** című folyóiratok hasábjain jelentek meg. Szeretett volna egy könyvsorozatot megjelentetni, melyben román írókat mutatott volna be magyar nyelven és magyar írókat román nyelven, továbbá egy román nyelvű magyar irodalomtörténetet, amely több kötetben kísérte volna végig a magyar szellemi élet fejlődését, korai halála azonban ezt nem tette lehetővé.

Tudománynépszerűsítő tevékenysége szintén jelentős volt. E téren is a román-magyar szellemi érintkezések keresését helyezte előtérbe. Így 1924-ben a ***Liga Culturală***nak Suceavaban tartott összejövetelen, Suceava szerepét méltatta a magyarság múltjában. 1927-ben ellátogatott Turnu-Severinbe, ahol az erdélyi románságról beszélt a protestáns fejedelmek korában. 1931 és 1934 között az Astra felkérésére előadásokat tartott Gyulafehérvárt bemutatva történeti és művelődéstörténeti szempontból a várost a magyarság és a románság múltjában. 1931-ben pedig a bukaresti ***Prietenii Istoriei Literare*** nevű társaságban ***Kazinczy Ferenc és az erdélyi románok*** címmel értekezett.

Előadásokat tartott még a gyulafehérvári Kultur-vereinban, a Harmónia-Zeneegyletben, a Legényegyletben, a Leányklubban, a Teológián stb., továbbá több erdélyi városban (Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Tordán, Aradon, Brassóban) és a bukaresti rádióban, ahol N. Iorga születésének 60. évfordulóján (1931) magyar nyelven szólt tevékenységéről.

Bitay Árpádot több tudományos társaság tagjává választotta, ami azt jelzi, hogy munkásságát nagyra értékelték. Tagja volt többek között az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaságnak, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, az Erdélyi Múzeum-Egyesületben pedig főtitkári tisztséget töltött be. Több kitüntetésben is részesült.

Külön feladat lenne Bitay egyes műveinek összevetése a kortárs alkotásokkal. Ez természetesen nem lehet feladata és célja e rövidre szabott tanulmánynak. Csak arról emlékezhettem meg, ami a legáltalánosabb értékeléshez kiindulópontot ad. Bitay Árpádot nemcsak élete, hanem mindenekelőtt írásainak tematikája az egyik legjelentősebb erdélyi filológussá avatja, "amikor vallotta és vállalta az erdélyiséget és a romániaiságot - az egyetemesség harcosa is volt. A múltból feltárt, s közölt adatokkal harcolta végig a maga harcát".[14]

1. Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle, Lugos, 1926. 229.
2. Baranyai Zoltán: A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. A faji, vallási és nyelvi kisebbségeket védő nemzetközi szerződések eredeti szövege és magyar fordítása, Berlin, 1925.
3. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága. Cluj-Kolozsvár, 1938. 5.
4. Istoria literaturii române. Cluj, 1924 Ediția a II-a, Cluj, 1925 Ediția a III-a. Cluj, 1926.
5. Tribuna, 1971 június 10-i Iorga-emlékszám: D. Matei: Din corespondența cu cărturari transilvăneni. XV. évf. 23. szám
6. Dacoromania, anul III., 1923, 905-908.
7. Újság, 1924, 85, 91, 101, 107, 113, 118, 123. szám
8. G.Bogdan-Duică: Libertatea, II. évf., 6. szám
9. N.Drăganu: Calvinismul şi literatura românească. Pagini literare, Arad. 1916. 41-43 és 60-62.
10. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924 február, 141.
11. Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ből. Cluj-Kolozsvár, 1928. 95.
12. Uo. 88.
13. Uo. 93.
14. Kovács Ferenc: Bitay Árpád "... hogy románok és magyarok jobban megismerjék egymást ...", Bukrest, 1977, 59.

Despre un proces numit asimilare etnică

(Analiză de caz: românii din Ungaria)

Mihai Cozma
Seghedin

I. Etniile şi identitatea etnică

Însuşi numărul de cca. 3000 al limbilor vorbite azi în lume sugerează marea varietate de etnii în care omenirea s-a diferenţiat încă din timpuri străvechi. Deosebim pînă azi mii de popoare – pe care în forma lor modernă, cu organizare instituţionalizată şi bazată pe conştiinţa colectivităţii le numim naţiuni – şi nenumărate grupuri etnice, adică unităţi mai mici rupte din anumite popoare şi ajunse în situaţia de a convieţui cu altele. Cînd despre un grup etnic se accentuează că este mai redus numeric decît poporul cu care trăieşte împreună în aceeaşi ţară, el se numeşte minoritate. Pentru cazul minorităţii, deosebim două variante: dacă pe baza specificului său, ea aparţine în mod evident unei

naţiuni (dominantă într-o oarecare ţară), o considerăm şi o numim *minoritate naţională*; dacă, însă, între naţiunile lumii nu este nici una cu care s-ar putea identifica, în terminologia zilelor noastre îi revine denumirea de minoritate etnică. Astfel, vorbim pe tot dreptul despre "poporul român" şi "naţiunea română", iar dacă ne referim la noi înşine, ne putem numi "minoritate naţională română"; în comparaţie cu noi, ţiganii din ţara noastră sînt consideraţi *"minoritate etnică"*, deoarece nu există nicăieri o naţiune ţigănească.

Exemplul Serbiei, în această privinţă, merită să fie menţionat pentru a demonstra că terminologia referitoare la etnii şi la grupurile etnice încă nu e destul de închegată (de aceea am considerat şi eu necesar să fac această mică introducere terminologică): la ultimul recensămînt, românii bănăţeni au fost calificaţi "minoritate naţională", pe cînd românii din valea Timocului – deci, din aceeaşi ţară – consideraţi *valahi*, au figurat în documente sub titlul de "grup etnic".

Fiecare etnie se deosebeşte de celelalte, înainte de toate, prin anumite caracteristici de limbă, de cultură – de cultură materială (de ex. stil de construcţie, îmbrăcăminte, mîncăruri), de cultură spirituală (de ex. credinţe, obiceiuri, tradiţii) – şi de conştiinţă despre sine (despre apartenenţa etnică, trecutul, însuşirile proprii). O oarecare importanţă au şi caracterele antropologice de bază ale etniei: talia, culoarea pielii sau a părului, conturul ochilor (de pildă, în cazul asiaticilor) şi altele. Pentru totalitatea acestor caracteristici, prin care un popor, o minoritate se identifică, folosim termenul de identitate.

Semnele identificatoare din domeniul limbii, al culturii şi al facturii antropologice constituie *nivelul obiectiv, practic al identităţii*, pe cînd elementele de conştiinţă etnică, naţională sau minoritară constituie *nivelul subiectiv* al acesteia. Cele două nivele nu se suprapun perfect în cazul fiecărui individ. O mare mulţime de oameni îşi trăieşte identitatea (de român, de ungur, etc.) în mod spontan, folosindu-se de limba şi de cultura etniei sale pe parcursul întregii vieţi, dar fără să aibă şi o identitate conştientă de neam (cum spunem de multe ori), pentru că din nivelul subiectiv al identităţi nu are decît conştiinţa originii (că se trage, de pildă, din familie de români) şi cîteva reprezentări şi sentimente elementare, prea puţin motivate, deci lipsite de baza de cunoştinţe clare şi solide despre istoria şi caracteristicile etniei căreia îi aparţine. Există apoi un alt aspect al identităţii, care reprezintă o situaţie inversă: indivizii nu mai vorbesc limba şi nu respectă tradiţiile culturale ale etniei, dar – pe baza conştiinţei referitoare la originea familiei lor, la unii intelectuali chiar şi pe baza unor cunoştinţe referitoare la neamul de origine – se identifică a fi român sau ungur sau de altă etnie. Exemple pentru această a doua posibilitate găsim, de pildă, în rîndul românilor din judeţul Hajdú-Bihar.

Cel mai important domeniu purtător de identitate este, fără îndoială, limba, fiind ea nu numai un mijloc de comunicare în cadrul unei colectivităţi, ci şi o creaţie care reflectă întreaga cultură a colectivităţii respective. De multe ori, limba este ultima formă prin care se menţine o etnie.

A vorbi, deci, despre mii şi mii de limbi şi etnii (popoare, grupuri etnice) înseamnă a diferenţia omenirea pe baza tot atîtor identităţi etnice.

II. Modificările interne ale identităţii etnice

Ştiinţele umane – în cadrul acestora: etnologia, lingvistica diacronică, sociologia minorităţilor – au demonstrat şi pînă acum în multe feluri că limba şi cultura (adică identitatea) oricărei etnii sînt în permanentă schimbare. Din timp ce realitatea naturală şi socială a colectivului etnic (mediul natural, activităţile, relaţiile, cunoştinţele etc.) variază în proporţii considerabile de la o fază istorică la alta, în limbă şi cultură apar o mulţime de elemente noi necesare şi potrivite pentru exprimarea acestei alte şi alte realităţi şi pentru comunicarea despre ea.

Noutăţile culturale şi de limbă ale poporului sau minorităţii provin totdeauna din două surse. Unele dintre ele sînt creaţii interne dictate de anumite tendinţe evolutive moştenite. (O tendinţă din fondul trac se manifesta odinioară la strămoşii noştri romanizaţi cînd şi în folosirea limbii latine puneau articolul hotărît după cuvînt şi nu înaintea lui.). Alte noutăţi sînt împrumuturi din limba şi cultura altei / altor etnii, cu care ajunge în contact, respectiv cu care este în relaţii de convieţuire.

(Strămoşii noştri de acum cam o mie de ani au preluat cultura bisericească ortodoxă înainte de toate de la slavii cu care trăiau împreună.)

Schimbările intervenite proporţionat şi într-un ritm firesc în limba şi cultura etniei încă nu slăbesc deloc calitatea de identitate a acesteia, deoarece ele apar numai ca nişte mijloace şi forme completive, de îmbogăţire ale limbii şi culturii şi nu în locul celor avute pînă acum. Prin urmare, în ciuda schimbărilor, limba şi cultura îşi păstrează structura de pînă atunci, iar indivizii rămîn şi pe mai departe în conştiinţa că se folosesc de o limbă şi de o cultură cu acelaşi caracter etnic pe care acestea l-au avut şi înainte de schimbări. Nici prin gînd nu le trece că, folosindu-le, ei ar fi de altă identitate decît părinţii, bunicii, străbunicii lor. De exemplu, faptul că în secolul al XX-lea graiul nostru s-a încărcat cu extrem de multe cuvinte ungureşti încă nu l-a scos din categoria de "grai românesc" şi din conştiinţa noastră că, dacă îl vorbim, "vorbim româneşte" şi "sîntem români".

III. Schimbarea unei identităţi cu alta: asimilarea

Prin însăşi natura ei, situaţia de minoritate creează peste tot în lume nişte condiţii defavorabile pentru păstrarea identităţii etnice a unei colectivităţi. Neavînd relaţii (suficient de frecvente) cu blocul etnic naţional propriu, în satisfacerea necesităţilor sale de limbă şi de cultură, minoritatea este nevoită de foarte multe ori să-şi însuşească şi să aplice mijloace şi forme din limba şi cultura etniei majoritare cu care trăieşte, amestecat sau neamestecat, dar "închisă" în acelaşi stat. Dacă minoritatea mai este şi mică la număr, slabă în privinţa intelectualităţii şi a nivelului cultural – prin urmare incapabilă de a sta "pe picioarele sale" din punctul de vedere al autoaprovizionării în domeniul limbii şi culturii precum şi în cel al autoorganizării la nivel potrivit, preluarea mijloacelor şi formelor de limbă şi cultură de la etnia majoritară conlocuitoare poate fi de proporţii periculoase pentru întreaga identitate a minorităţii. Într-o astfel de fază, minoritatea părăseşte tot mai mult din limba şi cultura proprie – adică din identitatea sa etnică – , alunecînd într-un proces numit de obicei asimilare, care poartă în sine şi şansa dispariţiei grupului etnic.

Primul domeniu de specialitate în care ne obişnuim cu înţelesul termenului "asimilare" este fonetica. În fonetică, asimilarea înseamnă un fenomen de contact dintre sunete, cînd, sub influenţa sunetului vecin, un sunet îşi pierde particularităţile proprii şi le preia – în parte sau total – pe cele ale sunetului vecin, devenind asemănător cu acesta (de ex. consoana *n* din prefixul *în* devine bilabială, adică asemănătoare cu *p* vecin în situaţia fonetică pronunţată "împărţim") sau chiar identic (ca şi consoana *t* ajunsă sub influenţa lui *d* în situaţia fonetică pronunţată "to*d*deauna"). În esenţă, asimilarea este acelaşi fenomen şi în situaţia de contact dintre o minoritate şi etnia majoritară de care se leagă practic: prima îşi pierde caracteristicile de identitate de pînă atunci (limba, obiceiurile etc.), preluînd în locul lor (!) pe cele ale mediului etnic majoritar şi devine întîi asemănătoare, apoi identică cu acesta din urmă. Ceea ce se întîmplă într-un astfel de caz este, deci, un schimb de limbă şi de cultură, iar prin aceasta, un schimb de identitate în sens unic, adică numai din partea minorităţii.

Sensul unic al asimilării este o legitate absolută: numai o etnie minoritară se poate asimila, niciodată în istorie nu s-a întîmplat acest lucru cu o etnie în poziţie de majoritate. Dezavantajul etnic firesc pentru o minoritate nu poate fi compensat cu nimic, nici chiar cu puterea politică. Să ne gîndim, de pildă, la bulgarii de odinioară. Ei au fost de trib turcic de lîngă Volga şi, cu toate că aveau în mîna lor toată puterea peste populaţia slavă (simplă, nerăzboinică) mai numeroasă decît ei, pe care au supus-o şi o conduceau, aceasta din urmă i-a asimilat pe ei, şi nu invers. Dovadă că azi Bulgaria este o ţară slavă şi nu turcică. În felul acesta s-au întîmplat cîndva lucrurile şi la unguri, în relaţia dintre pătura conducătoare turcică, mai mică la număr (dar mai războinică şi puternică) şi majoritatea de populaţie ugro-finică. "Partida asimilării" a cîştigat-o aceasta din urmă.

Adevărul că numai o etnie minoritară poate suferi asimilarea este valabil şi pentru popoarele odinioară mari la număr. Ele s-au asimilat regiune după regiune, "bucată cu bucată" (şi nu în bloc), sub influenţa unei etnii străine ajunse în majoritate în cîte un ţinut ocupat şi populat de ea şi care – o altă condiţie foarte importantă pentru asimilare! – reprezenta o cultură mai avansată decît cea locală.

Atît trecutul îndepărtat al popoarelor şi al limbilor cît şi trecutul recent şi prezentul etniilor minoritare demonstrează că asimilarea este totdeauna un proces îndelungat, de mai multe secole. Istoricii şi lingviştii s-au convins de mult că toate popoarele şi limbile de azi s-au format din alte popoare şi limbi de odinioară, ajunse în situaţie de convieţuire, în care unele dintre ele au devenit asimilate, iar altele asimilatoare. Poporul asimilator şi limba lui sînt poporul şi limba de azi, în care sînt încorporate şi elementele poporului / popoarelor, respectiv limbii / limbilor asimilat(e). De exemplu, procesul de formare a poporului român şi a limbii române s-a desfăşurat prin două asimilări mai importante: populaţia de colonişti romani şi de limbă latină, adusă de puterea romană, a asimilat populaţia şi limba tracă băştinaşă, formîndu-se din cele două o populaţie pe care literatura de specialitate o numeşte "populaţie romanizată". În continuare, aceasta şi limba ei latină au asimilat încă şi populaţia slavă şi limba ei, cu care au ajuns în convieţuire. Întregul proces a durat 7 – 8OO de ani (cam 3 – 4OO de ani pentru fiecare dintre cele două procese de asimilare) pînă ce, prin secolul al IX-lea, s-a încheiat cu rezultatul de "popor român" şi "limbă română". Acestea cuprind, în mod evident, şi elementele popoarelor trac şi slav, precum şi ale limbii lor asimilate pe vremuri. Pentru durata lungă a procesului de asimilare găsim exemple şi la minorităţile de azi ale Ungariei. Ele toate trăiesc în "marea ungurească" de cel puţin 25O de ani şi – în ciuda faptului că sînt minime la număr şi în mare măsură lipsite de tradiţii culturale mai avansate – încă nici azi nu se poate spune că s-au asimilat.

*

Fenomenul asimilării etnice este, deci, cunoscut de mult, istoricii şi lingviştii menţionează pentru multe epoci dispariţia unor popoare şi limbi (a tracilor, ilirilor, sciţilor, avarilor, celţilor...). În lipsa informaţiilor referitoare la detaliile vieţii acestor popoare, specialiştii vorbesc despre asimilări doar în linii mari, mărginindu-se aproape numai la evaluarea rezultatului final: că "s-au contopit" cu alte popoare şi au dispărut. Amănunte despre procesul asimilării a obţinut ştiinţa numai în ultimele secole, prin cercetarea etniilor minoritare. Azi sîntem în situaţia să putem formula factorii fundamentali care permit menţinerea unei identităţi etnice şi, invers, pe aceia care duc la asimilare, precum şi evoluţia procesului în care aceasta se desăvîrşeşte.

Factorii hotărîtori pentru menţinerea identităţii în cazul unui grup etnic minoritar sînt:

1. Proporţia numerică relativ mare. Ca să-şi poată practica limba şi cultura cu cît mai mare frecvenţă şi să şi le poată dezvolta prin instituţii şi activităţi proprii, minoritatea trebuie să se organizeze într-o (micro)societate aparte. Unii specialişti consideră că o societate relativ completă – în raport cu sarcinile sociale şi culturale pe care trebuie să şi le rezolve permanent – numai o minoritate de cel puţini 3OO de mii de indivizi este în stare să-şi formeze.

2. Izolarea cît mai profundă de mediul etnic majoritar. În structura socio – geografică europeană, izolarea nu poate fi niciodată deplină, dar în condiţii regionale specifice poate atinge şi nivelul unei autonomii spontane: cînd locuitorii îşi pot rezolva activităţile economice, socio-culturale necesare în mare parte pe loc, în limitele regiunii lor şi simt mai rar nevoia să vină în contact social, de limbă şi cultural cu etnia majoritară. Într-o astfel de lume relativ izolată trăiesc, de exemplu, secuii din jurul Odorheiului; ei îşi păstrează identitatea în aşa măsură încît mulţi nici nu ştiu româneşte.

3. Nivelul înalt de autodezvoltare şi autoorganizare. Este posibil atunci cînd, în posesia unei intelectualităţi bine pregătite, a unor şcoli şi alte instituţii culturale cu funcţie eficientă, minoritatea e capabilă să-şi reînnoiască (să-şi modernizeze) permanent limba şi cultura aproape numai din surse proprii, inspirîndu-se din limba şi cultura naţională reprezentată de blocul naţional din aşa-numita ţară-mamă (ceea ce presupune relaţii libere şi intensive cu aceasta); cînd, deci, în felul acesta, indivizilor minoritari le stau la dispoziţie pentru orice necesitate de exprimare şi comunicare o limbă şi o cultură a lor şi nu trebuie să recurgă prea des la folosirea limbii şi culturii etniei majoritare.

4. Toleranţă din partea mediului social înconjurător. Aceasta îi ajută pe minoritari în aplicarea nestingherită a limbii şi culturii lor în cît mai multe situaţii ale vieţii sociale, deci şi în situaţii dominate de etnia majoritară. Un exemplu potrivit în acest sens mi se pare a fi mediul social de la noi, din timpul

Monarhiei, cînd, după un tîrg bun la Giula, micherecheanul îşi putea cînta la crîşma de acolo cîntecul românesc cel mai drag fără să fie "stingherit" de lumea maghiară din interior.

Factorii hotărîtori pentru asimilare pot fi rezumaţi în felul următor:

1. Efectivul redus al colectivităţii minoritare. Minoritatea cu un astfel de dat demografic nu-şi poate forma decît "o lume proprie" foarte incompletă, care nu are (în comparaţie cu cele de sute de mii sau de un milion), de exemplu, centru ştiinţific, teatru, universitate etc. Prin urmare, eficienţa activităţilor sale pentru menţinerea identităţii nu poate fi decît (foarte) scăzută.

2. Integrarea în mare măsură în societatea majoritară. O oarecare colaborare cu populaţia majoritară – o încadrare în viaţa acesteia – este indispensabilă pentru orice minoritate. Mediul ei mai mult sau mai puţin restrîns nu poate îndeplini toate necesităţile de progres economic, social (de ex. în privinţa carierei personale) şi cultural (de ex. continuarea studiilor la anumite facultăţi) ale indivizilor. Cu cît o minoritate este mai mică, cu atîta simte mai mult nevoia să se integreze în mediul de altă etnie. Integrarea pretinde de la minoritari, în mod neceasar, acomodarea la acest mediu, ceea ce înseamnă însuşirea şi aplicarea cu regularitate a limbii, culturii şi mentalităţii etniei majoritare. De aceea, pe cînd izolarea este păstrătoare de identitate (rămîne însă întrebarea: la ce nivel?), integrarea peste măsură în mediul social mai mare – ca semn că mediul minoritar este foarte slab în asigurarea nu numai a condiţiilor existenţiale, ci şi a celor de limbă şi culturale – duce în mod sigur la asimilarea minorităţii cu majoritatea.

3. Nivelul scăzut al autodezvoltării, al autoorganizării. Una dintre condiţiile principale ale menţinerii identităţii etnice minoritare ar fi: minoritatea să aibă o limbă şi o cultură atît de dezvoltate şi mereu înnoite, încît indivizii să poată comunica şi să se poată manifesta prin ele cu utilitate şi uşurinţă deplină în orice situaţie şi temă a vieţii. Bineînţeles, pentru aceasta ar trebui să aibă o intelectualitate şi instituţii puternice, conştiente de sarcinile lor în favoarea colectivităţii. Cealaltă condiţie, la fel de importantă: să ştie să se organizeze într-o comunitate cu relaţii de solidaritate şi de întrajutorare între instituţii şi indivizi, în care indivizii să se simtă "acasă la ei". În caz că minoritatea nu e în stare să-şi creeze aceste condiţii, nu va reuşi să-şi ţină – într-o perspectivă mai îndelungată – membrii săi în limitele limbii, culturii şi colectivităţii (deci ale identităţii etnice) proprii, ci, vrînd-nevrînd, îi va constrînge să se apropie practic şi în conştiinţă de mediul înconjurător de altă etnie.

4. Intoleranţa din partea mediului social. Este uşor posibilă în această zonă europeană adînc frustrată de evenimentele trecutului şi de propaganda statelor. Are importanţă prin inhibiţiile pe care le creează în indivizii minoritari cînd aceştia ar trebui să se folosească de limba, de cultura proprie şi în afara mediului lor familial, local, regional. Din păcate, fenomenul este trăit şi de românii din ţara noastră şi este un motiv, de exemplu, pentru renunţarea la vorbirea în limba maternă în mai multe situaţii decît pînă acum. În plus, intoleranţa reduce în conştiinţa indivizilor sfera posibilităţilor de folosire a limbii şi culturii minoritare, adică valoarea acestora, sugerînd concluzia că o limbă şi cultură aplicabilă numai într-un mediu foarte restrîns nu se merită să fie păstrată.

Dintre factorii fundamentali ai menţinerii identităţii şi ai asimilării lipseşte *atitudinea politică a statului în care trăieşte minoritatea.* Acesta este factorul cel mai controversat. În marea majoritate a statelor lumii, populaţia este de componenţă etnică mixtă, încît se poate spune că tocmai aceasta este starea normală. Totuşi, din cînd în cînd, unele state şi-au propus, în cursul istoriei, să obţină o cît mai perfectă omogenitate etnică în interiorul graniţele lor, urmînd o politică de la care aşteptau asimilarea minorităţilor. Aceasta se caracteriza prin aplicarea unor restricţii şi opriri referitoare la existenţa minoritară:

Îngrădirea posibilităţilor de integrare economică, socială şi culturală în societatea majoritară. De exemplu, datorită apartenenţei sale de o oarecare minoritate, individul era exclus din anumite privilegii, nu era primit într-o anumită profesie sau funcţie cu salariu de stat, cum era obişnuit şi la noi între cele două războaie mondiale.

Persecutarea vorbirii în limba minoritară în situaţii publice. Să ne gîndim, de pildă, la inscripţiile unor oficii de odinioară din Ungaria sau România: "Csak magyarul!" ~ "Numai româneşte!".

Limitarea posibilităților de a studia în limba maternă și a celor de înființare a instituțiilor (politice, organizatorice, culturale, societăți, cercuri, formații artistice). Exemple: înainte de război, la noi, reducerea învățământului minoritar la primele clase elementare; acum cîteva decenii, în România, limitarea drastică a învățământului superior maghiar.

Interzicerea sau reducerea posibilităților de întreținere a relațiilor cu blocul național (cu țara-mamă) de care minoritatea aparține prin identitate.

Dat fiind că unele state au fost – încă sînt și azi – acuzate direct de asimilarea dirijată a minorităților, este motivată întrebarea: *oare poate reuși un stat să asimileze în mod forțat o minoritate?*

Așa cum reiese din cele expuse pînă acum, în concepția noastră, motivul decisiv al asimilării este faptul că – datorită, pe de o parte, evoluției sociale din toată țara, pe de alta, tradițiilor sale de limbă și cultură slabe – grupul etnic minoritar ajunge într-o fază cînd limba și cultura sa proprie se dovedesc insuficiente pentru satisfacerea necesităților sale de comunicare și culturale noi (moderne) și este nevoit să se integreze adînc în etnia majoritară, nu numai din punct de vedere economic și social (de ex. pînă la căsătorii mixte), ci și din cel al limbii și culturii, pînă cînd identitatea sa devine similară cu identitatea majorității. Privită din această concepție, singură, politica antiminoritară, restricționistă nu poate avea importanță atît de mare cum i se atribuie din partea acelora cărora le place să vadă existența minoritară printr-un schematism politic – propagandistic. Înainte de toate, pentru că, prin crearea de obstacole în calea integrării economice, sociale și culturale, minoritatea este împinsă spre izolare, adică tocmai spre ipostaza cea mai conservatoare a identității etnice (chiar dacă mai mult în privința nivelului subiectiv) întărindu-i-se conștiința etnică (aici au greșit totdeauna în mod fatal politicile dictatoriale !). În al doilea rînd, în cazul politicii de acest fel cîștigă teren și legitatea psiho-socială de "acțiune – (re)acți(un)e". Măsurile restricționiste trezesc în indivizii minoritari sentimentul de opoziție față de societatea majoritară, lucru egal cu întărirea pe bază afectivă a conștiinței lor de identitate.

Adevăratele pagube pe care minoritatea le poate suferi în urma politicii de stat intolerante, ostile, provin din interzicerea sau limitarea posibilităților de înființare a instituțiilor proprii, de exemplu, a celor de învățămînt și de alte domenii ale culturii. În lipsa acestora, minoritatea nu-și poate dezvolta, cultiva identitatea, reducându-i-se astfel șansele de a se menține pentru un viitor mai îndelungat. Urmarea directă a restricțiilor de acest tip este rămînerea identității la un nivel simplu, spontan și într-un mediu restrîns (familial și local, de toate zilele), deci mai puțin trainică și activă decît dacă ar crește – prin intervenții organizate în cadrul învțământului și al altor activități culturale – la nivelul de identitate conștientă.

În concluzie: adevăratele motive ale asimilării trebuie căutate mai mult în condițiile slabe pe care minoritatea le are prin tradiție (de ex. numărul scăzut, puține forțe intelectuale, capacitatea de autoorganizare scăzută) și în legitățile interne ale evoluției sale dictate tocmai de aceste condiții – și mai puțin în atitudinea politică a statului. Să nu uităm nici faptul că – indiferent și de politica statului – în perioada istorică actuală, de explozie a informațiilor și cu tendințe puternice de uniformizare a limbilor, a culturilor și mentalității este tot mai greu pentru o minoritate (ba chiar și pentru popoare) să-și mențină identitatea.

Urmează să prezentăm situația românilor din Ungaria pe baza acestor considerații.

IV. Românii din Ungaria în faza de izolare

În secolul al XVIII-lea, cînd strămoșii noștri au venit pe locurile lor de azi, și apoi mai multe veacuri de-a rîndul, în întreaga societate țărănească din Cîmpia Ungară exista o puternică tradiție de diferențiere în comunități sătești izolate. Din cauza alterității sale etnice (altă limbă, altă cultură și religie) populația română (de țărani) așezată aici s-a îngrădit și mai mult în satele ei, în unele "uliște românești" ale satelor și orășelelor sau – de pildă, la Giula – în cartierele lor.

Ocaziile de contact cu mediul unguresc erau relativ rare și, în general, provizorii: angajamente colective, în calitate de zilieri, la munci agricole sezoniere pe moșiile ungurilor sau nemților, serviciile

de slugă ale adulţilor şi adolescenţilor pe la proprietari unguri, germani sau slovaci, stagiul militar al feciorilor, afaceri la tîrguri, piețe, îndeplinirea pe loc sau în localitățile vecine a unor obligaţii administrative predate de administratori unguri, în limba maghiară. Cum se poate deduce şi din această enumerare, contactul activ cu lumea ungurească a atins doar o parte din comunitățile româneşti, mai ales femeile şi copiii au rămas în afara acestuia.

Pentru o integrare mai adîncă în mediul social maghiar, populaţia română de atunci nu avea motive serioase, deoarece nivelul de civilizaţie al mediului ţărănesc maghiar la care avea un oarecare acces nu se deosebea considerabil de cel propriu, în afară de muncile ocazionale nu îi putea oferi nimic în plus, prin urmare nici nu o atrăgea. Nu avea nici libertatea firească a integrării, o ţineau puternic în mediul etnic obişnuit o mulţime de tradiţii vechi: pretenţiile foarte simple în privinţa modului de viaţă (vezi frica tradiţională de a nu deveni "domn" unul sau altul dintre membrii familiei, pentru a nu se rupe de comunitatea lui), obligaţia de a păstra datinile etnice strămoşeşti, inclusiv a celor legate de religie (între altele, şi căsătoria posibilă numai cu o persoană de aceeaşi etnie şi religie), solidaritatea obligatorie în cercul familiei, rudelor, cunoştinţelor locale. Dar nu dispunea nici de condiţiile elementare ale unei integrări durabile: cu excepţia unor bărbaţi cu stagiul militar împlinit şi cu mai multă vechime în muncă la străini, românii de atunci nu ştiau ungureşte (aproape) deloc, şi mai ales nu cunoşteau obiceiurile ungurilor şi comportamentul "în stil unguresc".

Un element nou de izolare s-a ivit la românimea din Leta Mare, Pocei, Bedeu, Furta, Peterd, Jaca, Vecherd, Apateu, Săcal, Crîstor, Micherechi, Giula, Bichişciaba, Ciorvaş, Chitighaz, Aletea, Otlaca Pustă, Bătania şi Cenadul Unguresc după 1920, cînd frontiera nouă a rupt-o şi administrativ de blocul naţiunii. De fapt, de la această dată sîntem noi în sens deplin "români din Ungaria", pe atunci încă în jur de 40 000. Apoi, timp de 25 de ani, minorităţile din această ţară au suferit în multe forme concrete din cauza atitudinii ostile a politicii şi administraţiei, ca reacţie "de răzbunare" pentru "vina" comisă de ţările vecine împotriva Ungariei, "furîndu-i" acesteia Ardealul, Ţinuturile de Sus şi alte teritorii. În această perioadă, cursul politic de răzbunare a reuşit să creeze în populaţia maghiară multe sentimente de dispreţ şi intoleranţă faţă de minorităţile conlocuitoare. Totodată, în populaţia minoritară a prins rădăcini o puternică inhibiţie de a-şi manifesta identitatea în mod voit. De aceea s-a putut întîmpla, de exemplu, cu micherechenii că nici în condiţiile într-adevăr democratice din 1945, la o mare adunare a Partidului Ţărănesc, nu au avut curajul să afişeze drapelul românesc. Oaspeţii unguri au fost aceia care i-au îndemnat: "De ce nu puneţi tricolorul românesc, doar sînteţi români ?!". Urmările mentalităţii antiromâneşti, antislovace etc. încuibată între cele două războaie mondiale într-o mare parte a societăţii ungare se resimt pînă în zilele noastre şi contribuie în continuare la ascunderea, după posibilităţi, a identităţii româneşti, slovace.

În aceste decenii interbelice se putea întîmpla ca cetăţeanul de etnie nemaghiară să ajungă pe lista celor avantajaţi de stat prin primirea unui lot de pămînt sau de casă, însă numai dacă îşi maghiariza numele (de ex. din Fluieraş > Sipos), ori se ajungea la situaţia în care, din cauza originii sale etnice, nu era angajat într-un serviciu cu salariu de stat.

Limba română din această vreme era reprezentată în primul rînd de graiul local din fiecare sat, oraş, îmbunătăţit în unele locuri (Giula, Bătania, Cenadul Unguresc) cu elemente învăţate şi – peste tot – de varianta de română cunoscută pe baza Bibliei şi a slujbelor bisericeşti. Datorită izolării de blocul naţional rămas în România, vorbitorii erau nevoiţi să împrumute tot mai multe cuvinte din limba maghiară, de cele mai multe ori transformate după fonetismul limbii române (zsandár > jendar, rendőr > render).

În domeniul culturii, la românii rămaşi în Ungaria îşi păstrau poziţia puternică în primul rînd tradiţiile populare. Funcţionau cîteva cercuri de lectură, coruri, unii erau abonaţi la gazete din România. Schimbări esenţiale au intervenit în cultura materială: s-a extins şi mai mult procesul de trecere la cultura materială a mediului ţărănesc maghiar (tot mai multe obiecte casnice sînt cumpărate la aceleaşi tîrguri cu populaţia maghiară). Casa, curtea, uneltele de lucru, îmbrăcămintea şi, în bună parte, mîncărurile românilor au devenit similare cu cele ale ungurilor.

Potrivit modului de viață relativ izolat și, în esență, țărănesc – tradițional, precum și mediului politic și social intolerant, identitatea etnică a populației române de atunci era sortită stagnării, rămînînd mai mult spontană, decît cultivată pînă la nivelul identității conștiente. Condițiile cultivării lipseau cu desăvîrșire. După 1920, românimea a rămas aici fără învățători. În majoritatea satelor, școala elementară asigura în limba maternă doar însușirea cititului, scrisului și număratului. În localitățile mai mari, predarea în limba română pînă la chiar 4 – 6 clase, oferea ceva mai mult. (Menționăm că unii intelectuali de azi pun mare accent pe faptul că între cele două războaie, statul ungar nu permitea organizarea unui învățămînt românesc mai dezvoltat. Se cuvine să alăturăm aici și observația că, pe acele vremuri, majoritatea populației românești era atît de săracă, încît nu s-ar fi putut folosi de un învățămînt de mai multe clase și grade; celc mai multe familii aveau mare nevoie și de ajutor gospodăresc din partea copilului, de aceea nu-și puteau permite să-l țină la școală mai mult de doi ani, deci de perioada școlară de însușire a celor mai elementare cunoștințe).

Dacă limba și cultura au rămas aproape în întregime la un nivel popular, al aplicării spontane, nici conștiința de român nu a fost de grad mai înalt. Ea se inspira din fapte simple, înainte de toate din acela că „vorbim românește (deci sîntem români)". Cu atît mai mult, cu cît românimea de aici era, în general, ruptă total de România, deci nu avea alte surse de inspirație decît cele locale. În localitățile cu școală românească mai dezvoltată (de ex. la Cenadul Unguresc), și nivelul conștiinței de neam era mai ridicat.

Atitudinea mediului unguresc avea și ea mare importanță în ce privește conținutul și nivelul conștiinței de român. Manifestările răutăcioase ale acestui mediu (ca urmări ale educației propagandistice șoviniste) apăreau mai frecvent acolo unde românii erau singura "etnie străină" înconjurată de ungurime. Cazul Aletei, al Bătaniei și cel al Cenadului erau excepții în această privință. Avînd aceste localități și alte minorități – sîrbi, slovaci, germani – supremația demografică maghiară nu era atît de mare, în plus, solidaritatea dintre grupurile etnice nemaghiare locale era și ea un factor al aprecierii de sine, prin urmare al conștiinței etnice, de grad mai înalt.

Se pot desprinde învățăminte și din relația dintre starea socială și conștiința de român din această perioadă. Dat fiind că românimea de aici era o populație venită dinspre părțile mărginașe ale Ardealului propriu-zis (din regiunea istorică Partium) și nu avea rădăcini familiale în Cîmpia Ungară, era unanim mai săracă decît maghiarimea, care avea pături sociale ori localități mai înstărite. (Să ne gîndim, de exemplu, la faptul că, pentru înființarea unei case-muzeu românești, nu s-a găsit în tot Chitighazul o casă românească veche în stare potrivită: mediul casnic al românilor de odinioară este prezentat azi într-o casă cumpărată de la o familie de unguri.) În conștiința ungurimii mai înstărite, sărăcia (totodată modul de viață "mai înapoiat") și apartenența etnică de român erau fenomene în dependență logică (e sărac și primitiv pentru că e român) și, înainte de toate, aceasta era pentru majoritate baza disprețului față de populația română din vecinătatea lor. Cazul micherechenilor ni se pare concludent în această privință: ungurii "cu ținută economică și unguresc" din comuna vecină, Sarkad, îi disprețuiau, pe cînd cu ungurii din satul vecin Kötegyán, la fel de săraci ca și ei, românii erau totdeauna în relații aproape frățești. Această logică a mediului unguresc ostil s-a strecurat într-o oarecare măsură și în însăși conștiința populației române: sărăcia economică și alteritatea de român împreună erau poveri prea mari ca minoritatea să-și considere identitatea etnică tot atît de valoroasă ca și cea a ungurilor (necum să fie mîndră de ea!).

Pentru a înțelege bine nivelul simplu al conștiinței de identitate dintre cele două războaie mondiale, mai trebuie luat în considerare și faptul că, în Ungaria de atunci, populația română nu avea posibilitatea să înființeze organizații valabile pentru toți românii de aici. Este semnificativ că nici biserica nu avea o eparhie "a românilor din Ungaria": unii ortodocși aparțineau de episcopia din Oradea, alții de cea din Arad. Și formațiile organizatorice laice aveau numai caracter local.

Faptul că înainte de ultimul război, înaintașii și strămoșii noștri își păstrau solid identitatea românească și nu bîntuia printre ei asimilarea rapidă și în proporții de masă, îi îndeamnă pe unii intelectuali ai noștri la exclamația naivă: "Cît de bine au știut strămoșii noștri să-și păstreze

identitatea!". Sperăm să reiasă clar din cele spuse pînă acum că, în trecut, românimea de aici nu s-ar fi putut asimila cu ungurimea majoritară – aşa cum se asimilează azi – nici dacă ar fi dorit neapărat, din simplul motiv că nu era nevoită şi nici nu avea "şansa" să se integreze mai adînc în această majoritate, prin urmare nu a ajuns în situaţia ca să-şi însuşească limba şi cultura maghiară mai bine decît limba şi cultura sa maternă, ori (ca să ne referim numai la o singură condiţie) fără cunoştinţe de limbă maghiară nu avea cum să se maghiarizeze. Aşadar, cu toată frumuseţea faptului că părinţii şi bunicii noştri au continuat cinstit identitatea moştenită, trebuie să recunoaştem că acesta nu a fost un merit al lor, ci un dat determinat de împrejurările istorice, sociale şi culturale obiective ale unei anumite perioade.

V. Românii din Ungaria în faza de integrare

1. Marile transformări ale ţării

Adevărata chemare etnică pentru românii din această ţară o constituie perioada ultimilor aproximativ cincizeci de ani, marcaţi de integrarea masivă în societatea maghiară mai largă. Numai în acestă ultimă jumătate de secol a devenit ameninţată această etnie cu dispariţia identităţii, adică cu asimilarea în cadrul ungurimii compatriote. Sîntem tot mai evident în plin curs al acestui proces, simptomele asimilării se conturează deja pentru întreaga colectivitate. Să ne gîndim, de exemplu, la vorba ţăranului din Chitighaz: "Cătă unguri merem amu noi tăţ!"

Aşa cum şi starea de izolare de pînă la ultimul război s-a datorat, în fond, tradiţiei multiseculare a întregii vieţi ţărăneşti din Cîmpia Ungară, tot astfel nici ieşirea din izolare, în perioada de după război, nu a fost un fenomen specific al colectivităţii româneşti, ci unul provenit din faza de evoluţie istorică nouă a întregii societăţi rurale din Ungaria.

În primii ani de după 1945, au început să se schiţeze bazele politice şi economice ale unei Ungarii noi, cu o societate democratică şi unitară. Familiile ţărăneşti sărace au fost împroprietărite cu loturi de pămînt, în toată ţara s-a răspîndit atmosfera libertăţii colective şi personale.

După 1948, cu ajungerea la putere absolută a forţelor politice comuniste, condiţiile economice şi sociale ale ţării au luat altă direcţie, s-au transformat radical şi într-un ritm relativ rapid. Deja în anii '50, dar mai ales în deceniul al şaselea, s-a stabilit cursul economic în care gospodăria particulară a devenit marginalizată, unităţile agricole promovate fiind cooperativele agricole şi gospodăriile de stat. Munca agricolă în aceste unităţi a căpătat tot mai multe trăsături profesionale de tip industrial (orar de lucru stabilit central, masă la cantină, ş.a.), asemănătoare celor de la fabricile din oraşe. Creşte mult proporţia acelor săteni care se angajau la muncă în industrie, în fabrici sau pe şantierele de construcţie din oraşele apropiate sau depărtate. Unde se deplasau făcând naveta, alţii sînt cazaţi în cămine muncitoreşti pentru săptămîni sau luni întregi. Unii săteni au devenit funcţionari în localitatea lor sau în altele, alţii au ajuns în funcţii politice, economice, administrative, culturale etc. importante, cîteodată la distanţe mari de satul lor natal. La această mişcare de populaţie participă în număr tot mai mare şi femeile – care pînă atunci nu prea ieşeau din sat – angajîndu-se la munci sezonire şi la activităţi comerciale (cumpărături, vînzări) la magazinele şi pieţele oraşelor. După absolvirea celor 8 clase de şcoală obligatorii – nu o dată şi mai devreme, copiii încep să-şi continue studiile la şcoli din oraşe.

Prin toate acestea, lumea satelor pînă atunci izolate a început să se deschidă larg spre tot ceea ce reprezentau centrele politice, economice, administrative şi culturale mai mici şi mai mari din ţară. Şi nu numai datorită deplasărilor în acestea. De la sfîrşitul deceniului al cincilea, emisiunile de radio şi televiziune – împreună cu ziarele, revistele – ofereau şi pentru populaţia satelor posibilităţi atrăgătoare pentru a se informa despre diferite evenimente din viaţa socială a întregii ţări.

Tot ce s-a întîmplat, începînd cu anii '50, a dus la schimbarea radicală a modului de viaţă de la sate. Tradiţiile economice ţărăneşti au început să dispară şi, o dată cu ele, şi cultura populară şi elementele regionale de limbă îşi pierdeau terenul de funcţionare pe care îl aveau înainte. Faptele şi pretenţiile de civilizaţie urbană îşi fac loc tot mai mult în viaţa tradiţională (vezi, de exemplu, în

construirea caselor). Tot în această direcție se modifică și stilul comunicării și al manifestărilor culturale: de exemplu, și în comunicarea de toate zilele apar tot mai des elemente ale variantei standard a limbii maghiare, în dauna celor populare, jocul de duminică e înlocuit cu seratele de dans, cîntecele populare, cu șlagărele auzite la radio.

2. Evoluția spontană a minorității române

Se înțelege de la sine că și populația română a fost atrasă puternic de posibilitățile noi în privința progresului existențial și social. Avea parte și de condițiile legale pentru a se folosi de ele: s-a codificat la nivel de țară egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor, inclusiv a celor de minoritate. Pentru prima dată în istorie, și românii de aici se simțeau parte integrantă a țării lor. Imediat după eliberare, s-au și încadrat activ în politica partidelor, la alegerile din 1947 aveau și candidați proprii, dintre care unul (Vasile Marc din Micherechi) a ajuns și secretar în conducerea supremă a Partidului Țărănesc guvernamental.

Românilor, ca și oricărei alte minorități etnice, nu le stătea, deci ,în cale nici o piedică să se angajeze la tot felul de activități sociale și culturale nepracticate pînă atunci niciodată în mediul lor minoritar și, mai ales, în afara acestuia. Bineînțeles, de cele mai multe ori împreună cu populația maghiară, cu care – în cursul acestor activități – a intrat în relații zilnice strînse, finalizate tot mai des și prin căsătorii mixte. Românii au ajuns în aceleași – în unele cazuri, chiar mai bune – condiții materiale, de civilizație ca și ungurimea, scăpînd astfel de vechiul complex de inferioritate cauzat de sărăcia oarecum mai extinsă decît în rîndul ungurilor. Au devenit pasionați de aceleași succese politice, economice, culturale (nu în ultimul rînd, sportive). Pe scurt: s-au integrat cît se poate de adînc în societatea maghiară, majoritatea (de data aceasta și femeile și copiii) și-a însușit la nivel eficient limba maghiară, obiceiurile și modul de acomodare conform etniei majoritare.

Transformările din domeniul practic al vieții au dus la schimbări esențiale în gîndirea despre lume și, prin urmare, în necesitățile de comunicare. Graiul românesc local ar fi trebuit să satisfacă și aceste necesități, dar a ieșit la iveală tot mai des că graiul potrivit multe secole pentru comunicarea într-o societate țărănească tradițională, închisă, simplă, nu poate fi folosit cu utilitate deplină și în exprimarea ideilor noi, cu tematică foarte variată. (Se știe că, încă de la începuturi, limba de lucru a ședințelor și adunărilor de partid, pe linie românească, era maghiara, în ciuda faptului că mulți încă nu știau ungurește.) Recunoscînd această realitate, vorbitorii au preluat și mai multe cuvinte din limba maghiară, acum deseori în pronunție originară ("rendörség", "adóhivatal", "szerződés"), și, cu timpul, au trecut treptat la folosirea graiului în cadrul unui bilingvism: variindu-și vorbirea, în aceeași situație, prin folosirea alternativă cînd a graiului, cînd a limbii maghiare. În cadrul bilingvismului – acolo unde acesta încă se menține – poziția mai stabilă este a limbii maghiare, din simpla legitate că aceasta este limba prin care atît copiii, cît și adulții din familiile de români ajung în contact cu noțiunile noi pentru prima dată.

În mod firesc, s-a creat și o stare de biculturalitate, care a început cu varierea jocurilor proprii cu cele însușite de la mediul maghiar, a cîntecelor românești cu cele auzite în limba maghiară (de ex. la radio). Mai tîrziu (și pînă azi) tabloul asimilării s-a întregit cu respectarea obiceiurilor (de ex. la sărbători) românești și ungurești, cu ceremoniile duble de la înmormîntări, nunți.

Este important să precizăm că, deși majoritatea noutăților de civilizație, de cultură apărute în viața populației române sînt de proveniență universală (de ex. casele cu mansardă, dansurile de salon), în conștiința ei, ele se depun ca niște fenomene ungurești, pentru că le-a împrumutat de la mediul maghiar. Pe lîngă incapacitatea limbii și culturii moștenite de a corespunde necesităților din zilele noastre, și aceasta este o împrejurare care sugerează pentru român concluzia că ceea ce este românesc în viața lui de azi reprezintă o valoare mai mică decît limba și cultura maghiare. Dacă mai adăugăm că, de multe ori, și populația maghiară se manifestă depreciativ față de limba, cultura, civilizația, istoria românilor (de aici și din România), se înțelege de ce conștiința despre valoarea identității etnice este foarte – și tot mai – scăzută la românii din Ungaria. Rezultatele ultimelor recensăminturi demonstrează

clar această realitate. Pînă la urmă, nivelul prea scăzut al conştiinţei despre valoarea românităţii – format şi pe baza experienţelor practice ca şi de influenţe externe pe baze greşite – este motivul principal al procesului de asimilare din ultimele decenii. Cel mai grăitor este în această privinţă faptul că azi, numai la Micherechi (nici acolo nu în toate familiile) se mai transmite în mod spontan limba română (graiul local) de la părinţi la copii.

3. Activităţile româneşti de autodezvoltare şi autoorganizare

Constituirea vieţii instituţionalizate. Paralel cu evoluţia spontană schiţată mai sus, această minoritate română a trăit după 1945 şi un proces de dezvoltare conştientă susţinută prin instituţii.

Este logic să datăm începutul acestui proces în toamna anului 1946, cînd, la Giula, s-a deschis prima şcoală destinată tuturor românilor din Ungaria, pentru început cu o singură clasă – a 5-a – şi cu numai 7 elevi recrutaţi din diferite localităţi populate (şi) de români. După un an – doi, instituţia s-a transformat în şcoală generală cu 8 clase, iar în 1949, în liceu. Învăţămîntul românesc general s-a extins şi la sate, predîndu-se peste tot româneşte în toate cele 8 clase.

După o perioadă de tranziţie, cînd predarea în limba română se rezolva în mare parte prin angajarea unor învăţători unguri mutaţi în Ungaria din România şi prin cîţiva profesori (de liceu) detaşaţi pentru cîţiva ani prin acordul dintre cele două state, minoritatea română şi-a format cadre didactice proprii din rîndurile sale, fiind acestea pregătite la Şcoala Superioară Pedagogică înfiinţată întîi din Budapesta, apoi mutată la Seghedin precum şi la Universitatea din Budapesta. Tot prin şcolarizări în interiorul ţării s-au format cadre pentru grădiniţe şi pentru de căminele – internat.

La începuturi, rezolvarea treburilor politice şi administrative ale minorităţilor era în exclusivitate sarcina unei secţii speciale din cadrul Ministerului Culturii şi / sau Învăţămîntului. În 1948, a luat fiinţă Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria, cu sediul la Giula. Cu denumire schimbată de mai multe ori, aceasta există şi azi. Din 1995, organul suprem conducător al vieţii româneşti este Autoguvernarea pe Ţară a Românilor din Ungaria.

În domeniul cultural, primele activităţi conştiente, organizate, s-au limitat la punerea în scenă a dansurilor şi cîntecelor populare (la început, nu neapărat autentice) din România, apoi a celor de aici, întregite şi cu cîte un obicei local (nunta, turca), precum şi prezentarea unor poezii mai uşor de interpretat şi de înţeles pentru publicul larg (din creaţia poeţilor Alecsandri, Eminescu, Coşbuc). Iniţiativa a venit din partea şcolilor, dar, în cîţiva ani, activităţile de felul acesta au fost îmbrăţişate şi de casele de cultură înfiinţate în fiecare localitate. În unele comunităţi româneşti locale – mai ales la Aletea, sub conducerea neuitatului Gheorghe Nistor, dar, în parte şi la Micherechi, cu sprijinul învăţătorului Gheorghe Dulău – s-a înfiripat o viaţă culturală de nivel apreciat şi de către cei mai mari specialişti. Formaţiile corale au contribuit şi ele la contactul cu publicul mai larg şi cu fenomenul cultural românesc . În 1951, apare *Foaia Noastră,* rămasă pînă azi (sub numele *Foaia românească*) principala gazetă a românilor din Ungaria. De cîţiva ani, Autoguvernarea editează gazeta *Cronica.* De mai multe decenii, publicul românesc de aici este informat şi prin emisiuni de radio şi de TV, din studiourile de la Seghedin. În ultimii 10 – 15 ani, această minoritate a ajuns să producă şi creaţii literare şi de specialitate proprii, editate tot din forţele sale; centrele activităţii ştiinţifice sînt catedrele din învăţămîntul superior şi Institutul Cercetătorilor, cu sediul la Giula. Atît rezultatul cît şi sursa activităţilor culturale instituţionale este pătura de intelectuali formată şi ea numai în ultimii cca. 50 de ani: persoane cu sau fără diplomă care urmăresc cu adeziune evenimentele culturale şi ştiinţifice româneşti, învăţători şi profesori care interpretează şi predau creaţiile spirituale ale românilor, redactori de ziare, programe de radio şi Tv, precum şi autori de cărţi pentru publicul larg, ca şi intelectuali cu activitate ştiinţifică şi artistică.

Cum au fost şi sînt concepute autodezvoltarea şi autoorganizarea? Văzute pe baza chestiunii ridicate de fanomenul numit asimilare, analizat în această scriere, toate activităţile de învăţămînt, culturale şi organizatorice din ultimii aproximativ 50-55 de ani, pot fi interpretate ca nişte încercări de a dezvolta limba, cultura, conştiinţa, spiritul de colectivitate ale românilor de aici, în aşa măsură ca ei

să-şi poată satisface necesităţile de comunicare şi de manifestare culturală din mijloace proprii (să nu fie nevoiţi să recurgă prea des la limba şi la cultura maghiară) şi – în ciuda integrării absolut necesare din punct de vedere existenţial – să ţină la identitatea şi comunitatea etnică de care ei aparţin. Faptele zilelor noastre (recensămînturile, scăderea ocaziilor în care se vorbeşte româneşte) dovedesc că nu am reuşit să ajungem nici măcar în apropierea acestui scop. Dacă pentru aprecierea succeselor obţinute în ultimele 5 – 6 decenii luăm ca punct de reper starea iniţială – lipsa (aproape) totală de indivizi şcolarizaţi, de instituţii şcolare şi organizatorice, de activităţi culturale şi de specialitate – putem spune că s-a făcut mult. Să ne referim numai la faptul că, nu o dată, românii de aici au ajuns să-şi demonstreze valorile culturale şi în ţări străine (expoziţii, scrieri, prelegeri, programe de dansuri populare). Dacă, însă, căutăm răspuns la întrebarea în ce măsură au contribuit aceste activităţi la menţinerea, continuarea identităţii din generaţie în generaţie, eşecul este evident: tendinţa puternică de părăsire a limbii şi tradiţiilor culturale române, slăbirea conştiinţei etnice – naţionale reies la tot mai mulţi indivizi.

În aparenţă, situaţia este contradictorie: ritmul procesului de asimilare creşte nemaipomenit tocmai într-o perioadă (în anii '70-'80-'90), cînd românilor, ca şi tuturor cetăţenilor de minoritate din ţara noastră, li se asigură cele mai largi drepturi şi condiţii de a se manifesta şi a se dezvolta cultural după necesităţile lor obiective: folosirea limbii materne în cazuri oficiale, şcoli noi, dreptul de a înfiinţa şcoală numai cu predare în limba română, burse pentru studii în România etc. (E altă problemă că nu e resimţită nevoia să se folosească de majoritatea acestor drepturi şi condiţii !) În realitate, nu este aici nici o contradicţie, deoarece tot aceasta este şi perioada integrării nelimitate în societatea maghiară, în cursul căreia populaţia română nu a reuşit să rămînă la o practică de bilingvism şi biculturalitate echilibrată, ci s-a lăsat de bună voie dominată treptat de valorile etnice ale ungurimii.

Atunci, care sînt motivele reale ale eşecului nostru în privinţa păstrării şi dezvoltării identităţii? Înainte de toate, faptul că de la începuturi şi, în esenţă, pînă azi, activităţile de autodezvoltare şi autoorganizare au fost executate fără să se vadă clar şi să se precizeze pînă la amănuntele concrete menirea acestora: cu ce finalitate să se lucreze, ce şi cum să se facă în vederea acestei finalităţi. Vorbind în alţi termeni: timp de mai multe decenii, au lipsit şi contururile unei concepţii trasate anume după condiţiile şi perspectivele specifice existenţei româneşti de minoritate (din Ungaria), din care să fi reieşit pentru educatoarea de grădiniţă, pentru învăţătoare şi profesor, pentru activistul din domeniul cultural şi cel politic etc. că "trebuie să lucrăm tocmai cu acest material de cunoştinţe, cu aceste forme culturale sau organizatorice pentru că aşa vom ajunge la dezvoltarea cutărui sau cutărui element, domeniu al identităţii de român". Nu s-a văzut şi nici azi nu se vede cu o logică deplină pentru ce se face ceea ce se face. Bineînţeles, la începuturi nici nu era de unde să se aştepte o astfel de concepţie, minorităţile duceau lipsuri elementare de cadre pregătite. Prin urmare, s-a procedat cum era cel mai la îndemînă să se procedeze: au fost preluate, ca nişte clişee, conţinuturile, formele şi metodele de activitate ale mediului maghiar. S-a copiat ceea ce făcea ungurimea (aflată în poziţie puternică, de stat naţional) sub titlul de "predare în limba maternă", "activităţi culturale", "viaţă publică" etc. făcîndu-se abstracţie totală de deosebirile enorme dintre situaţia noastră (de limbă, de tradiţii şi posibilităţi culturale, de conştiinţă etnică, de autoorganizare) şi cea a societăţii maghiare luată drept model. Adevărul este că nici pînă azi nu ne-am depărtat prea mult de aceste clişee nepotrivite pentru necesităţile noastre obiective, deşi, după 1990, au apărut în viaţa noastră publică unele elemente de "concepţie specific minoritară".

Învăţămîntul; şcoala. Rătăcirile noastre printre ceea ce ar trebui să se facă şi ceea ce se face în realitate în vederea identităţii se arată cel mai clar în domeniul învăţămîntului şcolar. Mai ales în privinţa limbii. Ţinînd seama de toate împrejurările în care românul de aici se află şi poate ajunge în viaţa lui, predarea limbii în şcoli ar trebui să îndeplinească trei sarcini principale:

a. să urmărească însuşirea de către elevi, la un nivel potrivit şi înainte de toate, varianta de conversaţie ("limba standard", "stilul conversaţiei culte") a limbii române literare, pentru ca, în posesia acestei variante, după opt sau 12 ani, elevii să ştie vorbi româneşte despre orice şi

în orice situaţie, ceea ce graiul local "depăşit" de evoluţia socială nu le mai poate oferi; conversaţia practică ar trebui să fie şi mai mult în centrul predării acolo unde copiii au prea puţine cunoştinţe de limbă din familie sau acestea le lipsesc total

b. să ofere cunoştinţe şi din varianta scrisă a limbii literare, necesare pentru citirea cărţilor şi pentru unele scrieri care pretind acest stil,

c. acolo unde graiul local încă trăieşte, de la predare se aşteaptă să întărească în elevi conştiinţa despre valorile acestuia, definind funcţia lui şi aducînd permanent exemple (de ex. expresii cu spirit) care îi demonstrează elasticitatea, spiritualitatea (cum se proceda într-o vreme la românii din Iugoslavia).

În contrast cu aceste sarcini dictate de condiţiile şi necesităţile reale, s-au cheltuit decenii pentru "îngrijirea şi dezvoltarea" limbii în mod exclusiv din aspect de descriere prin sistemul gramatical: definiţii şi analize gramaticale pe baza limbii literare scrise. Fiind tratarea gramaticii descriptive a unei limbi un "lux" didactic al situaţiilor în care elevii ştiu să vorbească în mod spontan bine limba analizată gramatical, în care orele specializate pe gramatică au pentru ei funcţia de conştientizare a cunoştinţelor avute deja, se înţelege că acest mod de a lucra cu limba română nu putea aduce destule foloase practice la noi, unde elevii încă nu cunoşteau decît la nivel scăzut limba (literară de conversaţie şi cea scrisă) pe care trebuia să o descrie gramatical de la oră la oră. Şi cum numai printr-o suită de definiţii şi analize gramaticale nimeni de pe lumea aceasta nu a ajuns să-şi însuşească şi mai bine o limbă, nici la elevii noştri metoda nu a adus rezultate mai bune. Din anii '80, situaţia s-a ameliorat într-o oarecare măsură, introducîndu-se (în dauna orelor de gramatică) şi activităţi de conversaţie. Experienţele arată însă că nu s-a generalizat nici pînă azi apropierea didactică de limba română din aspect practic, de învăţare (şi nu de descriere) a ei.

Cu toate scăderile predării, şcoala a oferit o mulţime de cunoştinţe din limba română literară. Însă, dintr-o atitudine de limbă extrem de conservativă – bazată pe factori socio şi psiholingvistici – a acestei minorităţi, cunoştinţele din limba română mai cultivată nu au trecut niciodată în limbajul zilnic al populaţiei. Termenii şi regulile limbii române literare s-au depus în conştiinţa vorbitorilor ca nişte elemente de "limbă română domnească" ("perfectă", cum este numită, în orice caz străină de noi, români "imperfecţi", cu limbă locală "corcită"), potrivită numai pentru a vorbi cu românii din România şi în situaţiile de specialitate (de ex. la orele de predare din şcoli), precum şi la ocaziile festive ale vieţii publice româneşti. Sînt binecunoscute situaţiile cînd doi români din aceeaşi localitate discută fără să-şi îmbunătăţească graiul local prin cuvintele ştiute de amîndoi din limba română literară; mai uşor recurg la cuvintele ungureşti cu care se întîlnesc în mod spontan în toate momentele vieţii – de aceea, le consideră mai fireşti – decît la cele româneşti cu care au ajuns în contact numai în condiţii artificiale (şcoală, spectacole, gazetă, emisiuni de radio sau TV) şi, prin urmare, nu sînt simţite de ei adevărate părţi ale vieţii lor. În felul acesta, în cel mai bun caz, şcoala "produce" o variantă de limbă literară utilizată de publicul românesc aproape numai ca stil ocazional şi nu ca mijloc de comunicare zilnică. Concluzia este apăsătoare: sarcina de menţinere în condiţii vii a tradiţiei de vorbire românească la majoritatea covîrşitoare a românilor de aici îi revine şi pe mai departe graiului local, care însă – din motivele schiţate pînă acum – este vorbit de tot mai puţini români şi duce din ce în ce mai greu în spatele lui identitatea de limbă.

Nu putem trece peste capitolul limbii fără să ne referim la iluzia retrospectivă cu care unii intelectuali vorbesc despre vremurile cînd la (cele mai multe) şcoli, limba de predare era româna la toate materiile, cu excepţia, bineînţeles, a limbii şi literaturii maghiare. Se ştie că acest sistem a fost schimbat în anul 1961. Faptele dovedesc că nu această schimbare este motivul adevărat al neajunsurilor în folosirea limbii române. Dacă ar fi, atunci noi, cei care am făcut şcolile înainte de acest an, am fi ştiut mai bine românește decît elevii de azi. Dar (luînd în considerare, de exemplu, grupul elevilor proveniţi din Micherechi, deci din cele mai bune condiţii familiale de limbă) nu am ştiut. Avantajul nostru a fost doar că noi cunoşteam o mulţime de clişee din limbajele de specialitate ("contradicţiile societăţii", "societatea burghezo-moşierească", "revoluţia a fost înăbuşită", "gazele se

evaporează", "ceva e perpendicular", "metalele se dilată"), dar, în ciuda atîtor ore de predare în română, nici pînă la bacalaureat nu am ajuns să ştim vorbi curent şi cu termeni potriviţi despre fotbal, despre fete / băieţi, despre dans, despre cumpărături etc., adică despre teme mai frecvente în viaţa omului decît tainele fizicii sau ale chimiei. Eram deci, foarte slabi în vorbirea vie, în conversaţia de toate zilele (cea mai importantă condiţie de limbă în cazul oricărei etnii care ar vrea să-şi menţină identitatea), ceea ce atrage atenţia şi pentru zilele noastre că fără punerea în centrul preocupărilor de limbă a cunoştinţelor practice, predarea nu poate aduce rezultatele dorite nici dacă limba română este prezentă la toate materiile şcolare.

Pentru îndeplinirea sarcinilor de formare directă a conştiinţei (identităţii) etnice, minorităţii îi stau la dispoziţie aproape numai orele şcolare de literatură. Dincolo de faptul că este cu totul exagerat să se aştepte atît de mult de la predarea literaturii, nici această activitate de autodezvoltare nu a reuşit pînă acum să depăşească în măsura cuvenită schematismul pe care şi l-a format de la începuturi prin preluarea formală a structurii de predare a literaturii maghiare. Predarea literaturii ar corespunde cu adevărat necesităţilor noastre obiective numai dacă atenţia ei s-ar concentra asupra sugerării unei mîndrii etnice, de român, demonstrînd calităţile operelor şi creatorilor de fiecare dată din aspectul forţelor artistice ale spiritului românesc şi din cel al capacităţilor de exprimare ale limbii române ("Vedeţi cît de concentrat, elastic, spiritual poate fi exprimată în româneşte o astfel de idee profundă?!).

În loc să influenţeze conştiinţa de neam, şcoala s-a mulţumit totdeauna să fie mai mult un fel de campanie de realizare în galop a unui plan: elevii să cunoască (în cîteva fraze) cît mai mulţi poeţi şi scriitori români şi să analizeze (schematic şi "fără suflet") cît mai multe opere. Tematica lecturilor nu a fost stabilită niciodată după consideraţii de "dezvoltare a identităţii" (mai ales în lunga perioadă de "construire a socialismului") ci, în mod strict, după criteriile profesionale, interne ale teoriei şi istoriei literaturii.

O parte din ea a fost şi încă este, din capul locului, o risipă de timp şi energie, deoarece cunoştinţele despre caracteristicile genurilor literare, despre specificurile structurale şi stilistice ale operelor sînt însuşite de elevi la orele de maghiară (fiind vorba de cunoştinţe universale); la română, ele sînt doar "rumegate" încă o dată.

Dar şi dacă o judecăm numai în cadrul strict al artei literare, predarea literaturii nu poate contribui în mod esenţial la autodezvoltarea românimii de aici, din următoarele motive: lecturile mai voluminoase supuse analizei şi aprecierii de specialitate nu sînt citite de elevi (în general, citirea cărţilor româneşti a fost şi este la noi o cerinţă greu de îndeplinit), de multe ori ei ştiu despre aceste opere numai dintr-o schiţă a manualului sau a profesorului; în felul acesta, "prelucrarea" lor la orele de literatură rămîne un simplu joc "de a face planul" pretins de programă, cunoştinţele la care se ajunge pe această cale nu pot fi (nu sînt) esenţiale nici din punctul de vedere al culturii literare, nici din cel al autocunoaşterii, autodezvoltării etnice; în lipsa aproape cu desăvîrşire a cunoştinţelor referitoare la mediul geografic şi la procesul istoric al românilor (în alineatul următor ne vom opri la acest fenomen), opera literară rămîne pentru elevi de multe ori o creaţie care "pluteşte în aer", fără adevărate repere despre locul, atmosfera, împrejurările istorice din care s-a născut, adică fără legături organice cu poporul român. În unele privinţe, predarea literaturii în clasele şcolii generale are şi momente utile, din timp ce lecturile sînt preparate cu accent pe învăţămintele de limbă şi în formă de mici convorbiri literare. În general, însă, nici această împrejurare nu anulează adevărul că după cum şi predarea limbii, şi cea a literaturii se pierde în prea mare măsură ca teren de formare a cunoştinţelor şi sentimentelor prin care minoritatea şi-ar putea clădi ţinuta de identitate.

Că istoria este dascălul vieţii şi călăuză în chestiunile etnice – naţionale ştim şi noi, românii din Ungaria. Teoretic. Nu însă şi practic, fapt adeverit de neglijenţa totală pe care o manifestăm de la începuturi pînă în prezent faţă de această sursă de inspiraţie extrem de importantă pentru educaţia generaţiilor în spirit românesc. Este un fel de minune negativă că intelectualitatea responsabilă pentru proiectarea activităţilor noastre de autodezvoltare a uitat permanent şi total de scara firească a

priorităţilor cînd este vorba de procesul de cunoaştere profundă a unui popor (în cazul nostru, de cunoaşterea poporului român în general şi cunoaşterea noastră, a românilor de aici): paralel cu învăţarea limbii lui, este logic ca întîi şi întîi să ne adîncim în condiţiile geografice în care a trăit şi trăieşte, în procesul istoric prin care a trecut de la formarea lui pînă azi şi numai în al doilea şi al treilea rînd facem cunoştinţă cu creaţiile sale din domeniul culturii materiale şi spirituale (ştiinţă, arta literară, plastică şi muzicală). Noi am creat o tradiţie cu totul opusă acestei logici, blocîndu-ne după limbă imediat la istoria literaturii şi / sau la analizele literare, făcînd abstracţie aproape deplină de alte condiţii ale românilor. Zicem numai "aproape totală", pentru că ştim: în cazurile mai "sănătoase" de predarea literaturii se face aluzie şi la cîteva împrejurări istorice, de artă plastică sau de muzică, dar – ar trebui să recunoaştem – numai din acestea nu se poate forma în conştiinţa indivizilor un sistem complet de cunoştinţe, un adevărat tablou istoric, de altfel indispensabil pentru cunoaşterea neamului. Nemaivorbind de concluziile afective, la care nicidecum nu se poate ajunge prin nişte referiri în treacăt la evenimente, împrejurări istorice.

Aceasta a fost situaţia timp de cinci decenii, şi doar în ultimii ani – prin programa nouă – se încercă să se iasă din acest impas tragic, predîndu-se "cunoştinţele despre poporul român şi românii din Ungaria". Deocamdată e greu să vedem cum arată în practică această concepţie; dă însă motive de îngrijorare tonul fundamental al ei, din care reiese că tradiţiile folclorice ar fi cele mai importante surse de inspiraţie pentru întărirea conştiinţei de român în general şi de român din Ungaria în special; istoria parcă este lăsată şi pe mai departe în seama orelor de istorie (care avînd destul de lucrat cu istoria universală şi cea naţională a Ungariei, nu a reuşit nici pînă acum să găsească destule ocazii pentru un sistem de istorie românească). În concepţia autorului acestei scrieri – prezentată oficialităţilor şi cadrelor didactice acum 15-20 de ani, ca primă iniţiativă de a include în predare cunoştinţele despre poporul român şi românii de aici – toate cunoştinţele româneşti importante ar trebui predate în cadrul orelor de română, de către profesorii de română. În parte, limba, cu prioritate stilul practic, de conversaţie, în parte, cele mai importante cunoştinţe despre mediul geografic, istoria (mai puţin politică, mai mult sociologică, culturală), cultura populară, arta literară, plastică şi muzicală a românilor de pretutindeni şi de aici, acestea toate într-o cuplare cronologică şi logică; cu menţiunea specială că prelucrarea prin analize, explicaţii să se rezerve numai pentru operele literare de vîrf, dar literatura să fie mereu prezentă sub formă de lecturi referitoare la cunoştinţele de geografie, istorie, de artă. Concepţia a fost atunci respinsă cu nişte argumente din care a reieşit clar: nu se recunoaşte că situaţia de pînă acum a fost un impas şi nu se vrea nici o inovaţie esenţială. Aşa că, din punctul de vedere al asimilării rămîne deschisă întrebarea: cum se consideră la noi să se facă măcar paşii obligatorii din oficiu (avem instituţii şi cadre plătite) în vederea întăririi bazelor de identitate etnică ?

Activităţile culturale organizate. Acestea au început într-o perioadă – prin 1947–48 – cînd cultura populară era încă practicată în mod spontan de lumea satelor (se ţineau jocurile de duminică, obiceiurile de Crăciun, de şezătoare). De aceea, primele încercări de a întocmi programe de scenă cuprindeau, de exemplu, dansuri şi cîntece – mai mult semipopulare, decît populare, preluate din România. Peste puţini ani, atenţia activiştilor de la casele de cultură s-a îndreptat şi către jocurile, obiceiurile, cîntecele româneşti locale. În cursul deceniilor, tematica programelor s-a întregit, sporadic, şi cu producţii corale, foarte rar cu piese de teatru şi – în unele localităţi, destul de des – cu serate oferite de ansambluri populare şi cîntăreţi (populari sau de romanţe) din România. Fapt este însă că la noi susţinerea culturii româneşti, aşa-numita păstrare a tradiţiilor înseamnă aproape exclusiv punerea în scenă a dansurilor populare, mai rar şi a cîntecelor. Această atitudine părtinitoare faţă de dansuri a adus şi multe succese pentru românimea din Ungaria: a educat publicul maghiar să aprecieze această minoritate (de obicei, şapte ansambluri maghiare mari din ţara noastră au în repertoriul lor dansurile din Micherechi şi pe cele din Aletea), i-a dus vestea şi în toate colţurile lumii, prin Ansamblul Naţional Maghiar, care ţine permanent în repertoriu aceste dansuri, şi prin unii dansatori şi muzicanţi de frunte de la noi. A educat şi publicul românesc de la sate, care dîndu-şi seama cît de mult este apreciată de străini (de unguri) cultura sa, a început să vadă propria-i valoare în tradiţiile locale. S-a greşit, însă,

într-o privință importantă: activiștii culturali au sugerat și sugerează și azi în mod fals că păstrarea tradițiilor ar fi egală cu prezentarea pe scenă a culturii populare. Desigur, adevărul ar trebui căutat în altă parte, deoarece aici nu este vorba de protejare și de perpetuare, ci numai de o prezentare a tradițiilor: acolo unde tradițiile se păstrează cu adevărat, ele trăiesc în momentele vieții de toate zilele, și nu apar numai în situațiile artificiale ale scenei (dar nici numai la un bal anual). Activitățile culturale atunci ar contribui și mai mult la menținerea identității, dacă ar crea tradiții noi (în parte din elementele culturii locale de odinioară, în parte din cele ale culturii populare sau moderne din România), pentru ca românul de aici să se poată folosi de forme proprii cînd ar vrea (s-ar cuveni) să se manifeste românește: să felicite pe cineva de ziua numelui, să-și exprime dispoziția bună sau proastă printr-un cîntec românesc potrivit, să aibă din ce alege cînd vrea să se distreze, de exemplu, cu colegii de clasă prin "cîntece de societate" etc. Angajîndu-ne numai la păstrarea tradițiilor de odinioară, intrăm într-o fundătură, prin faptul că nu toate acele tradiții sau elementele lor pot fi salvate pentru zilele noastre și nu ne oferă posibilități pentru toate necesitățile de manifestare culturală ale omului de azi (de ex. lipsesc dintre ele cîntecele de societate pe care elevii le-ar putea cînta după gustul lor). Rămîne, deci, actuală și pe mai departe lozinca veche: nu numai "păstrarea tradițiilor", ci și – chiar mai mult – "crearea unor tradiții noi" pentru românii din Ungaria!

Autoorganizarea socială. Limba, cultura și conștiința etnică de nivel sînt condițiile unei identități solide a indivizilor minoritari. Pentru a simți un îndemn să-și și mențină identitatea, ei au nevoie și de un colectiv în care să se poată manifesta potrivit identității lor, de o comunitate care – prin solidaritatea dintre membri – să le sugereze că menținerea identității și apartenența, comuniunea cu ceilalți români sînt și în avantajul lor personal. (Să ne gîndim, de exemplu, la faptul că, pe membrii sectelor, tocmai spiritul de colectivitate, de întrajutorare, îi îndeamnă să țină la credința lor.) Contururile unui astfel de colectiv s-au schițat la noi numai în primii ani de autoorganizare (cam pînă la 1949), cînd populația română își forma din inițiative proprii instituțiile și depindea în mod practic de ele. De exemplu, ambițiile familiilor de la sate de a asigura copiilor studii școlare mai bune nu puteau fi îndeplinite decît de școala românească din Giula, cu condiții de internat, de aceea între școală și familii erau relații foarte strînse. Consider că în atmosfera familiară din lumea românească de atunci avea importanță și faptul că principalii "activiști" erau preoții, care, potrivit vechilor tradiții ortodoxe, erau în majoritate gospodari și ei ca și creștinii, îndeplineau printre oameni într-adevăr funcție de "părinte".

Cu timpul – potrivit normelor de regim socialist – factorul hotărîtor în stabilirea și funcționarea instituției (a Uniunii) responsabile pentru organizarea vieții românești publice a devenit politica "înaltă". Alte formațiuni organizatorice minoritare nici nu se permiteau. În ce privește majoritatea populației române ("oamenii muncii"), crearea "unității" ei se aștepta de la ședințele și adunările generale cu concluzii de cele mai multe ori politice, formale. Nu-i de mirare că viața publică românească a rămas (multe decenii) cu totul străină de oameni, o treabă neserioasă a unora care "au timp pentru așa ceva"... Doar cei angajați în anumite servicii (de ex. cadrele didactice, activiștii culturali) se atașau activ (desigur din obligație) la acțiunile publice de atunci. Perioada aceasta avea însă o trăsătură pozitivă: activitățile de minoritate erau cuprinse într-un cadru disciplinat, cu supravegheri, cu controale, cu cursuri de perfecționare obligatorii etc., ceea ce dădea impresia unei vieți de specialitate mai serioasă decît cea de azi plină de liberalism.

O oarecare efervescență de "mișcare minoritară" a trăit societatea română în jurul anului 1990, cînd i s-a deschis posibilitatea pentru o autoorganizare nouă, voluntară, corespunzătoare necesităților sale obiective. S-au format una după alta diferitele asociații. Însă a ieșit destul de pregnant la iveală că stilul de viață publică din perioada anterioară a lăsat urme prea adînci în comunitate. Oamenii s-au obișnuit prea bine cu mentalitatea că viața publică înseamnă numai ședințe, luări de cuvînt, alegeri de președinți și secretari, și nu activități concrete pe bază de principii judicios concepute. Pînă azi, așteptările publicului față de conduceri sînt cu totul scăzute, am putea spune neserioase. (Argumentul nostru de vîrf în această privință este alegerea în repetate rînduri a unor conducători care nici nu știu destul de bine românește; ba, se întîmplă ca unele comunități locale să-și aleagă ca reprezentant un

ungur!). Conducerile sînt obişnuite să lucreze în stil de birocratism politic care "nu duce nicăieri", mai mult, cred că ţelul lor este "să reprezinte" românimea în loc să lucreze pentru menţinerea şi dezvoltarea ei. Această atitudine este caracteristică mai cu seamă pentru perioada de după 1995, cînd s-a introdus din oficiu sistemul de organizare prin aşa-numitele "autoguvernări", absolut nepotrivit pentru o minoritate ca a noastră, cu o conştiinţă etnică şi politică foarte firavă (care nu ar fi în stare să iasă în stradă pentru apărarea intereselor sale de limbă sau de învăţămînt) şi foarte slabă în toate privinţele pentru a şti să se folosească maximal de posibilităţile oferite de autoadministrare. Azi, românii din Ungaria alcătuiesc o microsocietate plină de încordări dezbinatoare, lipsită mai ales de solidaritatea cuvenită între instituţii şi indivizi, fapt care îi determină pe mulţi români să se retragă din colectivul de care ar trebui să aparţină activ. Acest fapt contribuie puternic la asimilarea în rîndurile ungurimii. Aici trebuie căutată, între altele, şi neputinţa românilor din Ungaria de a colabora efectiv şi eficient cu România, care îşi oferă tot mai des ajutorul.

A cigányokkal kapcsolatos társadalmi távolság mértéke a szegedi lakosság körében

Szűcs Norbert

A cigányokkal kapcsolatos előítéletek kutatása Magyarországon

Magyarországon az első cigányokkal kapcsolatos előítéletekkel is foglalkozó pszichológiai és szociálpszichológiai vizsgálatok az 1960-as évek végén kezdődtek el. A Márkus Mária, Halász László, Sipos Kornél által vezetett kutatások[1] a Bogardus-féle társadalmi távolság-skála segítségével vizsgálták az előítéletességet. Márkus rámutatott arra - az azóta sokszor bizonyított - tényre, hogy a cigányság az a kisebbségi csoport, amelynek a legnagyobb előítélettel kell megküzdenie, a Halász-Sipos szerzőpáros pedig bizonyította, hogy művészi kommunikáció hatására - bár csak relatív, s nem abszolút módon - csökkenhet az előítélet. Később a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban zajlott több érdekes vizsgálat,[2] ill. Hankiss Elemér, Csepeli György, Tauber István, Józsa Péter, Erős Ferenc végzett jelentősebb kutatásokat.[3]

Az 1990-es évek elején polémia alakult ki abban a kérdésben, hogy nőtt-e a cigányellenesség Magyarországon. Tomka Miklós és Koos Postma holland szociológus tézise szerint a rendszerváltás politikai és gazdasági nehézségei közepette növekedett az előítéletesség.[4] Tomka véleménye szerint 1978 és 1989 között "(1) csökkent a "cigánykérdésben" a pozitív megkülönböztetés politikája mellett állást foglalók aránya, (2) emelkedett azok aránya, akik a megoldást a romákra hárítják, (3) nőtt a cigányokkal szembeni diszkriminatív intézkedéseket sürgetők aránya, (4) csökkent az integráció, és (5) nőtt a szegregáció híveinek aránya".[5]

Lázár Guy szerint viszont csökkent a cigányokkal kapcsolatos negatív attitűdök és sztereotípiák elterjedtsége. 1987-es és 1992-es vizsgálatainak az adatait összehasonlítva megállapította, hogy "mérséklődtek a cigányokkal szembeni előítéletek: a kedvezőtlen vonások említési aránya összesen 80 százalékkal csökkent, a kedvezőeké pedig 17 százalékkal emelkedett".[6]

A vizsgálati eredmények különbségének az oka valószínűleg az, hogy Lázár azt tekintette cigányellenesnek, aki a cigányokat asszimilálni akarta. Így kevéssé tudta felmérni a neorasszista kirekesztő tendenciákat. A bekebelező, államnemzeti nacionalizmust, genetikai érvelésű, "régi típusú" rasszizmust ugyanis egyre inkább a kirekesztő, etnokulturális, identitásalapú neorasszizmus váltja fel. Az új típusú előítélet-rendszerek már nem akarják nyíltan eltiporni a más nemzethez, fajhoz, kisebbségi csoporthoz tartozókat, de igyekszik a külcsoportokat elhatárolni a saját csoportjától, az etnikai és kulturális kisebbségi csoportokat a többségi társadalomtól. Az "új típusú" előítéleteket nehezebb mérni is, hiszen a "politikai korrektség" jegyében sokszor nem verbálisan, az ideológia szintjén jelenik meg, hanem "csak" a mindennapi cselekvés szintjén.[7]

Tomka és Lázár eredményei között a szintézist Erős Ferenc teremti meg: "a cigányellenesség a mai Magyarországon nem egyszerűen a múltból örökölt előítélet-rendszer, hanem olyan attitűd, amelynek egyes komponenseit csökkentik, más komponenseit viszont felerősítik a rendszerváltás, a radikális társadalmi átalakulás folyamatai".[8]

Erős Ferenc és kollégái bebizonyították, hogy a mai Magyarországon legelutasítottabb etnikai kisebbségi csoport a cigányság. Társadalmi távolság tekintetében csak a kábítószeresek, a homoszexuálisok, a bőrfejűek (!) és a büntetett előéletűek csoportjai előzték meg a cigányokat. A megkérdezettek között az átlagosnál nagyobb mértékű előítéletesség és idegenellenesség volt tapasztalható a rokkantnyugdíjasok, az alacsony iskolai végzettségűek, a falusi lakosok, a nyugdíjasok, a keleti megyékben élők és a munkanélküliek - tehát a hátrányosabb helyzetű lakosság - körében. Az életkor gyenge pozitív korrelatív kapcsolatban áll a cigányellenesség mértékével. A legfiatalabb korosztályok esetében ez a tendencia megfordult: minél fiatalabbak, annál inkább hajlamosak a cigányellenességre. Ez valószínűleg a xenofób ifjúsági szubkultúrák térnyerésének köszönhető.[9]

A fenti képet árnyalja Tomka megállapítása, hiszen adatai szerint a cigányokat ismerők, velük interperszonális kapcsolatban lévők - barátok, szomszédok, munkatársak - kevésbé értenek egyet a cigányok diszkriminációjával, mint a cigányokkal kapcsolatban nem állók.[10]

A szegedi cigányság

Az alábbi dolgozatban a szegedi lakosság cigányokkal kapcsolatos attitűdjeit vizsgálom.[11] Izgalmas kérdés, hogy határmentisége, egyetemvárosi léte miatt multikulturális városnak tekinthető Szeged lakossága mekkora társadalmi távolságot "tart" különböző etnikai csoportokkal szemben, milyen sajátosságok mutathatóak fel, ill. milyen általános érvényű megállapítások bizonyíthatóak újra a cigányellenességgel kapcsolatban.

A tanulmányban a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke által Szeged 2001 (N=1171) és Ifjúság 2001 (N=1034) címmel felvett reprezentatív felmérések adatait vizsgálom. Elsősorban a társadalmi távolság - skálákat elemzem, ugyanis mindkét kérdőívben szerepelt a Bogardus-skála egy-egy módosított változata. Ezen attitűdskálák megmutatják a válaszadó vonatkoztatási csoportja és a különféle külcsoportok közötti társadalmi távolságot aszerint, hogy mely típusú interakciót fogadna el a kérdezett a külcsoport egy tagjával szemben. A kérdőívek különböző intelmekkel és állításokkal dolgoztak, de a cigányokkal (romákkal)[12] kapcsolatos attitűdökre mindkettő rákérdezett.

Szegeden az országos átlagnál (4,5-4,7 %)[13] jóval alacsonyabb a cigány lakosság aránya, különböző statisztikák alapján 0,6-1,3 % közé tehető.[14] A Szeged 2001 adatai szerint a válaszadók 1,6 százaléka volt cigány származású, s további 1,5 százalékról a kérdezőbiztosok nem tudták egyértelműen eldönteni, hogy cigány származású-e[15].

A szegedi cigányokra nem jellemző a területi szegregáció, gettósodás, csaknem minden városrészben élnek. Ez valószínűleg annak is köszönhető, hogy a szegedi cigányság heterogén, több hullámban, több felől települtek be a városba. Kiskundorozsma északi részén; Móravárosban, a Cserepes sor környékén; Rókus városrészben a Hunyadi tér környékén; valamint Tarján és Újrókus lakótelepein élnek az átlagosnál nagyobb arányban cigány etnikumúak.[16]

Cigányellenesség és xenofóbia Szegeden

Erős Ferenc, Fábián Zoltán, Sik Endre több vizsgálatban is megállapították, hogy Magyarországon a legelutasítottabb etnikum a cigányság.[17] A Szeged 2001 adatai ennek ellentmondó eredményeket mutatnak, hiszen az afgánokon kívül az albánokat és az arabokat is negatívabban ítélték meg, mint a cigányokat. Nem szabad azonban elfeledni, hogy a válaszadást nagyban befolyásolhatta, hogy az adatfelvétel 2001 október végén - november elején történt, röviddel az Egyesült Államokat ért terrortámadások után, a tálibok ellen folytatott hadműveletek idején.

Az aktuálpolitikai tényeken túl azonban nyilvánvaló, hogy a keresztény és az iszlám kultúrák tradicionális szembenállása mutatkozik meg a válaszokban[18] - az arabokkal szemben korábbi vizsgálatok is nagy társadalmi távolságot mutattak ki.[19] A felmért 19 etnikum közül a három legelutasítottabb mohamedán vallású, s a negyedik, a bosnyák etnikum is az "előkelő" 7. legelutasítottabb nemzetiség helyét szerezte meg.

A három iszlám vallású etnikum után azonban a cigányok a leginkább elutasítottak, ami azért rendkívül elgondolkoztató, mert az összes felsorolt etnikum közül ők élnek a legnagyobb számban - s általában beazonosíthatóan - etnikai kisebbségként Magyarországon.

A cigányokkal szembeni nagy ellenszenv azonban nem magyar, vagy közép-európai sajátosság. Egy 1992-es németországi vizsgálat szerint a cigányok a legelutasítottabb etnikai kisebbség, a megkérdezettek 64 százaléka viseltetett ellenszenvvel irántuk, míg más etnikai kisebbség "ellenszenvindexe" 20 százalék alatt maradt. Osztrák kutatók hasonló eredményeket kaptak 1991-ben és 1995-ben végzett vizsgálataikban.[20]

1. táblázat
Társadalmi távolság átlaga etnikumonként[21]

	Elemszám	Átlag	Szórás
Afganisztániak	996	2,10	1,44
Albánok	985	2,19	1,47
Arabok	1016	2,24	1,47
Romák	1032	2,26	1,49
Románok	1034	2,33	1,56
UkRománok	1013	2,36	1,54
Bosnyákok	949	2,37	1,50
Oroszok	1030	2,44	1,53
Kínaiak	1026	2,46	1,45
Szerbek	1052	2,71	1,54
Négerek	1021	2,92	1,50
Szlovákok	1006	2,97	1,51
Csehek	1000	3,01	1,50
Horvátok	1018	3,01	1,52
Lengyelek	1013	3,25	1,59
Zsidók	1020	3,26	1,66
Amerikaiak	1039	3,55	1,60
Németek	1044	3,59	1,60
Osztrákok	1035	3,59	1,59

A cigányokkal szembeni általános ellenszenvet jól példázza, hogy a válaszadók legnagyobb csoportja "be sem engedné az országba" a cigányokat, tehát teljesen ellenséges magatartást tanúsít irántuk, nem tekinti őket a nemzet részének. A kevésbé szélsőségesen fogalmazó, de a személyes kapcsolatot (szomszédságot, munkatársi viszonyt) elutasítók száma szintén igen magas. Szembetűnő, hogy sokan nem akartak vagy nem tudtak állást foglalni - valószínűleg ők sem a befogadók táborát erősítik.

2. táblázat
Társadalmi távolság

	Elemszám	Kérdezettek aránya	Válaszadók aránya	Kumulatív arány
Nem engedném az országba	448	38,3	43,4	43,4
Az országban lehet	214	18,3	20,7	64,1
Szegeden lehet	207	17,7	20,1	84,2
Munkatárs lehet	46	3,9	4,5	88,7
Szomszéd lehet	51	4,4	4,9	93,6
Családtag lehet	66	5,6	6,4	100,0
Összes válaszadó	1032	88,1	100,0	
Nem válaszolt	75	6,4		
Nem tudja	64	5,5		
Összes kérdezett	1171	100,0		

A további elemzés során használok egy kevesebb típusból álló osztályozást is. A "kirekesztők" szívük szerint az országba sem engednék be a cigányokat. A "pc-kirekesztők" alatt azokat a személyeket értem, akik Szegeden és/vagy Magyarországon megtűrnék őket. Kevésbé szélsőséges állásfoglalásukat a politikailag korrekt közbeszéd elterjedésének, s a mindennapokba való leszivárgásának tulajdonítom. Az "elfogadók" kategóriájába azok az emberek kerültek, akik nem ellenzik a személyes kapcsolat létét, szomszédnak és/vagy munkatársnak is elfogadnának cigányokat. A "befogadó" teljesen nyitott attitűddel bír, családtagként is el tudna képzelni egy cigány etnikumút.

Ez a besorolás még érzékletesebben mutatja, milyen minoritás nem minősül valamilyen módon kirekesztőnek.

3. táblázat
Társadalmi távolság, kategóriák

	Elemszám	Válaszadók aránya	Kumulatív arány
Kirekesztő	448	43,4	43,4
Pc- kirekesztő	421	40,8	84,2
Elfogadó	97	9,4	93,6
Befogadó	66	6,4	100,0
Összesen	1032	100,0	

Az iskolai végzettség hatása a társadalmi távolság alakulására

Az iskolai végzettséget vizsgálva általánosságban kijelenthetjük, hogy minél magasabb iskolai végzettségű valaki, annál kevésbé kirekesztő, az elvégzett osztályok számával nő az elfogadás mértéke is. Ez a megállapítás megegyezik a szakirodalomban leírt általános tendenciákkal.[22] A variencia-analízis alapján a különbség a felsőfokú végzettségűek és a diplomával nem rendelkezők attitűdjei között található.

Az átlagosan elvégzett osztályok száma a "kirekesztőknél", majd a "pc-kirekesztőknél" a legalacsonyabb.

4. táblázat
Társadalmi távolság rangátlaga, iskolázottság szerint
(χ^2=37,348; sig=0,000)

Legmagasabb iskolai végzettség	Elemszám	Rangátlag
Alapfokú	376	458,38
Középfokú	369	514,38
Felsőfokú	286	593,84
Összesen	1031	

5. táblázat
Elvégzett iskolai osztályok átlaga

	Átlag	Elemszám	Szórás
Kirekesztő	11,77	448	2,70
Pc-kirekesztő	12,66	421	2,87
Elfogadó	13,23	96	3,15
Befogadó	13,12	66	3,15
Összesen	12,36	1031	2,89

Részletesebben megvizsgálva az átlagokat árnyaltabb képet kapunk. A legkirekesztőbb csoport a szakmunkásoké, a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezőknél is alacsonyabb az átlaguk a Bogardus-skálán. Az szórás is itt a legalacsonyabb, ami viszonylag homogén gondolkozásmódra utal. Az ő magas fokú előítéletességüknek az oka valószínűleg a "szociális féltékenység": el akarják határolni magukat a társadalmi hierarchia alján - ám tőlük nem is olyan messze - elhelyezkedő csoportoktól. Erre egyrészt a pozitív énkép megőrzése miatt van szükségük, másrészt közvetve gazdasági megfontolások is eredményezik, hiszen a munkaerőpiacon elsősorban az ő számukra jelenthetnek konkurenciát a képzetlen cigányok tömegei.[23]

Az érettségivel rendelkezők közül a gimnáziumban végzetteknek átlaga jóval magasabb, a szakközépiskolában tanultak attitűdjei gyakorlatilag megegyeznek az alapfokú végzettségűekkel.

A legelfogadóbbak az egyetemi végzettségűek, a főiskolán tanultak csoportja markánsan más értékrendet képvisel az átlagok alapján. Ezt a Scheffe-teszt is alátámasztotta: az egyetemi végzettségűek cigányokkal szembeni attitűdje - a gimnáziumi érettségivel rendelkezők kivételével - szignifikánsan különbözik az összes más végzettségű válaszadóétól.

6. táblázat
Társadalmi távolság rangátlaga, iskolázottság alapján
Kruskal-Wallis-teszt (χ^2=54,040; sig=0,000)

Legmagasabb iskolai végzettsége	Elemszám	Rangátlag
Max. 8 általános	158	464,95
Szakmunkásképző	218	453,63
Szakközépiskolai érettségi	219	490,63
Gimnáziumi érettségi	150	549,06
Főiskolai diploma v. technikum	167	543,50
Egyetemi diploma	119	664,47
Összesen	1031	

Az idegen nyelvek ismerete is nyitottságot, toleranciát eredményez. A Mann - Whitney-próba bebizonyította, hogy az idegen nyelvet beszélők, ill. nem beszélők csoportja között szignifikáns különbség van a cigányellenesség tekintetében - az idegen nyelvet nem beszélők jóval kirekesztőbbek a csoport-rangszám alapján. Sőt, minél több nyelvet beszél valaki, annál kisebb társadalmi távolságot tart más kultúrákból származó személyekkel - így a cigányokkal - szemben is.

Nem meglepő tehát, hogy a "befogadóknak" 59 százaléka, míg a "kirekesztőknek" csak 28,6 százaléka beszél valamilyen idegen nyelven.

7. táblázat
Nyelvtudás aránya

Beszél-e Ön idegen nyelvet? χ^2-próba értéke=33,127; sig = 0,000; N=1032		
	Nem	Igen
Kirekesztő	71,4%	28,6%
Pe-kirekesztő	60,6%	39,4%
Elfogadó	52,6%	47,4%
Befogadó	40,9%	59,1%
Összesen	63,3%	36,7%

A foglalkozás és a társadalmi távolság összefüggései

Fábián Zoltán és Erős Ferenc véleménye szerint az átlagosnál nagyobb mértékű előítéletesség tapasztalható a rokkantnyugdíjasok, a nyugdíjasok, és a munkanélküliek - tehát a hátrányosabb helyzetű lakosság - körében.[24] A Szeged 2001 adatai azonban nem mutatnak ilyen különbséget a tevékenység típusa alapján. A nyugdíjasok sem kimagaslóan cigányellenesek, sőt a rokkantnyugdíjasok átlagpontja magasabb, mint az öregségi nyugdíjasoké.

A FEOR besorolás szerint képzett csoportok között azonban már van szignifikáns különbség a Kruskal-Wallis-próba eredménye alapján. A diplomás szellemi dolgozók a legelfogadóbbak - ebben az esetben egyértelműen a magasabb iskolázottsággal függ össze a tolerancia. A leginkább cigányellenesek a szakmunkásként dolgozók.

A variencia-analízis[25] megmutatta, hogy a diplomás szellemi dolgozók és a vállalkozók attitűdjei jóval pozitívabbak a cigányokkal szemben, mint a többi FEOR-csoporthoz tartozó válaszadó attitűdje.

8. táblázat
Társadalmi távolság átlaga, tevékenységek szerint botásban

Fő tevékenysége	Átlag	Elemszám	Szórás
Állásban van, alkalmazott	2,30	525	1,50
Alkalmi munkából él	2,32	25	1,57
Vállalkozó	2,20	51	1,55
Munkanélküli	1,77	31	1,31
Nyugdíjas	2,18	266	1,39
Egyéb inaktív	2,33	48	1,67
Tanuló	2,48	80	1,65
Összesen	2,26	1026	1,49

9. táblázat
Társadalmi távolság rangátlaga, FEOR besorolás

FEOR	Elemszám	Rangátlag
Vállalkozó	85	495,55
Alkalmazott/vezető	137	472,50
Diplomás szellemi	135	552,77
Egyéb szellemi	169	432,09
Szakmunkás	231	396,05
Nem szakmunkás fizikai	145	422,50
Összesen	902	

A nemzetiség és a cigányellenesség összefüggései

Nem okozott meglepetést a nem csak magyar nemzetiségű családból származó személyek távolságtartásának vizsgálata során, hogy az idegen etnikumú nagyszülőkkel is rendelkezők nyitottabbak a cigányokkal szemben. A variencai-analízis azonban rámutatott, hogy szignifikáns különbség csak akkor mutatható ki a cigányellenesség kérdésében, ha a válaszadó anyai és apai nagyszülei között egyaránt található idegen etnikumú.

A közbiztonság hatása a társadalmi távolság alakulására

1990 előtt a médiában és a kriminológiai szakirodalomban általánosan elterjedt volt a "cigánybűnözés" fogalmának a használata. A rendszerváltás után e kifejezés a "politikai korrektség"

jegyében száműzve lett a közbeszédből, és jogszabály tiltja a rendőrségi közleményekben az etnikai hovatartozás megjelölését az elkövető külső megjelenésének leírásakor - hacsak nem kifejezetten etnikai indíttatású bűnügy képezi a tájékoztatás tárgyát, amelyben releváns a szereplők etnikai háttere.[26]

A "cigánybűnözés" stigmatizáló fogalma azonban mégsem kopott ki a közgondolkodásból, hiszen a többségi társadalom jelentős részének véleménye szerint a cigányság bűnöző hajlamú népcsoport, vagy legalábbis jóval nagyobb arányban szegi meg a törvényt, mint a többségi társadalomhoz tartozóak. Ezt alátámasztja Erős Ferenc kutatása is, amely kimutatta, hogy a magyar lakosság közel 67 százaléka egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy "a bűnözési hajlam a cigányok vérében van".[27]

Póczik Szilveszter kutatásai bizonyították, hogy a sztereotípiákkal ellentétben a cigányok bűnelkövetésében - egyetlen kivétellel - nem lehet etnoszociális jegyeket bizonyítani, s ezzel cáfolható az a nézet is, mely szerint a romák körében a bűnözés etnospecifikus megélhetési forrás lenne.[28]

A "cigánybűnözés" fogalmának látens fennmaradását a Szeged 2001 vizsgálatának eredményei is bizonyítják. Minél elégedetlenebb egy válaszadó Szeged városának és közvetlen lakókörzetének közbiztonságával, annál inkább hajlamos a cigányellenességre. A közbiztonsággal elégedettek kisebb társadalmi távolságot tartanak a cigányokkal szemben, mint az elégedetlenek.

A variencia-analízis megmutatja, hogy az egész város közbiztonságának megítélésekor a szignifikáns különbség az elégedettek és az elégedetlenek között húzódik, míg a közvetlen lakókörzet biztonságának megítélése inkább differenciál. Ez utóbbi esetben ugyanis az elégedettségi skálán középértéket megjelölők is jóval cigányellenesebbek, mint a az elégedettek.

A Wilcoxon-teszt alapján a korábban jellemzett négy típus mindegyike szignifikánsan elégedettebb a közvetlen lakókörzetének közbiztonságával, mint általában véve Szeged közbiztonságával. A "kirekesztők" a legkevésbé elégedettek a közbiztonsággal, s az "elfogadók" (Szeged), ill. a "befogadók" (lakókörzet) a legelégedettebbek.

10. táblázat
Közbiztonsággal való elégedettség - Kruskal-Wallis-teszt

	Mennyire elégedett a szegedi közbiztonsággal?		Mennyire elégedett lakókörzetének közbiztonságával?	
	Elemszám	Rangátlag	Elemszám	Rangátlag
Elégedetlen	301	455,03	249	458,52
Is-is	426	499,79	300	492,16
Elégedett	280	563,04	470	548,66
Összesen	1007		1019	

Politika és társadalmi távolság

A válaszadók pártpreferenciáját elemezve nem meglepő, hogy a MIÉP-szimpatizánsok a leginkább cigányellenesek - a Csurka-hívek több mint fele még az országba sem engedné be őket. Bár klasszikus kirekesztő tanokat hirdetnek a párt ideológusai, a "politikailag korrekt" kirekesztők arány sem elhanyagolható, így a MIÉP-szavazók 90 százaléka valamiképp a kirekesztést képviseli. Ez a leghomogénebb csoport a cigányokkal kapcsolatos attitűdök tekintetében, a szórás náluk a legalacsonyabb (1,29).

Talán igaza lehet annak a vulgárpolitológiai közhelynek, hogy a szélsőjobb és a szélsőbal valahol szélen "összeér", tehát populizmusuk miatt jó néhány ideológiai és hatalomtechnikai párhuzam vonható meg köztük. A második leginkább cigányellenes csoport ugyanis a Munkáspárt szavazóiból áll össze. Sőt, a "kirekesztők" aránya magasabb, mint a MIÉP táborában.[29]

A Bogardus-skála átlagai alapján az SZDSZ szimpatizánsai alkotják a leginkább befogadók csoportját. A tipológiát megvizsgálva már árnyaltabb képet kapunk. Kiemelkedően alacsony a "kirekesztők" aránya, ámde kiemelkedően magas a "pc-kirekesztők" aránya, ami jelzi, hogy az elvek

és a mindennapi gyakorlat nem mindig fedi egymást. Kétségtelen azonban, hogy a többi párt szavazóival ellentétben egyedül a liberális szavazók nem lépik át a 80 százalékos határt a valamiképpen kirekesztőnek minősülők arányában (77,1%), s kiemelkedően magas körükben a "befogadók" aránya is.

A két nagy párt[30] szavazói közül a szocialisták viszonyulnak pozitívabban a cigányokhoz. A "kirekesztő" és a "elfogadó" attitűdűek aránya hasonló, ám a "pc-kirekesztők" a Fidesz-MDF-szimpatizánsok, a "befogadók" pedig a MSZP-szavazók körében felülreprezentáltak.

11. táblázat
Pártpreferenciák

	Pártpreferencia (χ^2=12,358; sig=0,027)					
	Fidesz-MDF	MSZP	SZDSZ	MIÉP	Munkás-párt	Összesen
Kirekesztő	41,8%	41,6%	16,7%	53,1%	55,6%	41,1%
Pc- kirekesztő	43,6%	40,4%	60,4%	36,7%	27,8%	42,7%
Elfogadó	9,9%	10,2%	8,3%	6,1%	11,1%	9,7%
Befogadó	4,6%	7,8%	14,6%	4,1%	5,6%	6,5%
Elemszám	282	245	48	49	18	642

A Mann-Whitney-teszt bizonyította (sig=0,000), hogy az EU-szkeptikusok körében a cigányellenesség jóval erősebb, mint az Európai Unióhoz való csatlakozást pártolók között. Az Unióhoz való csatlakozást elvetők aránya a "kirekesztők" között a legnagyobb. (A tendenciának ellentmond, hogy a "befogadók" esetében is magasabb az átlagosnál a protestálók aránya.)

12. táblázat
Az Európai Unióval kapcsolatos vélemények

	Szeretné-e, hogy Magyarország az EU tagja legyen? (χ^2=36,563; sig=0,000)	
	Igen	Nem
Kirekesztő	80,4%	19,6%
Pc-kirekesztő	92,2%	7,5%
Elfogadó	97,8%	2,2%
Befogadó	85,0%	15,0%
Összesen	87,4%	12,5%

Természetesen az Európai Unióhoz való csatlakozás következményeit is a "kirekesztők" ellenzik a legerősebben. Minél cigányellenesebb valaki, annál inkább ellenzi a külföldiek magyarországi munkavállalását, föld-és lakásvásárlását. Leghevesebben a külföldiek földvásárlása ellen tiltakoznak a válaszadók - talán mert a média is ezzel a kérdéssel foglalkozik a legtöbbet.

A jövedelem hatása a társadalmi távolság alakulására

A válaszadók anyagi helyzete is befolyásolja a Bogardus-skálára adott válaszokat. Az egy főre eső jövedelem alapján kiszámított alsó 10 százalékhoz tartozók sokkal negatívabban viszonyulnak a

cigányokhoz, mint a felső decilishez tartozó, jó anyagi körülmények között élő megkérdezettek. Ennek megfelelően a "kirekesztők" körében a legalacsonyabb az egy főre eső átlagjövedelem, s a "befogadók" között a legmagasabb.

A variancia-analízisből az is kiderül, hogy a kirekesztők és a pc-kirekesztők csoportjai között van szignifikáns különbség (sig=0,014). A cigányellenes attitűdű válaszadók közül tehát az alacsonyabb jövedelmüek nyíltabban felvállalják a kirekesztő álláspontjukat, mint a magasabb egy főre eső jövedelemmel rendelkezők.

13. táblázat
Társadalmi távolság átlaga, decilisek

	Elemszám	Százalék	Egy főre jutó jövedelem átlaga	Társadalmi távolság átlaga	Szórás
Alsó decilis	95	9,9	13108,40	1,94	1,41
Felső decilis	96	10,0	81614,58	2,81	1,66
2-9. decilisek	773	80,2	33878,73	2,25	1,49
Összesen	964	100,0	36585,64	2,28	1,51

14. táblázat
Egy főre eső jövedelem átlaga

	Jövedelem átlaga	Elemszám	Szórás
Kirekesztő	33594,5	373	20295,3
Pc-kirekesztő	38741,9	355	20671,3
Elfogadó	38999,2	78	22554,4
Befogadó	40337,6	59	27362,5
Összesen	36654,3	865	21337,1

A társadalmi mobilitás hatása a cigányellenesség alakulására

Minél alacsonyabb presztízsű társadalmi osztályba sorolta be magát egy válaszadó, annál inkább cigányellenesnek bizonyult. Az adatok megerősítik Aronson megállapítását, mely szerint a társadalmi és gazdasági hierarchia alján elhelyezkedő csoportok jóval előítéletesebbek, mint a magasabb presztízsüek. A nagyobb előítéletek magyarázatául többféle ok szolgálhat. Az alacsony társadalmi-gazdasági-müveltségi státuszú embereknek "1. szükségük van arra, hogy legyen valaki, akivel szemben ők is fölényben érezhetik magukat; 2. a bőrükön tapasztalják, hogy a kisebbségi csoportok tagjai konkurálnak velük a munkalehetőségekért folytatott versenyben; 3. jobban frusztrálva vannak, mint mások és ezért sokkal agresszívebbek is; 4. a müveltség hiánya következtében világképük erősen leegyszerüsített sémákra, sztereotípiákra épül".[31]

15. táblázat
Kruskal-Wallis Teszt átlaga
(χ^2=11,663; sig=0,020)

Melyik társadalmi csoporthoz tartozónak érzi magát?	Rangátlag	Elemszám
Alsó osztály	433,18	45
Munkásosztály	478,10	314
Középosztály	524,00	591
Felső középosztály	564,83	63
Legfelső osztály	584,33	3
Összesen		1016

Allport - Bettelheim és Janowitz empirikus vizsgálataira hivatkozva - kifejti, hogy az előítélettel kapcsolatban "a társadalmi mobilitás dinamikus fogalma sokkal jelentősebb, mint bármelyik statikus demográfiai változó."[32] Az emberek előítéletességének mértékét döntően befolyásolhatja, hogy státusza lefelé vagy felfelé van elmozdulóban.

A szegedi lakosok válaszai is megerősítették ezt az elméletet, hiszen magukat a rendszerváltozás veszteseinek mondók jóval cigányellenesebbek, mint azok, akik profitáltak a politikai-gazdasági fordulatból. A Kruskal-Wallis-teszt megmutatja, hogy bár a család helyzetének változása nem mutat szignifikáns különbséget a cigányellenesség mértékében, (sig=0,107), a személyes helyzet válzozása és az új rendszer egészének megítélése már eltéréseket okoz. A "kirekesztők" között alulreprezentáltak azok, akik magukat felfelé mobilizálódónak érzik, s felülreprezentáltak a "vesztesek". A nem kirekesztők között az "elfogadók" pozitívabban ítélik meg a rendszerváltást, mint a "befogadók".

16. táblázat

	Az Ön helyzete hogyan változott a rendszerváltozás hatására?		Az új rendszer összeségében jobb-e, mint a korábbi?	
	Elemszám	Rangátlag	Elemszám	Rangátlag
Inkább rosszabb	341	441,93	355	439,08
Se jobb, se rosszabb	412	495,33	286	492,03
Inkább jobb	219	539,30	344	549,45
Összesen	972	-	985	-

A rendszerváltás megítélése - Kruskal-Wallis teszt

17. táblázat
A rendszerváltás megítélése

	Az Ön helyzete hogyan változott a rendszerváltozás hatására? (χ^2=26,234; sig=0,000)		
	Inkább rosszabb	Se jobb, se rosszabb	Inkább jobb
Kirekesztő	42,6%	40,7%	16,7%
Pc-kirekesztő	29,4%	44,6%	25,9%
Elfogadó	25,6%	44,4%	30,0%
Befogadó	34,4%	36,1%	29,5%
Összesen	35,1%	42,4%	22,5%

Multikulturális társadalom és az előítéletek

A várakozásnak megfelelően minél inkább cigányellenes valaki, annál inkább ellenzi a menekültek befogadását, a multikulturális társadalom létét. A menekültek befogadását így a "kirekesztők" támadják a leginkább, s a "befogadóknak" van a legkisebb ellenérzése.[33]

18. táblázat
Menekültek, külföldiek megítélése

		Elemszám	Rangátlag
	Kirekesztő	438	585,28
	Pc kirekesztő	407	453,68
	Elfogadó	93	412,92

	Befogadó	64	360,94
	Total	1002	-
A menekültek veszélyeztetik-e Magyarország biztonságát	Kirekesztő	427	576,81
	Pc kirekesztő	403	450,50
	Elfogadó	95	406,23
	Befogadó	63	351,23
	Total	988	-
Zavarja-e, hogy Magyarországon sokféle nemzetiség él együtt	Kirekesztő	444	615,58
	Pc kirekesztő	418	457,28
	Elfogadó	97	391,44
	Befogadó	66	354,45
	Total	1025	-
Zavarja-e, hogy Szegeden viszonylag sok külföldit lehet látni	Kirekesztő	443	601,11
	Pc kirekesztő	418	467,50
	Elfogadó	97	394,70
	Befogadó	66	375,85
	Total	1024	-
Zavarja-e, hogy külföldiek letelepedési engedélyt kaphatnak az országban	Kirekesztő	442	621,79
	Pc kirekesztő	418	451,69
	Elfogadó	96	366,07
	Befogadó	64	342,61
	Total	1020	-

A "kirekesztők" nemcsak az etnikai alapú multikulturális társadalmat ellenzik nagyobb mértékben, mint a kevésbé cigányellenesek, hanem a nem etnikai alapú szubkultúrákat is, például a homoszexualitást. A kábítószerfogyasztás elítélésében azonban már olyan széles körű a társadalmi konszenzus, hogy ez az álláspont már nincs szignifikáns kapcsolatban a cigányellenességgel. (A válaszadók 78,8 százaléka semmilyen körülmények között nem tudná elfogadni legalizálásukat.)

19. táblázat
A globalizáció és szubkultúrák megítélése

		Elemszám	Rangátlag
Magyarországon homoszexuálisok házasságot köthessenek egymással	Kirekesztő	429	522,44
	Pc-kirekesztő	399	484,00
	Elfogadó	92	448,81
	Befogadó	65	416,48
	Total	985	-
Magyarországon engedélyezzék enyhébb kábítószerek fogyasztását	Kirekesztő	445	515,89
	Pc-kirekesztő	415	515,07
	Elfogadó	93	473,69
	Befogadó	65	481,40
	Total	1018	-
Zavarja-e, hogy Szegeden több külföldi tulajdonú bevásárlóközpont van	Kirekesztő	442	553,32
	Pc-kirekesztő	418	486,71
	Elfogadó	97	463,42

	Befogadó	66	466,85
	Total	1023	-
Zavarja-e, hogy az országban sok nagyvállalat külföldi tulajdonban van	Kirekesztő	444	562,26
	Pc-kirekesztő	418	481,91
	Elfogadó	97	468,36
	Befogadó	65	435,17
	Total	1024	-

Az életkor és a társadalmi távolság kapcsolata

Fábián Zoltán az életkor és a cigányellenesség fontos összefüggéseire hívja fel a figyelmet. Egyrészt az életkor gyenge pozitív korrelatív kapcsoltban áll a cigányellenesség mértékével, másrészt a fiatalok esetében egy ellenkező irányú tendencia is kirajzolódik: a fiatalabb életkor negatívabb attitűdökkel jár együtt. Ez Fábián véleménye szerint az idegengyűlölő ifjúsági szubkultúrák - elsősorban a skinhead-mozgalom - térnyerésének köszönhető.[34]

A Szeged 2001 felmérés eredményei megegyeznek ezzel az állítással. Az időskorúak a leginkább előítéletesek, felülreprezentáltak a "pc-kirekesztők" körében. A középkorúak a legelfogadóbbak, ami a "kirekesztők" alacsony arányának köszönhető. (A "pc-kirekesztők" körében viszont ők is felülreprezentáltak.)

A 35 évesnél fiatalabb válaszadók alacsony átlagpontszáma a szélsőségesen elutasítók magas arányának köszönhető.

Mann-Whitney-próbával 23 éves kornál lehetett megállapítani szignifikáns különbséget a cigányellenesség tekintetében, tehát a 18-23 éves korosztály körében bizonyíthatóan magasabb a cigányellenesség, mint az idősebb korúaknál (sig=0,049).

20. táblázat

Az életkori csoportok megoszlása (χ^2=17,194; sig=0,009)

	18-35 éves	36-55 éves	56-75 éves	Összesen
Kirekesztő	49,0%	38,0%	43,2%	43,4%
Pc-kirekesztő	34,1%	45,3%	44,0%	40,8%
Elfogadó	9,4%	9,4%	9,4%	9,4%
Befogadó	7,6%	7,3%	3,4%	6,4%

A szegedi középiskolások cigányokkal kapcsolatos attitűdjei

2001-ben a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke a szegedi középiskolások körében is végzett egy reprezentatív felmérést, amely során néhány etnikummal kapcsolatban a társadalmi távolságot is felmérték egy Bogardus-skála segítségével. A skála nem teljes mértékben ugyanaz, mint a Szeged 2001 esetében, hiszen egyrészt kevesebb etnikai csoportot sorol fel, másrészt a diákok életkori sajátosságainak megfelelően az állítások is különböznek.[35] Ennek ellenére a tendenciák természetesen számos esetben összehasonlíthatóak a felnőttek körében tapasztalható eredményekkel.

A Szeged 2001 esetében kapott eredményekkel szemben a szegedi középiskolás fiatalok egyértelműen a cigányokat tartják a legkevésbé elfogadható etnikai csoportnak. Ez a ragsor megerősíti Erős Ferenc és Fábián Zoltán azon megállapítását, hogy Magyarországon a cigányság a leginkább elutasított etnikai csoport.[36] A sorrend nem kérdőjelezi meg azonban a felnőttek körében tapasztalható eredményeket sem, hiszen a diákok körében is az arabok, palesztinok csoportja a második legelutasítottabb etnikum, s az amerikaiak a legszimpatikusabbak.

A fiataloknak az amerikaiakkal és a cigányokkal - a két szélső pólussal - kapcsolatos véleménye a leginkább homogén a szórás eredménye alapján. A Bogardus-skálán jól elkülönült csoportot alkotnak a romániai és szerbiai magyarok. Megítélésük igen pozitív, de mégis messze elmarad az amerikaiakétól.

akiket a diákok 46 százaléka elfogadna barátnak, s további 21 százalékuk akár a családjában is szívesen látna.

21. táblázat
Társadalmi távolság átlaga etnikumonként

	Elemszám	Átlag	Szórás
Roma (cigány)	892	1,91	1,41
Arab, palesztin	892	2,40	1,62
Román	888	2,62	1,64
Szerb	875	2,99	1,58
Zsidó	874	3,06	1,63
Romániai magyar	900	3,74	1,52
Szerbiai magyar	877	3,75	1,56
Amerikai	915	4,58	1,32

A szélsőségesen kirekesztő fiatalok aránya jóval nagyobb, mint a felnőtteké: 58,7 százalékuk az országba sem engedné be a cigányokat, míg ez a szám a felnőtt válaszadók esetében "csak" 43,4 százalék. A teljesen befogadók aránya alacsonyabb, mint a felnőtt lakosság estében, 6,4 százalékkal szemben csak 2,5 százalék fogadna be cigány etnikumút a családjába.

22. táblázat
Társadalmi távolság

	Elemszám	Kérdezettek aránya	Válaszadók aránya	Kumulatív arány
Egy országban sem laknék vele	524	50,7 %	58,7 %	58,7 %
Egy városban, faluban laknék vele	188	18,2 %	21,1 %	79,8 %
Elfogadnám szomszédnak	30	2,9 %	3,4 %	83,2 5
Elfogadnám osztálytársamnak	53	5,1 %	5,9 %	89,1 %
Elfogadnám barátomnak	75	7,3 %	8,4 %	97,5 %
Családomba fogadnám	22	2,1 %	2,5 %	100,0 %
Összes válaszadó	892	86,3 %	100,0 %	-
Nem válaszolt	66	6,3 %	-	-
Nem tudja	77	7,4 %	-	-
Összes kérdezett	1034	100,0 %	-	-

A szegedi fiatalok között a "kirekesztők" aránya jóval magasabb (58.7%), mint a felnőttek körében (43,4%). Úgy tűnik, körükben a nyílt diszkrimináció kevésbé ütközik kulturális tabukba, mint az idősebbek esetében. A "befogadók" arány is alacsonyabb (a felnőtteknél 6,4%), ám az "elfogadók" jóval többen vannak, mint a Szeged 2001 válaszadói körében (9,4%).[37]

23.-táblázat
A társadalmi távolság típusai

	Elemszám	Válaszadók aránya	Kumulatív arány
Kirekesztő	524	58,7 5	58,7 %
Pc-kirekesztő	188	21,1 %	79,8 %
Elfogadó	158	17,7 %	97,5 %

Befogadó	22	2,5 %	100,0 %
Összesen	892	100,0 %	

A nemek szerinti társadalmi távolságot vizsgálva kiderül, hogy a felnőttekkel ellentétben a szegedi középiskolások körében szignifikáns különbség van a fiúk és a lányok attitűdjei között - a fiúk a kevésbé toleránsak a cigányokkal szemben. A társadalmi távolság-skálán mért viszonylag nagy nemek közötti átlagkülönbség oka az, hogy a fiúk a "kirekesztő", míg a lányok a "pc-kirekesztők" körében nagymértékben felülreprezentáltak.

24. táblázat
Társadalmi távolság rangátlaga, nemek szerint

	Elemszám	Rangátlag	Rangszámok összege
Fiú	493	417,97	206061,00
Lány	395	477,61	188655,00
Összesen	888		

25. táblázat
A nemek eloszlása (χ^2=22,748; sig=0,000)

	Fiú	Lány	Összesen
Kirekesztő	65,3%	50,6%	58,8%
Pc-kirekesztő	16,0%	27,3%	21,1%
Elfogadó	16,6%	19,2%	17,8%
Befogadó	2,0%	2,8%	2,4%

A nyelvtudás - a "Szeged 2001"-ben mértekhez hasonlóan - növeli a nyitottságot, toleranciát (Mann-Whitney-teszt, sig=0,002). A nyelvvizsgával rendelkező középiskolás diákok az átlagnál kisebb arányban találhatóak meg a "kirekesztők" között, s felülreprezentáltak a "elfogadók" között.

26. táblázat
Nyelvtudás, kategóriánként

	Van-e nyelvvizsgád? (χ^2=15,432; sig=0,001)		
	Igen	Nem	Összesen
Kirekesztő	43,5%	60,1%	58,9%
Pc-kirekesztő	20,3%	20,9%	20,9%
Elfogadó	34,8%	16,4%	17,8%
Befogadó	1,4%	2,6%	2,5%

A tanulmányi eredményesség szempontjából két szélső csoport - a bukottak és a kitűnő tanulók - alulreprezentáltak a "kirekesztők" között. A kitűnő tanulók esetében ennek az oka az, hogy ők kevésbé hajlamosak a szélsőséges megállapításokra, s jobban elsajátították az iskola által is sugallt politikailag korrekt beszédet.[38]

Az évismétlők[39] valóban kevésbé cigányellenesek, az "elfogadók" körében magasan felülreprezentáltak. Ennek oka valószínűleg az, hogy a bukott tanulók jelentős hányada rossz szociális körülmények között él - közel negyedük családjának komoly anyagi gondjai vannak - így feltételezhetően egy részük cigányok által sűrűn lakott részen él, személyes kapcsolata van cigány

etnikumúakkal, vagy maga is cigány származású. Ez a körülmény pedig Tomka szerint általánosságban mérsékli a cigányellenességet.[40]

A válaszadó családjának jelenlegi anyagi helyzete és az anyagi helyzetének elmúlt években megfigyelhető változása azonban nincs szignifikáns kapcsolatban a cigányellenesség mértékével - szemben a felnőtt szegedi lakosoknál tapasztaltakkal. Így elmondható, hogy a diákokat még kevésbé befolyásolja a családjuk jövedelme attitűdjeik kialakításakor.

27. táblázat
Tanulmányi eredmények

	Tanulmányi átlagod az elmúlt tanévben? (χ^2=48,836; sig=0,000)					
	Évet ismételek	2,00-3,00	3,01-4,00	4,01-4,50	4,51-5,00	Összesen
Kirekesztő	46,7%	65,6%	66,0%	60,1%	41,9%	58,6%
Pc-kirekesztő	16,7%	15,9%	16,7%	21,7%	31,8%	21,1%
Elfogadó	33,3%	13,2%	15,4%	16,2%	24,7%	17,9%
Befogadó	3,3%	5,3%	2,0%	2,0%	1,5%	2,5%

28. táblázat
A család anyagi helyzete

	A családotok jelenleg anyagilag... (χ^2=41,987; sig=0,003)					
Tanulmányi átlagod	Nélkülözések között él	Anyagi gondokkal küzd	Éppen, hogy kijön	Beosztással jól kijön	Gondok nélkül él	Nem tudom
Évet ismételek	2,6%	21,1%	21,1%	31,6%	18,4%	5,3%
2,00-3,00	1,8%	10,7%	24,3%	44,4%	18,3%	,6%
3,01-4,00	,8%	7,3%	22,1%	49,3%	18,2%	2,2%
4,01-4,50	,4%	4,7%	17,9%	48,3%	27,4%	1,3%
4,51-5,00	-	5,1%	17,5%	53,0%	23,5%	,9%
Összesen	,8%	7,3%	20,5%	48,4%	21,5%	1,6%

Kruskal-Wallis-próbával nem mutatható ki szignifikáns összefüggés a cigányellenesség mértéke és az iskolatípus között, de a kereszttábla elemzése rámutat néhány jellegzetességre. Tomka fent idézett tézise megmagyarázza, miért felülreprezentáltak a szakmunkás tanulók a "befogadók" körében. A gimnazisták óvakodnak a szélsőségektől, közöttük a "elfogadók" és a "pc-kirekesztők" aránya nagyobb az átlagosnál. A nyílt kirekesztés esetében a szakmunkás és szakközépiskolás fiatalok attitűdjei megegyeznek.

29. táblázat
Iskolatípusok megoszlása (χ^2=31,497; sig=0,000)

	Gimnázium	Szakközép-iskola	Szakmunkásképző	Összesen
Kirekesztő	53,3%	62,1%	62,6%	58,7%
Pc-kirekesztő	24,2%	20,3%	16,1%	21,1%
Elfogadó	20,7%	16,7%	13,5%	17,7%
Befogadó	1,7%	1,0%	7,7%	2,5%

A vallásos neveltetés ténye, egy felekezethez való tartozás vagy az egyházi szertartásokon való részvétel gyakorisága nem mutat szignifikáns összefüggést a cigányellenességgel. A hitbéli meggyőződés azonban már útmutatóul szolgálhat. Az Ifjúság 2001 adatai is alátámasztják Fábián Zoltán megállapítását, mely szerint a fiatalok vallásossága toleranciával párosul.[41] Az ateisták közül kerülnek ki a leginkább cigányellenes fiatalok (χ^2=13,234; sig=0,010).

31. táblázat
Vallásos meggyőződés, Kruskal-Wallis-teszt

Vallásosság: mivel tudnád magadat jellemezni?	Elemszám	Rangátlag
Az egyház tanítását követem	45	470,54
Vallásos vagyok a magam módján	351	473,14
Nem tudom, hogy vallásos vagyok-e	124	431,65
Nem vagyok vallásos	237	418,97
Határozottan más a meggyőződésem	128	406,16
Összesen	885	-

Összegzés

A Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének 2001-ben végzett reprezentatív szegedi kutatásainak adataiból kiderül, hogy a városban tapasztalható cigányellenesség mértéke és tendenciái általában megegyeznek az országosan mért adatokkal.

Az iskolázottabb, több nyelvet beszélő, magasabb iskolázottságú, felfelé mobilizálódó szegedi lakosok a válaszadók többségénél kisebb társadalmi távolságot tartanak a cigányokkal szemben. A szegedi középiskolás diákok körében a szélsőséges kirekesztés jóval nagyobb arányban fordul elő, mint a felnőtt korú lakosság körében. Ez azonban csak részben magyarázható a szélsőséges ifjúsági szubkultúrák térnyerésével. A fontosabb ok az, hogy a nyílt kirekesztés a fiatalok körében kevésbé ütközik kulturális tabukba, mint a felnőttek körében. A felnőttek inkább hajlamosak alkalmazni a politikailag korrekt beszédmódot. Ennek ellenére a cigányokról alkotott véleményük nem kedvezőbb, mint a fiataloké. Sőt, a felnőttek körében a valamilyen módon kirekesztő álláspontot képviselők aránya 84,2 százalék, míg a diákok esetében "csak" 79,8 százalék.

Az elemzés arra is rávilágított, hogy politikailag korrekt beszéddel el lehet felületesen kendőzni a cigányellenes indulatokat, de a közgondolkodás nem változott meg a "pc-beszéd" elterjedése óta sem.

A cigányokkal kapcsolatos előítéletek nagy része Lázár Guy véleménye szerint a cigányok és a nem cigányok közötti életmódbeli különbségekből fakadnak. Lázár kutatásának eredményei azt mutatták, hogy a " cigányok jellemzésére elsősorban a kedvezőtlen tulajdonságokat használták fel az emberek, /.../ a kedvezőtlen tulajdonságok közül az érintkezéssel, az életmóddal kapcsolatos normák megszegésére utaló tulajdonságok kerültek előbbre."[42]

Csepeli György auto- és heterosztereotípiákat vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy a magyarországi magyarság többsége lustának (74%), erőszakosnak (70%) és önzőnek (65%) tartja a cigányokat, intelligensnek viszont csak 14 százalék.[43]

Az életmódbeli különbségek egy részének a cigányok többségét sújtó rossz szociális helyzet az oka. Igazat kell adni Székelyi-Örkény-Csepeli szerzőtársak megállapításának:"...a romáknak egyszerre kell szembe nézniük a kulturális és etnikai másság által kiváltott ellenérzésekkel, valamint a romákat sújtó szegénységet előítéletesen értelmező ellenséges magyarázati sémákkal."[44]

A cigányellenesség mértékének csökkenése tehát kétféle módon következhet be Magyarországon. Egyrészt a cigányság - s más nem cigány etnikumú leszakadó rétegek, akik életmódjuk miatt sokak szemében cigánynak minősülnek - szociális helyzetében kell drasztikus fejlődést elérni. Másrészt a cigány kultúra egyenrangúságát kell elérni, a többségi kultúrától eltérő kultúrákkal szembeni

előítéletességet csökkenteni. E folyamatban elsősorban az iskolai oktatás érhet el pozitív eredményeket.

Felhasznált irodalom

ALLPORT, Gordon W.
1999 . Az előítélet. Osiris Kiadó. Budapest
ARONSON, Elliot
1995 . A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
CSEPELI György
2002 . A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970-2002. Jószöveg Kiadó. Budapest
CSEPELI György - FÁBIÁN Zoltán - SIK Endre
1998. Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In.: Társadalmi Riport 1998. Szerk.: Kolosi Tamás - Tóth István György - Vukovich György. TÁRKI
ERŐS Ferenc
1997 . Előítélet és etnicitás. Magyar Tudomány 6.
1998 . Előítélet és etnicitás: a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. In.: Megismerés, előítélet, identitás. Szerk.: Erős Ferenc. Budapest
ERŐS Ferenc - MÉSZÁROS Ágnes
1994 . Pszichológiai szempontok és problémák a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozó kutatásokban. In: Erős Ferenc: A válság szociálpszichológiája. T-Twins Kiadó. Budapest
FÁBIÁN Zoltán
1999 . Tekintélyelvűség és előítéletek. Új Mandátum Kiadó. Budapest
FÁBIÁN Zoltán - SIK Endre
1996 . Az előítéletesség és a tekintélyelvűség a mai Magyarországon. In.: Társadalmi Riport 1996. Szerk.: Andorka Rudolf - Kolosi Tamás - Vukovich György. TÁRKI
HAVAS Gábor – KEMÉNY István – KERTESI Gábor
1998 . A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. Kritika. 3.
HUNTINGTON, Samuel P.
2001 . A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Európa Kiadó. Budapest
KERTESI Gábor - KÉZDI Gábor
1998. A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Socio-typo Kiadó. Budapest
KRÉMER Balázs
1999. A cigányok és a bűnözés. Belügyi Szemle 7-8.
LÁZÁR Guy
1996 . A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In.: Többség - kisebbség. Jel-Kép Könyvtár. Osiris Kiadó. Budapest
PÓCZIK Szilveszter
1998 . Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. Belügyi Szemle 7-8.
POSTMA, Koos
1994. Changing prejudice in Hungary. Groningen. Niederland
RÁTKAI Árpád
1997. Szeged változó etnikai arculata. In.: Convietuirea. Együttélés. Anul 2. nr.1.33-46. Szeged
RÁTKAI Árpád - SÜMEGHY Zoltán
2000 . Szegedi etnikai közösségek területi elhelyezkedése. Kézirat.
SZÉKELYI Mária - ÖRKÉNY Antal - CSEPELI György
2001 . Romakép a mai magyar társadalomban. Szociológiai Szemle 2001/3. 19-46.
TOMKA Miklós
1991. Gazdasági változás és a cigányokkal kapcsolatos közvélemény. In.: Cigánylét. Szerk.: Utasi Ágnes - Mészáros Ágnes. MTA Politikatudományi Intézet. Budapest

1. Márkus Mária: Büszkeség és előítélet 1967., Halász László - Sipos Kornél: Művészeti kommunikáció hatása faji előítéletekre 1969.
2. Hahn Endre: Egy rémhír nyomában 1976., Hahn - Tomka - Pártos: A közvélemény a cigányokról 1979.
3. Hankiss Elemér: Értékszociológiai kísérlet 1976., Józsa Péter: ideológiai áramlatok városi ifjúságunkban 1979., Erős Ferenc - Mészáros Ágnes: Pszichológiai szempontok és problémák a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozó kutatásokban. In: Erős Ferenc: a válság szociálpszichológiája. 1994.
4. Tomka 1991., Postma 1996.
5. Csepeli-Fábián-Sik 1998. 461.
6. Lázár 1996. 70.
7. Csepeli-Fábián-Sik 1998. 461., Erős 1998. 244.
8. Erős 1998. 244.
9. Erős 1998. 243., Fábián-Sik 1996. 385., 396.
10. Tomka 1991.29.
11. A dolgozatot egy nagyobb tanulmány részének tekintem, melynek további fejezetei a zsidókkal, a szomszédos országok etnikumaival, a visegrádi országok etnikumaival és a Szegeden diaszpórában élő etnikai közösségekkel kapcsolatos társadalmi távolságot, ill. a xenofóbiát vizsgálja a szegedi lakosok körében.
12. A dolgozatban tudatosan és következetesen a "cigány" kifejezést használom e kisebbségi csoport megjelölésére, a véleményem szerint kirekesztő és eufemizáló "roma" kifejezés helyett. Az elmúlt évtizedben a köznyelvben a "politikai korrektség" jegyében e megjelölés használata terjedt el, elvetve a pejoratívnak érzett "cigány" szót. Ez helytelen, egyrészt azért, mert a "rom" szót csak az oláh cigányok használják önmegjelölésként, másrészt pedig nem a kifejezést, hanem a hozzá kapcsolódó asszociációkat kell megváltoztatni, a sztereotip gondolkodást, az előítéletes, diszkriminatív magatartást kell a többségi társadalom tagjainak elvetni.
13. Kertesi-Kézdi 1998. 96.
14. 1990. évi népszámlálás: 0,6 %; 1992. évi becslés: 1,3 %; CIKOB összeírás: 0,8 %. Kertesi-Kézdi 1998. 353.
15. Az etnikai besorolást a lekérdezés után a kérdezőbizosok végzeték. A "Kemény-iskola" követői bírálják ezt az eljárást, egyrészt etikai alapon, másrészt módszertani megfontolásból, mert véleményük szerint a szubjektív megítélés miatt igen nagy a torzítások lehetősége. Havas-Kemény-Kertesi 1998. 31-32.
16. Rátkai 1998. 37-38., Rátkai-Sümeghy 2001. 5-7.
17. Fábián 1999.83-84.
18. Huntington 2001. 347-363.
19. Fábián 1999.83-84.
20. Csepeli-Fábián-Sik 1998. 465. (Margalit 1996.,Karmasin 1992., Golub és Cohen 1995.)
21. 1=be sem engedném az országba; 6=elfogadnám családtagként is.
22. Pl. Csepeli-Fábián-Sik 1998. 468.
23. Aronson 1995.248-251., Allport 1999. 287
24. Erős 1998. 243., Fábián-Sik 1996. 385., 396.
25. Anova/Scheffe-teszt
26. Krémer 1997. 46-51.
27. Erős 1997. 715-716.
28. A kivételt a szexuális cselekmények köre képviseli, ami valószínűleg azzal függ össze, hogy a cigány kultúrhagyományokban a 10-12 éves lányok már nemileg érettnek számítanak, tehát együttélésre, vagy akár prostitúcióra is alkalmasnak minősülnek. E tradíciókkal magyarázható a kiskorú veszélyeztetése miatti ítéletek magas száma.Póczik 1999. 31.

29. Az adatok hitelességét csökkenti a Munkáspárt vizsgálata során a másik két kisebb párthoz képest is alacsony elemszám.
30. A Fidesz és az MDF szavazóit a kérdőív alapján nem lehet elkülöníteni.
31. Aronson 1995. 248.
32. Allport 1999.279.
33. A kérdésfeltevés során a "1" kód jelölte a toleráns álláspontot, a "3" pedig az intoleránsat, így minél alacsonyabb az átlag, annál toleránsabb a válaszadó.
34. Fábián 1999. 90. Az Ifjúság 2001 adatai azonban azt mutatták, hogy a skinheadekkel kapcsolatos attitűdök nem állnak szignifikáns kapcsolatban a cigányellenességgel. Egy másik ifjúsági szubkultúráról alkotott vélemény azonban befolyásolja azt: a punkokkal szimpatizáló fiatalok inkább toleránsak a cigányokkal szemben.
35. A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért a kérdőívben szereplő állítások kódszámainak sorrendjét felcseréltem. (Tehát a kérdésben a "családomba fogadnám" állítás 1-es kódszámon szerepelt, de a statisztikai számításoknál már a Szeged 2001 mintájára 6-os kódot rendeltem hozzá.)
36. Fábián 1999. 83-84.
37. Az összehasonlítás csak a két szélső érték esetében helyénvaló teljesen, hiszen a Bogardus-skála 2-5 közé eső értékei nem teljesen ugyanazok, így a "elfogadó" és a "pc-kirekesztő" kategória részben eltér a felnőttek és a középiskolás diákok esetében.
38. A kitűnő tanulók 65 százaléka gimnáziumba jár.
39. A bukás aránya a szakmunkásképzőben a legmagasabb, 7 százalék, de a legtöbb bukott tanuló ennek ellenére is a szakközépiskolákból kerül ki.
40. Tomka 1991. 29.
41. Az idősebb korosztálynál azonban előítéletességgel és autoritarizmussal párosul a vallásosság. Fábián 1999. 97.
42. Lázár 1996. 70-71.
43. Csepeli 2002. 145.
44. Székelyi-Örkény-Csepeli 2001. 19.

Tájnyelv-vesztés, identitásvesztés*

Petrusán György

A hazai románoknál egy újabb diskurzus van kialakulóban a tájnyelv problémaköréről. (Az elsőre e folyóiratban került sor, l. 1998.2-3. Sz. és 1998.4.sz.-1999.1.sz.) Az örökölt, lokális nyelv, amely sok-sok vita után az 1980-as évek elején, elsősorban Kozma Mihály kutatásai alapján, anyanyelvvé avanzsált, mindig is fontos eleme volt a magyarországi román nemzetiség identifikációjának. Politikai okok miatt nem illett, s nem is lehetett erről szakmai igényességgel beszélni a fenti időpontig. A "nyelvében él a nemzet" reformkori felfedezésétől a tényleges anyanyelvre való rátalálásig igen hosszú idő, több, mint fél évszázad telt el, mivel a nemzeti identitással kapcsolatos kutatások a magyarországi románoknál gyerekcipőben jártak, az anyanyelv és az önazonosság organikus összekapcsolására pedig azért nem került eddig sor, mert a félig-meddig asszimilált, identitászavarokkal küszködő hazai románság azt sem tudta igazán, hogy a számos nyelvi változat közül melyik valójában az anyanyelve, mint ahogy a nemzetiség fogalmának definiálására is csak újabban történt tétova próbálkozás, kevés sikerrel (elsősorban a kétnyelvű, többes kötődés miatt).

Ha már a dialektológiánál tartunk, érdemes kissé szétnézni a román nyelv, vagy nyelvek házatáján, mivel e kérdéskörrel kapcsolatban igencsak eltérőek a nézetek, a konszenzusra jutásnak pedig igen csak csekély az esélye. A probléma gyökere nemcsak abban rejlik, hogy a román nép-és nyelv kialakulása körül több, mint egy évszázados vita dúl, hanem elsősorban abban, hogy a románság

többsége 1859-ig szétszórtan, számos államban élt. Ezért a lokális nyelvek már-már önálló nyelvvé formálódtak.

A román nyelvészek hivatalos felfogása szerint a román nyelvnek négy, történelmi okok miatt földrajzilag is elkülönülő, nagy területen beszélt dialektusa van, amelyek aldialektusokra, ezek pedig lokális, kisebb-nagyobb régiókra kiterjedő nyelvekre tagozódnak (tájnyelvek=graiuri). A legjelentősebb dialektus a *dákoromán*, amelyre az Erdélyi Iskola (Şcoala Ardeleană) képviselői (Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior) a XVIII. század végén, a XIX. század első felében felépítették a román nemzeti ideológiát megtestesítő elméletet, s amelynek öt alkotóeleme van: a Körösök-menti, a bánsági, a máramarosi, a moldvai és a havasalföldi, szerbiai, magyarországi, bukovinai és besszarábiai elágazással (az utóbbit maguk az érintettek "moldvai" nyelvként definiálják nyelvüket). A dél-erdélyi és az észak-nyugati havasalföldi nyelv képezte a román irodalmi nyelv alapját. A *meglenoromán* és a *macedoromán* vagy *aromán* a Balkánon, Bulgária, Macedónia, Albánia és Görögország területén, míg az *istroromán* dialektust beszélők a horvátországi Isztria-félszigeten élnek. A balkáni román népcsoportokkal kapcsolatban, amelyeknek fennmaradásához a szakemberek csekély reményt fűznek, számos identitásbeli kérdés merül fel. A meglenorománok és az istrorománok kevesen vannak, helyzetük kilátástalan, hiszen kisebbségi státuszuk nincs elismerve, semmilyen támogatásban nem részesülnek identitásuk megőrzéséhez. Az arománok, akiknek eredetét mindmáig vitatják a szakemberek, jelentősebb népcsoportot alkotnak, de mindazok az országok, amelyeknek a területén élnek kétségbe vonják a dákoromán nyelvhez való tartozásukat, s önálló nyelvnek tartják, akárcsak az aromán értelmiség egy része. Az értelmiségnek ezt a részét az a politikai megfontolás vezérli, hogy az aromán önálló nyelvként történő definiálásával és veszélyeztetett nyelvként való elfogadtatásával, az európai intézmények segítségével meghosszabbíthatják életét.[1]

Lényegében veszélyeztetet nyelvnek tekinthető a dákorománhoz tartozó, ezen belül az erdélyi aldialektus nemcsak legnyugatibb, de egyben legarchaikusabb, sok magyar elemet átvevő és a román standard nyelvtől legjobban eltávolodott hazai román nyelv is. A hazai románság az egységes nemzeti nyelv kialakulása előtt szakadt ki a tömbrománságból, ezért a nemzeti identifikációs és a nyelvi reformokkal kapcsolatos mozgalmakból lényegében kimaradt, az utóbbiakhoz praktikus okok miatt, legfeljebb igazodtak, általában igen nagy késéssel. (Mai példa: az 1993-ban Romániában bevezetett helyesírási módosításokat a hazai románok még nem vették át!) Ez azt jelentette, hogy az általuk használt és az élet modernizálódása által igényelt kommunikációs eszköztár között mindig nagy volt a diszkrepancia. A földrajzi távolság mellett ez a fáziskésés, lemaradás az egyre jelentősebb nyelvi különbség volt a román szellemiségtől való eltávolodás, elidegenedés legfőbb oka (a szociális, a gazdasági és a civilizációs különbségekről nem is beszélve).

Milyen is ez a hazai román nyelv? Eredetével kapcsolatban a kutatók egységesek abban, hogy a hazai románság elődei a Körösök és a Maros által határolt vidékről települtek át mai lakhelyükre. A nyelvészeti érvek amellett szólnak, hogy a trianoni cezúra következtében a mai Magyarország területén maradt román népcsoport a *körösvidéki* dialektust beszéli. Pontosabban, e nyelvjárás *két változatát*, a Fehér- és a Fekete-Körös menti román nyelvet. A kettő közötti határvonal körülbelül Gyulánál húzható meg. A honi románság kulturális központjának számító kisváros és annak délre eső településeinek románsága a Fehér-Körös vidékének nyelvét beszéli, tehát csakis onnan származhat. Kétegyháza, Békés, Békéscsaba, Csorvás, Elek, Puszta-Ottlaka, Battonya, Lökösháza, Magyarcsanád, Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Makó román lakosságáról van szó. Gyulától északra, Méhkeréken, Sarkadkeresztúron, Körösszakálban, Bedőben, Pocsajon, Létavértesen, a Debrecentől észak-keletre eső helységek és a Nyírség egyes településein (Álmosd, Bagamér, Csegöld, Nyirábránd, Nyiracsád, Nyiradony, Porcsalma, Csengerújfalu stb) élő románok pedig (akik a XX. század elejére lényegében elmagyarosodtak) a Fekete-Körös mentén és attól északra meghonosodott *bihari* nyelvjárást beszélik. Mindkét nyelvi változatra jellemző az archaikus, XVII-XVIII. századi kiforratlanság, a szerény, elsősorban a falusi valóság leírására, megjelenítésére alkalmas szókincs, melynek jelentős része magyar eredetű.

Az eredet feltérképezésében segítségünkre vannak a családnevek is. A *Pilán, Szelezsán, Ternován, Abrudán, Oroján, Brád* nevek viselői leggyakrabban a Gyulától délre eső településekről származnak, ami a *Pilu-i, Seleuş-i, Târnova-i, Abrud-i, Uroiu-i, Brad-i* eredetre utal. E helységnevek a Fehér-Körös és a Maros között, illetve a két folyó közelében találhatók. Ugyanolyan beszédesek a bihari falvak román családnevei is: *Cséffán, Gerdán, Szakadáti, Görbedi* a Fekete-Körös völgyében lévő *Cefa, Gârda de Sus, Săcădat, Gurbediu* helységek nevei alapján következtethetünk őseink egy másik részének eredetére. A személynevek eredetének megfejtése általában jóval bonyolultabb feladat, az eddigi, ilyen jellegű kutatások, s a hazai románság nyelvi specifikus jegyei (például a többnyire bihari helységekben előforduló úgynevezett *rotacizmus*) azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy elődeink a Bihari-hegység, a Körösök és a Maros által határolt területről vándoroltak nyugatra, s jutottak el a Tisza vonaláig északon és délen egyaránt. Az elvándorlás legkeletibb régiója Belényes vidéke volt.[2]

Kozma Mihály szerint a Körös vidéki román nyelvjárás releváns sajátosságai a következők: "– Az "e" magánhangzó nyílt (a magyar "e"-hez hasonlatos) kiejtése hangsúlyos helyzetekben: mere = almák, bere = sör;

– Az "oa" kettőshangzó hiánya, helyette a magyar "a"-hoz hasonló egyszerű magánhangzó kiejtése : moară helyett (magyarosan értelmezve az "a" betűt) *mară*, "boală" helyett *bală*...;

– A "t", "d", "n" mássalhangzók "ty", "gy", "ny" -szerű kiejtése, "e" vagy "i" előtti helyzetekben: "lapte"(= tej) helyett lap*ty*e, "rîde"(= nevet) helyett rî*gy*e, "bine"(=jól) helyett bi*ny*e.

Ez utóbbi Körös-vidéki különösséget egyes nyelvészek a szláv nyelv egyik ágának a hatásával magyarázzák, mások magyar nyelvi hatásnak tulajdonítják.

– Más román vidékeken ismeretlen latin eredetű szavak rendszeres előfordulása: *brâncă* (lat. branca) = kar, kéz, *păcurar* (pecorarius) = juhász, *foale* (oa helyett magyaros a kiejtéssel). *follis* = has, *pasă!* (passa, passate) = menj! ...;

A latin régiesség ilyen bizonyítékai láttán egyes tudósok arra a feltételezésre hajlanak, hogy a három Körös hegyes-dombos-erdős vidékén a római idők óta folyamatosan fennmaradhatott a népi latin nyelv, miközben román nyelvvé formálódott. Azaz: ez a vidék lehetett a román nép és nyelv egyik bölcsője, amelyből kiindulva ezután egyre nagyobb és távolabbi területeken is meghonosodott.

– A magyar nyelvű szavak látványos sokasága. Ezek általában románosan kiejtési formát kaptak: *bolund* = bolond, *dărab* = darab, *iagă* = üveg, *temeteu* = temető, *birău* = bíró, *ciont* = csont, *şogor* = sógor."[3]

A saját és a tömbrománság nyelve között mélyülő szakadék, a trianoni döntés következtében a Körös-vidéki és általában a románságtól való elszigetelődés, és a növekvő magyar nyelvi hatások miatt az itteni románság elveszítette a románsághoz tartozás motivációs bázisát, az identitásmegtartás argumentációjának képességét. A gyökerektől való elfordulás számos, egymással párhuzamos síkon ment végbe, az érzelmi szálak gyengülése kevésbé látható, annál nyilvánvalóbb az ún. kódváltás, a nyelvváltás vagy nyelvcsere, amelynek ma már jelentős irodalma van.[4] A lingvisztikának ez az ága, amely egyébként számos szakmai kérdést, kételyt támaszt, értékei és eredményei ellenére könnyen válhat egy roppant bonyolult identitásvesztési folyamat egyszerű szemlélőjévé, rögzítőjévé és formális interpretációjává, ha elveszíti azt a kapcsolatot, mely közte és a jelenség lényegét képező asszimiláció között nyilvánvalóan fennáll, ha persze a nyelvcserére a nemzeti többség és a nemzeti kisebbség viszonyrendszerében kerül sor (a nyelvcserének ugyan számos politikamentes oka lehet, de a kellően nem argumentált kódváltás formális leírásának nincs sok értelme). A hazai románoknál végbemenő nyelvcsere nem tekinthető teljes mértékben politikamentesnek a közismert magyar-román történelmi kapcsolatok, a határmódosítások, a közösen, de többnyire másképpen megélt történelem, egyszóval a közösség életét érintő külső tényezők miatt. Ugyanakkor a posztnacionalista, szabad identitásválasztást lehetővé tevő demokratikus társadalomban az asszimiláció nem képez politikai konfliktust, így a kódváltás lényegében a közösség belső ügye marad. Ezért nőtt meg napjainkban a közösség fennmaradásáért felelős politikai és kulturális elit szerepe, magatartása.

A hazai románság tájnyelve, mint a lokális kultúra, az izolacionizmus jelképe és éltető eleme, ilyen összefüggésben került ismét az értelmiségi diskurzus középpontjába. Egyszóval, mint az identitás

megőrzésének szignifikáns eleme, garanciája. Vajon az-e, az lehet-e a modern életviszonyok általánossá válásának korszakában? E kérdésfelvetésnél polarizálódnak igazán a vélemények. Az igaz, hogy a fentiekben leírt tájnyelv a hazai románok zömének *anyanyelve*, amennyiben még öröklődik, de nem egyértelmű, nem kizárólagos jelentéstartalommal az, hiszen csak korlátozott módon, bizonyos esetekben és helyzetekben használható. Utoljára kb. 200 éve használták a román tájnyelvet a két meghatározó intézményben, az egyházi szertartásokon és az iskolában. Az ún. irodalmi, az egységesebb román nyelv megjelenése óta intézményeink mást sem csinálnak, minthogy korrigálják, az élet követeloményeihez igazítják ezt az "anyanyelvet". Közismert az is, hogy a dialektusoknak nincs egységes, írott formája. Ebből következik, hogy a tájnyelvhez való ragaszkodás, mint az önazonosság meghatározó eleméhez, az öntudatra ébredést követő társadalmi élet igényeihez való igazodás kényszere miatt mindig is nagy kompromisszumot igényelt, ami lényegében más nyelvek esetében is fennállt, nevezetesen a kódon belüli kettősség, ugyanannak a nyelvnek két változata. Míg otthon a vulgáris, lokális nyelvet beszélték, a társadalmi élet nyelve (egyház, iskola stb.) annak választékosabb, gondozottabb (irodalmi) változata volt. A nyelvi asszimiláció a kettő közötti távolság növekedésével kezdődik, s a kettő közötti "kommunikáció" megszűnésével fejeződik be, s vele párhuzamosan a nyelvközösséghez való tartozás tudata lazul, vagy teljesen megszűnik. A patriarchális társadalmakban a kettő jól megfér egymással, a modern korszakban azonban a tájnyelv fokozatosan elveszti funkcióját, elértéktelenedik, az objektív társadalmi folyamatok szükségtelenné teszik. A folyamat a falusi lakosság polgárosodásával, az ipari-technikai fejlődéssel és a modernizálódással párhuzamosan megy végbe. Így az anyanyelvvel identifikált tájnyelv minden áron történő megőrzése, átmentése lehetetlen és értelmetlen vállalkozás. Egyébként a dialektust **örököljük**, ami mindig egy spontán folyamat, s egy adott miliő, a társadalmi viszonyok által determinált feltételek között megy végbe, elsajátítása nem szervezett, tudatos, intézményesített cselekvés eredménye (kivételt képeznek pl. a nyelvészek). Amennyiben a családban, a helyi közösségekben elsajátítják, nagy segítséget nyújt az irodalmi nyelv elsajátításához, ma már ez a legfőbb haszna (mint az emberi kultúra produktuma persze önmagában is érték). Következésképpen a tájnyelv iskolai programokban való hangsúlyos szerepeltetése, s általában a tradicionális, a lokális, a modern életideállal inkompatibilis értékek előtérbe helyezése, zsákutcának tekinthető. Nyilvánvaló az is, hogy funkcióját vesztett, szűk körben használható dialektusra nem lehet tartós és szilárd nemzeti identitást építeni. A románság nagyrészt azért magyarosodik el, mert képtelen a "belső" kódváltásra, az áttérésre a tájnyelv-használatáról a standard román nyelvű kommunikációra. A csapdából kivezető út csakis a modern román nyelv és kultúra elsajátítása lehetne. Eddig ez csak szűk értelmiségiek körében sikerült elérni, tömeg méretekben nem. Következés képpen, ha öröklődés hiányában kivész az anyanyelvnek tekintett lokális nyelv és az irodalmi nyelvet nem sajátítjuk el, milyen kommunikációs eszközünk marad a kéznél levő magyar nyelven kívül? Nyilvánvaló tehát, hogy az igazi kihívás a románság számára nem a tájnyelv megtartása vagy újratanulása, hanem az univerzális, kompetitív román nyelv elsajátítása.

Jegyzetek

1. Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában, Bp. 2002, p. 61-78.
2. Petrusán-Martyin-Kozma: A magyarországi románok, Változó világ, 29. Útmutató Kiadó, Bp. 4-5.
3. I.m. p. 58-59.
4. L. pld. Borbély Anna: Nyelvcsere, Bp. 2001.

* A Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus 2003. április 14-16. Győrött tartott ülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

Intelectualii români din Ungaria şi Preparandia din Arad

Prof.univ.dr. Alexandru Roz
Universitatea de Vest "Vasile Goldiş" Arad

Intelectualitatea română din Ungaria include în rândurile ei nume deosebit de meritorii, urmare a activităţilor desfăşurate. Să menţionăm, spre a exemplifica, doar două dintre cele mai cunoscute, şi anume pe Gheorghe Pomuţ (1818 - 1882) – născut la Giula şi ajuns general şi demnitar american[1], şi Moise Nicoară (1785 - 1862) – născut tot la Giula, primul român de rit ortodox cu studii superioare din această zonă, cu merite deosebite în lupta pentru ierarhia bisericii ortodoxe a vremii sale.[2]

Dacă aspectul evidenţiat este în general cunoscut, mai puţin se cunoaşte faptul că o bună parte a intelectualităţii româneşti din Ungaria s-a instruit şi s-a format şi prin contribuţia unor instituţii de învăţământ din Arad, între care *Preparandia arădeană*, aspect asupra căruia ne propunem să zăbovim.

Preparandia din Arad[3] şi-a început activitatea în toamna anului 1812, în contextul în care Transilvania, ajunsă sub dominaţia habsburgică, cunoaşte în domeniul învăţământului, la sfârşitul secolului al XVII – lea şi la începutul secolului următor, schimbări importante, ca urmare a reformelor în spirit iluminist. Habsburgii, interesaţi în realizarea unor venituri cât mai mari pe seama noii provincii, întreprind acţiuni pentru schimbări în agricultură, exploatarea minereurilor, funcţionarea unor manufacturi şi intreprinderi locale, a unor ateliere etc. Pentru dezvoltarea agriculturii s-au făcut îndiguiri, desecări, desţeleniri etc. Concomitent au perfecţionat administraţia, iar un timp, pe Mureş şi apoi în Banat, s-au înfiinţat regimente grănicereşti. Toate acestea impuneau schimbări şi în învăţământ, în vederea pregătirii funcţionarilor, ofiţerilor, clerului, lucrătorilor şi a altor categorii necesare. În consecinţă, va avea loc mai întâi o creştere a şcolilor populare, iar apoi şi a celorlalte. Mai mult, sub influenţa ideilor iluministe, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, însuşi statul intervine, acţionând pentru înfiinţarea de şcoli, mai ale că oraşele progresau vizibil, că în 1785 împăratul Iosif al II-lea a dat ordin de desfiinţare a şerbiei (care pe lângă libertatea de a dispune de proprietatea sa, prevede libertatea iobagului de a învăţa şi de a exercita o meserie) şi că în 1781 se acordă dreptul la liber exerciţiu tuturor religiilor.[4]

Caracterul pronunţat iluminist al politicii şcolare habsburgice este foarte vizibil în timpul împărătesei Maria Tereza (1740-1780) şi apoi a împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), când statul consideră şcoala o problemă politică şi deci se ocupă nemijlocit de organizarea, conducerea şi controlul ei, spre deosebire de perioada anterioară, în care era lăsată mai ales pe seama unor confesiuni. De aceea, în 1773 a şi fost desfiinţat ordinul iezuiţilor, care patronase până atunci învăţământul. Abandonând dintre ideile progresiste ale iluminismului pe acelea care nu le conveneau, conducătorii Curţii de la Viena au reţinut ideea culturalizării maselor ca mijloc de transformare a societăţii, apreciindu-se că ridicând prin şcoală ţărănimea, meseriaşii şi muncitorii, se va produce mai mult şi de calitate superioară. În consecinţă, statul habsburgic a adoptat mai multe legi pentru organizarea învăţământului conform noii concepţii. În ce-i priveşte pe români, acest lucru coincidea pe deplin cu intenţiile şi interesele lor, aşa cum o ilustrează, bunăoară, cererea fostului episcop al Ineului şi Aradului, Isaia Diacovici, devenit vicar mitropolitan la Karlowitz, prin care, în 1706, solicita împăratului să aprobe înfiinţarea de noi şcoli.[5]

Dintre legile şi măsurile adoptate de către habsburgi reţinem, în primul rând, constituirea în 1745 a unui organism special care să se ocupe cu rezolvarea problemelor ilirice, adică ale ortodocşilor sârbi şi români (se va numi ulterior Deputaţia aulică ilirică, iar mai târziu Cancelaria aulică ilirică). Acest organism avea ca problemă prioritară şi problema învăţământului. Mai mult, în 1771, împărăteasa Maria Tereza semnează Regulamentul naţiunii ilirice, care cuprinde prevederi şi mai amănunţite în problema învăţământului. Acest Regulament, tradus în româneşte, a fost trimis în 16 decembrie 1771 de către Consiliul locotenenţial al comitatului Arad organelor administrative ca directivă de executat. Acestora li se cerea să înfiinţeze noi şcoli în cât mai multe localităţi, "mai ales într-acelea unde nici acum nu sânt."[6]

La baza înființării și funcționării acestor școli au stat și alte legi. Dintre acestea se remarcă și acelea în care se stabilește și modul de organizare a învățământului în școlile elementare sârbești și românești, între altele, controlul activității școlare fiind încredințat autorităților bisericești. Dispoziții asemănătoare pentru Ungaria și comitatele Satu Mare, Bihor și Arad cuprindea de exemplu regulamentul școlar adoptat în 1777 și intitulat Organizarea educației (Ratio educationis...) și a întregului învățământ din regatul Ungariei și provinciile anexate lui, care după alipirea provinciei civile a Banatului la Ungaria s-a aplicat și școlilor bănățene. El a rămas în vigoare până în 1868. Toate prevederile acestui regulament au fost introduse și în Transilvania, prin regulamentul adoptat în 1781 și intitulat Legea regală (Norma regia...) pentru zona arădeană a Zărandului. În acest fel se introducea o uniformitate în întreg învățământul din imperiu. Regulamentul din 1777 se referea la completa organizare a învățământului elementar, secundar și superior. Întregul sistem de învățământ avea la bază școlile poporale (elementare). Acestea erau de trei feluri, după localitatea în care funcționau: la sate, în târguri, sau la orașe. Instruirea se putea face în limba maternă, dar și în limba germană, urmărindu-se ca treptat aceasta să devină limba oficială a imperiului, în locul celei latine. Ele aveau de regulă 3 clase, iar în centrele importante puteau avea patru clase. La sate asemenea școli urmau să se înființeze în fiecare comună în care exista parohie. Comunele cele mai sărace și mai apropiate urmau să se asocieze și să formeze împreună o școală. Pentru construcția școlii "domnul de pământ"(moșierul) era obligat să dea gratuit materialele de construcție, iar poporul să dea mâna de lucru. Se stabilesc condițiile privind plata învățătorului, ca acestuia să i se asigure locuință separată de sala de clasă, angajarea acestuia să se facă prin contract etc. Învățământul gimnazial (secundar) avea două cicluri: cel inferior, cu o durată de trei ani, și cel superior, cu o durată de doi ani. Se învăța zilnic câteva ore, joia și duminica fiind zile libere. Învățământul superior era organizat în Academii, care aveau câte o facultate (teologică sau juridică), sau Universități, care aveau patru facultăți (filosofia, teologia, dreptul și medicina). Ulterior morții lui Iosif al II – lea, în contextul anulării reformelor împăratului iluminist, aceste legi au suferit modificări, care de regulă au marcat un regres față de regulamentul din 1777, iar odată cu perioada dualistă învățământul va fi organizat pe baza altor legi.[7]

În raport cu regulamentele amintite, școlile au cunoscut progrese remarcabile, conscripțiile întocmite atunci privitor la învățământ evidențiind o creștere rapidă a numărului de școli în anii următori. Bunăoară în 1779, în părțile Aradului din dreapta Mureșului, aparținând districtului școlar din Oradea, funcționau școli în 19 localități, pentru ca în 1791 numărul lor să ajungă la 63. Școlile din stânga Mureșului, dependente de directoratul școlilor din Timișoara, nu erau nici ele în număr mai mic, dimpotrivă. Bunăoară conscripția din 1774 menționează existența școlilor la: Secusigiu, Felnac, Seceani etc., iar cea din 1776 și la Căpâlnaș, Găvojdia, Sânicolaul Mic, Vărădia, Chesinț etc., iar după 1800 numărul școlilor în aceste părți este de ordinul sutelor. Toate aceste școli, conform precizărilor Curții vieneze, trebuiau să se întrețină din contribuția locuitorilor.[8]

Reglementările la care ne-am referit au generat importante schimbări și în privința învățământului secundar, cu atât mai mult cu cât școlile poporale și toate celelalte, aveau nevoie de învățători și alte cadre cu pregătire corespunzătoare. Bunăoară în 1762 școala latină din Arad este transformată în gimnaziu, în 1812 – după cum am arătat – își începe activitatea Preparandia din Arad, iar în 1822 își deschide porțile Institutul Teologic (Școala Clericală) din Arad.

Înființarea celor două instituții de învățământ (Preparandia și Institutul) reprezintă un moment deosebit în viața culturală a tuturor românilor, devenit de referință prin consecințele sale pozitive în toate domeniile. Preparandia din Arad a fost prima școală pedagogică ortodoxă românească de grad secundar de pe teritoriul României și între primele la nivel continental. Menită să pregătească învățători, atât de necesari școlilor poporale românești, tot mai numeroase și mai bine organizate, evenimentul a fost apreciat drept "o mare biruință spirituală", fiind, în același timp, și o mare biruință în viața națională, deoarece învățătorii acestor școli au contribuit, sub toate aspectele, și la dezvoltarea culturii naționale. Înființarea Preparandiei a făcut ca treptat, majoritatea învățătorilor să fie calificați. Învățătorii să aibă nivelul adecvat de cunoștințe și o suficientă pregătire pedagogică, aspect cu atât mai important cu cât în rândurile profesorilor întâlnim numele lui Dimitrie Țichindeal, Constantin

Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici, Alexandru Gavra, Atanasie Şandor, Petre Pipoş, Ion Vidu (cunoscut compozitor şi dirijor), Vicenţiu Babeş, Roman Ciorogariu etc., autori ai unor importante scrieri şi reprezentanţi de seamă ai iluminismului românesc.[9]

Preparandia din Arad, numai în perioada 1814 – anul primei serii de absolvenţi şi până în 1922 – anul la care ne-am oprit în raport cu schimbarea de situaţie, privind orientarea tinerilor ca urmare a trasării graniţei de stat româno-maghiară după primul război mondial, a fost absolvită de nu mai puţin de 3693 de tineri, aproape în totalitate băieţi, cu excepţia a 204 tinere, de regulă absolvente a cursurilor particulare. Trebuie remarcat că la început, cursurile aveau o durată de 15 luni (de trei ori câte 5 luni) şi în consecinţă primele patru promoţii de absolvenţi le-au urmat în această formă de organizare. Începând din anul şcolar 1814-1815 durata cursurilor este prelungită la doi ani, din 1876-1877 la trei, iar din 1894-1895 la patru ani de şcoală.[10]

Elevii proveneau din localităţi aparţinând judeţelor de atunci: Arad, Bichiş, Bihor, Caraş-Severin, Cenad, Ciongrad, Hunedoara, Timiş, Torontal şi Zărand, iar în câteva cazuri izolate, din judeţele Alba de Jos, Cojocna, Sibiu şi Turda-Arieş. Din totalul amintit al absolvenţilor, 75 proveneau din localităţi de pe teritoriul actual al Ungariei. Îi reprezentăm în tabelul de mai jos.[11]

Nr. Crt.	Anul absolvirii	Numele şi prenumele	Localitatea[12]	Judeţul
1.	Sept. 1814	Bota Moise	Giula	Bichiş
2.	Mai 1815	Ilovici Teodor	Giula	Bichiş
3.	1816	Iovuţeu Moise	Giula	Bichiş
4.	1816	Loposan Ilie	Giula	Bichiş
5.	1816	Roxin Ioan	Micherechiu	Bihor
6.	1816	Bonaţ Grigorie	Vechered	Bihor
7.	1816	Neteu Dimitrie	Vechered	Bihor
8.	1818	Şipoş Demetriu	Chitighaz	Bichiş
9.	1820	Beican Ilie	Giula	Bichiş
10.	1822	Vaşarhan Nicolae	Giula	Bichiş
11.	1825	Popoviciu Paul	Giula	Bichiş
12.	1825	Puşcaş Demetriu	Giula	Bichiş
13.	1826	Abrudan Nicolae	Chitighaz	Bihor
14.	1826	Vlăduţ Simeon	Giula	Bichiş
15.	1831	Bercea Teodor	Giula	Bichiş
16.	1833	Silaghi Nicolae	Giula	Bichiş
17.	1835	Bercea David	Giula	Bichiş
18.	1835	Magdu Moise	Giula	Bichiş
19.	1836	Silaghi Iosif	Bichiş	Cenad
20.	1837	Lungulovici Ştefan	Bătania	Bichiş
21.	1838	Buten Pavel	Giula	Bichiş
22.	1838	Mândruţău Petru	Giula	Bichiş
23.	1838	Ordo Gheorghe	Giula	Bichiş
24.	1838	Păcurar Ioan	Giula	Bichiş
25.	1838	Papp Teodor	Giula	Bichiş
26.	1839	Gambaloş Moise	Giula	Bichiş
27.	1939	Şimăndan Gheorghe	Bătania	Cenad
28.	1840	Georgheviciu Aron	Bătania	Cenad
29.	1840	Georgheviciu Demetriu	Giula	Bichiş
30.	1841	Dodici Vasile	Bătania	Cenad
31.	1841	Georgheviciu Paul	Giula	Bichiş
32.	1842	Arsici Ilie	Giula	Bichiş
33.	1851	Duma Paul	Hodmezovasar - hely	Ciongrad

34.	1852	Bordaci Ioan	Micherechiu	Bihor
35.	1852	Secoşan Moise	Giula	Bichiş
36.	1854	Rocsin Vasile	Micherechiu	Bihor
37.	1856	Balint Petru	Chitighaz	Bichiş
38.	1856	Hossu Iosif	Şarcad	Bihor
39.	1856	Mărcuş Ioan	Giula	Bichiş
40.	1856	Pumnuţ Gheorghiu	Giula	Bichiş
41.	1857	Ardelean Moise	Giula	Bichiş
42.	1859	Grozescu Nicolau	Senteş	Ciongrad
43.	1859	Timotici Aron	Bătania	Cenad
44.	1860	Bara Dimitrie	Kigyos	Bichiş
45.	1861	Georgheviciu Iosif	Şarcad	Bihor
46.	1861	Roxin Iosif	Micherechiu	Bihor
47.	1861	Sapanioş Ioan	Giula	Bichiş
48.	1862	Silaghi Nicolau	Hodmezovaşar-hely	Ciongrad
49.	1865	Onciu Ioan	Petred	Bihor
50.	1879	Mihişescu Mihaiu	Giula	Bichiş
51.	1882	Radovici Ioan	Darvaş	Bichiş
52.	1882	Suciu Ecaterina	Chitighaz	Bichiş
53.	1883	Calo George	Giula	Bichiş
54.	1886	Tăuceanu Romulus	Cenadul M	Cenad
55.	1886	Ţioldan Iulius	Giula	Bichiş
56.	1888	Gubaşiu Teodor	Giula	Bichiş
57.	1891	Neteu Dimitrie	Vechered	Bihor
58.	1894	Lupuţ Gheorghe	Petered	Bihor
59.	1895	Popovici George	Vechered	Bihor
60.	1896	Moroşan Iustin	Giula	Bichiş
61.	1898	Coste Nicolae	Cenadul M	Cenad
62.	1900	Roxin Teodor	Micherechiu	Bihor
63.	1904	Maniu Ioan	Giula	Bichiş
64.	1904	Nicoară Mihaiu	Bătania	Cenad
65.	1905	Ardelean Andrei	Ghilea	Bichiş
66.	1905	Drimba Ioan Eugen	Korosszegapati	Bihor
67.	1905	Pintea Uroş	Cenadul M	Cenad
68.	1907	Olteanu Petru	Bichiş-Ciaba	Bichiş
69.	1920	Cornea Ana Livia	Giula	Cenad
70.	1920	Popovici Hortensia	Giula	Cenad
71.	1921	Abu Ilie	Giula	Bichiş
72.	1921	Dan Aurel	Cenadul M	Cenad
73.	1921	Murăşan Cornelia	Bichiş-Ciaba	Ungaria
74.	1922	Mărcuş Gheorghe	Giula	Ungaria
75.	1922	Purgea Ana	Giula	Ungaria

Se poate observa că 38 de absolvenţi ai Preparandiei arădene, deci jumătate din total, proveneau din localitatea Giula, urmând cei din Bătania (8), Micherechi (5), Chitighaz (4), Cenadul Maghiar (4), Vechered (4), Hódmezővásárhely (2), Peterd (2), Şarcad (2) şi câte unul din localităţile Bichiş, Bichiş-Ciaba, Darvaş, Kigyoş, Körösszegapáti (Apateu) şi Senteş. Se poate de asemenea observa că şi în rândurile absolvenţilor proveniţi din Ungaria marea majoritate sunt băieţi (70) şi doar cinci fete.[13]

Absolvenţii, de regulă, s-au reîntors în localităţile de baştină, în cele învecinate sau din zonă, funcţionând, în cele mai multe cazuri, ca învăţători la şcolile poporale din aceste localităţi. Aportul lor la organizarea şi progresul acestor şcoli, la instruirea tinerilor şcolari a fost cu totul remarcabil. Ei au fost aceia care au făcut ca odată cu epoca modernă învăţământul primelor clase, treptat să ajungă general, ulterior şi gratuit, spre deosebire de învăţământul din evul mediu în contextul căruia şcolile erau rare şi nu vizau majoritatea populaţiei. Tocmai aspectul amintit ne explică numărul totuşi ridicat de învăţători care au fost pregătiţi la Preparandia arădeană, implicit în cazul localităţilor româneşti din Ungaria. Este evident că noul concept privind învăţământul a avut consecinţe dintre cele mai benefice în toate domeniile vieţii şi de aceea aceşti învăţători, mai ales în perioada de pionerat a şcolii concepută după noile concepte ale învăţământului, s-au bucurat de aprecieri dintre cele mai onorante, mai ales acelea de luminatori ai satelor.

Din rândul acestor intelectuali un număr apreciabil s-a impus şi prin activitatea desfăşurată în alte domenii, pe lângă cea de slujitori ai şcolii, sau care s-au dedicat unor activităţi din alte sfere ale culturii. Aproape toţi s-au remarcat drept apreciaţi animatori culturali, prin corurile organizate, programele culturale pregătite cu prilejul unor momente particulare, cultivarea unor tradiţii populare specifice populaţiei din zona respectivă, îndrumarea dată consătenilor pentru modernizarea agriculturii etc. Mulţi, au devenit autori de manuale, autori ai unor importante studii şi lucrări de altă natură decât cele din domeniul didactic, publicişti etc.

Toate aspectele arătate evidenţiază faptul că Preparandia arădeană şi-a adus un însemnat aport la pregătirea învăţătorilor atât de necesari şcolilor primare, pe tot parcursul secolului al XIX – lea şi în primele decenii ale celui următor şi prin aceasta la constituirea unei elite intelectuale româneşti din Ungaria în raport cu cerinţele vremii respective.[14]

1. a). Sever Tătar, George Pomuţ, "Vasile Goldiş" University Press, Arad, 1999. b). Elena Csobai, Date despre viaţa şi activitatea lui George Pomuţ, în "Lumina '98" (Ungaria), p. 21-24. c). Ioan Isaiu, "Un giulan generalul George Pomuţ", în "Foaia Noastră" (Ungaria), nr. 1-4 din 1974.
2. a). Cornelia Bodea, *Moise Nicoară(1784-1861) şi rolul său pentru emanciparea naţional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana,* Arad, 1943. b). Alexandru Roz, *Un luptător pentru drepturile naţionale, 200 de ani de la naşterea lui Moise Nicoară,* în "Orizont" (Timişoara) din 8 martie, 1985, p. 13.
3. a). Teodor Botiş, *Istoria Şcoalei Normale (Preparandiei) şi a Institutul Teologic Ortodox-Român din Arad,* Arad, 1922. b). V.Popeangă, E. Găvănescu, V. Ţârcovnicu, *Preparandia din Arad,* Bucureşti, 1964. c).Anton Ilica, *Şcoala Normală din Arad*, Arad, 1998.
4. *Din Istoria Transilvaniei, Viaţa culturală, monumente de artă,* Arad, 1989, p. 173-184
5. *Episcopia Aradului, Istorie, viaţă culturală, monumente de artă,*Arad, 1989,p. 173-184.
6. V. Ţârcovnicu, *Contribuţii la istoria învăţământului românesc din Banat (1780-1918),* Bucureşti, 1970, p. 32-76.
7. *Istoria învăţământului din România*, , Bucureşti, 1983, p. 235-242.
8. *Ibidem,* p. 269-301
9. V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Ţârcovnicu, *op. cit., p. 5-61*
10. T. Botiş, *op. cit.,* p. 9-209, 415-500
11. Ibidem, p. 415-500. Arhiva instituţiei fiind distrusă în timpul celui de-al II – lea război mondial, lucrarea lui T. Botiş rămâne singura sursă privind absolvenţii.
12. Denumirile localităţilor au în vedere lucrarea lui Silvestru Moldovan şi Nicolae Togan, *Dicţionarul numirilor de localităţi cu poporaţiune română din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, Editura. A II-a, Sibiu, 1919 şi Denumirea veche şi denumirea românească a localităţilor din Zona Arad* la Arhivele Statului Bucureşti, Fond Consiliu Dirigent, Administraţia judeţeană şi comunală, dos. 5/1919, f. 85-88
13. T. Botiş, op. cit., p. 415-500
14. Un exemplu privind rolul jucat de intelectualitatea românească din Ungaria în viaţa unor localităţi, ne este prezentat în lucrarea: *Chitigaz. Pagini istorico-culturale,* Budapesta, 1993.

Román történelem a reformáció jegyében

Prof. Dr. Miskolczy Ambrus
ELTE Román Filológiai Intézet
Budapest

A reformáció a XVI. század nagy forradalma, egész Európát átfogó mozgalom. Célja szerint visszatérés a kereszténység forrásvidékéhez, ősi formáihoz. Számára az isteni kinyilatkoztatás egyetlen tanúsága a Biblia. Így elvetette a "szent hagyományt", amelynek különböző formáihoz a görögkeleti ortodoxia és a római katolikus egyház egyaránt ragaszkodott. Míg ezek a papot a hívők Istennel való közvetítőjének tekintik, a reformáció az egyetemes papságot vallotta, szerinte a lelkész tanító. A reformáció elvetette azt, hogy érdemszerző jó cselekedetekkel elnyerhetjük Isten kegyelmét, és ezzel az aritmetikai vallásossággal szemben a hit általi üdvözülést vallotta. A hittérítés alapfeltétele volt a Biblia nemzeti nyelvekre fordítása. Ez a nagy kulturális forradalom a román történelemre is hatott.

5. A reformáció, az ellenreformáció és a román könyv születése

Az erdélyi románság viszonylag hamar került a reformáció sodrába, méghozzá annak köszönhetően, hogy a németországi kapcsolatokkal rendelkező szászok a katolikus egyházat elhagyva Luther követőivé váltak, és a románokat is igyekeztek megnyerni, már azért is, mert a reformáció egyes irányzataiban élt a hit, hogy a keleti kereszténységet meg lehet nyerni.

1544-ben Nagyszebenben kiadták az első román nyelvű katekizmust is, majd 1559-ben Brassóban a vállalkozó szellemű havaselvi diakónus, Coresi állított fel nyomdát, és egész sor román művet is kiadott, kezdve egy katekizmussal, majd egyházi szerkönyvek és imádságos könyvek után a négy evangéliumot is megjelentette román fordításban.

Coresi román kiadványai kerülték az éles szembekerülést a keleti kereszténységgel, miközben a folyamatban lévő reformáció hitelveit népszerűsítették. Jellemző, hogy az 1660-i káté előszava is azt állítja, hogy szerb nyelvből fordították románra. Így – a nem létező szerb kátéra hivatkozva – akarták az egyházi szláv nyelvre való utalással hitelessé tenni a román olvasó előtt, amelyet elidegenítettek volna, ha megvallják, hogy magyarból ültették át románra. Emellett a kátét a havaselvi érseknek ajánlották, aki egyáltalán nem fogadhatta el, ami Erdélyben történt: a tízparancsolat, a Miatyánk fordítását, "hogy megértse minden ember, aki román keresztyény, ahogy Szent Pál apostol is szól a Korinthusbeliekhez 14. fejezet: »a szentegyházban jobb öt szót értelemmel mondani, mint tízezret értelem nélkül idegen nyelven.«"[1]

1570-es években lezárult a brassói román könyvkiadás korszaka. Közben viszont megjelentek az új hitet valló román papok is, püspököt is választottak – magyarosan ismerve a nevét – Szentgyörgyi Györgyöt, aki messzemenően élvezte a fejedelem, János Zsigmond bizalmát. Valamiféle román reformált egyház kezdett kialakulni.

A reformáció erdélyi térhódításának kedvezett a török hatalom pártfogó semlegessége, hiszen érdeke volt a pápai hatalom gyengítése. A nemesség és a polgárság az önérdekérvényesítés igyekezetével tette rá kezét a katolikus egyház javaira. János Zsigmond és az ország népe is egyenesen kedvét lelte a hitvitákban. A reformáció valamennyi irányzata gyökeret tudott verni. A szászok megmaradtak a Luther-féle irányzatnál. A magyar nemesek és polgárok zöme a Kálvin-féle református irányzathoz kapcsolódott. Miközben a Szentháromságtagadó unitárius irányzat is – Európában egyedül álló módon – megerősödött, élvezve a fejedelem támogatását is. Olykor már-már túlbuzgóság és türelmetlenség jellemezte a fejedelmi valláspolitikát, ugyanakkor valamennyien, az erdélyi nemesség és polgárság vezető erői felismerték, hogy a vallásbéke létszükséglet. Így lett Erdély a vallásszabadság hazája, hol az uralkodó a maga vallásának hegemóniáját természetesen megpróbálta érvényesíteni. Végül — az 1560-70-es években — négy vallás a katolikus, a református, a lutheránus, az unitárius egyenjogúságát és szabadságát ismerte el a törvény. A keleti kereszténység a hittérítés célpontja

maradt. De a keleti egyház, élvezve a havaselvi és moldvai érsek támogatását, keményen ellenállt. A román keleti kereszténység egyelőre ragaszkodott a szláv liturgia nyelvéhez, bár a hívők és általában a papok nem értették, az idegen szavak mágikus erővel bírtak, miközben a külső megfigyelő számára az egész értelmetlen mormogásnak, egykori kifejezéssel berbetelésnek látszott. Az erdélyi diéta egyenesen rá akarta szorítani a keleti kereszténveket, hogy nyilvános vitára álljanak ki "Bibliából megvetélkedjenek" a román reformált hitű püspökkel, de ez a vita elmaradt. Nem csoda, hogy a kihívott fél nem állt ki, mert a határozat kilátásba helyezte, hogy papi tisztségéből leteszi azokat, "kik ha úgyis az megértett igazságnak helyt nem adnának". Az elmaradt vitát viszont kemény rendeletek követték, amelyek megparancsolták, hogy György püspök iránti engedelmességre szorítsák a "pápás setétség"-ben tévelygő román papokat, akik "az egyházbeli szolgálatokat és isteni dicséreteket nem akarják a község értésére tulajdon oláh nyelven mívelni és szolgáltatni, de idegen rác nyelven."[2] (Rác nyelv alatt a középbolgár eredetű egyházi szlávot értették.)

Közben újabb diétai határozatok is születtek. Még 1566-ban kimondta az erdélyi országgyűlés, hogy "az Istennek igéje szabadon hirdettessék, kiváltképpen pedig az oláhok között, kiknek pásztorai vakok lévén, vakokat vezetnek és ekképpen mind magokat, mind a szegény községet veszedelembe vitték".[3] A reformátusok éppen úgy egyedül üdvözítőnek tartották magukat, mint bármely más hatalmi súlyra törő felekezet. (Ortodoxoknak, azaz, igazhitűeknek nevezték magukat, mint a görögkeletiek.) De minőségileg új fejlemény, ahogy a fenti határozat a román parasztot emancipálni akarta, nem nyájnak tekintve, hanem az egyes embert akarta megszólítani, lelkét megmenteni. A lélekmentés egyben politikai következményekkel is járt (volna), hiszen az 1550-es években több olyan diétai határozatot hoztak, melyek szerint a román nem tehet magyar és szász ellen feljelentést, vagy bírósági eljárásnál a magyar paraszt ellen hét "keresztény" tanúra, román ellen három "keresztény" vagy hét román tanúra van szükség. A reformáció térhódítása a románok körében éppen ennek a megkülönböztetésnek vethetett volna véget. Nyelvileg nem akarták a buzgólkodó magyar nemesek a román hívőket magukhoz hasonlítani. A hittérítés buzgalmában a román nyelvet karolták fel. Egy-egy jómódú magyar birtokos a maga költségén adott ki román könyvet. Erre a vallásos misszióra nem csak a hitélmény megvilágosító ereje ösztönzött és a lélekmentés szándéka, hanem az is, hogy a társadalmi különbségeket a hit közösségével hidalják át, hiszen a hit és a szokások azonossága már az élet fenntartása követelményének is látszott.

A XVI. század utolsó jelentős román nyomdaterméke a Szászvárosban 1582-ben kiadott "Páliia", Mózes első két könyve, Heltai Gáspár magyar Bibliájának szószerinti fordítása. Kiadását a Déván székelő Geszti Ferenc, országos főkapitány is támogatta, és ez egyben jelzi, hogy a hittérítési igyekezet, milyen humanitárius igyekezettel fonódott össze. Ennek a műnek az előszavában találkozunk először a románokra vonatkoztatva a *român* – és nem az addig szokásos *rumân* – alakkal. Ez már utalás lehet a római eredetre, amit a kortárs közvélemény elfogadott. A humanista tudósok Európa szerte terjesztették. Bonfini – már a Corvinus legenda nyomatékosítása érdekében – is többször hangsúlyozta a románok rómaiságát, akik: "A barbárok közé süllyedve is sejtetik a latin nyelvet, nagyon vigyáztak, hogy el ne veszítsék egészen, mintha nem is annyira életükért, mint nyelvük épségéért küzdöttek volna."[4] Ez a nyelvhűség annak az elragadtatásnak a megnyilvánulása, melynek jegyében a humanista tudós az antikvitás maradványait kereste és találta fel. Ugyanakkor "oláhjaink mindenfelé azzal dicsekednek, hogy rómaiak" – hangoztatta Kovacsóczy Farkas, Erdély tudós kancellárjának "Erdély közigazgatásá"-ról szóló 1584-ben megjelent könyvecskéjének azon költött alakja, Philodacus, aki a centralizált hatalom híve volt. Még azt is hozzátette, hogy a román nyelvben több a latin szó, mint az olaszban. Mire a másik költött alak, Eubolus, aki annak volt a híve, hogy fejedelmi tanács igazgassa az országot, ellenérvként azt hozta fel: "féleszűekké és gazemberekké korcsosultak". Abban egyetértettek, hogy ezt nem tanácsos a szemükbe mondani, mert bosszúállók, de Philodacus, "sorsuk mostohaságaira" hivatkozva, keresett mentséget. Ebből a lélektani helyzetből a románok számára két kitörési lehetőség kínálkozott. A reformáció és/vagy a politikai mítosszá emelt rómaiság kultusza. A következő két évszázad majd erre szolgál példával.

Egyelőre úgy tűnik, sem a reformáció, sem az időközben kibontakozó ellenreformáció légkörében nem támadt erős igény római=román politikai mítosz iránt. A román reformátorokat lekötötte a hitélet forradalma. A görögkeleti ortodoxia védekezésre szorult, a maga életét akarta élni, külső befolyástól mentesen. Róma számára a rossz forrása volt. Az ellenreformáció, a katolikus vallást megújító reform, hitéleti buzgóság, az elveszett hívek megtérítése, az egyház hegemóniájának és elveszett egységének biztosítása érdekében. A görögkeletiek csatlakoztatásának célja csak lassan körvonalazódott a nagy megrázkódtatások után.

A magyarországi ellenreformáció egyik nagy vezéregyénisége Oláh Miklós (1493–1568), esztergomi érsek, félig román származású. Nyilván tudott románul is de nővérével magyarul levelezett. Apja fejedelmi sarj, aki riválisa elől Mátyás királynál keresett menedéket, aki még trónra is szerette volna őt ültetni. "De apám – emlékezik Oláh Miklós – látva a dolgok változását, hogy mily veszélyes dolgokat cselekednek ott az uralomért, inkább feleségül vette Erdélyben Huszár Borbálát és magánéletet akart élni, semhogy hatalomra kerüljön, ezer veszélynek kitéve, és megöljék, akár elődjeit."[5] Oláh Miklós olyan Hungarus, magyar nemes, aki román származását sohasem tagadta meg, sőt feltételezhetően ő sugallta a neki nemességet és aztán bárságot adó királyi diplomák szövegét, amelyek külön kiemelték a római és román vajda ősöket, Hunyadi Jánossal való rokonságát. Magyarországról szóló "Magyarország és Attila" című nagy művében a románokról, mint a rómaiak utódairól írt, kerülve a dicső múlt és sanyarú jelen kettősségének – sértegetésre is alkalmas – ismételgetését:

"Négy különböző nemzet lakik itt: magyarok, székelyek, szászok, oláhok; közöttük a szászok háborúra kevésbé alkalmasok. A magyarok és székelyek egy nyelvet beszélnek. [...] A szászokat] Nagy Károly küldte[...]. Az oláhokról az a hagyomány, hogy a rómaiak gyarmatosai. Ennek az a bizonyítéka, hogy a római nyelvvel sok közös szavuk van, s annak a népnek sok pénze található ezen a helyen".[6]

Nem véletlen, hogy Oláh Miklós az univerzális humanista és keresztény eszmények jegyében Erasmusszal levelezett. Az esztergomi érsek a görögkeletieket is keresztényeknek tekintette a hittételek különbözősége ellenére. A székelyek hun mivoltáról és szabadságszeretetéről valóságos dicshimnuszt zengett, bár atyjának is meggyűlt velük a baja, amikor nem akartak ököradót fizetni, és fegyverrel kellett őket erre kényszeríteni. Harmonikus lelki világa, okos körültekintése is megóvta attól, hogy a gyűlölet, a sérelmek bosszúra ösztönző történelmét konstruálja meg.

A keleti egyház világának feszülő reformáció igyekezete is megszűnt időközben, mert 1571-ben a katolikus Báthory István került hatalomra, és azonnal szabad igehirdetést és vallásgyakorlatot rendelt el. Báthory István az ellenreformáció szelíd és a vallásbékét nem veszélyeztető változatát képviselte. Keresztény vallásként ismerte el a keleti egyházat. A diéta törvénybe foglalta a püspökválasztó jogot, azt "hogy az keresztyén religión való oláh papok az kit magok közül püspökségre választani akarnak szabadon választhassanak."[7] Így alakult meg a gyulafehérvári görögkeleti püspökség. A fejedelmi hatalom pedig már a szláv nyelvű könyvkiadást támogatta. Aztán az ellenreformáció élcsapata, a jezsuita rend Erdélyben is megtelepedett.

A katolikus hatalmak újabb nagy keresztény fellépésre vállalkoztak a török kiszorítására, és 1593-ban kirobbant a románok világát is felkavaró tizenötéves háború.

6. A XVII. század megpróbáltatásai és vívmányai

A tizenötéves háború nagy román főszereplője Mihály (Mihai Viteazul) havaselvi vajda. A forrongó Balkán – görög papok, szerb katonaelemek – is őt tekintette vezetőjének. 1594-ben támogatói zászlót bontottak. Míg Mihály a török ellen harcolt, bojárjai szerződést kötöttek Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemmel, aki maga Habsburg Rudolf javára elismerte, hogy Erdély a magyar korona hűbéres tartománya. Most viszont Mihályt tette hűbéresévé a bojárok segédletével. Ezek a rendiség Havaselvére való átültetése érdekében uralkodójuk pénzügyeit alárendelték az erdélyi diétának, kikötve, hogy itt a vajdai tanács tagjai is megjelenhessenek. A magyar nemeshez hasonló jogi sértetlenséget próbáltak még maguknak biztosítani. Ugyanakkor ez a szerződés a havaselvi érsek

fennhatóságát kiterjesztette Erdélyre is, mire korábban is törekedett, de államközi szerződésben ekkor rögzítették először. A Habsburgok által vezetett keresztény Szent Liga azonban a főhadszíntéren, Magyarországon nem ért el átütő sikert. Erdély ki is lépett. A törökkel szemben semleges Lengyelország támogatásával Báthory András bíbornok lépett a trónra. Erdély és Havaselve új szerződést kötött. Mihály vajda elfogadta az erdélyi fejedelmet hűbérurának, ez pedig elismerte Mihály családjának örökös jogát a havaselvi trónra. A román vajda mégis két tűz közé került, mivel a török sem bízott benne, és Báthory András távozásra szólította fel. Közben Mihály is készülődött a harcra a Habsburgok támogatásával. 1599 őszén váratlanul betört Erdélybe, és Selimberknél legyőzte minapi hűbérurát, aztán ünnepélyesen bevonult Gyulafehérvárra. Az historiográfiai mítosz, hogy állami egységre tört volna. Bár olykor, havaselvi módra, uralmát korlátlannak tekintette, Erdélyt a rendi intézmények működtetésével próbálta kézben tartani.

Mihály vajda erdélyi katonai bázisa elsősorban azok a jobbágysorba süllyesztett székelyek voltak, akiket már Báthory Zsigmond felszabadított, hogy részt vegyenek a törökellenes havaselvi hadjáratban, majd sorsukra hagyta őket, most pedig a már vitézségéről ismert román vajda adta vissza az aranyszabadságot. Jellemző, hogy a románokat nem próbálta felszabadítani. A hajdani *jus vallachicum* és az egykori kenéz-vajdai világ alatt olyan közszabadság nem alakult ki, amellyel mozgósítani lehetett volna. Mihály a román tömegeknek egyetlen – mai kifejezéssel élve – "szociális engedményt" tett, amikor az ő nyomására a diéta a nagyállatokkal való szabad legeltetést engedélyezte. Ez önmagában fontos probléma volt, hiszen főleg a Királyföldön a szászok igyekeztek a románok állattartását, elsősorban a juhlegeltetést a falvak határában korlátozni. Mivel a románok kevés igavonó állatot tartottak, a diéta kijátszotta Mihályt, mert nem akarta a szászokat maga ellen fordítani, és a kedvezménynek csak szimbolikus jelentősége lehetett. A román vajda a császár, ill. királyhű katolikus nemességre is támaszkodhatott egy ideig. Annál türelmetlenebbül lépett fel a reformátusok ellen. Szabadkezet kapott a császártól, aki így írt neki: "Én a császár, arra kérem kegyelmedet, hogy ott ne hagyjál sok valláshívőt, csak hármat: görögöket [ortodoxokat], frankokat [katolikusokat] és lutheránusokat, a kálvinistákat és unitáriusokat csak üldözd és vedd el templomaikat, azoknak add azokat, akiknek akarod."[8] A diétát nem próbálta rávenni a görögkeleti vallás bevett felekezetté nyilvánítására, de olyannyira pártolta saját egyházát, hogy az a katolikus ellenreformáció szándékait is keresztezte. Ugyanakkor ő maga a katolikus templomba is eljárt, ami a görögkeleti ortodoxoknak nem tetszhetett, és a végén a különböző szövetséges felek legfeljebb az unitáriusok kifosztásában érthettek egyet. A görögkeleti ortodox és a római katolikus vallásbéke így nem bizonyult surlódásmentesnek. Jellemző, még Báthory Zsigmond megengedte, hogy Gyulafehérvárt püspöki székhelyként szolgáló monostort építsenek; az ellenreformáció szellemét kívülről hozó katolikus püspöknek viszont már nem tetszett, hogy a "szakadárok" a katolikus székesegyházzal szemben "győzelmi dalt énekeljenek."[9] A császári politikát főleg az sértette, hogy Mihály uralkodóként viselkedett, annak is nevezte magát, holott először a császár helytartójaként lépett fel. Közben a törökkel paktáló Moldvát is elfoglalta, ám éppen Havaselve kezdett elpártolni tőle a fenyegető török nyomás miatt. Erdélyben helyzetét gazdasági szorultsága ingatta meg. A diétától újabb és újabb összegeket kellett kicsikarnia hadserege fenntartására. Vezéreit katonai tisztségekkel kellett kárpótolnia. Ezek természetesen a maguk balkáni brutalitásával léptek fel. Így végül is katonai uralmának és kényszerű adóprés-politikájának lett az áldozata. A nemesség fellázadt és végül alkalmi szövetségese, Basta, a császári sereg vezére 1601-ben megölette, hogy aztán neki is távoznia kelljen Erdélyből. Az eredmény – mint Miron Costin moldvai krónikás írta – "sok vérontás a keresztények között",[10] és az amúgyis részleges keresztény szolidaritás háttérbe szorulása. Erdélyt most kezdték a kortársak Tündérországnak nevezni, ahol semmi sem biztos, még az sem, ami annak látszik, olykor mintha minden a tündérek, ezen veszélyes ártó lények hatalmában állna.

A XVII. század nagy háborús pusztításai és az időjárási katasztrófák nyomán tömeges elszegényedésnek lehetünk tanúi. A XVII. század a dekonjunktúra időszaka egész Európában, minek egyik folyománya az 1618-ban kirobbant harmincéves háború, amelynek során a katolikus Habsburg

Birodalom saját koronatartományának, Csehországnak a viszonylagos önállóságát felszámolta, cseh nemességét kiirtotta, miközben kemény harcot kellett vívnia a protestáns Svédországgal.

Erdélyt a válság leküzdését célzó reformpolitika, konzervatív szigor és okos rutin, határozott érdekérvényesítő külpolitika és bajthozó kalandorkodás váltakozása, olykor összefonódása jellemezték a XVII. század folyamán. A válságra minden réteg másképpen válaszolt. A román jobbágyságot és még inkább a nincstelen rétegeket állandó lakhelyváltozásra kényszerítette a nyomor, vagy egyszerűen csak sorsuk jobbra fordításának igénye. Így próbáltak mentesülni az adóterhek, a földesúri önkény nyomása alól. A "kóborlás" olykor tömegessé vált. A Kárpátok sem jelentett akadályt a vándormozgalmak előtt. A hadi pusztításokat elsősorban a falvak jómódú népe szenvedte meg, azok, akiknek több volt a veszteni valója. Elsősorban szászok és magyarok, akiknek számaránya a lakosságon belül így csökkent, a románoké nőtt, és ezzel jelentőségük is. A századfordulós hadjárás, majd az azt követő járványok Erdély központi részeinek — a Mezőségnek, Szamos mentének — magyar falvait tizedelték meg. A XVII. század elejére esik a románok Székelyföldre való betelepedésének első jelentős hulláma. 1614-ben már a románság a Székelyföld lakosságának 5 %-át tette ki.

A hadjárások sebeinek gyógyítására, a társadalmi és gazdasági rend biztosítása érdekében a földbirtokos nemesség és a fejedelmi hatalom egyrészt adómentességet ígért a megtelepedőknek, másrészt kemény intézkedésekkel próbálta korlátozni a kóborlást. Ugyanakkor régi jobbágyai alávetettségét igyekezett örökös jellegűvé tenni, a szabadköltözést felszámolni. Míg 1514 után csak heti egy nap robotot írtak elő büntetésként, a XVII. században már két-három-négy napot is behajthattak. A nemesi uradalmak a paraszti gazdaságot béklyózó, ám mégis valamiféle stabilitást nyújtó komplex üzemként működtek. A földesúr igyekezett magának biztosítani a bor- és pálinkaárusítás jogát az év jelentős részére, a gabonaőrlést is saját monopóliumává próbálta tenni, és ami a legfontosabb új fejlemény az a földesúri magánkezelésben lévő földek gyarapodása. Ezen majorsági gazdaság a rendkívül alacsony termelékenységgel függ össze. A földesúr saját és háza népének, katonai és gazdasági személyzetének az ellátását csak a termelőeszközök megszerzése és a termelés irányítása révén tudta biztosítani. A nagybirtok ilyetén való kiépítése nem erdélyi fejlemény. Az Elbától keletre fekvő Európát áthatotta. Második jobbágyságként ismerjük, de nevezhetnénk második szolgaságnak, hiszen a szabad és félszabad elemeket, köztük a jobbágyokat taszította a régi szolgaságra emlékeztető állapotba. Ez a folyamat azonban Erdélyben, mint peremterületen keservesebb és nyomorúságosabb volt, részben azért is, mert az erdélyi mezőgazdaság export lehetőségei nagyon korlátozottak voltak. Nyugat messze volt, az oszmán gazdasági világ peremén a két szomszédos román vajdaság hasonló gondokkal küzdött.

Erdélynek azonban kedvezett a nagyhatalmi helyzet alakulása. A Habsburg Birodalom két tűz közé került, délről és keletről a megújuló Török Birodalom fenyegette, északról pedig a protestánsok önérdek-érvényesítése és hatalmi igényei. Erdély a XVII. században a magyarországi vallásszabadságnak a biztosítója. Kemény katonai fellépéssel harcolta ki a protestánsok szabad vallásgyakorlatát és egyben a magyarországi rendi alkotmányosság tiszteletbentartását, miközben egy-egy nagyobb szabású egyéniség az ország újraegyesítését is célként tűzte ki.

Ebben a helyzetben a román világ integrációja a fejedelmi hatalom számára komoly és megoldásra váró kérdés is volt. Annál is inkább, mert Mihály vajda fellépése indulatos megtorlást váltott ki. A diéta megtiltotta, hogy – úgymond – oláhok, parasztok, közszékelyek fegyvert viseljenek. Külön rendelkezéseket hoztak azon "oláh papok" kiutasítására az országból, "kik támasztók [azaz: lázítók] és égetők voltak".

Az első nagy református fejedelem, Bocskai István, bihari birtokos nemes jelölte ki az új orientációt, nagy és keserű tapasztalatok birtokában. Nagy szerepe volt abban, hogy Erdély belépjen a tizenötéves háborúba. Eleinte még Mihály vajdával harcolt együtt. Ő vezette azokat az erőket, amelyekkel közösen Giurgiunál súlyos csapást mértek a kivonuló török erőkre. Majd a császári politika által kiváltott felkelés élére állt. Amikor 1605-ben Spiridont egész Erdély és a Részek román népének püspökévé nevezte ki, diplomájában hangsúlyozta, hogy Erdély a népek sokféleségéből áll, és

"mi e népeknek és azok törvényeinek és szokásainak hatalmunk által való megtartására és megerősítésére vagyunk isteni akarat folytán elrendelve".[11] Báthory Gábor a hazai katolicizmus toleráns vonulata jegyében a román papok adómentességét biztosította. Ezt a politikát folytatta a század legnagyobb erdélyi fejedelme Bethlen Gábor. Ő már a konstantinápolyi pátriárkánál azt próbálta kipuhatolni, miként tudná a románokat áttéríteni a reformációra, és miután háromszor is többkevesebb sikerrel szállt hadba a német császár ellen, azzal a gondolattal is eljátszott, hogy a két vajdaságot maga alá rendeli, valamiféle Daciát alakítva ki, hiszen Magyarország egységének visszaállítására nem volt elég ereje, és mint hangoztatta: "azok a boldogabb országok, ahol a lehető legkevesebb vallásbeli különbözőség van érvényben". A pátriárka – akit később Kálvin tanainak elfogadásával vádoltak, és meg is mérgeztek – a román reformációnak nem látta esélyét, válaszában kiemelve "a vérségnek és vonzalmaknak ama kötelékét, mely az erdélyi uralom románjai és Havaselve meg Moldva lakosai között ugyan titokban, de annál szorosabban fennáll". És azt is kiemelte, hogy a reformációba a román vajdaságok uralkodói "sohasem fognak beleegyezni és ha nem is fegyverrel, de legalább titkos izgatással gátakat fognak elébe emelni".[12]

Rákóczi György uralmával elkövetkezett a kemény fellépés kora. Ekkor – elsősorban a század derekán – születtek azok a törvények, amelyek a román nemzetet és a románok görögkeleti egyházát megtűrtnek minősítették. Magyar történészek általában mentő körülményeket keresnek, vagy elsiklanak ezen – nevezzük így: – oláh-törvények fölött, mintha román kollegáik túlzásait próbálnák ezzel ellensúlyozni — néhány kivétellel. Makkai László 1948-ban, részben román történetírók véleményét is tolmácsolva, a következőképpen látta: "Az imperialista bojároknak [az Erdélyt-hódító Mihály vajda havaselvi kíséretnek] szólt, de az erdélyi román parasztot sújtotta a nemesség fokozódó ellenszenve a románsággal szemben, mely a XVII. század közepén az erdélyi törvénykönyv visszataszítóan önző, hírhedt IX. cikkelyében öntött végső formát: »Noha az oláh nemzet propter bonum publicum (értsd: a nemesség hasznára!) admittáltatott [a közjó érdekében bocsáttatott be] ez hazában; mindazáltal nem vévén eszében állapotjának alacson voltát, némely nemes atyánkfiát impediálták [megakadályozták], hogy az ő innepeken ne légyen szabad munkálkodni. Végeztetett azért azok ellen, hogy a magyar nationak ne praescribáljanak [ne írjanak elő szabályokat] és ennekutána senkit is a feljebb megírt okból meg ne háborítsanak.«"[13]

A minősítés 1948-ban, amikor az emberi egyenjogúság az eszmény, érthető. De hogyan helyezhető el a románok helyzetét szabályozni akaró törvények sora a kor történelmi összefüggéseinek szövevényében?

Ehhez még látnunk kell, hogy – a társadalmi rend megmerevedésének jeleként – az Approbaták első törvénye a négy bevett vallás belső meghasonlást okozó reformját megtiltotta, hosszan felsorolva ennek mikéntjét, és hangsúlyozva: "Ide nem értvén az oláh vagy görögök sectáján lévőket, kik pro tempore [időlegesen] szenvedtetnek, usque beneplacitum principum et regnicolarum." Tehát "míg a fejedelemnek és az országlakosoknak tetszik", országlakosok alatt értve a rendi nemzetek tagjait, ill. képviselőit.

"Az oláhokról" című fentebb idézett törvény azt az ellentétet akarta a maga módján feloldani, hogy görögkeleti ünnepen a román jobbágyok nem akartak dolgozni, félve hogy a szent, akinek napján dolgoznak, bosszút áll. Persze a konfliktusra volt gyógyír. Akadtak, akik elvállalták a munkát, annak tudatában, hogy a szent majd a földesúr termését sújtja. Aztán a földesurak is olykor megegyeztek a pappal, hirdessen ünnepet, mert így dolgoznak neki, némi pálinka fejében. Ezek a törvények helyi konfliktusok orvoslására születtek és különböző – falvanként is változó – stratégiákba illeszkedtek. Úgy tűnik, kemény [illegible] a helyi hatalomért. Ezért rendelte el a diéta azt is, hogy "az oláh papok ne afurizáljanak", azaz: ne fenyegethessenek senkit sem kiátkozással, hiszen volt rá példa, hogy a papok eltiltották a híveket a templomtól, és a temetést sem vállalták.[14] A hatalmi harc tétje elsősorban a többlettermék elsajátítása. Az 1626-i diéta például meg is tiltotta, hogy az egyházi adót emeljék, és aztán korlátozni akarták a szokást, hogy pénzért papi tisztségre emeljenek jobbágyokat. Megtiltották, hogy ha valaki feleséget rabol, azt összeeskessék. Tiltották, hogy a püspök és a papok, beleavatkozzanak a földesúr és jobbágy perébe. Tiltották azt is, hogy bíráskodjanak és bírságoljanak.

Az Approbaták VIII. törvénye az "Oláh papokról" az egyház és vallás helyzetét szabályozta: "Noha az oláh natio az hazában, sem a státusok [rendek] közé nem számláltatott, sem vallásuk nem a recepta religiók [bevett vallások] közül való; mindazáltal propter regni emolumentum [az ország javának kedvéért] míglen patiáltatnak [megtűretnek], az oláh egyházi rendek ehhez tartsák magukat: Püspököt a fejedelemtől kérjenek, olyat, akit egyenlő tetszésekből az oláh papok alkalmatosnak esmérnek; kit ha a fejedelmek illendőnek ítélnek lenni, úgy adjanak confirmatiót [megerősítést] reá, mind a fejedelmek hűségére, s mind az ország javára, és egyéb szükséges dolgokra nézendő conditiók [feltételek] és módok szerént."

Ez a törvény hallgatólagosan azt szentesítette, hogy a fejedelmi hatalom a görögkeleti egyházfőt egyszerűen alárendelte a református püspöknek, és ez kemény feltételeket írt elő. Többek között betiltotta a népi vallásosság megnyilvánulásait és előírta a román nyelv használatát. Hogy milyen sikerrel és következményekkel, még látni fogjuk. Egyelőre vonjuk meg a törvényhozó munka mérlegét.

A diéták a század válságából is adódó helyi és sajátos problémákat globális jellegű, a helyzetet leegyszerűsítő törvényekkel próbálták szabályozni. Az "oláh nemzet" egészének és vallásának megtűrtté nyilvánítása hatalmi eszköz volt egyén és közösség kézbentartására. Mivel a románság a maga szokásaival, vallásával, részben életformájával a maga önálló életét élte, valamiféle nem hivatalos teokratikus rendet alkotva, hiszen az egyházi hatalom olyan feladatokat látott el, melyeket a nyugati világban a világi hatóságok, nos, ezekkel a törvényekkel ezt az életet – ha társadalmon rendi társadalmat értünk – társadalmonkívülinek tartva, próbálták megrendszabályozni, és ugyanakkor integrálni a maguk módján. Így igaz az is, hogy a megtűrtség nem üldözés, a megtűrt vallás egyben a fejedelmi hatalom által támogatott egyház volt, amelyet nem üldöztek, mint például a zsidózóknak nevezett magyar szombatosokat. Az oláh-törvények viszont hosszútávon történelmi tehertételt jelentettek, hiszen az egyént úgy kezelték, mint egy közösség tagját, a közösséget másodrangúnak (megtűrt, nem bevett jellegűnek) bélyegezve. A kirekesztést gyakorlattá és hagyománnyá tették, amikor a Szászföldön például románok 1781-ig nem nyerhettek polgárjogot, a megyékben pedig csak a bevett felekezetek híveiből lehetett tisztségviselőt választani.

Az integráció felemás voltát jellemezte az, hogy a keresztény jobbágyföldre telepedett románnak a katolikus egyháznak kellett tizedet fizetnie. És ha ez a szokás a reformációval a megyékben nagyrészt elhalt, a Szászföldön általános gyakorlat maradt. Itt az egyházi tizedet a görögkeleti paraszt a lutheránus szász papnak fizette. A megyékben a magyar és szász paraszt nem örvendett külön kiváltságnak, mert magyar vagy szász volt. Őt sem engedték nemesi módon öltözködni. Viszont vallása kötötte a rendi világhoz. Ez persze nem tompította a társadalmi ellentéteket. Gondoljunk a Székelyföldre, ahol időnként példátlan kegyetlenséggel gyilkolták egymást a jobbágyságba kényszerített közszékelyek és a nemesi kiváltságokat szerzők. Az a mondás is járta földesúri körökben, hogy "magyar jobbágy veszekedőtárs, oláh jobbágy zsírosbödön" – ha hagyja. A parasztok és "oláhok" fegyverviselését ezért is korlátozták. Ugyanakkor az úr-jobbágy viszonyt átszőtte a nemzetek fölötti patriarchalizmus. A gazdatisztté emelkedő jobbágy és a jobbágyból lett cseléd az egész család részének érezhette magát, életreszóló hűséggel végezte dolgát.

Az integráció leghatékonyabb eszköze a tömeges nemesítés volt. Az erdélyi fejedelmek fogarasföldi román nemesek, a boérok kiváltságait újra és újra megerősítették. A század második felében erősödött meg Kővár-vidék román kisnemessége. Elsősorban ebből a kisnemesi rétegből került ki az a néhány román értelmiségi, aki fejedelmi szolgálatba is emelkedett. Így érvényesült a románok világában is az a társadalmi mobilitás, amelyet mintegy száz éve Verancsics Antal így jellemzett: "A nemesség megszerzéséhez semmi mesterség, semmi foglalkozás nem alkalmasabb, mint a katonáskodás és az irodalom."[15]

Az egyházi integráció eredményeként tollforgató román értelmiségi is született. Az erdélyi román reformáció kihívása hozzájárult az ortodoxia megújulásához. Miután 1640-ben a Heidelbergi Kátét románul is kiadták, a moldvai érsek, Varlaam román nyelvű könyvecskében fejtette ki érveit "a halálos lelki méreg" közömbösítésére. Így lett a moldvai főpap az első román író.[16] Vitairatára aztán egy

évtized múltán erdélyi válasz is született, de a szerző nevét még mindig nem tüntették fel. Maradandó mű az 1648-ban Gyulafehérvárt kiadott Újszövetség. Az egyes szent könyvekhez írt előszavak a reformáció és a görögkeleti ortodoxia hittételeit ötvözték. A fejedelemhez intézett előszóban a román püspök – a román politikai gondolkodásban úttörő módon – hangsúlyozta a fejedelmek és urak alattvalóikkal szembeni felelősségét.

A reformáció kihívására az ellenreformáció a XVII. században válaszolt hatékonyan. Vezető alakja a bihari származású Pázmány Péter, esztergomi érsek, aki megújította a magyar hitvitázó irodalmat, a jezsuita rend élén újjászervezte a papképzést is. A nagyszombati teológiára románok is eljutottak. De miután a reformáció elhódította a korábban egyházi unióval kacérkodó román kisnemesi réteget, az adott politikai feltételek mellett az ellenreformációnak nem volt még tömegbázisa. Karánsebesről származott Gabriel Ivul, aki Bécsben adhatta ki Szent László királyról szóló latin művét. Az ugyancsak karánsebesi George Buitul katekizmust fordított románra.

Erdély és a két román vajdaság művelődésének aranykora a XVII. század negyedik és ötödik évtizede. Ennek alapja a nyugalom és a politikai együttműködés. Az erdélyi fejedelmek és a román vajdák magyarul leveleztek. A jó szomszédságot természetesen átszőtte az egymás elleni hatalmi fenekedés is. A havaselvi Máté vajda (Matei Basarab) I. Rákóczi György támogatásával került hatalomra, aki egyben a vajda ellenében a saját befolyását is érvényesíteni akaró bojárságot támogatta, amely az erdélyi rendi szabadságok modelljét próbálta – a lehetőségek szerint – érvényesíteni. A moldvai Lupu vajda (Vasile Lupu) Bizáncot mímelő hatalmi igényeinek igézetében Erdély trónjára is áhítozott, ki akarván használni azt, hogy – mint a szultánhoz írt levelében hangsúlyozta – a szomszéd ország lakosságának több mint egyharmada román. Az erdélyi fejedelem vele szemben Mátét támogatta, aki viszont olykor azzal a gondolattal is eljátszott, hogy – mint írta – a "rácok és oláhok már most valósággal örvendenek, hogy a magyar szent koronához, mint hajdan is voltak, újból visszakebeleztessenek".[17] Az 1650-es években viszont II. Rákóczi György vette fel Havaselve és Moldva uralkodói címét. 1657-ben az erdélyi fejedelem a lengyel trónra tört, de katasztrófát hozott magára és országára. Erdély újra kivérzett, egyik legfontosabb országrészét, Nagyváradot és vidékét is bekebelezte a Török Birodalom. A román reformáció lendülete mintegy kétévtizedre megtört.

A török elleni harcokban is jeleskedő Sava Brancovici püspök, a görögkeleti hagyományokhoz való hűséget próbálta érvényesíteni, akadályozta a román könyvkiadást, elrejtve a nyomdafelszerelést. Politikáját nemcsak a román vajdák, hanem az orosz cár is támogatták. De miután még az erdélyi belpolitika bonyodalmaiba is belekeveredett, 1680-ban az egyházi szinódus megfosztotta tisztségétől, a fejedelem börtönbe vetette, és még nyilvánosan is megkorbácsolták. Ezek után a román könyvkiadás újabb lendületet vett. Ioan Zoba már a névtelenségből kilépő szerző, aki Gyulafehérvárt erkölcsnemesítő könyvecskét adott ki, valamint román szentbeszédek egész gyűjteményét "Aranykoporsó" címmel. Apafi Mihály erdélyi fejedelem felesége, Bornemissza Anna támogatta és egyenesen felügyelte a fogarasi román iskolát. Ugyanakkor a papok számának gyarapodásától tartott a nemesség zöme. 1678-ban a diéta megtiltotta a papok további nemesítését, viszont a régi nemességszerzést elismerte.

A XVII. század utolsó negyede megint az általános román szellemi nekilendülés korszaka. Az anyanyelv igénye a görögkeleti ortodoxiában is fokozatosan teret hódított, olyannyira, hogy Havaselvén is már lefordították a Bibliát, amely 1688-ban látott napvilágot Bukarestben. És bármennyire is a román vajdaságokban a gyulafehérvári Új Testamentum nem volt kívánatos mű, a bukaresti Biblia kiadásánál messzemenően figyelembe vették.

A reformáció mérlege a román történelmi emlékezetben nem egyértelmű. Kulturális érdemeit becsülik. Társadalmi szempontból elítélik. Mert azok a románok, akik áttértek az új hitre, miután tömegek nem követték őket, elszigetelődtek, és néhány falutól eltekintve nyelvileg is beolvadtak a református vallási közösség zömét alkotó magyarságba. Ezért George Barit, a román világ egyik legnagyobb tekintélye – éppen a Varlaamnak válaszoló román református vitairat újrakiadásának előszavában 1879-ben keserű revansista indulattal – az erdélyi magyarság felét egyenesen román eredetűnek vélte. A reformáció térhódításának a Habsburg Birodalom vetett véget. Az 1680-as

években a törököt Magyarországból – a Bánság kivételével – kiverték. Erdélyt a Habsburgok a magyar korona jogán szerezték meg, de az 1526 előtti gyakoriattól eltérően önálló koronatartományként kezelték, elismerve annak rendi alkotmányát.

Az ellenreformáció új korszakot nyitott a románság életében. A bécsi kormányzat és a jezsuita rend először Magyarországon szervezte meg azt, hogy a görögkeleti ortodoxok egyesüljenek Rómával, kialakítsák a görög katolikus egyházmegyéket. 1699-ben hosszas tárgyalások után az erdélyi román püspök és esperesei is csatlakoztak, aláírták az egyházi uniót megerősítő ún. Diploma Leopoldinumot, amelyet 1701-ben megújítottak, még határozottabb ígéreteket helyezve kilátásba. A hívők tömegei erről az egyházi unióról nem sokat tudhattak meg. Papjaik igyekezték titokban tartani. Róma pedig beérte azzal, hogy elfogadták a pápa fennhatóságát és néhány hittételt. A jezsuiták és román tanítványaik mintha tanultak volna a reformációból, az egyházi élet külsőségeihez és a szokásokhoz nem nyúltak. A keleti rítus ugyanis szent volt és sérthetetlen. Az ún. babonák vagy néphiedelmek pedig az élet egészét szabályozták, és rituális jelleget öltöttek. Horderejükre egy példa: amikor a temetéskor egy tyúkot nyújtották át az elhunyt teteme fölött, akkor ezzel biztosították a lélek zavartalan távozását, a tyúk ugyanis a másvilági utat tisztította meg. Ennek tiltása pedig azzal a veszéllyel járt, hogy a lélek vámpírként visszatér, kárt téve emberben és állatban. A református egyházi vezetés próbálta ezt tiltani ama bizonyos "conditiók"-ban, hogy aztán a XVIII. század folyamán nem egy helyt a református nemesség és a román görögkeletiek szövetkezzenek egymással. Bár – paradox módon – az uniót némileg éppen a reformáció készítette elő, a román papság nagy részét rákényszerítve arra, hogy igazodjon az államhatalom igényeihez. Ugyanakkor az ellenreformáció biztatóbb távlatot is kínált, jóval nagyobb privilégiumokat helyezve kilátásba, mert míg a református fejedelmek egyéni kiváltságokat adtak, az uniós diplomák azt ígérték, hogy a görög katolikus papság egésze számára a többi bevett felekezet papjaihoz hasonló helyzetet biztosít.

Az ortodox visszahatás az ellenreformációra – minden titkolódzás ellenére – nem maradhatott el. Az elégedetlenség pedig fegyveres küzdelembe csapott át akkor, amikor 1703-ban Rákóczi Ferenc Felső-Magyarországon zászlót bontott, és elsőként a magyar államférfiak közül, az "oláh nemzet"-et is„ külön kiáltványban harcba szólította. Elsősorban a kisnemesi, kuruc elemek álltak csatasorba, többen mint Grigore Pintea vagy Balica életüket is adva. Emlékezetük a folklórban – mint szegényeket segítő betyár – élt tovább. Rákóczi Ferenc, akit erdélyi fejedelemmé is választottak, néhány románt mint diplomatát alkalmazott az ingoványos keleti terepen, Moszkvában és Konstantinápolyban. Szükség, okos politikai belátás és évszázados hagyományok sugallták ezt a toleranciát a mélyen vallásos katolikus fejedelemnek, akinek nyolc esztendei küzdelem után 1711-ben száműzetésbe kellett vonulnia. Ezután az ellenreformáció újra támadásba lendülhetett. Az már csak valamiféle kuriózum maradt, hogy Hátszegen itt-ott reformátusok és görögkeletiek közösen használták ugyanazt a templomot, református istentisztelet alkalmával befordították az ikonokat, hiszen számukra a szentkép, ikon, szobor a vallásosság lényegét meghamisító külsőség volt.

1711 után Magyarország és Erdély románsága átlépett a barokk és a felvilágosodás világába.

1. *Texte româneşti din secolul al XVI-lea.* Szerk. Ion Gheţie. Buc. 1982. 101.
2. Idézi Juhász Ferenc: *A reformáció az erdélyi románok között.* Bp. 1940. 79.
3. Idézi Makkai: *Magyar-román közös múlt*, 99.
4. Bonfini: i.m. 713
5. Idézi: Ioan Lupaş: *Cronicari şi istorici români din Transilvania.* Craiova, 1934. 6.
6. *Erdély öröksége. I.* 2
7. Idézi Juhász: i.m. 93.
8. Ştefan Andreescu: *Restitutio Daciae. III.* Buc. 1997. 251
9. Idézi Juhász: i.m. 128
10. Miron Costin: *Opere.* Buc. 1958. 30.
11. Idézi Augustin Bunea: *Vechile episcopii românesci.* Blaj, 1902. 73.
12. Idézi Jancsó: i.m. 505

13. Makkai: *Magyar–román közös múlt*, 105.
14. Jancsó: i.m. 567.
15. *Erdély öröksége*, 14.
16. Eugène Ionesco: *Littérature roumaine*. Paris, 1998. 14.
17. Idézi Makkai: Magyar-román közös múlt, 122

Românii din Transilvania şi Ungaria la mijlocul secolului al XIX-lea în impresiile de călătorie ale lui John Paget

Peter Weber

Secolul al XIX-lea poate fi definit şi drept un secol al călătoriilor. În condiţiile dezvoltării reţelelor de drumuri, a modernizării trasportului de călători, tot mai mulţi străini s-au "aventurat" în ţinuturile pline de misticism şi fascinaţie ale Europei Orientale. Ţinta preferată a multora dintre ei au fost provinciile răsăritene ale Imperiului Habsburgic, unde înainte cu un secol şi jumatate stăpâni fuseseră turcii iar "europenii", adică cei de la vest de Viena, erau cuprinşi de curiozitatea faţă de lumea arhaică şi misterioasă a unor popoare puţin cunoscute precum erau consideraţi şi românii acelor timpuri. Unul dintre călătorii interesaţi să descopere trecutul şi să înţeleagă prezentul românilor din vechiul regat al Ungariei a fost scriitorul şi economicianul englez John Paget, căruia i-a fost sortit să-şi dedice o mare parte a vieţii noii sale patrii, Ungaria.[1]

John Paget sau Paget János, cum avea sa se numească mai târziu, s-a născut la Torpe Satchville in Anglia anului 1808. Şi-a început studiile la York-College din Edinburgh unde i s-a conferit şi diploma de medic, însă nu a profesat în acest domeniu. După terminarea studiilor, următoarea staţie a carierei sale a fost Parişul, unde a fost interesat de regimul de funcţionare al spitalelor, obţinând premiul întâi pentru disertaţia referitaore la tratarea colerei. Interesul faţă de ţinuturile Ungariei istorice, respectiv cele transilvane datează de pe timpul şederii sale în Italia unde a cunoscut-o pe viitoarea sa soţie în persoana văduvei baronului Bánffy László, baronesa Wesselényi Polixéna.[2] În compania acesteia, Paget a cutreierat în lung şin în lat nu numai Transilvania[3] ci întreg spaţiul ce odinioară formase regatul Coroanei Sfântului Ştefan, cel mai impresionat fiind însă de români, cărora le-a dedicat un spaţiu important în cartea, ce dezvăluie impresiile sale de călătorie. Această călătorie pare să fi avut loc către sfârşitul anilor 1830 iar prima ediţie a cărţii, care a stat la baza prezentului articol conţinând şi aprecierile referitoare la români, a apărut la Londra în 1839 sub titlul *Hungary and Transylvania with Remarks of their Condition, Social, Political and Economical*. La scurt timp, a fost urmată de o altă ediţie, de data aceasta in limba germană, tipărită la Leipzig în Saxonia.

Traseul lui Paget pe parcursul căruia i-a cunoscut pe români, începe odată cu traversarea Tisei pe la Seghedin, străbătând Banatul, Ţara Haţegului şi sud-vestul Transilvaniei. Seghedinul, pe care îl numeşte "El Dorado" al grecilor (şi chiar al aromânilor), nu i-a lăsat cele mai plăcute impresii: un oraş cu străzi largi, pavate cu scânduri şi plin de şanţuri noroioase. Casele arătau umezite şi abandonate iar ruinele vechii fortăreţe care odinioară controla traficul peste Tisa, crea o imagine şi mai dezolantă a locului. Însă, aşa cum şi autorul recunoaşte, aceste impresii s-ar fi putut datora şi vremii ploiase şi posomorâte, care îi cauzase călătorului o oarecare indispoziţie interioară. După traversarea Tisei, diligenţa îşi continuă drumul spre Timişoara. Traversând Banatul, Paget remarcă diversitatea etnică a acestuia în care diferitele "rase" trăiesc în general separat în sate, păstrându-şi astfel fiecare caracterul naţional nealterat. Odată ajuns în satele româneşti el observă că, deşi printre germani (şvabi) destul de mulţi vorbesc româna, românii nu vorbesc decât limba lor proprie.[4] În aşezările cu populaţie mixtă, unde nu rar era cazul convieţuirii a trei sau chiar a mai multor naţionalităţi, nici măcar vecinii nu se înţeleg între ei, remarca Paget. Căsătoriile mixte erau o rarite mare iar între maghiari şi români, de neimaginat. Se pare că Paget avea sursele sale de informare, probabil însoţitorii săi de drum sau

baronesa Wesselényi, surse care puteau fi destul de subiective, dar care reflectă totuşi nişte stereotipuri şi clişee ale vremii pe care el şi le-a însuşit, acestea fiind răspândite apoi în Europa prin intermediul cărţii sale.

După o scurtă şedere la Caransebeş, entuziastul călător englez părăsi Banatul pe la Mehadia şi intră în Transilvania propriu-zisă, traversând Ţara Haţegului. Aici, în Munţii Poiana Ruscă, Paget vizitase o exploatare minieră a unui întreprinzător german, Hoffman, care colonizase zona cu muncitori de diferite naţionalităţi (maghiari, germani, ţigani, slavi, francezi). Armonia dintre ei era numai aparentă, considera Paget, însă ideea de a crea asemenea întreprinderi i se păru foarte benefică. Astfel, o bună coordonare a muncii, o plată pe măsură şi un loc de muncă sigur a făcut chiar şi din "leneşul de valah"[5] un meşteşugar bun iar din ţiganii nomazi, neastâmpăraţi şi depravaţi, muncitori pricepuţi. Din Munţii Poiana Ruscă voiajul său a continuat spre nord, trecând pe lânga ruinele cetăţii de la Grădişte-Várhely, cum se numea pe atunci satul de lângă Sarmisegetusa. Imaginea acestor ruine i-a amintit de impresia pe care o avuse după traversarea Dunării pe la Orşova, când văzu pentru prima dată ţărani români. "Îmbrăcămintea, caracterul, întreaga înfăţişare a valahilor mi s-a părut atât de dacică", afirma Paget, " încât oricine a văzut columna lui Traian de la Roma i-ar recunoaşte cu uşurinţă pe români în figurile de daci de pe columnă. Ei au acelaşi nas încovoiat, ochi adânciţi şi părul lung, aceeaşi căciulă din piele de oaie, aceeaşi cămaşă legată la brâu, lungă până la genunchi şi acelaşi pantaloni lungi şi largi."[6] Această viziune a lui Paget se datora cu siguranţă mai ales lecturilor sale de natură romantică despre istoria antică şi medievală a spaţiului transilvan. Paget a fost fascinat de trecut şi căuta cu ardoare orice urmă a trecutului îndepărtat în prezentul pe care el îl trăia. Asocierea ţăranilor români cu dacii antici avea la acea dată un ecou destul de răspândit, nu în ultimul rând datorită aspectului lor asemănător, specific populaţiilor de munte din spaţiul carpato-danubiano-pontic, cu cel al dacilor de pe Columnă. Dar aspectul ţăranilor români nu se deosebea în esenţă nici fizic şi nici de port de cel al ţăranilor ruteni sau bulgari din zonele montane, însă faptul că descendenţii dacilor mai pot fi încă identificaţi în acelaşi areal geografic, l-a determinat pe Paget să creadă în "reîncarnarea" dacilor antici romanizaţi în românii zilelor sale. Cunoştinţele sale despre istoria spaţiului transilvan erau remarcabile dar totodată confuze şi eronate, ceea ce însă nu l-a împiedicat să emită diferite ipoteze istorice.

Grădişte (azi, satul Sarmisegetuza, judeţul Hunedoara) considerat de Paget "un sat valah într-o stare jalnică" (*a miserable wallack village*) i se păru un exemplu grăitor pentru degradarea românilor de la ceea ce ei ar fi fost în antichitate şi starea lor din zilele sale.[7] Reflectând asupra însemnătăţii locului de la Sarmisegetusa, Paget greşeşte atunci când identifică cetatea de la Sarmisegetusa Ulpia Trajana cu cetatea lui Decebal, numită Sarmisegetusa Regia şi care se afla la câţiva kilometri depărtare, pe un vârf de munte.[8] La fel greşeşte şi în privinţa toponimului "Grădişte" care, considera Paget, ar proveni din latinescul "gradus" adică "gradat", "în scări", aşa cum i se păru lui că ar fi fost construită cetatea.[9] Paget a fost plăcut surprins să constate asemănarea dintre limba română şi latină, fapt pe care l-a subliniat mereu cu exemplificări. Astfel, pe când trecuse odată cu poştalionul hotarul dintre Ungaria şi Transilvania, un ţăran român mai în vârstă îi sfătuiră pe călători să facă un popas la "dumnie". Analizând limba română aşa cum a descoperit-o el la cei pe care i-a întâlnit în drum, Paget remarcă faptul că "dominaţia romană în acest spaţiu a fost mult mai scurtă decât în alte părţi ale Europei, dar în nici o provincie romană nu a lăsat atâtea vestigii ale dominaţiei lor, în special limba, precum aici". Cel mai elocvent exemplu i s-a părut etnonimul cu care "valahii se numesc pe ei înşişi cu mândrie rumuny". El vedea în perpetuarea numelui Romei la români, mândria cu care aceştia ar fi păstrat etnonimul secole de-a rândul, sub năvălirea multor "hoarde sălbatice", care le-au succedat romanilor. El califică limba română "moale" (*soft*) în care abundă vocalele şi ale cărei cuvinte derivă în bună parte din latină. "Pronunţia seamănă foarte mult cu italiana şi este extraordinar, că flexibilitatea terminaţiile cuvintelor prezintă o mai mare asemănare cu italiana modernă decât cu latina."[12] Prezenţa "câtorva cuvinte slave" în limba română îl determină să emită ipoteza conform căreia limba slavă ar fi fost limba originară a dacilor, având în vedere şi denumirile slave ale unor râuri şi munţi atât din Transilvania cât şi din Valahia. Paget devine şi mai confuz atunci când afirmă

aceste cuvinte slave ar putea fi rezultatul unui amestec între români şi slavi. El cunoştea foarte bine italiana, probabil şi latina dar se pare că habar nu avea despre limbile slave. Fără a stărui prea mult asupra componentei slave a limbii române, Paget sublinia că "preponderența latinei (în limba română n.n.) este aşa de mare încât frapează deîndată orice străin, permiţându-i însuşirea cu uşurinţă a acestei limbi." Limba română i se păru atât de asemănătoare cu italiana, încât era suficient să se exprime în italiană şi era adesea înţeles de către români. Astfel, cu mici modificări de pronunţie, italiana devenea română.[13] Această uşoară exagerare în privinţa similitudinii celor două limbi înrudite denotă defapt fascinaţia sa faţă de "descoperirea" pe care o făcuse. În privinţa etnogenezei poporului român, Paget considera că "deşi majoritatea coloniştilor romani s-au retras dincolo de Dunăre, e posibil ca unii să fi rămas pe loc, de la care valahii din Haţeg îşi revendică descendenţa". Ceilalţi români se mulţumesc cu "onoarea" descendenţei amestecului dintre daci şi romani, amestec care ar fi avut loc "în mod firesc" între cuceriţi şi cuceritori. Însă faptul că aspectul fizic şi portul românilor ar diferi foarte mult de cel al romanilor sau chiar al italienilor, îi întări convingerea că "majoritatea românilor sunt adevăraţi daci".[14]

Continuându-şi călătoria pe Strei în sus, Paget ajunse în Valea Mureşului. Un alt popas al său a fost satul Densuş a cărui veche biserică ortodoxă îi atrăsese atenţia. Şi de data aceasta, fatezia sa îl purtă în antichitate. Conform teoriei sale, biserica de la Densuş ar fi fost un tempul roman, transformat în biserică de către cei rămaşi după retragerea aureliană.[15] Teoriile sale de istorie au o relevanţă mai de grabă imagologică, reflectând nu atât adevăruri sau falsuri ale istoriei, ci felul în care un învăţat occidental, filomaghiar şi cunoscător al limbilor latină şi italiană i-a perceput pe români ca popor într-un context istoric european. În schimb, observaţiile sale de ordin etnografic referitoare la portul, obiceiurile şi credinţele românilor pe care el le-a întâlnit, constituie o adevărată mărturie a stărilor de la mijlocul secolului al XIX-lea. Detalii de acest fel ne permit cu uşurinţă să ne transpunem în Transilvania anilor 1830. Astfel, preotul de la Densuş era îmbrăcat într-o cămaşă foarte albă de in, ca şi cea purtată de ţăranii de rând, legată la brâu cu o "curea de piele" (probabil se referea la suman), purta pantaloni albi largi de in şi nişte opinci (*rude sandal of the country*). Singura particularitate care îl deosebea de "turma" lui era barba sa lungă şi neagră. Cât despre calităţile preotului, Paget afirma că acesta posedă "tocmai destulă educaţie pentru a ţine slujba în biserică şi doar atâta avere încât să fie iubit de cei săraci". Paget remarca pe drept cuvânt influenţa preotului ortodox, care trăia în quasi aceleaşi condiţii sociale ca şi enoriaşii săi, asupra ţăranilor el fiind singur în stare să le aline acestora necazurile. "Acest om exercită o putere mai mare asupra ţăranului simplu decât cel mai priceput iezuit sau cel mai strict calvin". Însă, potrivit unui nobil maghiar, "preotului valah îi sunt caracteristice vicleşugul (*cunning malice*) cu care se străduieşte să-şi menţină puterea printre ţărani, pofta de îmbogăţire şi înclinaţia de a stârni discordie între domnul de pământ şi ţăranii de pe domeniul lui." În ciuda acestor puncte de vedere diferite, una dintre constatările lui Paget reflectă un aspect valabil până azi, ce decurgea din normele canonice ale Bisericii Răsăritene şi anume faptu că preotul ortodox, vrând-nevrând trebuie să-şi preţuiască mult nevasta, fiincă lui îi este permis să se căsătorească doar o singură dată. "Aceste norme canonice face ca soţia preotului să devină cea mai fericită din parohie, fiindcă soţul ei e nevoit să aibă grijă de ea, să nu o jignească sau s-o supere, de frica de a nu o pierde".[16] Pe lângă puternicul lor sentiment religios, superstiţia la români este mai accentuată decât la alte popoare, însă multe dintre aceste credinţe se întâlnesc şi la alte neamuri. Paget afirmă că românul obişnuieşte ca la capătul fiecărui mormânt să planteze câte un prun din a cărui roade face rachiu, o ilustraţie foarte literară pentru a găsi consolarea într-un mormânt. Totodată jeluitul celui decedat este exprimat la modul cel mai profund prin faptul că cel care jeluieşte umblă cu capul descoperit o bună vreme, "un adevărat gest de sinceritate într-o ţară în care căldurile şi frigul sunt atât de mari". Dacă mormintele reprezintă un loc al tăcerii şi tristeţii, fântâna satului este centrul vieţii sociale, unde mai ales femeile se adună să se înveselească dar şi să bârfească. Paget aminteşte de un obicei al romăncelor de a vărsa o mică cantitate de apă din ulciorul umplut "pentru a păstra curat spiritul fântânii ca apa ei să rămână pururea cristalină". El asociase acest obicei cu libaţiile romanilor antici. Cât despre bărbaţi, după plăcerea de a fuma pipa şi a dormi, aceştia se delectează cel mai bine, cântând la cimpoi sau la vioară. " În fiecare seară de duminică se adună o duzină de bărbaţi şi împreunându-şi braţele, dansează în cerc

înainte şi înapoi, bătând cu piciorul şi din palme. Între timp, femeile stau în jurul lor şi aşteaptă ca unul sau altul să iasă din cerc. Bărbatul o învârteşte de câteva ori, apoi o lasa şi se întoarce la horă. Iar când îi vine pofta de învârtit, îşi alege o alta mândră pentru *waltz*".

Paget era interesat şi de modul de viaţă al românilor, fapt ce l-a determinat să "inspecteze" unele locuinţe. Casele românilor le califică drept "pe cât se poate de simple", acest lucru însemnând o casă compusă dintr-o singură încăpere mică în care locuiesc tineri, bătrâni, femeie, bărbat şi nu rare ori chiar şi purceii sau păsările gospodăriei. Acoperişul foarte înalt era confecţionat din paie. Fără a descrie şi casele în care locuiau maghiarii, el constatase o diferenţă mare între casele românilor şi cele ale maghiarilor. Cea mai răspândită meserie printre români, considera Paget, este tâmplăritul si cioplitul care reflectă la fiecare casă bibăcia românului de a-şi ornamenta porţile, ferestrele şi acoperişul casei. Deasemenea bisericile şi troiţele prezintă aceleaşi ornamente sculpate în lemn. Condiţiile de trai ale românilor se puteau citi şi după faţa lor. Ceea ce în Anglia se considea a fi " middle age" (vârsta de mijloc) pentru români era vârstă înaintată, datorită îmbătrânirii lor timpurii. "Ei arată zbârciţi la faţă şi slăbiţi din cauza muncii, a expunerii la soare şi a alimentaţiei proaste." Totodată şi obiceiul românilor de a se căsătorii foarte timpuriu (fetele de la vârsta de 13,14 ani iar băieţii rar mai târziu de 18 ani) ar fi contribuit la îmbătrânirea lor timpurie.[17] Cu toate acestea, trăsăturile fizice ale românului erau fine: slab şi subţirel la trup, spre deosebire de slavi care aveau o privire optuză. În constatările sale de ordin etnografic, Paget a fost surprins de asemănarea dintre şorţul purtat de către romînce, în care verdele, roşul, albastrul şi negrul erau cele mai folosite culori şi cerga[18] ciobanului scoţian. Acestă asemănare întâmplătoare îl îndemnă să facă noi speculaţii istorice, bazându-se pe cunoştinţele sale de istorie antică. Prin invocarea scrierilor lui Herodot despre sciţii agatârşi (*Agathyrsae*), care ar fi fost cei mai vechi locuitori ai Daciei, Paget vedea înrudirea acestora cu cei mai vechi locuitori ai Scoţiei, picţii. În acestă ordine de idei, motivele populare româneşti erau dovada înrudirii românilor cu picţii şi implicit cu scoţienii. Ba chair şi preferinţa românilor pentru modelul scoţian al ţesăturilor (celebrul "tartan"[19]), al folosirii cimpoiului şi al consumului exagerat de pălincă (*sliwowitz*) ar fi indicii clare ale înrudirii lor cu scoţienii. Acest din urmă viciu era pus însă pe seama celor "o mie şapte sute de ani de robie". Paget nu se îndoia de faptul că românul e leneş (*idle*) şi beţiv (*drunken*) dar considera că aceste trăsături îşi au explicaţiile lor, pe care le analizează cu oarecare compasiune pentru români. Asftel, religia "greacă", având prea multe sărbători îi reţine pe ţărani de la muncă datorită interdicţiilor impuse de biserică. Nedreptatea cu care au fost mereu trataţi, le-a distrus încrederea în justiţie şi i-a depravat de orice sentiment de siguranţă. Lipsa oricăror pretenţii în privinţa îmbrăcămintei şi a alimentaţiei îl menţine într-o stare de comoditate. Malnutriţia şi numeroasele posturi ale bisericii "greceşti" îi slabeşte forţa de muncă, asfel încât mulţi nobili din Transilvania erau de părere că un "valah", chiar în cel mai bun caz, nu poate să realizeze acelaşi volum de muncă ca şi un neamţ sau ungur bine hrănit[20]. O bună parte din caracterizarea făcută românilor se baza pe stereotipiile culese de la diverşi interlocutori ai săi, adesea membri ai unor familii nobiliare sau notabilităţi transilvane şi din impresiile adunate din contactul său cu românii. Aşa se explică faptul că în textul lui Paget întâlnim deoportivă calităţi negative dar şi pozitive atribuite românilor. Pe de o parte românul era considerat "nedemn de încredere, răzbunător şi nerecunoscător" dar totodată şi neînfricat (*bold*), gata să se lupte cu un lup sau un urs dar nicidecum pentru gloria altora pe care el nu îi iubeşte. "Un lung şir de nedreptăţi l-a făcut să fie timid şi suspicios... Dacă acest popor ar fi mai puternic decât altele, el şi-ar răzbuna soarta fără să mai aştepte mult", remarca Paget. Din aceste constatări se poate deduce cu uşurinţă dimensiunea socială dar mai ales politică a stărilor din perioada care a precedat revoluţia de la 1848 în Transilvania. Amintirea răscoalei de la 1784 era încă prezentă în memoria colectivă, astfel încât asocierea răzbunării cu trăsăturile ţăranului român poate fi pusă pe seama acestui fapt. Acestă supoziţie este confirmată şi de relatarea lui Paget despre discuţia dintre el şi o contesă transilvană în vârstă, care îi povestise cum "timpurile s-au schimbat şi, din păcate, ţăranii nu mai sunt aşa de respectuoşi cum obişnuiau sa fie mai demult". Ea îşi amintea de o răscoală a ţăranilor, când numai bunătatea mamei sale cu care îi tratase pe ţărani, a scăpat-o pe ea şi familia ei de la moarte.[20]Calificativele atât pozitive cât şi negative atribuite românilor nu sunt nici "observaţii eronate"

dar nici observaţii cu valoare ştiinţifică sau raţională. Ele sunt stereotipii care servesc unor scopuri de natură simbolică: delimitarea românilor de celelalte popoare.[21]

Reflectând asupra relaţiilor interetnice din Transilvania, Paget ne oferă un tablou imagologic despre imaginea celuilalt. Astfel, ţăranul maghiar se consideră superior ţăranilor români pe care îi numeşte "cei care îşi lasă cămăşile să atârne" (*people who let their shirts to hang out*) şi îi pune în aceiaşi categorie cu evreii şi cu ţiganii. În ceea ce priveşte educaţia, Paget remarcă faptul că principalul motiv al analfabetismului la români este ataşamentul de propria lor limbă şi refuzul de a frecventa şcoli în limba maghiară, rămânând astfel în afara sistemului de educaţie. Puterea economică a românilor transilvăneni de a-şi crea propriile instituţii de învăţământ era încă foarte fragilă. Un sistem de învăţământ bine organizat îşi puteau permite doar saşii şi maghiarii. Mulţi dintre românii de seamă care au frecventat şcoli săseşti sau ungureşti în a doua jumătate a secolului, au facut ulterior carieră. Unii nobili maghiari cu idei iluministe s-au străduit să le ofere copiilor de iobagi români educaţie, însă în limba maghiară, considerând-o mai utilă decât româna. Un asemenea episod este surprins şi în cartea lui Paget, când un "gentleman" a vrut să-i "lumineze" pe ţăranii săi prin a-i învăţa carte. A ridicat o şcoală şi a plătit un învăţător, care avea principala misiune să-i înveţe pe copii ungureşte[22]. Dar după jumătate de an şcoala a devenit pustie. Motivul pentru care părinţii nu şi-au mai lăsat copiii la şcoală a fost teama ca nu cumva copiii lor să devină mai deştepţi decât ei înşişi şi drept consecinţă, copiii nu vor mai asculta de părinţi. Dar, se pare că în spatele interdicţiei de a frecventa şcoala ungurească se afla preotul ortodox. Asemenea ataşametului faţă de limba proprie, considerae Paget, este şi ataşamentul românului faţă de locurile natale.

"Acest ataşament i-a menţinut în acesată ţară, în care romanii, goţii, vandalii şi hunii în zadar au încercat să se stabilească". Aceleaşi sentimente se reflectă şi în relaţia românilor faţă de satul natal, pe care "în ciuda vicisitudinilor şi nedreptăţilor la care sunt expuşi", rare ori îl părăsesc. Peget sensibilizase potenţialul unui posibil viitor conflict ce decurgea din tradiţionalismul românilor şi tendinţele clasei politice maghiare de a "forţa" reforme, mai ales privitoare la limba oficială, religie sau obiceiuri. "Deşi românul este needucat (*rude*) el are sentimente adânci. El îşi iubeşte glia pe care strămoşii lui au lucrat-o, casa în care părinţii şi strămoşii lui au locuit, pământul în care ei şi-au găsit odihna veşnică".[23]

John Paget este poate singurul din seria de călători străini care au străbătut ţinuturile locuite de români, care s-a şi stabilit şi a trăit în mijocul lor tot restul vieţii.[24] Sentimentele sale filomaghiare nu l-au împiedicat să-şi manifeste compasiunea cu soarta românilor din Transilvania şi Ungaria, pe care el o vedea asemenea populaţiilor de amerindieni sau celei de culoare (*negroes)* din America, adică expuşi samavolniciilor şi lipsiţi de drepturi în comparaţie cu alte popoare conlocuitoare.[25] Totuşi, Paget a rămas pentru români un străin iar românii au însemnat pentru el nu mai mult decât o curiozitate a istoriei.[26-27]

Note

1. În prefaţa primului volum al cărţii sale, Paget îşi exprimase interesul pentru Ungaria şi sprijinul pentru bunăstarea ei: "I am deeply interested in the welfare of Hungary, I have thought that one great means of promoting it would be to extend the knowledge of that country in the west of Europe, and more especially in England". John Paget, *Hungary and Transylvania with Remarks of their Condition, Social, Political and Economical*, vol.I., John Murray publisher, London, 1839
2. Pallas Nagy Lexikona, vol.13, p.708. Vezi şi Kovács János, *Paget János élete*, Kolozsvár, 1893
3. Noţiunile folosite de către Paget privitoare la Transilvania ("o ţărişoară ciudată", "o ţară la marginea extremă a civilizaţiei europene", etc) denotă cât de puţin cunoscută era acestă regiune în acele timpuri.
4. John Paget, op.cit., p.78
5. Termenul englez folosit: "the lazy Wallack". John Paget, op.cit., p.98
6. Ibidem, p.48
7. Ibidem, p.104

8. Constantin Daicoviciu, Miron Constantinescu, *Brève histoire de la Transylvanie*, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1965, pp.19, 37
9. Ibidem, p.113. Toponimul "grădişte" este larg răspândit deopotrivă în spaţiu lingvistic românesc cât şi în cel sud-slav. Atât rădăcina termenului, adică "grad" ceea ce însemnă "cetate", cât şi sufixul –işte sunt indubitabil de origine slavă (cf. Gradište; Trgovište, toponime în Bulgaria) şi relevă prezenţa slavilor din evul mediu timpuriu în zona cetăţii părăsite ale Sarmisegetusei, a cărei denumire antică nu s-a mai păstrat.
10. Paget remarcă asemănarea între acest cuvânt şi latinescul « dominus », crezând că "dumnie" înseamnă "stăpân" sau "domn de pământ" (cf. magh. földesúr), defapt însemna curtea nobiliară (cf. magh. uradalom), fiind vorba de un mic nobil ungur, a cărui familie vorbea şi româneşte.
11. De fapt, această "mândrie" a românilor faţă de propriul etnonim datează de prin secolele XVII-XVIII, fiind apreciat ca atare mai întâi de către cronicari şi cărturari, care prin intermediul iluminismului şi a romatismului au sădit această mândrie şi în rândul maselor. Înainte de secolul al XVII-lea "român" desemna în Muntenia iobagul şi avea o conotaţie mai degrabă depreciativă.
12. John Paget, op.cit., p. 109
13. În sprijinul afirmaţiei sale, Paget aduce câteva exemple: " buni cai=bouni cavalli " ; " apa=aqua ". Ibidem, p.110
14. Ibidem, p.112
15. Biserica ortodoxă de la Densuş datează cel mai probil din secolul al XIII-lea fiind atestată documentar la 1360. Unele dintre pietrele folosite la construcţia ei, poartă într-adevăr însemne ale epocii romane din Dacia (probabil pietre funerare) şi au ajuns întâmplător să fie folosite secole mai târziu drept material de constructie la biserica din Densuş. Köpezi Béla, Makkai László, Mócsy András, Szász Zoltán (editori), *Erdély története. A kezdetektől 1606-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, p.398
16. John Paget, op.cit., p.126
17. Ibidem, p.133
18. Cerga este o pătură din lână care serveşte la învelit sau care se aşterne pe pat. *Dicţionarul Explicativ al Limbii Române* (DEX), editura Academiei RSR, Bucureşti, 1975, p.141
19. Ţesătură specială din lână sau din bumbac, cu carouri mari, divers colorate, folosită în Scoţia., DEX, p.939
20. John Paget, op.cit., p.140
21. Ibidem, p.138
22. Sorin Mitu, Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni, Humanitas, Bucureşti, 1997, pp.15-16
23. "Un lucru foarte folositor care putea să dea roade în timp" opinează Paget. Ibidem, p.143
24. Ibidem, p.144
25. După ce prin anii 1840 Paget s-a stabilit împreună cu soţia sa, Wesselényi Polixénia la Câmpia Turzii, el a fost naturalizat de către dieta transilvană din anii 1847-48. În timpul revoluţiei maghiare de la 1848-49 s-a angajat de partea acesteia atât cu arma cât şi cu penita şi a devenit unul dintre adjutanţii generalului Bem, ocupându-se de relaţiile cu presa engleză. După înăbuşirea revoluţiei, a fost nevoit să emigreze împreună cu soţia sa în Anglia, de unde abia în 1855 s-a putut întoarce la moşia de la Câmpia Turzii. Pallas Nagy Lexikona, vol.13, p.708
26. John Paget, op.cit., p.189
27. Cuvintele lui Andrei Mureşanu, contemporan cu John Paget, exprimă cu suficientă elocvenţă motivele şi modul multor călători străini de a scrie despre români: "Câţi străini au scris şi scriu despre români, atâtea şi de diferite opinii răspândesc despre ei. De aceasta să nu ne mirăm căci scriitorii acestea, puţin interesându-se pentru binele românilor, din întâmplare numai sau poate pentru propriul lor interes şi din adins, însă legaţi de prejudecăţi, întreprinseră de a-i cunoaşte". Sorin Mitu, op.cit., p.30

Kossuth és Bălcescu

Petrusán György

"A nemzetiség és a nyelv drágább a szabadságnál,
mert az elveszített szabadságot vissza lehet szerezni,
a nemzetiséget azonban soha."

(G. Barit)

Kossuth Lajos és Nicolae Bălcescu nevének párhuzamba állításakor nemcsak a hagyományos összehasonlítás lehet a cél, illetve annak megállapítása, hogy nézeteik miben hasonlítanak, és miben térnek el egymástól, hanem szimbolikus, a konkrét tényeken túlmutató jelentősége is lehet, hiszen két jelentős történelmi szereplővel, emblematikus, történelemformáló személyiséggel van dolgunk, akik sorsdöntő pillanatban játszottak kiemelkedő szerepet nemzetük életében. A két név egymás mellé állítása persze magyarázható saját politikai szocializációm körülményeivel is, mert az általuk képviselt nézetekkel egy olyan korszakban ismerkedtem meg (ötvenes évek vége, hatvanas évek eleje), amikor a szakmai diskurzusban nagyobb hangsúlyt kapott az, ami a magyar és román népet összeköti, s nem az, ami elválasztja. Azóta nagyot változott a világ, s vele együtt a mi gondolkodásmódunk is, a kérdés megközelítésének szempontrendszere, de az is kétségtelen, hogy a magyar-román együttműködés, ezúttal és konkrétan Kossuth és Bălcescu történelmi szerepe, a nemzeti kérdésben vallott felfogása még sokáig fogja a történészeket foglalkoztatni, s egyben arra ösztönözni, hogy egyre árnyaltabb képet formáljanak nézeteikről, helytállásukról. Annál is inkább, mivel a hasonló nézetek mellett nyilvánvaló, hogy a román-magyar megbékélést hirdető és szorgalmazó két politikus gondolkodásban, a történelem által rájuk ruházott szerep tekintetében, ideológiai felfogásban, a konfliktus-feloldás mikéntjében, s végül a két nemzet társadalmi és politikai helyzetében számos eltérő törekvés található. Az említett kérdések interpretációjában ezért gyakran igen nagy az eltérés, az egymásnak ellentmondó nézet. A szoros tényanyag eltérő értékelése nem mindig elfogultságot, szubjektív megközelítést, vagy politikai szándékot, törekvést kifejező historizmus eredménye, hanem a döntésre érett kérdések megoldásának képtelensége az adott korszak gondolkodási korlátai közé szorított eszmerendszer, felfogás alapján.

Mindkét politikus gondolkodásának meghatározó eleme az **etnocentrizmus**, pontosabban annak különböző lépcsőfokai, változatai, egyes esetekben csupán árnyalatai. Az etnocentrizmus csupán a szükséges kiindulópontja a nemzetben való gondolkodásnak, a nemzeti érdekek adekvát érvényesítéséhez azonban e fogalomkörbe tartozó elvek számos elemére, mindenekelőtt az eltérő érdekek konszenzuális egyeztetésére, világos jövőképre és az annak megvalósításához szükséges feltételekre van szükség. Ha ezeket a közismert elveket az 1848-1849-es forradalom román és magyar politikai törekvéseire alkalmazzuk, akkor azt kell mondanunk, hogy sem a politikai, ideológiai alapvetés, az egységes szemléletmód, sem az európai politikai helyzet, és főleg az erőviszonyok nem voltak adottak, ahogy ma mondanánk, a kudarc minkét nép-nemzet esetében előre várható volt. Ez utólagos eszmefuttatásnak, vagy szimplifikált verdiktnek tűnik. Az igazság azonban mégiscsak az lehet, hogy a nemzeti érdekérvényesítés végülis nem a nemzeti érdekek kölcsönös tiszteletén, hanem az "ököljog", az "aki bírja, marja" elvére épült. Az azóta felhalmozódott tapasztalat, ismeret birtokában az 1848-as politikai garnitúra nemzetfelfogása roppant naivnak, romantikus álmodozásnak tűnhet. Bebizonyosodott a nemzeti függetlenség viszonylagossága, a nemzeti állam alkalmatlansága a nemzeti-nemzetiségi kérdés megoldására. Ezt Kossuth csak a forradalom leverése előtti napokban, igazán csak az emigrációban ismerte fel, s kezdett el föderatív államokban gondolkodni (dunai konföderáció), de gondolkodása mindvégig hungarocentrikus maradt (szerintem, az elkövetett súlyos hibák ellenére, ez képezte és képezi mind a mai napig a Kossuth-mítosz alapját).

Kossuth Lajos felfogása a nemzeti-nemzetiségi kérdésben a feudális, rendi nemzetfelfogás "modern" változata. Meghatározó eleme az államnemzet-fogalom. A magyar liberálisok, az 1848-1849-es forradalom hangadói lényegében ennek alapján kívánták rendezni a nemzetiségi kérdést. Abból a tételből indultak ki, hogy a Magyarországon élő polgárok az anyanyelvtől függetlenül mindnyájan az egy és oszthatatlan magyar nemzet tagjai. Tehát a nyelvi, kulturális tényezők mellett a **területnek** igen fontos szerepe volt a nemzetfogalom definiálásában. Később, a nemzeti öntudatra ébredés korában nagyon fontos szerepet játszik majd a gazdasági élet, annak szervezése, a közigazgatás irányítása, amelyhez egységes nyelvre volt szükség. Mivel Európa fejlettebb részén a nemzetté válás folyamata egybeesett a központi államhatalmak kialakulásával, itt **nemzeti államok** keletkeztek. Kelet-Európában viszont a központosított államhatalom korábban alakult ki, mint a nemzet, mert a török és a tatár betörések már a feudalizmus idején szükségessé tették. Ezekben az országokban nem nemzeti, hanem **soknemzetiségű államok** alakultak (Oroszország, Ausztria, Magyarország), az erősebb, a fejlettebb, az uralkodó nemzet vezetésével. Az egy- és oszthatatlan nemzet elméletéből, amely 1848-ra anakronisztikussá vált, de amelyet olyan személyiségek is magukévá tették, mint Széchenyi István vagy Jókai Mór, akik megengedőbb magatartást tanúsítottak a nemzetiségekkel szemben, lehetetlen levezetni a nemzeti öntudatra ébredt, együttélő népek együttműködését, egyenjogúságát.

1848. április 8-án a pozsonyi diétán a délvidéki szerbek küldöttsége azért jelent meg, hogy a magyar forradalom iránti bizalmát juttassa kifejezésre. Alekszander Kostič, Újvidék aljegyzője díszmagyarban s magyar nyelven mondta el együttműködési készségéről tanúskodó beszédét, amelyből egy mondatot idézünk: "Méltóztassanak minket testvéri karjaik közé, mint ugyanegy hon fiait fogadni; mi pedig szent ígéretet teszünk, hogy mi szerbek ezentúl csak egyedül Magyarországért és csak a magyarokért élni és halni fogunk." Válaszában Kossuth a következőket hangsúlyozza: "a magyar nemzet... a magyar szabadságot minden polgáraira, különbség nélkül kiterjeszti", "tiszteli a külön nyelveknek tökéletes szabad kifejeződését és maga körében használatát, az államegység megköveteli, hogy a haza közéletének diplomatikai nyelve a magyar legyen". A petíciónak azon pontjára, amely a szerb nemzetnek önálló nemzetként történő elismerését kérte, mert számára elfogadhatatlan volt, Kossuth nem reagált. Hazatérése előtt, amikor a küldöttségben helyet foglaló Djordje Stratomirovič, magyarországi szerb földbirtokos, a császári hadsereg tábornoka, később a szerb felkelés vezetője Kossuth szállásán mégegyszer hangsúlyozta, hogy a szerbek ragaszkodnak nemzetként való elismerésükhöz, a magyar forradalom vezéralakja elismételte, amit egy korábbi országgyűlési beszédében már mondott: "Én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, kik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen." A nagyobb nyomaték kedvéért hozzáfűzte, hogy nemzetként való elismerésük minden bizonnyal maga után vonná a saját kormányalakítás igényét. A párbeszéd végén Kossuth, arra a Stratomirovič által tett megjegyzésre, hogy jogos követelésük nem teljesítése esetén elismertetésüket a szerbek "másutt fogják keresni", a következőképpen válaszolt: "Ez esetben dönt majd a kard." Így jutottak el a nemzetiségek arra a meggyőződésre, hogy "nemzeti törekvéseiknek a magyar forradalom táborán belül nem, csak a magyar forradalom ellenében szerezhetnek érvényt."[1]

Erről az alapállásról a románsággal való megegyezés még bonyolultabb kérdésnek bizonyult. Ennek okát a románok jelentős létszámában, a forradalmi események megítélésében, értelmezésében mutatkozó megosztottság és Erdélynek Magyarországhoz történő csatolásában, az "Unió"-ban kell keresni.

A létszámarányokról elég megbízható adataink vannak 1846-ból. A nemzetiségi tagozódást tükröző kimutatásból tudjuk, hogy a 14.429.108 magyarországi és erdélyi lakosból csupán 5.380.827 fő volt magyar: Magyarországon 4.774.801, Erdélyben 606. 026 fő magyar élt. A magyarok után a románság képezte a legnagyobb populációt, Magyarországon 1.270.824, Erdélyben 1.206.787, összesen 2.477.611 fő román élt a magyar korona országaiban. A szlovákok, a németek, a horvátok és a szerbek létszáma együttvéve meghaladta a magyarokét, akik az összlakosság egyharmadát adták.

Nem volt megalapozatlan Széchenyiék, a toleránsabb nemzetiségi politika híveinek aggodalma a magyarság létszámának alakulása miatt. A legtöbb magyar politikus legfeljebb abban bízhatott, hogy a forradalom társadalmi vívmányai ellensúlyozni fogják a nemzetiségi követeléseket, hiszen egy magyar és nem-magyar nemzetiségek közötti konszenzus esetén "a magyar forradalom jótéteményeiben a magyaroknál lényegében több nem-magyar részesülne".[2]

A teljes nemzetiségi összetételt tartalmazó kimutatás

Az országlakók közül	Magyarországon		Erdélyben		Együttvéve	
	Összesen	Minden ezerből	Összesen	Minden ezerből	Összesen	Minden ezerből
Magyar	4 774 801	389	606 026	284	5 380 827	373
Román	1 270 824	103	1 206 787	564	2 477 611	172
Szlovák	1 842 320	150	-	-	1 842 320	128
Német	1 237 737	101	205 000	117	1 487 737	103
Horvát	1 236 308	100	-	-	1 236 308	86
Szerb	1 055 416	86	-	-	1 055 416	73
Ukrán	478 310	39	-	-	478 310	33
Zsidó	270 166	22	5 991	3	276 157	19
Egyéb(cigány, szlovén,bolgár, örmény stb.)	125 222	10	69 200	32	194 422	13
Összesen	**12 291 104**	**1000**	**2 138 004**	**1000**	**14 429 108**	**1000**

(Lásd: Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán, Kossuth Kiadó, Bp, 1980. p. 12)

A nemzetiségek jórésze, különösen az erdélyi román értelmiség radikális része a vélt vagy valós nemzeti érdekeket fontosabbnak tartotta a polgárosodásból származó társadalmi előnyöknél. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy az erdélyi románság, a nemkevés pálforduláson keresztülment Andrei Şagunával az élen, vajon tényleges román érdekeket szolgált-e a Bécshez való csatlakozással, vagy csak a Kárpátokon túli románságot sanyargató, megszálló orosz csapatok bevonulásához nyújtott segítséget. Persze tény az is, hogy ebben legalább annyira vétkesek a magyar liberálisok, s maga Kossuth is, hiszen a forradalom semmilyen jogvédelmet, külön nemzetiségi jogokat nem biztosított a nemzetiségeknek. Az egyéni szabadság-és nyelvhasználati jogok ígérete távol sem helyettesíthette az önálló nemzetként történő elismerés iránti igény kielégítését, az erdélyi románok esetében pedig Erdély autonómiájának további biztosítását.

A románság nehéz helyzetben volt, tárgyalási pozícióit gyengítette megosztottsága. Az erdélyinél valamivel nagyobb létszámú magyarországi románság polgársága, vezető személyiségei (Emanuil Gojdu, Eftimie Murgu, Ioan Dragoş és mások) teljes mértékben azonosultak a reformkori magyar politika célkitűzéseivel, s elfogadták az Erdéllyel való uniót, ha egyesek sérelmezték is, hogy a románság képviselőit kihagyták a döntéshozatalból.

Míg a magyarországi románok az 1848. május 21-i pesti gyűlés határozatának megfelelően készek harcolni és áldozatot hozni "a magyar korona dicsőségéért és a császári egységért", megelégedve a szerbektől való egyházi és iskolai függetlenség biztosításával, széles-körű anyanyelvhasználattal, önálló vallási és oktatási minisztériumi osztállyal, az addig negligált románság érdekeinek hathatósabb felkarolásával és román tisztek kinevezésével a honvédelmi alakulatoknál, majd a június 25-i temesvári gyűlés értelmében "a honban lakó románok román nemzetiségük törvény általi elismerésével", arányos foglalkoztatással a közhivatalokban, addig Balázsfalván az 1848. május 15-17 közötti gyűlésen az erdélyi román forradalom vezérkara jóval radikálisabb, a magyarság által teljesíthetetlen követeléseket fogalmazott meg Simion Bărnuţiuval az élen, akinek kérlelhetetlen

hangja, azon követelése, hogy "ismertessék és biztosíttassék nemzeti létünk", mivel "nemzetiség nélkül nem létezik szabadság", "nemzet nélkül a köztársaság is csak átkozott zsarnokság"; ha a románok "elvesztik nemzetiségüket... mindent elveszítenek"[3] elnyomja azoknak az erdélyi román értelmiségieknek mérsékelt hangját (Timotei Cipariu), akik úgy látták, hogy a forradalommal "Magyarország egycsapásra szétzúzta, a föld színéig lerombolta az összes kiváltságokat", megvalósítva a "jogokban és kötelességekben való egyenlőséget". De háttérbe szorította George Barit, az erdélyi román sajtó megteremtőjének véleményét is, aki a 12 pontról úgy nyilatkozott, hogy "e pontok által minden barbár, zsarnoki és elnyomó kiváltság megsemmisült".[4]

A balázsfalvi román nemzeti gyűlésen megfogalmazott követelések között szerepel a románság önálló nemzetként történő elismerése mellett az arányos képviselet az országgyűlésben, a helyi közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, a hadseregben, a szabad anyanyelv használata az összes őt érintő ügyekben, évenkénti országos gyűlés, a románokat a jövőben nem oláhoknak, hanem románoknak nevezzék, a román egyház autonómiája, a magyaréval azonos bánásmód, a jobbágyság eltörlése, a cenzúra megszüntetése, nemzeti gárda felállítása, államilag finanszírozott román egyetem, Erdély számára új alkotmány, amely a teljes jogegyenlőségen alapszik, s végül ne szülessen döntés Erdély és Magyarország egyesítéséről, amíg a románságot nem ismerik el önálló nemzetnek, s nem rendelkezik országos képviselettel az erdélyi országgyűlésben, ellenkező esetben a román nemzet "ünnepélyesen" tiltakozni fog.[5] Ezeket a követeléseket a magyar forradalom vezetői nem vették figyelembe.

Az 1847-1848. évi pozsonyi országgyűlésen hozott törvények, a 12 pont, az áprilisi törvények, a május 29-én kimondott Magyarország és Erdély uniója, lényegében a románok összes követelésének elutasítása, Andrei Şagunának a magyarokkal (István főherceggel, Széchenyivel és Eötvössel) való tárgyalásainak eredménytelensége a balázsfalvi követelések elfogadásáról, mindenekelőtt a románok önálló nemzetként történő elismeréséről, amely 1848 júniusában már a magyar kormánytól függött, logikusan vezetett a magyar-román ellentétek kiéleződéséhez, majd az Avram Iancu vezette román felkeléshez, amely George Barit *Părți alese din istoria Transilvaniei* (I-III, Brassó, 1993-1995) c. hatalmas munkájában következetesen "polgárháború"-ként említ. Barit szerint a románok 1848 októberéig "nem ontottak magyar vért"[6], csak azt követően, hogy magyar csapatok megtámadták Abrudbányát (Abrud), Mihályfalvát (Mihalț), Aranyoslónát (Luna), Topaszentmihályt (Sîncraiu Almaşului) és más településeket, s Puch generális elrendelte a magyar csapatok lefegyverezését.

Ebben a kritikus helyzetben kapnak fontos szerepet Nicolae Bălcescu tárgyalásai, békítési kísérlete. A magyar-román párbeszéd a nézeteltérések feloldására korábbi keletűek, hiszen már említettük Andrei Şaguna ortodox püspök, a Román Nemzeti Bizottmány elnökeként tett próbálkozásait, aki miután teljesen kiábrándult a magyar kormány politikájából, még arra is vállalkozott, hogy részt vegyen a Havasalföldön állomásozó orosz csapatok behívásában, akit Kossuth e cselekedetéért egy 1849. április 26-án kelt levelében közönséges hazaárulónak nevezett.[7] De idesorolhatjuk Eftimie Murgu 1848 júniusától tett erőfeszítéseit a havasalföldi és magyarországi forradalmi erők együttműködése érdekében. Pestről írja a Bukarestben tartózkodó Bălcescunak még a havasalföldi forradalom leverése előtt, 1848 július 20-án, hogy "mindenesetre jó volna, ha valamilyen kapcsolatba lépnének a magyar kormánnyal, mert az is felismerte: a pánszlavizmussal szemben csak a románok lehetnek szövetségesei", ő mint a magyar országgyűlés képviselője, mindent megtesz azért, hogy a két ország között szövetség jöjjön létre."[8]

Bălcescu és Kossuth tárgyalásainak három szakasza közül a szegedi a legismertebb, az végződött kézzelfogható eredménnyel, még ha a "kibékülés" későn is jött. Mielőtt a három szakaszról, a budapestiről, a debreceniről és a szegediről szólnánk, annyit mindenképpen mondanunk kell, hogy Bălcescu, egyrészt olyan, a Kárpátokon túli román vidékről, pontosabban a Havasalföldről jött, ahol a politikai nemzet kialakulását az idegen elnyomás erősen visszatartotta. A nemzeti függetlenség, a polgári fejlődés, az emberi szabadságjogok tekintetében közte és Kossuth között aligha volt különbség. Bălcescu azonban sok időt töltött Párizsban, az ott szerzett tapasztalatot próbálta érvényesíteni mint a havasalföldi forradalom egyik vezetője, majd a magyar kormány és az erdélyi románok , elsősorban

Avram Iancu között folytatott közvetítés során. Bălcescu abból indult ki, hogy harcba kell szállni a zsarnokság, az abszolutizmus ellen, amitől a Habsburg Birodalom népei is szenvedtek. Az egymással harcban álló magyarok és románok kibékítését célzó erőfeszítések előzményeihez tartozik, hogy 1848. augusztusában a Párizsba érkező A.G. Golescu, akinek nem volt bizodalma a magyarokban, felhívta Iules Bastide külügyminiszter figyelmét a magyarországi és az erdélyi románok helyzetére. Ebben az időben a román forradalmárok még hittek az erdélyi románok politikai mozgalmában, innen, s elsősorban a győztes magyar forradalomtól remélték a román fejedelemségek függetlensége győzelmének kivívását. Úton Párizs felé, Bălcescu azt írta Golescunak Hermanstadtból 1848 november 22-én, hogy alakítsanak közös képviselőcsoportot, szerveződjenek, s kérjék a császártól, a román nemzetiséget helyezze azonos közigazgatás alá.[9] Bălcescu szerint a magyarok "őrültsége" viszályt keltett a románok, a szlávok és a magyarok között, ezzel az Osztrák Birodalom megmenekült attól a krízistől, amibe került és amely létét fenyegette. Arra kéri Golescut, hogy próbálja meg az európai országok sajtóján keresztül elérni, hogy a románokra ragasztott haladásellenes bélyeget lemossák, azt kell hangoztatni, az Ausztriában élő nemzetiségeknek konföderációt kell létesíteniük, ha Oroszországnak ellen akarnak állni, a Bécsi udvart pedig azért támogatják, mert a nemzetiségek egyenjogúságán alapuló konföderáció-tervezetet Magyarország nem akarta elfogadni. Bălcescu egyébként alaposan tájékozódott az erdélyi helyzetről, erről tanúskodik 1848. december 28-án Ion Ghicanak Konstantinápolyba küldött levele. Ebben is visszatér az előbbi gondolatra, nevezetesen, hogy a románok politikai mozgalmát, mely jogos, mert a magyarok nem ismerték el a nemzeti identitásukat, a bécsi udvar ki tudja használni, ráadásul az erdélyi nemzeti tanács az ottani katonai parancsnokság befolyása alá került, s saját érdekében használja fel. Azt tanácsolta a Román Nemzeti Bizottmánynak, hogy szervezzen országos nemzetgyűlést, amely felhatalmazást adna arra, hogy Erdélyt román államként rendezzék be, s nyilvánítsák annak.[10] Ennek megakadályozására rendelte el Ausztria katonai parancsnoka, hogy a románok, soraik megbontására, két országos gyűlést tartsanak, külön az unitusoknak és külön az ortodoxoknak. Éppen ezért -írja Ghicanak –a bánsági románokat is figyelmeztette az egység megteremtésének szükségességére, annál inkább, mert az erdélyi románok, miután úgy érezték, hogy megszabadultak a magyaroktól, a szászok ellen akarnak fordulni, akiket ugyanúgy nem kedvelnek, mint a magyarokat, a bánsági románok pedig a szerbek ellen, mivel elnyomják őket és a pánszlavizmust erőltetik rájuk. Bălcescu az erdélyi román-magyar karcokkal kapcsolatban csalódással ír a magyarokról, azt várta tőlük, hogy jobban bánnak a románokkal, szövetségre lépnek velük. Meggyőződése, hogy ebben az esetben az események másképp alakultak volna, az Osztrák Birodalom pedig szétesett volna.[11] Ez lényegében közel áll Teleki László, a kormány párizsi megbízottjának felfogásához, aki azt írja Kossuthnak, hogy "nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal s románokkal kellene egyességre lépni, mi szerintem nem igen nehéz dolog volna, mert volt alkalom több ily fajú emberekkel találkozni és mind sokkal inkább kívánnak velünk egyezkedni, mintsem Ausztriával... Csak az Istenért egy szép proklamátiot hozzájok, adjatok nekik mindent, amit csak lehet." Ha másképpen nem lehet Ausztriát megbuktatni, Magyarhont konföderáció alapján kell átalakítani.[12] A konstantinápolyi román emigráció is mindent elkövetett a magyar kormány szándékának kipuhatolására, ehhez Teleki szolgálatait, közvetítő szerepét használták fel. Azért fordultak hozzá bizalommal, mert Teleki a nemzetiségeknek is tetsző konföderáció híve, amit – I. Tóth Zoltán szerint- Kossuth tudta nélkül ajánlott fel nekik.[13]

Bălcescu ennek reményében kezdte meg tárgyalásait Kossuth-tal az erdélyi románok és magyarok kibékítése érdekében, s a közös harchoz román légió felállításával kívántak hozzájárulni, melynek vezetésével Magherut kívánták megbízni. Levelet írtak Avram Iancunak, hogy próbáljon kibékülni a magyarokkal, mert ha a magyarok a románok segítségével győznek, akkor nem tagadhatják meg a románok jogainak elismerését. A magyar-román együttműködés odaadó híve volt többek között Cezar Boliac is, aki a Brassóban megjelentetett *Espatriatul* (A száműzött) c. lapjában azt írta: "a magyar ügyet szolgáltam, mert abban a román ügyét láttam".[14] C. Boliac később, Szegeden csatlakozik Bălcescu békítő akcióihoz.

A debreceni országgyűlés román képviselőinek egy csoportja is megpróbálkozott közvetítéssel 1848. április első felében Kossuth megbízásából, ennek esett áldozatul Ioan Dragoş bihari román képviselő, aki természetesen nem volt áruló, ugyanazon cél vezette, mint Bălcescuékat, biztosítani a románság érdekeit, a szerintük küszöbön álló magyar győzelem esetére. [15] Hogy bátorságáért mégis életével kellett fizetnie, jelzi a két fél közötti bizalmatlanság mélységét, a harci cselekmények konfúz helyzetét. Bălcescu és Dragoş, s általában a magyarországi román politikusok közötti egyetértés abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy az erdélyi románok áldozatai Bécs hitegető, megosztó politikájának. Bălcescu világosan látta, amit egyébként az emigrációban 1851-ben papírra is vetett: "bennünket összes románokat a magyarokkal, tegnapi ellenségeinkkel és Európa összes népeivel együtt ugyanaz a zsarnok nyom el."[16] Bălcescu békítő akciójának alapját tehát a kétféle politikai felfogást valló és gyakorlatot folytató románok –magyarországiak és erdélyiek- összefogása, a magyarok és románok megbékélése képezte.

Bălcescu 1848. május 9-én érkezett meg Konstantinápolyból a bánsági Pancsovába, amelyet a magyar csapatok épp' akkor foglaltak el. Perczel tábornok szívélyesen fogadta, Bălcescu pedig nagy elismeréssel szólt a magyar csapatok hősiességéről: "... meghasad a szívem, ha látom, hogy milyen gyönyörű szerepet játszanak most a magyarok, azt a szerepet, amelyet mi románok akartunk és reméltünk".[17]

Bălcescu először Bemhez ment, Médián találkozik vele május 18-án, de rideg fogadtatásban részesül, aminek oka minden bizonnyal az a lengyel Ilinski, aki a felállítandó román légió parancsnoka lett volna, mivel Magheru nem tartott Bălcescuval, aminek az lehetett az oka, hogy a Kossuthnak írt levélben részletesen ecsetelte a románságot ért sérelmeket.[18] Bem, a szakirodalom szerint, idegenkedetett ismeretlen honfitársaitól. Bem tartózkodásának fő oka azonban az volt, hogy ő politikai kérdésekkel nem szeretett foglalkozni, a magyar-román politikai konfliktusba pedig végképp nem akart beavatkozni.

Bălcescu 1848. május 27-én érkezik Debrecenbe, másnap már fogadja Kossuth. A tárgyalásokat sikeresnek tartotta, annak ellenére, hogy akkor érkezett a hír Dragoş tragikus haláláról. Kossuth megelégedéssel szólt a tárgyalás két fő témájáról: a légió felállításáról és a románokkal kötendő megállapodásról. A május 29-i Batthyány Kázmér külügyminiszterrel folytatott megbeszéléseken arról biztosították Bălcescut, hogy a magyar kormány jelentős engedményeket tesz a románságnak, de ragaszkodik a magyar államnyelvhez és az ország területi integritásához.[19]

A tárgyalások során gyakran kerül szóba a konföderáció létrehozása, mint a népek együttélésének legalkalmasabb államformája. Szóba került egy magyar-román- szerb szövetség, Kossuth, Batthyány és időnként Szemere említést tesz egy Magyarországból, a két román fejedelemségből és Szerbiából álló konföderációról, amelynek keretében megoldódik a magyarországi és az erdélyi románok kérdése is. Egy esetleges szövetség elsődleges feltétele a román fegyveres felkelés felszámolása, Avram Iancuékkal való megegyezés. A légió felállításával kapcsolatos elképzelések és a nemzetiségi törvény tervezett véglegesítése késik, mert a kormány átköltözik a visszafoglalt Pestre. Bălcescu és kísérete július 5-én teszi át székhelyét a fővárosba, ahol megvonja eddigi tárgyalásainak mérlegét. A két nemzetet megosztó türelmetlenség és elfogultság mellett, a történelmi jogra való hivatkozás, a kollektív nemzeti szabadságjogok megtagadása, felcserélése az egyéni szabadságjoggal akadályozza a megegyezést. Érdekes, mit mond Bălcescu a románok, elsősorban az erdélyi románok politikájáról: "A románoknak megmondtam –írja visszaemlékezéseiben-, gondolják meg, rabok voltunk eddig s nem lehetnek egyszerre urak. A magyarok oldalán kell tehát maradniok még kissé alárendelt helyzetben is de a jövő az övék, hiszen nemzetiségük alapvető biztosítéka Havaselve, Olténia és Moldva szabadsága. Ezt pedig csak a magyarok segítségével lehet megszerezni. Vállalni kell az áldozatot a jelenben a jövő előnyeiért... Szeretem a románokat s fájna ha elpusztulnának. De érzem, hogy mindazoknak, akik szeretik a szabadságot, szükségszerűen támogatniok kell a magyarokat, akik az egyetlen felfegyverzett nép s akik... harcolnak a zsarnokság ellen. Így aztán az óhajtott béke mind nehezebben jön létre."[20]

A régi államnemzetkoncepcióból azonban a magyar politikai elit, Teleki László kivételével, nem volt képes engedni. Teleki nem kevesebbet állít 1848. májusában Kossuthnak küldött levelében, mint

hogy "nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is."[21] A magyarországi központtal létesítendő konföderációval kapcsolatos tervet Teleki a március 4-i oktrojált császári alkotmány kihirdetése után fogalmazza meg. Ehhez akkor nagyon nagy bátorság kellett! Pedig ez volt az a koncepció, amely, ha a magyar kormány elfogadja, a magyarok és más nemzetiségek kapcsolatát új alapokra helyezte volna, igazi áttörést hozott volna a magyar-román kapcsolatokban is, hiszen Ion Ghicanak, aki értesült a párizsi megbeszélésekről, sikerült rávennie Bălcescut a terv elfogadására, aki régi nézeteket vallott a konföderációs törekvések kérdésében. A tervről az osztrákok tudomást szereztek, ami felgyorsította Ausztria és Oroszország közeledését, pontosabban siettette az orosz beavatkozást. Bár a párizsi jegyzőkönyvet a magyar kormány nem fogadta el, a "cári intervenció hatására, valamint a párizsi jegyzőkönyv és Bălcescu jelenlétének befolyására a minisztertanács június 6-án tartott ülésén behatóan foglalkozott a nemzetiségek kibékítésének kérdésével. Döntése nem szólott Magyarország konföderációs átalakulásáról, és a kibékülés feltételeül amnesztiát, a polgári jogok biztosítását, a nemzeti nyelvek szabadságát, az állam egységének, területi integritásának megőrzését jelölte meg, s a magyar nyelv diplomatikai szerepét oly széleskörűen értelmezte, hogy az sem Bălcescut, sem a nemzetiségeket nem elégíthette ki, Telekit pedig egyenesen kétségbe ejtette. Batthyány a döntést június 10-én körlevélben tudatta a külföldi képviseletekkel."[22] Batthyány csak június 25-én tájékoztatta Bălcescut a magyar kormány álláspontjáról, a 12 pontból álló kibékülési tervezet azonban kevés többletjogot tartalmazott, amit Bălcescu időhúzásnak tartott, s melyre ingerülten válaszolt: "Ha Magyarország elbukik, akkor mi is mindenestül hosszú időre elbukunk"[23], s roppant szkeptikus a kibékülést illetően.

Bălcescu 1849. július 8-án, a magyar kormánnyal együtt Szegedre teszi át székhelyét. Július 13-án éjfélkor született meg a megegyezés a megbékélési tervezet és a román légió felállításáról, amelyet másnap, július 14-én írt alá Kossuth és Bălcescu. Aznap délután írta Bălcescu Ghica barátjának az elhíresült sorokat: "Ghica, drága Ghica, térdelj le és adj hálát az Istennek, hazánk megmenekül". Bălcescu szerint Kossuth "valóban nagy ember. Most hiszem, hogy a szabadság ügye győzni fog. Sohasem voltam olyan boldog, mint ebben a percben."[24] Három hét múlva a magyarok Világosnál letették a fegyvert...

A Békülési Tervezet (egyesek megbékülési, mások kibékülési tervezetként említik) Bălcescu legjelentősebb diplomáciai sikere. A dokumentum első pontja elismeri az erdélyi románságot, mint "külön népiséget", az eredeti francia szöveg szerint "une nalionalité à part" (különálló nemzetiség), az azt követő 17 pont és 3 alpont számos kulturális és gazdasági jogot biztosít a románságnak, de az erdélyi autonómia biztosításáról, amiért lényegében a háború kitört a két nép között, Kossuthék hallani sem akartak.

Összegzés képpen:

Bukovszki György nagyszőlősi "ruthén" (ruszin) esperes 1867-ben a következőket mondta: "A nemzetiségi eszmék olyanok, mint a tavaszi növény, mely ha egyszer a föld gyomrából kibujt, kalapáccsal sem lehet többé visszaverni a földbe". Mi az üzenete és a következménye ennek a találó, szép hasonlatnak? Nyilvánvalóan az, hogy a népek öntudatra ébredése, nemzetté válása és a nemzeti érdekek érvényre juttatásáért folytatott harcnak számos pozitív eleme van; színesebbé, s változatosabbá, egyben gazdagabbá tette életünket. Sajnos van egy másik üzenete is: a másság iránti intolerancia, a többség vagy az erősebb akaratának érvényesítése a kisebbség, illetve a gyengébb felett. Amióta a népek öntudatra ébredtek, azt keresik, mi választja el őket egymástól, s nem azt, ami összeköti őket, miben mások és nem azt, ami a közös érdekük, hogyan tudna a másik felett uralkodni és nem azt, hogyan lehetne békében együtt élni; az előítélet dominál és nem a kölcsönös tisztelet, megbecsülés. Pedig elődeink régen, nagyon régen figyelmeztettek a ránk leselkedő veszélyekre. Nem fogadtuk meg és nem alkalmaztuk Szent István királyunk intelmeit. Az 1861. évi turócszentmártoni szlovák nemzeti gyűlés országgyűlési elterjesztésében ugyanis a következőket olvassuk: "Már Szent István királyunk maga végrendeletében figyelmezteti Imre fiát arra, hogy regnum linguae inbecille et fragile est (az egynyelvű ország gyenge és törékeny); már ő azon atyai tanácsot adja neki, hogy az országban lakó különféle népek szokásait és erkölcseit tiszteletben tartsa; már őalatta e honnak

egysége, integritása az abban lakott népek egymás közti jogegyenlőség elvére lőn fektetve. Hogy azonban Szent István ideje óta ezen népek saját egyéni öntudattal bíró nemzetekké fejlődtek, s hogy ennek folytán hazánk egységes integritása többé nem a faj, de a nemzeti jogegyenlőségben kényteleníttetik alapjait keresni, az sem a mi hibánk, s nem a mi érdemünk, de okvetlen kifolyása azon haladásnak, amely az Isten törvényeiből eredvén, útjában emberi törvények által fel nem tartóztathatik, se pedig vissza nem utasíttathatik". Nem kis szkepszissel állapítják meg a honi nemzetiségek a honalapító intelmeinek negligálását: "És mégis ha hazánk az 1848. évi törvényes állapotát felvesszük, azt találjuk, hogy nemcsak régi országgyüléseink, nevezetesen az 1791-ki, 1792-ki, 1805-ki, de újabb törvényeink is, különösen 1832/6-tól kezdve 1848-ig egyedül csak a magyarokat ösmerik el nemzetnek, egyedül a magyar nyelvről szólnak, mint nemzetiről, s hazairól, egyedül a magyarok nemzeti fejlődéséről s nyelvöknek kimüveléséről gondoskodnak, mirólunk ellenben említést sem tesznek, mintha mi, legidősebb örökösei a közös hazának, saját hazánkban nem is léteznénk".

Íme a magyarsággal együttélő nem-magyarok sérelmei, amelyek 1848-ban elemi erővel törnek a felszínre. Még mielőtt Bălcescutól átvehette volna a Megbékélési Tervezet szövegét, Avram Iancu, a magyarok ellen fellázadt románok vezetője, 1849. július 15-én a következő üzenetet küldi a "Magyar Testvérek"-hez: "Testvérek! - írta Avram Iancu - higgyétek el nekünk, hogy mi nagyon világosan látjuk és nagyon határozottan hisszük, hogy e két testvérhazában sem a magyar a román nélkül, sem a román a magyar nélkül létről és jövőről nem beszélhet. Hisszük és igen világosan látjuk, hogy mireánk és tireátok ma-holnap egy óriás elem akarja kezét rátenni, mely rövid idő múlva el fog nyelni bennünket és más, mint létezésünk nyomai nem fognak fennmaradni. Mindkét részről látjuk a fenyegető veszélyt... és mégsem tudunk megegyezni. Nem tudom, mi ok, irigység, vagy talán dölyfösség forgatja a kardot köztünk és köztetek, hogy még a haldoklásban sem tudunk közelről beszélni egymással... A mi felkelésünk nem Ausztria csábítása következtében történt (mint ahogy önök erről tévesen vannak értesülve), hanem az erdélyi magyar konzervatívok és arisztokraták zsarnokságai... miatt, akiket a nép ebben a korban nem volt képes többé tűrni és akiktől az értelmiség egészen elkeseredett, kénytelenek voltunk fegyvert emelni és az ellen fordítani, aki tovább zsarnokoskodott felettünk és láthatóan elnyomja nemzeti létünket." Befejezésül ezt mondja: "...ha hisztek egy Istent az égben és egy hazát a földön, kezeljetek más eszközökkel bennünket, győződjetek meg felőle tökéletesen, hogy köztünk és köztetek a fegyverek sohasem dönthetnek: de ne késlekedjetek..."

A megegyezés nehezen és későn született meg, hiszen Avrarn Iancu őszinte és drámai hangvételű sorainak igazságában aligha kételkedhetünk. Kossuth mozgástere is igen szűk volt, a nemzetiségi kérdésben vallott nézetei is akadályozták a gyorsabb cselekvésben. Hiába javasolta Teleki László, a kormány párizsi megbízottja, Bălcescuval összhangban, hogy bármi áron egyezzenek ki a románokkal, mert különben mindkét fél áldozatul esik az abszolutista politikának. Bălcescu intelme az erdélyi románokhoz is pusztába kiáltott szónak bizonyult.

Végül a bölcs kompromisszum tette lehetővé, ha későn is, a megegyezést, amely azért született olyan nehezen, mert lényegében mindkét félnek át kellett értékelnie a nemzetiségi politikában eddig vallott nézeteit. Ennek jórésze azonban már a forradalom és szabadságharc bukása utáni időre maradt, amikor Avram Iancuék elgondolkozhattak azon, hogy a magyar szabadságharc elleni fellépésért mit kaptak a bécsi udvartál, Kossuth pedig az emigrációban jutott el igazán az egy és oszthatatlan magyar politikai nemzet koncepciójától a Dunai Konföderáció gondolatáig.

Jegyzetek:

1. Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1980., p. 25-26.
2. Uo. p. 12.
3. Cornelia Bordea: 1848 la români I. Bucureşti, 1982. p. 446-484.
4. Spira: im. p. 17.

5. Silviu Dragomir: Revoluţia românilor din Transilvania, aniil848-1849. Vol. V., Cluj-Napoca, 1946, p. 274. şi urm.
6. G. Bariţ, Pagini alese din istoria Transilvaniei, vol. II. Braşov, 1994. p. 302 şi urm.
7. i.m., 411- és 766-796.
8. Cornelia Bordea, i.m. II., p. 794.
9. U.o. p. 940.
10. Uo. p. 950-951.
11. Uo.
12. I. Tóth Zoltán: Bălcescu Miklós élete (1819-1952), Bp. 1958. p. 120.
13. I.m. p. 122.
14. Uo. p. 124.
15. Uo.
16. N. Bălcescu: Opere I., Bucureşti, 1953, p. 130.
17. I. Tóth Zoltán: i.m. p. 127.
18. Spira: i.m. p. 201-204.
19. I. Tóth Zoltán: i.m. p. 127.
20. Uo. p. 128-129.
21. Teleki László levele Kossuth Lajoshoz föderációs tervéről: Spira: i.m. p. 216-217.
22. I. Tóth Zoltán: i.m. p. 132.
23. Uo. p. 133.
Uo. p. 134-135.

Normă și ortografie. Câteva repere

Dr. Ștefan Gencărău

Ne vom referi, în cele ce urmează, în aceeași manieră a prezentării în favoarea cursanților de la institutul nostru, la principalele momente de până în 1932, în care au fost elaborate, respectiv — modificate, normele și principiile ortografiei românești. Intenția noastră nu e aceea de a redeschide discuția cu privire la legitimitatea reformei ce a urmat propunerii Academiei Române din 31 ianuarie 1991. Nu ne propunem nici să intervenim în disputa dintre părțile ce polemizează, în colectivitatea românească din Ungaria, tocmai cu privire la oportunitatea de a adopta normele ortografice actuale. Intenționăm, după cum se va remarca, doar să punctăm succesiunea de momente ce au condus la normarea scrierii, la impunerea principiilor ortografiei românești și să oferim clarificările necesare celor interesați cu privire la un element de metalimbaj cu care se operează atunci când se pun în discuție problemele ortografiei.

Considerăm, mai întâi, necesară o clarificare terminologică. deoarece ortografia presupune, înainte de toate, un demers de normare a limbii. Necesitatea de a norma își găsește explicația în faptul că, la nivelul limbii, *eterogenitatea*, înțeleasă ca diversitate de pronunțare, scriere ori desemnare a unei realități prin unități lexicale diferite, este considerată un *rezultat natural al factorilor lingvistici fundamentali*, susținându-se că *absența permutațiilor stilistice și a sistemelor stratificate de comunicare*, deci a variațiilor de orice fel în limbă, *e cea care se manifestă ca disfuncțională*[1].

Accepțiile termenului *normă* pot fi grupate în mai multe *direcții semantice divergente*. În acord cu o primă direcție, a fixa o normă înseamnă *a impune, a stabili precepte*, în vreme ce în acord cu o altă direcție, a fixa o normă înseamnă a ține cont de *frecvență*, de *obișnuința majoritară*[2] . Când norma e înțeleasă ca *ansamblu de interdicții, de prescripții* cu privire la maniera de a spune ceva, termenul este folosit cu o oarecare imprecizie, pentru că normarea se exercită asupra uzului și se reduce la o serie de formule impersonale stereotipice. Când este înțeleasă prin raportare la sistemul limbii, norma este *ansamblul de trăsături distinctive care, în manifestarea concretă a sistemului, permit să se recunoască elementele unele în raport cu celelalte*[3], în vreme ce limba apare ca ansamblu de relații abstracte existente între elementele sale. Abstracțiune realizată prin raportare la uzaj, norma privește, după Hjelmslev, *trăsăturile concrete distinctive* în timp ce, după Coșeriu[4], aceasta se referă la *trăsăturile concrete nondistinctive, dar obligatorii*. Cum norma vizează corectitudinea, un enunț este considerat corect ori, cu un termen actual, acceptabil, în măsura în care permite detașarea trăsăturilor distinctive sau a celor nondistinctive, dar obligatorii ; acceptabilitatea unui enunț vizează gramaticalitatea sa ; agramaticalitatea este probată de nonocurența, respectiv de nemanifestarea trăsăturilor distinctive, pentru cel dintâi, nondistinctive, dar obligatorii, pentru cel din urmă. Norma privește așadar faptele de limbă selectate, adecvarea acestora la sistem, respectul față de gramatica limbii. De aceea, efortul de normare este evident, pe de o parte, în succesiunea gramaticilor particulare ce au făcut posibilă sesizarea regularităților în limbă. Pe de altă parte, efortul de normare apare ca operă a unor instituții care își asumă de la un moment dat, responsabilitățile față de limbă.

Perspectiva gramaticilor tradiționale[5] a diferențiat normele în funcție de nivelul de limbă. Se distinge astfel norma în accepția ei generală, referindu-se la ceea ce corespunde uzajului general, de norma ortografică, ce trimite la maniera de scriere corectă a cuvintelor limbii, la grafia uzuală a unităților lexicale, și de norma ortoepică, ce vizează pronunția corectă.

În cazul limbii române, seria gramaticilor ce includ aspecte normative începe cu lucrările reprezentanților Școlii Ardelene. În *Elementa linguae daco-romane sive valachicae* Samuil Micu și Gheorghe Șincai constată că în limba română există sunete cărora nu le corespund unități grafice ale alfabetului latin, ceea ce îi determină pe învățații iluminiști să propună introducerea diacriticelor pentru notarea unor astfel de sunete ; s-a arătat în repetate rânduri că în lucrarea la care ne referim o preocupare importantă ține de notarea vocalelor [ă][6] și [â] ; pe de o parte, în *Elementa linguae daco-*

romanae..., pentru sunetul [â] se întrebuințează semnul grafic <â>[7] în cuvinte ca *târg*, *incâlcit*, dar şi semnul grafic <î> în cuvinte precum *rîpa*[8], *sînt* ; orice demers normativ înregistrează, la început, imprecizii, oscilații ; în această etapă de normare, se remarcă faptul că semnul grafic <â> e concurat, pentru una şi aceeaşi realitate fonică, de semnul grafic <î> ; pe de altă parte, semnul grafic <â> nu notează în această epocă numai vocala [â], ci şi vocalele [a] şi [ă] în cuvinte precum *lăudâm* (forma de indicativ imperfect a lui *a lăuda*), *dâmu* (indicativul prezent al lui *a da*)[9] ; ediția din 1805 a lucrării lui Micu şi Şincai cunoaşte asocieri cu grafeme în funcție de vocala latinească de proveniență, sunetului [â] corespunzându-i semne precum <e> cu circumflex, <o> cu circumflex, <i> cu circumflex, respective <u> cu circumflex. Începutul efortului de normare înregistrează, aşadar, o situație neeconomicoasă, deoarece una şi aceeaşi realitate fonetică poate fi notată prin mai multe semne grafice, în funcție de criterii etimologice, şi, totodată, unul şi acelaşi semn, e vorba de <â>, apare ca expresie grafică pentru mai multe vocale. *Elementa linguae daco-romanae...* nu e un caz izolat între contribuțiile Şcolii Ardelene în această direcție de stabilire a normelor, după cum, în lucrările acestora, nu numai norma referitoare la [â] prezintă interes. *Orthographia romana sive latino-valachica* a lui Petru Maior pune în evidență dificultățile de stabilire a unui corespondent grafic pentru [ț].

Gramatica românească a lui I.H. Rădulescu defineşte ortografia ca *dreapta scriere*, ca *meşteşugul de a scrie drept şi cu judecată zicerile oricărei limbi*[10]. Principiul pe care această gramatică îl acceptă este cel fonetic ; Heliade consideră că trebuie să existe câte un semn, *pentru fieştecare sunet şi pentru fiecare glas*. Cu această convingere, în perioada 1836 şi 1844, Heliade întreprinde *o intensă acțiune pentru introducerea literelor latine în scrierea noastră* şi creează *alfabetul civil sau de tranziție, înlocuind, de la un număr la altul al „Curierului de ambe sexe", slovele chirilice cu litere latine şi obişnuind astfel, treptat, pe cititori, cu noile litere*, spre a putea publica în noiembrie 1844 *primul număr din „Curierul de ambe sexe", în întregime, cu litere latine*[11]. Concluzia la care ajunge Heliade este că, în stabilirea normelor, *firea limbii* este cea care trebuie *să ne impună nouă ortografia, iară nu noi ei*[12]. Cu toate acestea, ca şi predecesorii săi ardeleni, autorul *Gramaticii româneşti* utilizează în 1841 *cinci grafeme pentru sunetul* [â], redând acest sunet prin *a*, *e*, *i*, *o* sau *u* cărora le asocia un diacritic de forma şi poziția accentului circumflex.

Se înțelege că istoria stabilirii normelor ortografice nu se rezumă doar la cele două gramatici, după cum corespondența sunet — grafem nu epuizează domeniul gramaticii normative.

Consemnarea eforturilor instituțiilor care şi-au asumat de la un moment dat responsabilitatea față de limbă priveşte etapele în care ansamblul de norme, inclusiv cele ortografice au fost stabilite sub auspiciile Academiei Române, ale comisiilor şi personalităților însărcinate de cea mai importantă instanță culturală a unei țări să vegheze starea limbii.

1. Acest for, numit la 1866 *Societatea Literară Română*, apoi *Societatea Academică Română*, pentru a deveni în scurtă vreme *Academia Română*, a avut la început preocupări preponderent filologice, *anume, stabilirea ortografiei româneşti cu alfabet latin şi elaborarea unei gramatici şi a unui dicționar al limbii române*[13]. Discuțiile cu privire la ortografie încep după ce Titu Maiorescu formulează în *Despre scrierea limbii române* o serie de principii care vor conduce la triumful scrierii fonologice, la stabilirea unor norme ce asigură corespondența sunet – grafem. Intervenția personalităților vremii în disputa dintre etimologişti şi apărătorii scrierii fonetice determină Academia să numească o comisie, în 1880, pentru a răspunde astfel primului deziderat stabilit încă de la înființare. Din comisie face parte Titu Maiorescu, alături de care apar B.P. Hasdeu, G. Barițiu, Vasile Alecsandri şi alții. Comisia alcătuieşte un proiect de ortografie pe care Titu Maiorescu îl susține în sesiunea din 8 aprilie 1880. Plenul sesiunii aprobă proiectul şi astfel ortografia românească se îndreaptă spre un *fonetism temperat prin necesități etimologice*. Sistemul ortografic pus acum în discuție şi acceptat de către Academie *admitea toate literele latineşti pentru care există foneme în limba română şi introducea grafeme noi pentru fonemele româneşti inexistente în latină*[14]. Putem considera că acesta e cu adevărat un moment de reformă ortografică, deoarece acum se fixează o serie de norme ce reglementează, printre altele, scrierea cu *ce*, *ci*, *che*, *chi*, *ge*, *gi*, *ghe*, *ghi*, se propune notarea lui *z* atât prin *d* cu diacritic, cât şi prin *z*, notarea lui *ş* ca *s* în *cunosci*, dar ca *ş* în *ştergar*.

Problema [â] sau [î] rămâne însă pentru o etapă ulterioară; Maiorescu susține acum că [â] este doar o variantă de pronunțare a lui [ă] și trebuie marcat, în corpul cuvântului, printr-un diacritic deasupra vocalei pronunțate cu această nuanță.

În 1903 Academia Română numește o nouă comisie în sarcina căreia se afla *renunțarea la concesiile făcute etimologismului* în 1880. Și de această dată, rolul de raportor revine tot lui Titu Maiorescu. Propunerile mentorului *Junimii*, acceptate în 1904 de către forul ce a numit comisia, privesc scrierea diftongilor, scrierea cu *ș* și renunțarea la *sc* drept echivalent al lui *ș*, generalizarea lui *z* și renunțarea la echivalentul lui cu diacritic, generalizarea lui *ă*, indiferent de etimon, notarea lui *i*, indiferent de cantitate și, mai ales, utilizarea lui *î* la început de cuvânt și a lui â în corpul cuvintelor.

Revizuirea ortografiei de la 1904 se pune în discuție după ce lingvistul clujean, personalitate de prestigiu european, Sextil Pușcariu, adresează Academiei o scrisoare arătând că o adevărată reformă trebuie să conducă la elaborarea unui *Îndreptar ortografic și de punctuație* din care utilizatorii limbii *să cunoască regulile precise și stabilite de o autoritate spre a se conforma cu totul lor*[15]. Academia respinge propunerea lui Pușcariu, dar lingvistul clujean găsește potrivit momentul Congresului Filologilor din România din 1925, spre a solicita numirea unei comisii pentru pregătirea *unui proiect de ortografie*. De data aceasta din comisie fac parte doi filologi de prestigiu, reprezentând cele două direcții ale filologiei românești de început de secol XX, respectiv : Sextil Pușcariu și Ovid Densusianu. Raportul acestei comisii e prezentat întâi la Cluj, la Congresul Filologilor din România, în 1926, apoi este înaintat Academiei și aprobat, în același an, de către Secția literară a prestigioasei instituții. Cel mai important aspect e cel ce privește generalizarea lui *î*, eliminarea variantei *â*. Poate tocmai această măsură radicală determină o revenire asupra regulii și a întregii etape, astfel încât însuși Sextil Pușcariu găsește de cuviință să se adreseze Academiei, în 1929, pentru *amânarea problemelor dificile*, printre care se află și cea a scrierii cu *î* sau *â*. Luând act de poziția Pușcariu, Academia numește în 1931 o nouă comisie. Raportul acesteia este prezentat de către O. Densusianu; discuțiile determină o nouă adoptare a regulii ce privește generalizarea scrierii cu *î*, indiferent de poziția acestuia în cuvânt, *păstrându-se â numai în român și în derivatele lui*. Important mai e și că, cu privire la flexiunea verbului *a fi*, acum se precizează că la persoana I sg. și la persoana a III-a pl. *se scrie sînt*, nu *sunt*. Contestările măsurii adopate nu întârzie însă să se producă: în anul 1932 se votează încă o dată o versiune prezentată de Sextil Pușcariu și de către Theodor Naum ca *Îndreptar și vocabular ortografic*. Reținem cu privire la această etapă doar că se *revine la varianta din 1904 în privința lui*[16] ***î*** și a lui ***â***. Revenirea e considerată o concesie făcută de Pușcariu, *o soluție practică de compromis, care a permis ieșirea din impas, rezolvarea celorlalte chestiuni importante*[17]. Redactarea *Îndreptarului* era o chestiune mult mai importantă decât scrierea cu ***î*** sau ***â***. Crearea instrumentelor necesare demersurilor de normare, operă la care lingvistul clujean s-a angajat împreună cu Theodor Naum, reprezenta, în concepția lui Pușcariu, trecerea la un alt tip de argumentare lingvistică, detașarea de sentimentalismul etimologic și judecarea faptelor de limbă prin prisma unor norme dispuse întâi într-un corpus de precepte elaborate sub auspiciile Academiei.

Într-o intervenție viitoare vom supune atenției celor interesați, în mare parte cursanți la institutul nostru, evenimentele ulterioare *Îndreptarului* din 1932, pentru a înțelege spiritul normei, consecințele respectării și ale încălcării ei. În această instanță a demersului nostru, ni se pare necesar să adăugăm doar că, atâta vreme cât înțelegem că limba e vie, că aceasta se modifică, se recreează prin fiecare utilizator al ei, norma cunoaște la rându-i un proces de reevaluare, de cele mai multe ori cu efecte benefice resimțite de către vorbitor.

Referințe bibliografice :

1. William Labov, *Sociolinguistique*, Editions de Minuit, Paris, 1976, p. 160.
2. Henry Boyer, *Éléments de sociolinguistique*, Dunod, Paris, 1991, p. 016014.
3. Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Éditions du Seuil, Paris, 1995, p. 262.
4. Pentru L. Hjelmeslev și pentru E. Coșeriu Ducrot, *op.cit.*, p.262.

5. Vezi perspectiva gramaticilor tradiționale la John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, Editura Științifică, București, 1995, p 14-33.
6. Dispunem între paranteze drepte echivalentul sunetului.
7. Redăm între astfel de paranteze echivalentul grafic, litera corespunzătoare sunetului anterior transcris.
8. Exemplele selectate după Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia, Institutul European*, Iași, p. 830 ș.u.
9. Flora Șuteu, *Istoria semnului grafic â în scrierea românească*, L.R., XX, 1971, 2, p. 187-191.
10. I.H. Rădulescu, *Gramatica românească*, Sibiu, 1828, p. 147 — 148.
11. Pentru importanța acestei etape în evoluția ortografiei românești, vezi D. Macrea, *Gândirea lingvistică a lui Ion Heliade Rădulescu*, în vol. „Studii de lingvistică română", Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 133 — 153.
12. I.H. Rădulescu, apud. D. Macrea, *op. cit* p. 139.
13. Corneliu Dimitriu, *op. cit.*, p. 831.
14. Corneliu Dimitriu, *op. cit.*, p. 832. Pentru contribuția lui Maiorescu vezi și Petru Zugun, *Ortografia limbii române. Trecut. Prezent. Viitor*, p. 39-44.
15. Pușcariu, apud. Dimitriu, *op.cit.* p. 832.
16. Pentru convingerile lui Pușcariu cu privire la *â* sau *î*, vezi Magdalena Vulpe, *supra*, 14, p. 44-50.
17. Ibidem.

Puncte de vedere privind conceptul, etiologia și formele inadaptării școlare

Dr. Ladislau Fodor
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
Facultatea de Psihologie și Științele Educației

1. Elevul inadaptat școlar, copil cu cerințe educative speciale

Multitudinea cauzelor generatoare, ca și varietatea formelor de manifestare ale inadaptării școlare, determină pe de o parte, complexitatea extremă a acestui fenomen și implicit dificultățile abordării sale experimentale, iar pe de altă parte, inadvertențele terminologice, respectiv diversitatea denumirilor utilizate de diferiți autori. În literatura de specialitate întâlnim diverse denumiri sau sintagme: elevi cu dificultăți școlare, cu greutăți de învățare, elevi problemă, retardați școlari, elevi atipici, anormali, disabili, caracteriali etc. Considerăm că termenul de inadaptat este totuși cel mai potrivit pentru a denumi o categorie de elevi, care, din cauze multiple, nu reușesc să respecte normele și regulile ce le sunt impuse, nu pot satisface cerințele sociomorale caracteristice mediului școlar, încalcă convențiile și legitățile conviețuirii cu ceilalți, nu pot stabili relații echilibrate și armonioase cu profesorii sau cu colegii. Din această cauză acești elevi ajung în variate situații conflictuale (atât în școală, cât și în familie) și se confruntă cu serioase probleme de performanță școlară. Din cele mai vechi timpuri, elevul inadaptat, cu întregul său cortegiu de manifestări specifice, a fost o prezență permanentă în viața școlilor. Pe măsura amplificării exigențelor școlare (pe fondul dezvoltării științei și tehnicii, respectiv al progresului social), a creșterii în complexitate a cerințelor întregului mediu social școlar de învățare, a crescut și ponderea acelor copii care, într-un fel sau altul, în mod temporar sau permanent, din cauze extrem de variate, în anumite situații școlare specifice, prezintă un comportament inacceptabil de către educatori. În perspectiva regulilor și normelor care guvernează activitățile și întreaga viață școlară, manifestă atitudini eronate și întâmpină multiple dificultăți în realizarea sarcinilor de învățare. Interesul pedagogic (dar și psihologic, medical, sociologic etc.) însă, ca și preocupările concrete preventive sau corective față de acești elevi, nu a crescut în aceeași măsură, decât în trecutul apropiat. Problematica elevului inadaptat a intrat în atenția specialiștilor doar în secolul al XX – lea, iar studiul interdisciplinar și complex al fenomenului, ca și căutarea riguroasă a soluțiilor ameliorative este o

caracteristică doar al ultimelor decenii. Grija actuală a şcolii (a societăţii) faţă de dezvoltarea copiilor cu tulburări de adaptare izvorăşte din recunoaşterea faptului că aceşti copii necesită măsuri educative specifice, diferenţiate de cele pentru marea majoritate a copiilor, totodată, în anumite cazuri, reclamă terapii medicale, asistenţă psihologică şi sociopedagogică. Deci grupurile de copii speciali reclamă din partea şcolii resurse şi intervenţii pedagogice speciale. În concordanţă cu o pronunţată tendinţă europeană, astăzi putem observa că atât în România, cât şi în Ungaria, se afirmă o creştere substanţială a eforturilor pedagogico-curative specifice îndreptate spre copiii cu tulburări de adaptare şcolară. Este îmbucurător faptul că în zilele noastre soluţia îndepărtării (discriminării negative sau segregării) elevilor cu tulburări de adaptare şcolară este adoptată din ce în ce mai rar, pe fondul generalizării ideii (pentru care militäm şi noi) că tratarea psihopedagogică a acestora trebuie să facă parte integrantă din sarcinile cotidiene ale şcolii de masă, şi să vizeze cu prioritate dimensiunile profilactice şi terapeutice (GEARHEART şi WEISHAHN, 1976; WEBSTER şi WOOD, 1993; WEBSTER şi McCONNEL, 1995; IONESCU, PREDA şi CHIŞ, 1996). Argumentele aduse împotriva segregării elevilor cu nevoi speciale în aşa-numitele şcoli speciale sunt foarte clar sintetizate într-un material editat de UNESCO în 1995,intitulat "Pachet de resurse pentru profesori – cerinţe speciale în clasă". Dintre argumentele cele mai semnificative le notăm pe următoarele:

- părinţii sunt nemulţumiţi de plasarea copilului lor într-o şcoală specială;
- există un stigmat asociat şcolilor speciale;
- nu există dovezi convingătoare în sensul că elevii ar realiza un progres mai bun, ca rezultat al plasării într-o şcoală specială;
- copilul dintr-o şcoală specială este privat de ocazia de a interacţiona cu ceilalţi copii "normali";
- revenirea în şcoala "normală" teoretic pare posibil, în practică însă se întâmplă deosebit de rar acest lucru.

Fără doar şi poate, cuvântul cheie al zilelor noastre, vizavi de majoritatea copiilor cu necesităţi educaţionale speciale este integrarea. Nu putem pierde din vedere nici faptul că, uneori, dificultăţile elevilor apar chiar datorită utilizării unor metodologii pedagogice neadecvate. Este evident că, în acest caz, transferarea elevilor în aşa-numitele unităţi şcolare speciale ar fi o măsură cât se poate de absurdă, deoarece soluţionarea problemelor întâmpinate de aceşti elevi trebuie să vizeze tocmai restructurarea şi inovarea strategiilor şi metodelor pedagogice, mai cu seamă în direcţia individualizării şi abordării diferenţiate. Experienţa însă ne arată că de multe ori, profesorii din şcolile obişnuite nu sunt încurajaţi să acorde o mai accentuată atenţie, să ia mai intens în considerare copiii cu felurite dificultăţi. Bineînţeles că munca cu elevii buni oferă satisfacţii profesionale mai mari şi profesorii se apleacă cu mai mare predilecţie spre aceşti elevi (care de altfel sunt capabili să înveţe şi singuri, să rezolve sarcinile şcolare în mod independent, pe cont propriu, fără să resimtă nevoia ajutorului permanent al profesorului). De cele mai multe ori, elevii cu probleme constituie pentru mulţi profesori un factor de stres şi de conflicte, iar din această cauză ei sunt de regulă scoşi chiar în afara intervenţiei pedagogice obişnuite, atât de necesare pentru dezvoltarea lor. Pe bună dreptate observa CHIŞ (1997) că suportul pedagogic oferit elevilor de către profesori tinde să devină funcţie descrescătoare a capacităţilor de învăţare, adică cu cât dificultăţile de învăţare sunt mai prezente, cu atât suportul pedagogic oferit este mai precar. Iar în condiţiile suportului pedagogic minimal, disabilităţile nu numai că nu dispar, ci din contră, chiar se agravează, pe măsura trecerii copilului în clasele superioare. Pare însă evident că elevii inadaptaţi au mai mare nevoie de sprijinul profesorilor (buni), decât cei care îşi pot îndeplini sarcinile şcolare şi în mod independent. De asemenea, ei au mare nevoie de programe speciale, elaborate în funcţie de natura dificultăţilor întâmpinate (HAMMILL şi BARTEL, 1975). Nu rare ori însă, în şcolile obişnuite, activitatea cu copiii inadaptaţi, munca instructiv-educativă concretă cu copii prezentând necesităţi speciale este percepută ca o sarcină a experţilor, a psihopedagogilor din şcolile sau clasele speciale. Mai ales în trecut, orientarea generală era că dificultăţile de integrare trebuiesc abordate de experţi externi şcolii de masă. Nu de puţine ori profesorii erau chiar încurajaţi ca în cazul elevilor consideraţi excepţionali sau speciali (atât în sens pozitiv, cât şi negativ) să ceară ajutorul unor experţi din exterior în rezolvarea problemelor. Mulţi profesori credeau că pentru anumiţi elevi din clasă cu

felurite probleme de adaptare nu trebuie să-şi asume răspunderea, nu trebuie să-i implice în activităţile de predare-învăţare, deoarece metodele şi procedeele aplicabile copiilor cu necesităţi speciale reprezintă un apanaj al experţilor. Acest lucru pare să fie valid doar în cazul marilor inadaptaţi sau a deficienţilor profunzi. Este de la sine înţeles că aici avem de-a face cu o concepţie total eronată, cât se poate de anacronică, din moment ce profesorul este pregătit tocmai pentru a-şi asuma întreaga responsabilitate faţă de dezvoltarea personalităţii tuturor copiilor dintr-o clasă şcolară. Este evident că acest lucru nu înseamnă deloc că profesorii nu pot apela pentru consiliere şi la alţi specialişti. Colaborarea dintre specialişti în rezolvarea problemelor de adaptare şcolară în cazul unor copii şcolari, de multe ori, este chiar absolut necesară. Faptul că în cursul şcolarităţii aproape fiecare copil va întâmpina greutăţi temporare, mai mult sau mai puţin accentuate, atât în satisfacerea normelor, cât şi în realizarea sarcinilor tipice de învăţare (de fapt a întâmpina dificultăţi este aproape o parte normală a şcolarităţii), ne indică necesitatea ca fiecare cadru didactic să fie pregătit cu competenţe pedagogice corespunzătoare vizând asistarea educaţională a acestora. Trebuie neapărat regândită ideea potrivit căreia, copiii cu felurite probleme şcolare trebuie daţi în grija unor experţi. Se pune întrebarea: cine să fie un expert mai bun decât profesorul? Cine să asigure copiilor identificaţi ca având probleme speciale un sprijin psihopedagogic suplimentar în domeniile în care ei întâmpină dificultăţi, dacă nu profesorul? Aceste aspecte sunt foarte bine sintetizate într-un material Tempus intitulat "Parteneriat în formarea profesorilor pentru educaţia integrată", editat de un colectiv de autori (CHIŞ, POPOVICI, PREDA şi ŞAFER, 1996) provenit de la Universităţile din Bucureşti, Cluj, Iaşi şi Timişoara. În această lucrare se aduc argumente pertinente pentru demonstrarea faptului că fiecare profesor, indiferent de specialitatea sa, trebuie să fie pregătit să lucreze cu elevii cu nevoi speciale, deci să fie familiarizat cu aspectele educaţiei copiilor care se abat de la normă. Profesorii trebuie formaţi pentru posibilitatea de a se confrunta cu gama largă a dificultăţilor adaptative şi de învăţare la elevi. Pe parcursul formării lor profesorii ar trebui să asimileze neapărat şi competenţe în educarea copiilor care se abat de la normă.

Elevul inadaptat şcolar, prin faptul că nu poate satisface la nivele corespunzătoare cerinţele impuse de viaţa şcolară, că nu dispune de suficiente posibilităţi de a profita de activităţile instructiv-educative desfăşurate, că nu poate demonstra progrese şcolare pertinente, ne apare ca o fiinţă care prezintă un evantai de necesităţi pedagogice specifice, deosebite sub raport cantitativ şi calitativ faţă de ceilalţi copii cu adaptare normală. Aceşti copii au nevoie de o predare-învăţare specializată, de un proces educativ cu caracter adaptativ (GLASER, 1977), ca răspuns pedagogic la trăsăturile lor individuale şi la dificultăţile cu care se confruntă. Aceste dificultăţi de multe ori ne pot indica variate modalităţi de ameliorare ale procesului de predare, ceea ce are efect favorabil şi asupra celorlalţi elevi. Problemele din zona comportamentului, al atitudinilor şi aspiraţiilor, al vieţii afective, dificultăţile pe linia învăţării, tulburările de vorbire, insuficienţele de natură caracterială, etc. fac necesară nu numai implementarea unor măsuri pedagogice complementare cu caracter general, ci şi aplicarea unor programe terapeutice individualizate.

Tendinţa actuală marcantă de integrare a copiilor cu cerinţe speciale în şcolile obişnuite, ridică cu necesitate problema pregătirii şi sprijinirii profesorilor în direcţia unor aptitudini şi competenţe psihopedagogice, care să vizeze cu prioritate modalităţile de asistare a nevoilor speciale.

2. Etiologia inadaptării şcolare

Potrivit unei paradigme tradiţionale, factorii declanşatori ai inadaptării şcolare, ai tuturor dificultăţilor ce îngreunează şi frânează reuşita şcolară optimală, în primul rând a disabilităţilor de învăţare, au fost şi sunt căutaţi atât în condiţiile intrinsece, cât şi în cele extrinsece ale reuşitei şcolare, adică atât printre factorii interni, ce ţin de structura biopsihologică a copilului, cât şi printre factorii externi, ce ţin de ambianţa socio-familială şi şcolară.

În concordanţă cu condiţiile interne şi externe ale adaptării şcolare cauzele generatoare ale fenomenelor de inadaptare trebuie căutate în nivelul de dezvoltare şi în calitatea factorilor implicaţi. Astfel cauzele incriminate de regulă sunt puse în legătură cu:

- condiţii biologice, genetice specifice;

- factori psihointelectuali;
- factori nonintelectuali (de personalitate);
- condiții (socio)familiale;
- condiții (pedagogico)școlare.

Se observă că primii trei factori sunt de natură internă (endogenă), ținând de caracteristicile personalității elevului, iar ultimii doi de natură externă (exogenă), ținând de caracteristicile mediului în care trăiește elevul și își desfășoară activitatea. Nici până astăzi cercetările nu au reușit să clarifice cu suficientă exactitate problema referitoare la prioritatea unuia sau altuia a diferiților factori etiologici. Ceea ce se știe însă cu precizie se referă la faptul că geneza inadaptării școlare (în marea lor majoritate) este multicauzală, în sensul că ea este rezultatul însumării efectelor dăunătoare a mai multor factori cauzali, care acționează cu intensitate variată, în mod simultan sau succesiv. În majoritatea formelor de inadaptare întâlnim cauze de ordin psihologic, biologic și social deopotrivă. Datorită acestui aspect, de multe ori, depistarea cauzelor reprezintă o sarcină cât se poate de anevoioasă, dar, în același timp, deosebit de importantă, mai ales în perspectiva elaborării celor mai eficiente măsuri recuperatorii.

Cauzele fenomenelor de inadaptare școlară pot să vizeze condițiile biologice (ante, peri și postnatale) ale copilului, natura maturizării și dezvoltării sale. Astfel bolile metabolice sau virale ale mamei din timpul gravidității, insuficiența alimentației, tulburările cauzate de consumul unor medicamente, prematuritatea, subponderabilitatea, problemele perinatale, retardările psihomotorii din primii ani ai vieții, subalimentația, imaturitatea neuromusculară, deficiențele senzoriale, diferitele boli, dar mai ales afecțiunile de natură neurologică, comoții cerebrale, epilepsii, encefalite, meningite, disfuncții cerebrale minimale, problemele de ordin fiziologic, afecțiunile neuro-endocrine etc. pot constitui tot atâtea cauze în diminuarea rezistenței la efort, în scăderea copingului, a capacității de activitate și de adaptare la feluritele cerințe școlare.

Dezvoltarea intelectuală globală precară, insuficiențele sau lentoarea derulării unor procese intelectuale, de asemenea pot constitui factori favorizanți ai fenomenelor de inadaptare.

De multe ori însă, inadaptarea se materializează pe un fond intelectual normal, ca atare cauzele trebuie căutate în factorii nonintelectuali ai personalității elevilor (sau bineînțeles, în factorii de natură externă). În ultimele 2 – 3 decenii, mulți autori au adus în centrul atenției importanța cauzelor de factură nonintelectuală (ROJAK, 1978; KULCSÁR, 1984; KOSÁNÉ, PORKOLÁBNÉ și RITOOK, 1987; KOSÁNÉ, 1989; KAZDIN, 1995). Printre aceste cauze putem să ne referim la următoarele: insuficiențe la nivelul proceselor volitive și motivaționale, disfuncții atitudinale, emoționale, comportamentale, caracteriale, temperamentale și de autoevaluare.

Factorii de natură exogenă cu efect perturbator asupra adaptării școlare privesc două dimensiuni ambientale distincte și cât se poate de importante. Este vorba de diverse insuficiențe ale mediului educogen familial și ale celui școlar. Mulți autori înclină să creadă că rădăcinile psihosociale ale inadaptării școlare trebuie căutate în primul rând în condițiile intrafamiliale. Sunt cunoscute multe dintre acele greutăți și probleme ale elevilor, care își au originea în situația familială: erori educative, comportamentul deviant al părinților, deficiența valorilor familiale, condiții socio-culturale deficitare, divorțul, viață familială dezorganizată, lipsa părinților, climat emoțional neadecvat (GILLY, 1976), modele axiologice improprii oferite copiilor, modalități greșite de utilizarea pedepselor și recompenselor, stări conflictuale și tensionale intrafamiliale de lungă durată, inconsecvența educației, supraprotejarea, dezinteresul părinților față de copii, relații intrafamiliale viciate, intercomunicarea insuficientă dintre părinți și copii etc. Cunoaștem de multă vreme că elevii proveniți din medii familiale defavorizate plătesc un tribut substanțial inadaptării școlare. BINET și SIMON (1922) au constatat încă la începutul secolului că nivelul performanțelor școlare variază într-o măsură considerabilă în funcție de condițiile familiale, iar alți autori (ZAZZO, 1946) au stabilit că diferențele constatate între elevi în ceea ce privește adaptarea la cerințele școlare sunt imputabile într-o măsură mai însemnată condițiilor familiale inadecvate, decât factorilor ereditari. Printre posibilii factori școlari generatori de inadaptare putem să includem exigențele prea ridicate, climatul rigid, rece și tensionat,

monotonia activităților de "învățare a lecțiilor", metode inoportune sau neinspirat utilizate, greșelile educative ale profesorilor, stilul autocratic în dirijarea activităților școlare, lipsa tactului pedagogic, relații profesor-elevi deficitare, programe supraîncărcate, severitate exagerată, cunoașterea insuficientă a personalității elevilor de către cadrele didactice, neutilizarea strategiilor de diferențiere, nivelul prea ridicat de competitivitate în școală, poziția sociometrică inadecvată a elevului în grupul de colegi. De asemenea, trebuie să remarcăm și unele dificultăți de natură pedagogică proprii elevului, cum ar fi lacunele în cunoștințe, lipsa unor scheme operaționale, insuficiența unor deprinderi școlare, modalități necorespunzătoare de învățare, folosirea nejudicioasă a timpului la dispoziție etc. Dar în ultimă analiză, și aceste aspecte își au originea în caracteristicile deficitare ale mediului școlar de învățare, în condițiile instructiv-educative promovate de școală și în pregătirea psihopedagogică și metodică a profesorilor. În opinia unor autori dificultățile sau insuficiențele specifice determină probleme de adaptare doar în cca. 14% din cazuri, deci procedeele, metodele, tehnicile și mijloacele didactice utilizate, ca și modalitățile de folosire ale acestora sunt răspunzătoare de majoritatea dificultăților școlare apărute la elevi. Bineînțeles că opiniile de această factură ale autorilor, chiar cele bazate pe anumite investigații, sunt cât se poate de discutabile.

Sintetizând cele de mai sus, am putea conchide asupra faptului că inadaptarea școlară este determinată de trei grupe (categorii) de cauze:

- primare (efectul traumatizant al condițiilor familiale și școlare precare, precum și tulburările de la nivelul sistemului nervos);
- secundare (caracteristicile personalității elevului consecutive factorilor primari);
- terțiare (trăsăturile neadecvate ale personalității copilului: hiperemotivitatea, labilitatea afectivă, atitudini morale negative, pasivitate, dezinteres etc.).

Investigarea factorilor etiologici implicați în determinarea fenomenelor de inadaptare școlară și a disabilităților în învățare reprezintă o activitate complexă și dificilă. Ea necesită de cele mai multe ori activitatea comună și convergentă a mai multor specialiști. Profesorii sunt tentați să exagereze, psihologii să minimalizeze importanța factorilor intelectuali, iar medicii aduc în prim plan rolul dominant al factorilor biologici. Cu toate acestea nu trebuie să uităm că inadaptarea școlară este cauzată de cele mai multe ori de un complex de factori, structurat din elemente de natură cât se poate de diferită. În acest complex cauzator se pot disocia elemente dominante și secundare (complementare), respectiv factori direcți și factori indirecți. Studierea acestora trebuie să facă apel la examinări și anchete pedagogice, psihologice, psihosociologice și medicale. Natura multicauzală a inadaptării școlare face ca să nu putem vorbi de fenomenul de inadaptare școlară în sine, ci doar de elevi care prezintă tulburări de adaptare. Parafrazând paradigma medicală cunoscută (nu există boli, decât bolnavi), putem să spunem că nu există nici fenomene de inadaptare școlară, ci doar elevi inadaptați. Cazul fiecărui elev este unic și specific, ceea ce, pe de o parte îngreunează considerabil studiul fundalului cauzal, iar pe de altă parte, ridică necesitatea abordării individualizate a programelor recuperatorii.

Având în vedere că inadaptarea școlară reprezintă o entitate diagnostică neomogenă, cercetările din ultimii ani și cele actuale se desfășoară mai ales sub egida așa-numitei paradigme a sindromului multiplu, care ia în considerare natura extrem de complexă și multivariată a inadaptării la exigențele școlare. Cercetările mai vechi s-au înscris cu prioritate pe linia paradigmei sindromului singular, ceea ce a determinat ca modalitatea majoră a investigațiilor științifice să fie compararea copiilor cu adaptare școlară corespunzătoare cu copii inadaptați sub cele mai diverse aspecte. Pare evident că aceste cercetări au pornit de la ideea că populația copiilor inadaptați reprezintă din punct de vedere etiologic și clinic, pedagogic și social o entitate omogenă, concepție care astăzi nu mai stă în picioare.

În concluzie, putem afirma că factorii implicați în inadaptarea școlară sunt multipli (biologici, psihologici, educaționali, ambientali, sociali etc.), iar studierea lor se poate realiza numai prin luarea în considerare a complexității și interacțiunii lor, numai în termeni de reciprocitate și de cauzalitate circulară, deoarece, de regulă, acești factori nu acționează izolat decât în cazuri extrem de rare. De fapt, în majoritatea fenomenelor de inadaptare, noi nu putem vorbi numai de un singur factor al

inadaptării, ci despre un complex cauzal. Chiar în situația în care inadaptarea este declanşată vizibil de un factor intern, aceasta poartă totuşi şi amprenta unor multiple influențe exterioare. Practic este imposibil ca factorii inadaptării să fie studiați în mod izolat, deoarece în realitate noi putem observa doar cauze dominante şi complementare, respectiv directe şi indirecte. În timp ce cauzele dominante şi directe pot fi relativ uşor identificate de către profesori, disocierea celor complementare şi indirecte se poate realiza numai pe baza unor examinări bio – psiho – socio – pedagogice complexe şi amănunțite de către experții pedagogi şi psihologi. Eforturile ştiințifice de clasificare a cauzelor, de încadrare în anumite categorii sau sindroame ale inadaptării şcolare, au dus la rezultate incerte şi uneori chiar contradictorii. Eterogenitatea populației şcolare cu dificultăți de adaptare determină necesitatea analizelor individuale pentru relevarea cauzelor generatoare, deoarece factorii etiologici implicați diferă de la copil la copil, deci prezintă semnificații diferite. În acest sens, educatorii sunt nevoiți să se conducă în procedurile lor diagnostice după acest principiu. Alături de responsabilitatea instruirii şi educării, ei au şi obligația identificării acelor informații despre copil, în cazul nostru al acelor factori cauzatori de dificultăți de adaptare, prin manipularea cărora (bineînțeles în limita posibilităților) vor putea contribui mai eficient la dezvoltarea personalității copilului în cauză. Se pare că este un adevăr axiomatic faptul că procedeele de remediere bazate pe o diagnoză insuficient de clară nu duc la rezultate corespunzătoare. În consecință diagnosticul adecvat, mergând până la rădăcinile cauzale cele mai adânci este deosebit de important. Pe de o parte, acest diagnostic trebuie să sugereze pentru educator direcția acțiunilor recuperatorii, iar pe de altă parte să indice dacă este necesară intervenția terapeutică a altor specialişti. Din nefericire, în cazul copiilor inadaptați, simptome similare pot apărea din cauze cât se poate de diferite, adică factori de natură variată pot genera aceleaşi simptome şi aceleaşi forme de inadaptare. Iată un motiv în plus pentru care stabilirea precisă a ponderii celor patru categorii de factori cauzatori ai inadaptării se arată cât se poate de dificilă. Datorită întrepătrunderii şi integrării cauzelor, datorită determinării pluricauzale, ponderea celor două (sau patru) categorii de inadaptare (bineînțeles după criteriul genezei) se poate estima doar pe baza factorilor dominanți. Într-o cercetare reprezentativă evaluarea a 296 de subiecți cu dificultăți manifeste de inadaptare şcolară din punctul de vedere al prevalenței inadaptării în funcție de factorii etiologici, am putut stabili următoarea situație de stratificare: 113 (38,1%) subiecți au prezentat o determinare sociofamilială şi pedagogică, iar 183 (61,8%) o determinare biopsihologică.

3. Clasificarea formelor de inadaptare şcolară

Abordarea tipologiei inadaptării şcolare comportă anumite dificultăți, atât datorită complexității etiologice şi determinării multicauzale a fenomenului, cât şi extremei diversități terminologice din literatura de specialitate. De asemenea, problema criteriilor de clasificare constituie una în legătură cu care părerile specialiştilor sunt deosebit de contradictorii. În acelaşi timp, încercările de clasificare nu se pot lipsi de posibilitatea unui diagnostic precis al formelor de inadaptare şcolară.

Cercetările efectuate în perspectiva clasificării formelor de inadaptare de-a lungul timpului au operat cu diverse criterii de clasificare, ajungându-se astfel la forme multiple de inadaptare, nu întotdeauna net diferențiate între ele (ORMAI, 1969; KOSÁNÉ, 1989; HOGHUGHI, 1992). În cele de mai jos, vom trece în revistă principalele criterii utilizabile, respectiv formele de inadaptare conturate.

- După gradul inadaptării; a) inadaptare uşoară; b) inadaptare medie; c) inadaptare profundă.
- După durata inadaptării; a) inadaptare temporară (ocazională); b) inadaptare permanentă.
- După etiologia inadaptării; a) inadaptarea cu tulburări somatice (senzoriale, motorii etc.); b) inadaptare cu tulburări endocrine; c) inadaptare cu tulburări neurologice; d) inadaptare cu insuficiențe intelectuale.
- După domeniul de manifestare; a) inadaptare psihomotorie; b) inadaptare psihosomatică; c) inadaptare psihosocială; d) inadaptare cu tulburări ale activității; e) inadaptare cu tulburări de limbaj; f) inadaptare cu tulburări emoționale; g) inadaptare cu tulburări de comportament; h) inadaptare cu tulburări organice de origine nervoasă; i) inadaptare cu tulburări ale dezvoltării morale; j) inadaptare cu obişnuințe negative.

- După nivelul capacităților intelectuale: a) inadaptare cu intelect normal; b) inadaptare cu intelect liminar; c) inadaptare cu debilitate mintală; d) inadaptare cu deficiențe intelectuale profunde.
- După caracteristicile stilului comportamental; a) inadaptare cu conduite agresive; b) inadaptare cu conduite regresive (neurotice).
- După caracteristicile structurale ale personalității; a) inadaptare cu hiperemotivitate și anxietate; b) inadaptare cu negativism și afecte; c) inadaptare cu conduite antisociale.
- După dominanța unui factor cauzal; a) inadaptare cu prevalență biologică; b) inadaptare cu prevalență socială; c) inadaptare cu prevalență psihologică; d) inadaptarea cu prevalență pedagogică.
- După randamentul școlar; a) inadaptare cu disabilități de învățare (cu insucces școlar); b) inadaptare cu performanțe școlare corespunzătoare.
- După aspectul normal sau patologic al inadaptării; a) inadaptare pe fond de normalitate psihofizică; b) inadaptare pe fond patologic (cu deficiențe mintale, fizice, senzoriale pronunțate).
- După dinamica fenomenului; a) inadaptare acută; b) inadaptare cronică.
- După extinderea inadaptării; a) inadaptare generalizată (globală); b) inadaptare specifică, centrată pe un anumit aspect.
- După punctul de vedere psihopedagogic; a) inadaptare cu tulburări de comportament; b) inadaptare cu tulburări caracteriale; c) inadaptare cu tulburări neurotice sau psihopatice; d) inadaptare cu tulburări emoționale; e) inadaptare cu tulburări instrumentale; f) inadaptare cu tulburări de limbaj.
- După necesitățile de școlarizare; a) inadaptare necesitând școlarizare specială; b) inadaptare cu posibilități de recuperare în școala de masă.

Alcătuirea unei tipologii care să satisfacă toate criteriile pare să se confrunte cu greutăți deosebite, deoarece în realitate aproape că nu ne întâlnim cu cazuri unisimptomatice. De regulă, se observă una-două manifestări dominante, care se asociază cu alte fenomene mai puțin evidente.

Dintre multiplele criterii de clasificare ale inadaptării noi optăm pentru cel etiologic, deoarece relevarea cauzelor generatoare reprezintă în opinia noastră condiția primordială pentru elaborarea strategiilor pedagogice recuperativ – ameliorative. Combinând acest criteriu cu cel al modalităților de exteriorizare, respectiv al formelor de manifestare concretă, se vor putea descrie mai precis principalele forme de inadaptare școlară.

Bibliografie

BINET, A., SIMON, Th. (1922): Les enfants anormaux, Armand Colin, Paris.
CHIŞ,V., POPOVICI, D.V., PREDA,V., ŞAFER, A. (1996): Parteneriat în formarea profesorilor pentru educația integrată, UBB, Cluj-Napoca.
CHIŞ, V., (1997): Sisteme educaționale contemporane, (lecție la Cursul Management educațional, UBB, Catedra de științe ale Educației (manuscris).
GEARHEART, B.R., WEISHAHN, M.W. (1976): The handicapped child in the regular classroom, The C.V. Mosby Company, Saint Louis.
GILLY, M., (1976): Elev bun elev slab, EDP, Bucureşti.
GLASER, R., (1977): Adaptive Education: Individual Diversity and Learning, Holt, Rinehart and Winston, New York.
HAMMILL, D., BARTEL, N. R. (1975): Teaching Children with Learning and Bahavior Problems, Allyn and Bacon, Inc. Boston, London, Sydney.
HOGHUGHI, M. (1992): Assessing Child and Adolescent Disorders, SAGE Publications, London, Newbury Park, New Delhi.
IONESCU, M., PREDA,V.,CHIŞ,V. (1996): Orientări metodologice în educația integrată a copiilor ambliopi și nevăzători, UBB, Cluj-Napoca.

KAZDIN, A. E. (1995): Conduct Disorders in Childhood and Adolescence, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi.
KOSANE, O.V. (1989): Beilleszkedési nehézségek és az iskola, TK, Budapest.
KOSÁNÉ, O.V., PORKOLÁBNÉ, B.K., RITOÓK, P. (1987) Neveléslélektani vizsgálatok, Tankönyvkiadó, Budapest.
KULCSÁR, T. (1984): Iskolapszichológia, Dacia, Cluj-Napoca.
ORMAI, V.,(1969): Szociálisan inadaptált gyermekek az általános iskolában, Pedagógiai Szemle, nr. 12.
ROJAK, A. A. (1978): Óvodáskorú gyermekek társas kapcsolataiban jelentkező nehézségek pszichológiai elemzése, in: Neveléslélektan I. Szöveggyűjtemény, TK, Budapest.
UNESCO, (1995): Pachet de resurse pentru instruirea profesorilor-cerințe speciale în clasă, UNESCO, Paris.
WEBSTER, A., WOOD, D. (1993): Children with Hearing Difficulties, Cassel, London.
WEBSTER, A., McCONNEL, C. (1995): Children with Speech and Language Difficulties, Cassel, London.
ZAZZO, R. (1946): Le devenir de l'intelligence, PUF, Paris.

Pázmány Péter az egészséges életmódra nevelésről

Dr. Oláh János CSc
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar
Neveléstudományi Tanszék

Pázmány Péter (1570-1637) a magyar ellenreformáció legjelentősebb alakja: esztergomi érsek, hitvitázó, író. Nagyváradon született református családban, de különböző okok hatására 12 éves korában katolizált és később jezsuita lett. Mint a rend növendéke Kolozsvárra, Krakkóba, Bécsbe, végül Rómába került. Majdnem 10 évig tanított a grazi egyetemen. 1616-ban esztergomi érsek lett. Ő alapította a nagyszombati egyetemet (1635-ben), a mai Eötvös Lóránd Tudományegyetem ősét. Papjainak magasabb tudományos képzése érdekében intézetet szervezett Bécsben (Pazmaneum). Kiváló szónok volt, a magyar prózastílus megteremtője, ízes, erőteljes nyelven, fordulatos, hajlékony stílusban írt. Írásai a közvetlen élőbeszéd erejével hatnak: világosságra törekedett, sok hasonlatot, közmondást szőtt munkáiba.

Életében folyt Európában a harmincéves háború, amelynek történetében 1630-ban jelentős fordulat állt be. A diadalmasan előretörő Habsburgok korábbi győzelmeiket úgy akarták kihasználni, hogy érvényesítik császári jogaikat a német fejedelmek felett. Nem csoda, ha ezek jó része elfordult tőlük, s az ellentáborba állt. "Védelmükre" 1630 nyarán Svédország királya, Gusztáv Adolf személyesen szállt partra Észak-Németországban, s győzelmesen nyomult előre az ország belsejébe. A magyar urak közül sokan nem értették meg a helyzetet, továbbra is az ország egyesítésére törekedtek. A helyzetet a magyarországi Habsburg-párti urak egyik vezetője, Pázmány Péter ismerte fel helyesen. ő úgy vélte, hogy a birodalmi háború befejezéséig a magyarországi fronton békét kell tartani, hiszen a Habsburgok nem harcolhatnak még a törökök ellen is, így érthető az érsek állásfoglalása, aki az adott körülmények között nem hibáztatta az erdélyieket törökbarátságukért. Kemén Jánoson keresztül biztatta őket: "Átkozott ember volna, ki titeket arra késztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, mert ti azoknak torkokban vagytok... nékünk elégséges hitelünk csak addig durál az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik uralkodni, azontúl mindjárt megvetésbe jutunk, s gallérunk alá pökik az német" [1].

Pázmány Péter római tartózkodásának idejére (1593-1597) esik a nagy filozófus, Giordano Bruno pere. Az érsek már fiatalkorában elsajátította a kor legmagasabb humanista műveltségét, de

meghatározó élmények voltak számára a jezsuita lelkigyakorlatok is. (Magános és közös elmélkedések során a felcsigázott képzeletnek szinte vizionárius állapotában mind az öt érzékükkel át kellett élniük a jezsuita növendékeknek (mint Loyola írta) a pokol borzalmait és a mennyország boldogságát) [2].

Az esztergomi érsek számunkra legfontosabb alkotásai a prédikációi; nagy emberismerettel, lélektani belátással szerkesztette beszédeit. Minden írását a racionalista józanság jellemzi: alkotásainak szerkezete magas fokon művészi, miközben állandóan hallgatósága értelmi színvonalán mozog. A magyar élőbeszéd elevenségét, fordulatosságát, velős szólásait, tömör közmondásait viszi bele az arányosan megszerkesztett, zeneileg hömpölygő körmondatba, drámai fordulatosság változik lírai ellágyulásokkal. Pázmány nyelvének ereje és bősége századában szinte egyedülálló: büszke volt a magyar nyelvre. Életműve a magyar irodalmi nyelv kiteljesedésének egyik jelentős állomása, a magyar nyelvű pedagógiai irodalom vele kezdődik [3].

1636-ban jelent meg a Kalauz c. műve, amely válogatott beszédeinek gyűjteménye, közel négy évtizedes szónoki tevékenységének legjavát, mintegy száz beszédét nyomtatták ki a pozsonyi érseki nyomdában. Beszédei a pozsonyi és nagyszombati városi polgárok, iparosok, kereskedők és környékbeli földművesek szellemi igényeihez alkalmazkodtak. Igaz, mintának szánta őket, paptársai kezébe forrásanyagot, példaszövegeket is kívánt adni. Mint Bitskey István írta: "Urak és alattvalók, polgárok és parasztok, iparosok és földművesek, kereskedők és katonák, szerzetesek és püspökök, szülők és gyermekek, özvegyek és árvák, öregek és fiatalok, betegek és egészségesek, fiúk és lányok egyaránt megtalálhatták lapjain az éppen nekik szóló szavakat és intelmeket." Itt nem vitázik a reformáció híveivel, hanem arra törekedett, hogy más felekezetbeliek is ellenvetés, megbántódás nélkül hallgathassák vagy olvashassák mondatait. Pázmány korában világos lett, hogy a humanizmus álmai nem valósíthatók meg könnyen, számos tudományos eredmény sem képes a világ jelenségeinek összefüggő magyarázatát megadni; ilyen körülmények között a tömegek fogékonnyá váltak kicsinységük és tehetetlenségük belátására, elfogadására. Pázmány is ezt a korhangulatot ragadta meg, mikor az emberi gyarlóságokról értekezett, olvasóinak kiutat is ajánlott: az evilági társadalom vallásos erkölcsi normáinak szabályozott életét [4].

Pázmány prédikációinak kutatásában kezdettől fogva közhelynek számít az erkölcstani irányultság emlegetése. Sík Sándor szerint "Pázmány beszédeinek jóformán egyetlen tartalma: az erkölcsi tanítás." Az érsek által felvázolt erkölcsi értékrend egyik pólusát a bűnök alkotják. Mint Bitskey István írja, Pázmánynál a bűnt a szándék minősíti, a tettek olyan megítélés alá esnek, amilyen indulattal, akarattal követik el őket. Nála sem lehet arról szó, hogy a cél szentesíti az eszközt ("nem szabad jó végre gonoszt cselekedni"). A négy égbekiáltó és a két főbűn mellett a halálos, illetve bocsánatos bűnökről szóló tételeket is részletesen kidolgozza, kapcsolódva ezzel a hitszónoklat évszázados hagyományaihoz. A bűnökről szóló írásai nem hoznak tematikai újdonságot, jelentőségét sokkal inkább a kifejtés módjában és céljában láthatjuk: minden részletre odafigyel, ellentétes nézeteket ütköztet, kijelöli a józan középutat, jellemző prédikációira a céltudatos szerkesztésmód.

"... jellemző momentum, hogy a XVII. század elejére már nem a mezővárosok protestáns lelkipásztorai, hanem a Pázmány hirdette etikai normáknak van a magyar társadalom életében vezető szerepük" [5].

A bűnről írott prédikációk közül mind esztétikai értékeivel, mind pszichológiai, pszichiátriai pontosságával kiemelkedik. "A részegségnek veszedelmes úndokságáról" c. műve [6]. Prédikációjának bevezetőjében a szerző arról ír, hogy az ital mennyire összekapcsolódott kultúrkörünkkel: barátságokat kötni, megújítani ivással lehet, aki nem tud pohárköszöntőt mondani, azt nem becsülik semmire sem, a lakodalmakban nem fogyhat el a bor stb.

Pázmány jól tudja, hogy az italozás kategorikus tiltásának nem lenne foganatja Magyarországon, így bőven értekezik a mérték teljes fogyasztás előnyeiről, mert a bornak "kevese mindenre hasznos; a soka ártalmas" [7]. Tisztában van azzal, hogy a megrögzött szokásokat nagyon nehéz megváltoztatni, főleg hazánkban, ahol az emberek "pincze-tokok és kiknél az élet: csak ital, nem élet... kicsiny véteknek. .. sem ítélik a részegséget". Mindezekért Pázmány részben a papságot hibáztatja. Prédikációjával rajtuk is akar segíteni az érsek, segédanyagot készít számukra, amelyben: "... először,

megmutatom; mely nagy vétek és kárhozatraméltó bűn a részegség. Másodszor, első számlálom: mennyi sok Isten-ellen való vétkek; mennyi külső, belső nyavalyák, származnak a részegségből. Harmadszor, megmondom; mely gyalázatos és utálatos esztelenség magában a részegség, bár ugyan semmi egyéb vétek ebből ne eredne is."

A célkitűzés után Pázmány megállapítja, hogy "a bor nem részegségre teremtetett, hanem, hogy az embert vigasztalja". A mérsékletes bor-ital, léleknek és szűnek vidámsága: léleknek és testnek egészsége a józan ital." Határozottan ellenzi, hogy 18 éves kora előtt bárki is bort kapjon, mert örök kárhozatra méltó a részegség. "Látod-e, hogy a részegesek kétszer fizetik a bor árát: pénzekkel a kocsmárosnak, lelkekkel az ördögnek?" Felsorolja a részegeskedés következményeit: "a részeg ember eleven testben holt lelket hordoz", "a részegség elvészi embernek eszét". Bűnt követ el az is, aki másokat kínálgat itallal: "... a Szent Írás, nem-csak azokat fenyegeti, kik megrészegednek, hanem azokat is, kik mást italra késztetnek... valaki baráttyát megitattya az legnagyobb ellensége: mert testét egésségében megsérti, lelkét pedig, ugyan megöli... Felebarátodat örömre hívod és halálra kényszeríted: ebédhez ülteted és koporsóba viszed: borral kínálod és méreggel tartod; mert mind méreg az, a mi árt embernek."

A szerző mélységesen elítéli a rossz társadalmi szokásokat: "Igyunk császár egészségéért: és, a ki ezt meg nem issza, nem szereti a császárt. Igyunk hadaink győzedelméért, fiainak egészségéért; és azt ítélik, hogy efféle könyörgések Istenhez hatnak? Oh emberi bolondság, hogy részegséget áldozatnak ítéli! ... Annak-is, a ki egészségéért isznak, nem, hogy használna, de nagyot árt efféle köszönet."

Az érsek következő sorai is szenvedélyesen bírálják a kor káros szokásait: "... ha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittak Magyarország szabadulásáért: nem kellene semmi víz-özön a török veszedelmére; mind borban halnának."

A részegség gonoszságra hajlandóvá teszi az embert, aki könnyen megtagadhatja hitét (Tertullianust idézi a szerző, aki egy Pristinus nevű kereszténytől elmondja, hogy a kínzások, a mártíromság előtt, hogy "erőre tegyen szert" a megpróbáltatások elviselésére, leitta magát, másnaposságában azonban hitét elhagyta, Krisztust megtagadta), megcsalhatja házastárság stb.

Különösen elítélendő Pázmány szerint a nők alkoholizálása. Pliniust idézi, aki azt írja, hogy többször előfordult, hogy a római polgárok közül többen megölték feleségüket, ha azt italozásban találták, azonban a keresztények is elítélik a női részegeskedést: "... nagy Isten haragja, nagy gyalázat a részeg asszony."

A részeget személyesen is sok kár érheti: megsérülhet, kifecsegheti titkát.

A prédikáció nem lehet fohász nélkül: "Adná Isten, hogy mi országunkban-is az urak, azt az üdőt mellyet részegeskedésre vesztegetnek, azt a pénzt, melyet torkokra tékozolnak, ország javául-való tanácskozásra és közönséges jónak oltalmára fordítanák... eleitűl-fogva, minden veszedelmünknek oka vólt, az uraknak és tiszt-viselőknek, éjjeli, nappali részegeskedése."

Szemléletes képben írja le az iszákos embert: "... nyaka, mint indiai tyúknak, hójagos; feje fájdalmas; keze reszket; orczája rezes, véres szeme; dohos és kamora-székszagú szája a részegesnek. Mindezeken-kívül, oly szörnyű nyelv és torok-száradás vagyon rajta, hogy nemcsak pokolban, a tobzódó gazdaggal, hanem it-is szomjúsággal büntetődik a részeges torok... Míg részeg, addig gazdag, vitéz, tudós, bölcs, szép, mindennel reves; énekel, tapsol, sok-napi fáratságot egy órában elnyeli: senkit nem böcsül; akárkihez hasonlónak tartya magát: feje szédeleg; szeme kettőzik; ina tántorog; gyomra kérődik; torka okádozik; nyelve akadoz, emberek csúfja, gyermekek nevetsége mindenben." A részegségtől is rendkívül reálisan ír: "... forogni kezde a ház vélle: nem kezde bírnyia az ina: kettőzni kezdenék mindenek szeme-előtt: gőzölögni kezde feje: és csak alig méne az ágyra, elaluvék: felserkenvén, tehát csak-nem hasad ketté feje: ímelyeg gyomra: harmad-napig sem lén jó belé." A szemléletes képek után dühösen szidja a részegeskedést a tudós pap: "Christus Urunk harminczhárom esztendeig fáradott e világon, azt mi egy óráig-való vigasságért egy ital borért eladgyuk."

A prédikációt imával fejezi be: "A részegség messze van tőlem. Könyörülj, hogy ne is lepjen meg engem. Ámde a tobzódás itt-ott alattomosan rátör szolgádra. Könyörülj, hogy távol legyen tőlem." (Városi István fordítása).

Értékes gondolatok fogalmazódnak meg: "Az ételben és aluvásban-való mértékletességrűl" c. prédikációjában is [8]. Művét bibliai képpel kezdi a mértékletesség példázatára: ".. kiket megelégíte Christus, nem válogattak az eledelben, nem zúgolódtak, hogy különböző drága étkeket és jó borokat nem adott nekik, noha oly künnyen adhatott vólna, mely künnyen szaporította a kenyereket; hanem száraz kenyérrel és kevés halacskával megelégedtek."

A szerző ezután a mértékletesség problémáján időzik: mértékletesség tulajdonképpen józanság, mértékletesség: annyit egyék, amennyi nem ártalmas a léleknek. A mértékletesség pozitív hatásai: "egésségünket őrizi és életünket hosszabittya", elkerüljük a betegségeket, azok következményeit: "... nem él, hanem síndik a beteg, parancsolta Isten, hogy ne áldozzanak néki betegséggel erőltetett tulkokkal ...a rühes, varas, sennyedékes papokat sem szenvedte, hogy egyházi hivatalokban forgódgyanak", "hol egésség nincsen, semmi jóban öröm és nyugodalom nem lehet" - gondolatok pedig a betegség következményeit, állapotát ecsetelik.

Sok haszonnal jár a mértékletesség: "... sok gonosztúl oltalmaz, sok lelki jóval ékesít", "... a mértékletesség józanná, szemérmetessé, halgatóvá, gondviselővé tészen", "... sok ételből vannak a betegségek; a ki pedig ettúl megtartóztattya magát, életét meghosszabíttya", "... a ki sokat akar enni, keveset egyék", (a mértékletesség) "sok gonosztúl óltalmaz, sok lelki jókkal ékesít ... a kövér hasnak nincs éles elmélkedése".

A mértéktelen alvásról is elítélően beszél Pázmány: "... a feletteb-való és mértéktelen aluvás betegségeket; és a drága üdő-vesztegetéssel-egyetemben sok testi, lelki károkat szerez." Varrot idézi: "... a sok álom megpuhuttya és szép tudományokra alkalmaníttya elméjöket: puhákká és asszonyemberhez illendő gyengéltetésre vágyódókká teszi őket, a testet pedig sok betegségekhez készíti." Senecat is segítségül hívja: "... minden egyéb dologban gyalázatos a fövénység, csak az üdő-kiméllésben dicséretes."

A mértékletesség halhatatlanná nem teheti az embert, de talán megkönnyebbíti a halálát: "... a mértékletes, ért emberek csak elalusznak, mint a tűz, mikor a mécsből kifogy az olaj." A mértékletes embert Isten is megjutalmazza. Vallásos képpel fejezi be prédikációját az érsek: "... a Bárány mennyegzeje lakodalmának mennyei vacsorájához és maga kezeivel, bévségesen osztogattya boldogságát. Melyre jutasson minnyájunkat az Atya, Fiú, Szent Lélek Isten. Amen."

Az egyetemes neveléstörténet nagy alakjait: John Locke angol orvost és pedagógust (1632-1704) és Jean-Jacques Rousseau francia gondolkodót előzte meg Pázmány Péter magyar pap a mértékletesség elve kifejtésében és fontosságának hirdetésében az egészségnevelés területén. Még egy dolgot meg kell említeni: Pázmány Péter, a katolikus pap Rousseaut megelőzve írt arról, hogy az édesanyák maguk szoptassák csecsemőjüket a "Mint kell keresztyén leányt nevelni" c. munkájában: "A természet nem egyébért adott ,az anyák mellyébe tejet a szülés után, hanem hogy amely vérrel méhekben táplálták magzatjokat, azzal neveljék. Egészségesbek is az anyák, ha magok szoptatnak, mert tejek bévségéért künnyebbítik. És nemcsak a gyermek vastagb és egészségesb azzal a vérrel, amelyből alkottatott, hanem anyák is inkább szeretik akiket fáradságos bajlódással magok neveltenek."

"A fiaknak istenes neveléséről" c. munkájában is érint egészségnevelési kérdéseket az érsek. Pl.: "A szülék, minthogy: patres carnis, csak a testet adják fiuknak, nagy gondot viselnek gyermeküknek testére. Ha egy kis nyavalya éri, ha magát megsérti, minden dolgát elhagyja az anyja és fiát siratja, kérleli, orvosolja" [9].

Bitskey István a pázmányi prédikáció kialakulásának mechanizmusát így írja le: egyedi eset, egyéni élmény - szenvedélyes állásfoglalás – tudományos alapvetés - racionális átgondolás - a téma elvi-etikai síkra helyezése. Ennek lehettünk tanúi az egészségneveléssel kapcsolatos nézetei kifejtésének tanulmányozása során. Használta a barokk propaganda egyik kedvelt fogását az ember kicsinységének, tehetetlenségének, bünösségének és porszem voltának erősen sarkított hangsúlyozását a teremtővel szemben [10].

Amint a fentiekben vázoltuk, Pázmány Péter, a tudós pap az egészségnevelésről is kifejtette nézeteit. Elsősorban kortársaihoz szólt, de gondolatai több vonatkozásban ma is aktuálisak, ha korunk olvasója számára olykor talán nehézkes követni a barokk, a manierizmus világát tükröző körmondatokat. Kornis Gyula írta róla: "Személyiségének szellemi struktúrájára jellemző, hogy bár korának egyik legnagyobb hittudósa, az elméleti gondolkodásnak egyik legkitűnőbb képviselője, mégis mindig cselekvésre feszülő szelleme az elméletet, a tudomány logikai értékét alárendeli a vallás gyakorlati érdekének" [11].

IRODALOM

1. Barta J.: A "tündérkert" romlása. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1983. 54-57. p. és Bitskey J. Pázmány Péter. Gondolat, Budapest, 1986. alapján.
2. A magyar irodalom története 1849-ig. (Második javított kiadás) Budapest, 1964. 113-115. p.
3. Mészáros I.: A három részre szakadt ország nevelésügye. In: A magyar nevelés története. Szerkesztette: Horváth M. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.62. p.
4. Bitskey J. már idézett műve 199.p. és Nemeskürty István: A magyar irodalom története 1000-1945. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 187-194. p. alapján.
5. Bitskey J.: Humanista erudíció és barokk világkép (Pázmány Péter prédikációi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 103. p. és 113-117. p.
6. Pázmány Péter. Válogatás műveiből II. kötet. Prédikációk első rész. Az írásokat válogatta: Őry Miklós, Szabó Ferenc és Vass Péter. Szent István Társulat. Budapest, 1983. 99-118. p. és
7. ÖM VI. 282-306. p.
8. Bitskey J.: "Humanista erudíció és barokk világkép" munkában "Bűnök" rész 113-117. p. 8. Pázmány Péter. Válogatás műveiből. III. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1983. 83-95. p. és ÖM VII. 248-263. p.
9. Oláh J.: Rousseau nézetei az egészségnevelésről. Egészségnevelés 1990/4. 175-177. p. és Neveléstörténeti olvasókönyv. Szerkesztette: Komlósi Sándor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978. 325-328. p. és 322-325. p.
10. Bitskey J.: Humanista erudíció és barokk világkép (már idézett mű). 39. p.
11. Kornis Gy.: Pázmány Péter. Franklin társulat, Budapest, 1935. 6. p.

Magyarok és románok 1849 tavaszán és nyarán Gyulay Lajos naplóinak tükrében 1850 — 1868 (1848-1849 emlékezete és az emlékezés játékai a forradalom után)

Prof. Dr. Miskolczy Ambrus
ELTE Román Filológiai Intézet
Budapest

Gróf Gyulay Lajos "követ több országgyűlésen Erdélyben, s képviselő 1848-ban; amnesztiáltatott 1850 júliusban. Határozott jellemű, eszes, művelt, csendes, hallgató ember és nagyon becsületes. Idejét folytonos olvasással töltötte, több utazást is téve Európa minden országában és Ázsiában" – írja Pálffy János, aki az 1848-49-es forradalom és szabadságharc résztvevőit több-kevesebb részrehajlással megörökítő jellemzések mestere, egyben egyik leggonoszabb kis politikusunk, ám nagy emlékiratírónk.[1] A kortársak sokáig hozzávetőlegesen csak ennyit tudtak, márpedig Gyulay Lajos a legnagyobb naplóíró. 140 kötetet hagyott ránk.[2] Ez egy kor tükre, a tizenkilencedikszázadiság egyik legérdekesebb forrása, hiszen a kor nagy dilemmáiról való elmélkedést átszövik az öncélú időtöltés során felbukkanó gondolatok és gondok. De hát az is érdekes, ahogy az emberek eltöltik az időt. Jelen esetben minket azonban az emlékezet játékai érdekelnek. Miként élte át emlékezetben a nagy év tanúja magát a nagy évet. Az emlékezet persze megcsalja az emlékezőt, még akkor is, ha nem akarja. A magyar emlékiratírókra is illik a kiváló román irodalomtörténész ítélete a 48-as román emlékiratírókról: "Mind ellentmondanak egymásnak és mind hazudnak".[3] Tegyük hozzá nem azért, mert jellemtelen hazugok, hanem azért, mert a hősök is emberek, akikre a forradalmi paranoia terrorja nagyon is hatott, éltették is azt 1848-49-ben és utána is ki-ki a maga módján. A katonai vezetők is részesei és hordozói kellett hogy legyenek a forradalmi demokratikus kultúrának. Olykor saját komor lehetséges és csak szunnyadó szándékaikat, pontosabban azoknak csak lehetőségét, a másik félre vetítették, azt démonizálták, máskor pedig még azt is felrótták, ha a másik nem úgy járt el, mint azt ők racionálisnak tartották vagy tartották volna. Mentségükre szolgáljon még az is, hogy fogalmakban gondolkoztak. Márpedig "a fogalmi gondolkodás kegyetlenné tesz" — mint azt Cioran közismert szállóigéje is hirdeti. A nemzet absztrakció is. Az absztrakt ellenséget jobban gyűlöljük, mint a konkrétat. A XIX. századi nemzeti gyűlölködésnek ez kölcsönöz olyan sajátos dinamikát. Gyulay Lajos idevágó elmélkedéseinek is. Látható, hogy a politikai indulatokat, miként szelídít a tapasztalat, a normális érintkezés és az érintkezés normalitása. Egy erdélyi gróf, aki azért tudott románul, mert a falu lakosaival napi kapcsolatban állt, hazánk hölgyvilágát pedig a grófnőtől a cigánylányig életközelből ismerte, nem is tudhatott úgy elszakadni a realitásoktól, mint egy ideológus vagy aktuálpolitikai célokat szolgáló történetíró, aki azért hatott rá, mint ezt látni és vizsgálni fogjuk.

1848-1849 Horváth Mihály szemével

1865. szeptemberében Marosnémeti magányában Gyulay Lajos számára is Horváth Mihály háromkötetes műve — *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* (Genf, 1865.) — idézte fel és jelenítette meg 1848-49 kisebb-nagyobb eseményeit és élményeit. A mű üzenetével alapvetően egyetértett: Magyarország jövője az Ausztriával való kiegyezés. Bár sok újat nem tudunk meg, olvasmányából való "kijegyzései" szervesen egészítik ki 1848-49-i naplóját, és jelzik, mit tanult — és mit nem — a történelemből.

Természetes, hogy rögtön Erdély kérdése kötötte le az olvasó figyelmét, hiszen ez ismét napirendre került. A birodalmi kormányzat az erdélyi románokat és szászokat próbálta kijátszani a magyar liberalizmus ellenében. 1863-ban összehívták a diétát, miután a cenzust úgy határozták meg, hogy a választások eredményeképpen kijöhessen a román és szász képviselők többsége. Ezek vezetői ugyanis már előzőleg vállalták, hogy részt vesznek a bécsi birodalmi gyűlésben, amelyet a magyarok

és a horvátok bojkottáltak. Bécsben azt remélték, hogy Erdély részvételével Magyarországot is bekényszerítik, és így elfogadják az összbirodalmi centralizációt. A magyar liberálisok viszont a centralizáció helyett dualizmust akartak, és ennek érdekében is ragaszkodtak Erdély és Magyarország 1848-ban törvényesen kimondott és szentesített egyesüléséhez. Gyulay Lajos is, mert — mint mindvégig vallotta és 1865. szeptember 15-én megerősítette — únió "nélkül Erdélyre nézve nincsen üdv" (121. k. 7.) Kérdés csak az volt, hogy miként sikerül és egyáltalán sikerülhet-e megnyerni az uniónak a románok és szászok többségét. Sikerül-e, sikerülhet-e megegyezni? Hiszen sok román és szász felismerte a birodalmi politika csapdáját, azt, hogy Erdély érdekeit nem tudja hatékonyan képviselni, és csak statiszta szerepre kárhoztatják a birodalmi gyűlés képviselőit.

Gyulay Lajos azt a magyar álláspontot képviselte, amely eleve kárhoztatta az erdélyi román és a szász politika fő vonalát. Igaz, a szemben álló felek között kisebb-nagyobb tárgyalásokra sor került itthon és az emigrációban is. Ezek azonban a nemzetközi politikai helyzet alakulása miatt nem hoztak sorsfordító eredményt. Gyulay még azt sem méltányolta — mint az erdélyi magyar sajtó — hogy a román képviselők egyre következetesebben léptek fel Erdély autonómiája érdekében, miközben az 1690-i Diploma Leopoldinumra, az erdélyi rendi alkotmány ezen egyik fontos alapjára hivatkoztak. Pedig Horváth Mihály művének bevezetése olvastán meg is jegyezte: Erdélynek "oly szabadalmakat lehet adni, melyek a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők". (121. k. 89.) A lehetőség kiemelését külön hangsúlyozhatjuk, mert az eredeti mű bevezetője azt fejtegette, hogy a 1848-i áprilisi törvények egyike már elfogadta az uniót és ez már az erdélyi diéta állásfoglalásától függött. Így: "Erdélynek — írja Horváth Mihály — minden külön törvényei és szabadságai, melyek ezen egyesülést nem gátolják s a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedvezők, fenntartatnak." (I. 10-11.)

Gyulay Lajos fenti kijegyzése a jövőnek szólt. Kár, hogy a lehetőségeken ő sem tűnődött el. Ennek a tűnődésnek nem kedveztek a múlt emlékei, a polgárháborús tapasztalatok, bár ezek egyben ösztönöztek is, csak — ma már tudjuk — nem eléggé. És nem kedvezett, bár ugyancsak ösztönözhetett az erdélyi kérdés birodalmi politikai beágyazottsága, az, hogy az erdélyi kérdés csak mellékfrontja volt a birodalmi centralizáció és a magyar önállóságra törő erők küzdelmének. Hiszen tudni lehetett, ha a magyar liberálisok meg tudnak egyezni az uralkodóval, ill. az őt mozgató politikusokkal, akkor ezek elismerik Magyarország egységét és belső önállóságát és nem próbálják kihasználni a magyarországi nem magyar nemzeti mozgalmak és a jó császár mítoszával mozgósítható paraszti tömegek elégedetlenségét. 1848-ban és 1865-ben is erre ment ki a "játék". Gyulay meg is jegyezte annak kapcsán, hogy 1848. április 7-én az uralkodó a nádorhoz írt levelében kérte, Magyarország vállaljon részt az államadósságokból:

"Magyarországnak 1848-ban ajállás tétetett, hogy az államadósságból vállaljon magára 200 milliót. Jó lett volna elfogadni, ennyivel most nem fognak megalkudni." (121. k. 89.)

Horváth Mihály a bonyolult politikai játszmát és a nemzeti mozgalmak szembekerülését, a társadalmi elégületlenség kemény ellenállásba torkollását természetesen leegyszerűsítette, valamiféle összeesküvés magyarázati modelljébe, pontosabban az agitátor modellbe szorította. Művében Şaguna görögkeleti ortodox püspök alakja valóságos démoni méreteket öltött. Valójában az akkor még ifjú román egyházfő a császári akarathoz igazodott és azt is óvatosan; csak 1848 októberében állt egyértelműen az ellenforradalom mellé, amikor Puchner főhadiparancsnok börtönnel fenyegette,[4] és bár fő szerepe volt az 1863-64-i erdélyi román politikai vonal kialakításában, 1867 után elfogadta a kiegyezést és a dualizmust, míg az erdélyi román nemzeti mozgalom zöme a passzív ellenállást választotta. Igaz, Horváth Mihály óvatosan fogalmazott, amikor azt hangoztatta, hogy a román püspök a szerb érsekkel együtt "a hír szerint [...] az orosz propaganda részese volt, s annak zsoldjában állott". (I. 50.) Gyulay olvasatában viszont már mindez bizonyosság: "Ezen propaganda vezére Saguna volt, Rajasics érsek kedvence és bűntársa. Mindkettő az orosz zsoldjában állott." (121. k. 91.) Horváthnál "A népet, mely az úri osztály iránt általában bizalmatlansággal viseltetett, s mély tudatlanságba merülve a szabadság eszméjét is alig volt képes igazán felfogni, s azt sok helyt a még emlékezetben lévő Hóra-lázadás szellemében értették, e csábítók könnyen tévútra vezethették." (I. 52.) Ugyanez

Gyulaynál: "Az oláhoknak az igazi szabadságról még fogalmuk sem lévén, csak Hóra-féle lázadásban találták fel kedvöket, rablásban, égetésben, gyilkolásban." (121. k. 91.)

Érdekes, hogy Gyulay Lajos az unió diétai megszavazásának leírásában is milyen szenvtelenül jegyzetelte ki Horváth művét: "Kemény Domokos nem csatlakozás, hanem az összeolvadás mellett nyilatkozott, szászok részéről Roth Ágoston, brassai szász követ szólott az unió mellett és az oláhok részéről Lemény unitus püspök. Főkormányzó Teleki Jósef kijelenté az átalános szavazattai elfogadott uniót. Itt megjegyzem azt is, hogy ezen nevezetes gyűlés estvéjén, előleges tanácskozás tartatott a Vígárda termében Kolozsvárott, mely gyűlésnek elnöke e sorok írója Gyulay Lajos volt, már akkor kétségtelenné vált, hogy másnap az unió törvényesen ki fog mondatni. Lemény oláh püspök, Schmidt szebeni szász követ kíséretében lement az utcára, és kezében nemzeti lobogóval az uniót megáldotta. A meghitelesített törvényt még aznap Pálfi János és Veér Farkas követek által vették és Bécsbe indultak vele. Oláh nemes, kik magyarokkal egyenjogúságot élveztek volt akkoriban valami 8000 család. A király öt nap múlva, jún. 23-kán az oláhok kérelmére kiadta a válaszát, mely őket nem elégítette ki, mert abban minden megvolt nekik ígérve, csak a territórium nem. Az uniótörvény szentesítése után a 8ftos census is megállított, és egy negyven tagból álló bizottság neveztetett ki, mely a feltételeket közösen egy magyarországi bizottsággal kidolgozza Pesten." (121. k. 91-92.)

Nem részletezzük az olvasat és az eredeti szöveg közötti különbségeket. Csak azt jelezzük, hogy az említett erdélyi unió bizottmánynak — Horváth szerint is — a minisztériummal egyetértésben kellett volna kidolgozni azon törvényjavaslatokat, amelyek az egyesülés részleteit, ill. az erdélyi sajátos viszonyokat szabályozták volna — az egység szellemében.

A továbbiakban is mintegy 6-7 oldalt foglalt össze Gyulay Lajos: "Horváth vádolja a magyar minisztériumot is, hogy politikai eszély és mérsékeltség hiányzott benne. A kétszáz millió státusadósságot, ha nem is jogosan, de az eszély tekintetéből bátran elfogadtatták volna, határozott *nem*mel válaszolt reá, semmi *álokoskodás*nak tért nem engedve, ahogy nevezték *azokét*, kik hajlandók voltak a státusadósság egy részét által venni. Igazság szerint arra nem is volt köteles a magyar, de a házi békességért sokat el kell, és lehet tűrni. Ki van mutatva, hogy az államadósságnak egy fillére sem fordíttatott magyarok hasznára, sőt azok zsákmányoltattak ki leginkább, de a következés megmutatta, hogy akkor jó lett volna azt elfogadni, avval beérni, most már ha szóba jő, nem 200 millióról, hanem sokkal többről lesz a szó. Csekélyebb áldozat lett volna az, mint a bekövetkezett háború, és annak következményei: b. *Kemény Sigmond* a napló [Valójában nem az akkor még nem létező *Pesti Napló*, hanem a *Pesti Hírlap*] szerkesztője akkoron így szólt: *Hogyan vállalja el Magyarország Ausztria államadósságainak bármely csekély részét is?* eléadva a tudvalévő okokat. *Kossuth* a maga politika irányát mindég a tömegek közvéleményének szélzászlója szerint szereté alkalmazni, és egyenesen nem nyilatkozott, csak mikor már a reakció lábra kezdett kapni, és fegyverrel is rá kényszeríteni a magyart fenyegetődzött az adósság elvállalására. Az arany és ezüst szállítmányokat, melyek Bécsbe rendeltettek, Kossuth Géczi Péter honti főispány által letartoztatta és hárommillió forintot határozott a királyi háztartásra. [...] A 15 Martius [mármint a *Marczius Tizenötödike*] kíméletlenül ostorozta akkoron a minisztériumot, mely két pártra szakadt, Kossuthot vallva vezérének a nagyobb rész, Batyánit a békülő rész. A minisztériumban magában azonban Batyáninak volt nagyobb többsége és a nádor is vele tartott, Kossuth azonban a képviselők többségére támaszkodott." (121. k. 97-98.)

Gyulay általában úgy idézett Horváth Mihály művéből, mintha nem lett volna ő maga is az események részese. Olykor viszont felvillant egy-egy emlék is, méghozzá a közel múltból. Például amikor kijegyezte, hogy Szentmihálynál, Fehértemplomnál "az oláhok a németekkel vetélkedve oltalmazták a szerbek ellen városukat". [...] "Hogy a káránsebesi ezred területének lakosai, kik majdnem kirekesztőleg oláhok voltak, minden csábításoknak és bujtogatásoknak ellent állottak, azt a jóérzelmű Appel tábornoknak lehete köszönni és Murgu Euthym iskolamesternek, ki az oláhokat a szerb hierarchia járma alól felszabadítni igyekezett. A kyrill [azaz: cirill] betűk helyett bevette a római betűket. Ez egyéniség utóbb 1848-ki nemzeti gyűlésben képviselő, volt alkalmam vele megismerkedni, misztikus sajátságos külseje feltűnő volt, ábrándozó dákoromán, de a magyar ügynek sem volt

ellensége, most Budán lakik a Krisztina városban saját házánál, és titkos szerekkel a vízkórságban sínylődőket gyógyítja, titkon, mert eltiltatott tőle. Communisticai izgatások miatt börtönbe záratott, és Stansiccsal együtt szabadult ki a forradalom kiütésekor. Krassó megyei képviselőnek elválasztatván Vukovics kormánybiztos engedelmével Lugosra jún. 27-re nagy oláh népgyűlést hirdetett, mely csendesen folyt le. Nagy népszerűségben részesedett, szerbek esküdt ellensége, magyarok barátja lévén." (121. k. 125-132.)

Ez a nézet azért érdekes, mert 1848-ban még nagyon kritikusan nyilatkozott Murguról, akit egyébként elsősorban ún. dákoromán törekvésekért tartoztattak le az 1840-es évek derekán, és míg Táncsics Mihályt a márciusi forradalom szabadította ki börtönéből, a román fogoly cellája mintegy három hét múlva Szemere Bertalan belügyminiszter utasítására nyílt meg.

Kossuth alakja természetesen hamar a központba került:

"A magyar minisztérium többsége Batthyányi, Deák, Szécsényi, Klauzál, Öetvös voltak a mérsékeltek, Kossuth volt az ki türelmét vesztve erélyesebben kívánt föllépni a horvát ügyben. János főhercegbe helyheztette bizalmát, de megcsaladkozott benne, mert ő is a reakcióval fogott kezet. [...] A képviselők legnagyobb része a *Kossuth* pártján, és erre támaszkodva természetes, hogy minden úgy folyt, ahogy ő akarta. Megindult az irányt adó *Kossuth lapja* [azaz: *Kossuth Hírlapja*]. Jól emlékszem magam is, miként a leginnepeltebb hazánkfiai, szónokaink, ki sem hallgattattak, ha nem a Kossuth véleményén voltak. *Kemény Dénest* lepisszegték, *Teleki Domokos* kéntelen volt lelépni a szószékről, még *Deák Ferenc* is kelletlenül hallgattaték. *Kemény Dénes*, ki az erdélyi diétákon oly fényes nevet nyert, tapintat nélkül egy beszédben, bízva egykori hatalmas szavaiban, *Kossuthot* nevetségessé akarta tenni, mondván, hogy nem minden Kossuth nevéről neveztetik – *Kossuth kalap*, *Kossuth zeke*, *Kossuth hírlap* etc. – nem kellett egyéb, lepisszegték." Közben eljött július 11. nagy alapító eseménye, amelyről akkor sajnálatos módon naplójában mit sem írt, most viszont pótolta a mulasztást, mert úgy látszik az idő múlásával jobban felismerte a történtek jelentőségét: "Jelen voltam e nagy hatású beszéd alatt a gyűlésben. Kossuth oly gyenge volt, vagy gyengének mutatkozott, hogy a szószékre fel kellett vezettetnie, maga erején nem tudta tenni, halkan kezdte egy óráig tartó beszédjét, kimerült testi erejét csak a felizgatott lélek ereje tudta fenntartani, elragadó varázshatalommal szava mindinkább hatalmasabbá fokozódott, míg végre egészen ellankadott, úgy hogy pihennie kellett. 200 000 főnyi katonát kért a képviselő háztól és az erre szükséges pénzerőt. Ünnepies csend követte e beszédet. Nyári Pál az ellenzék vezére jobbját az ég felé emelve, ekkor így szólott: megadjuk. E szó villanyerővel hatott a háznak kivétel nélkül minden tagjára, kik felkelve megszavazták a katonát és pénzt. Kossuth erre csak ennyit mondott: leborulok a nemzet nagysága előtt! Magyarországot a poklok kapui sem döntendik meg. Amint fel a szószékre, úgy arról le is, mások segítették az elgyengült szónokot, mint már említettük." (121. k. 132-133., 139., 142.)

Az olasz segély körüli viták olvastán feltámadt a régi Gyulay, akinek indulatai megint Kossuth ellen fordultak. Kossuth ugyanis vonakodott az olaszok ellen küldendő újoncokkal kiegészíteni a közös hadsereget, "mert úgymond ők is szabadságért küzdenek." (121. k. 142.) Ez áll Gyulaynál, valójában Horváthnál a következő olvasható Kossuth szavaiként: "Ha, úgymond, mi magyarok pártoljuk az olasz nemzet felkelését, mert az nemzeti szabadságért küzd: akkor pártolnunk kell a horvát lázadást is". (I. 318.) (Egyébként Kossuth a következőket mondta: Ha [a képviselőház] nem tekintve semmire, azt mondaná: mi magyarok pártoljuk az olasz nemzet felkelését, mert az nemzeti szabadságért küzd: akkor pártolniok kell önöknek a horvát lázadást is, mert véleményük szerint ők is szabadságért küzdenek."[5]

Horváth Mihály miután kicsit elferdítette Kossuth szavait, alaposan elmarasztalta őt: "De legerősebb gáncsot érdemel a miniszter azért, hogy minden státusférfiúi tapintat nélkül, mindazt, mit elmondott, nyílt ház előtt, az egész világ hallatára mondotta el; s ekként politikájának irányát s horderejét részletesen kihirdeti, hasonló azon könnyelmű, gondatlan vezérhez, ki hadjáratának végcélját, hadi mozgalmait, seregének számát stb. maga beszéli el az ellenségnek." (I. 323)

Gyulay Lajosnak ennél még erősebb szavak tolultak tolla alá: "Kossuth mikor így szólott, megfeledkezett, hogy miniszter, mint egy rossz vigéc, elárulta titkát." (121. k. 142.) A hajdan a radikálisokkal szavazó Gyulay írt így, aki maga is hozzájárult a kormány nehéz helyzetének súlyosbodásához, viszont a szemrehányás erkölcsi alapja szokásos diszkréciója.

Ezek után Gyulay, miután Batthyánynak a magyar-német szövetség érdekében kifejtett lépéseit jelezte, minden logikai átkötés nélkül, az egész magyar politikai elitnek a szemébe vágta azon saját következtetését, melynek először — mint láttuk — a forradalom és a szabadságharc leverése nyomán adott hangot:

"A magyar népben nem volt hiba, csak vezéreiben. A magyar nép valóban, oly nagy volt önfeláldozó hazaszeretetben, hogy a függetlenségi harc alatt övé a legnagyobb dicsőség - leborulni kénytelenek vagyunk e nagyság előtt." (121. k. 145.)

Ez válasz Kossuth — idézett — híres szavaira. Gyulay a nép nagyságának megidézése mellett szívesen gondolt egy-egy kisebb jelentőségű alakra, például a szerb felkelők és a magyar honvédek fehértemplomi csatározásai kapcsán: "Abancourt egy derék lengyel tiszt, Szegeden megismerkedtem vele, a közelgő évben, egyike volt a legvitézebbeknek a vörös sapkások tisztjeinek." (121. k. 153.)

Gyulay Lajos tapasztalatai birtokában élte át a történelmet; az idősíkok egymásba játszottak, hiszen 1865-ben olvasott 1848 nyaráról, 1849-i élményt idézett fel, és az 1849-i esztendőre mind "közelgő" évre utalt. Jellemző viszont, hogy Kossuthnak az önvédelem megszervezésében játszott szerepéről hallgatott, holott 1848-ban éppen emiatt sorakozott fel ő is mögéje. Most szenvtelenül foglalta össze azt, amire olvasmányából emlékezett: "Kossuth [...] némi dicsekvéssel szerette mondogatni, hogy a dinasztia sorsa a márciusi napokban az ő kezébe volt letéve; ő alkuszik – így szólott – ha kell a pokollal is, még talán Jelasiccsal is tisztán horvát alapon, de a Magyarország önállását megnyírni akaró reakcióval soha és ezerszer soha. Battyani és Szécsényi faltörő politikusnak nevezték el Kossuthot." (121. k. 156.) Amikor pedig Horváth arról értekezett, hogy Kossuth belegyezett Batthyány azon kormányjavaslatába, melyben ő már nem lehetett miniszter, Gyulay Lajos magyarázat nélkül, igaz kissé megrövidítve az olvasottakat, a hatalomvágyra vonatkozó kitételt elhagyva, idézett: "Hogy mennyi őszinteség volt e nyilatkozatában, csak az tudhatja, ki a veséket és szíveket vizsgálja." (121. k. 175.)

Horváth Mihály könyvéből Gyulay a következő következtetést szűrte le: "a magyar nem volt pártütő, önvédelmére fogott fegyvert." (121. k. 194.) Ez a következtetés, egyben azon mű egyes állításainak a vitatása is. Hiszen Horváth oldalakon keresztül részletezi Kossuth honvédelmi és hadszervező tevékenységét. Gyulay meg sem említette. Az ő hőse a nép.

Még egyszer a Nagytemplom fényében és árnyékában

Horváth Mihály műve felidézte azokat a nagy lelkes pillanatokat, amelyeknek mindenki részese volt.

"Debrecenben — foglalta össze Gyulay Lajos 1866. április 26-án — mint tudjuk, együtt volt a nemzeti képviselet és a kormány, de tényleg Kossuthnak a kezébe, ki a diktátori hatalmat csak név szerént nem viselte, övé volt a fő érdem, ha a haza megmentetik, övé a felelősség, ha megbukik. Az általa elnevezett törpe minoritás is Debrecenben hozzá állott, az úgynevezett békepártiaknak nagy része meg sem jelent Debrecenben, a megjelentek közt Kazinczi Gábor és Kovács Lajos voltak fő személyek, Nyári Pál és Almási Pál alelnök is kéz alatt nagy hatást gyakoroltak a békepártiakra. Március elején e párt határozott jellemre váltott, mert *Kossuth*ban a *washingtoni mérséklet* és *szerénység* hiányzott, a negély, hiúság és elbizakodás vezérelte lépteit, saját nejének pedig nagy hatása volt rá nézve, ki fejedelmi tekintélyt igényelt. Midőn egy vadászezred alakíttatott, *Kossuth*nak neje nem nyugodott, míg kis fiai tiszteletbeli tisztjeinek azon ezrednek ki nem neveztettek. Egy egész *kis kamarilla* alakult Kossuth körül, hol a nők voltak a fő tényezők *Kossuthné, Meszlényiné, Mérei Mórné* etc. *Madarász* hogy lopásaiért nyert szennyfoltjait lerázhassa szintén oda csatlakozott - László. Sok ideig *Kossuth* figyelmére sem méltatta az ellene föllépett kis pártot, mely azonban Debrecenben kijövő

Esti Lapokban erőre kapott. Jókai Mór ott kezdte úgyszólván írói pályájának babérait szedni. A békepárt *Görgeyt* tűzte ki magának vezérnek, következés megmutatta, hogy választása rossz volt. A kápolnai szerencsétlen ütközet után Görgey Debrecenben megjelenvén és a békepártiakkal értekezve, nyíltan kezdett Kossuth ellen fellépni. Madarász László ellen a gyűlölet nőttön nőtt, miután kikerekedett, hogy a Zichy Ödön lefoglalt ékszereiből a legszebb darabokat kilopta, és azért is, hogy mint rendőrminiszter, Batyáni Lajos ellen kémleltetett, és az útleveleket szigorúan vizsgáltatta etc." (123. k. 96.)

Ha Gyulay "kijegyzéseit" olvassuk és összevetjük Horváth históriájával, akkor első benyomásunk az, hogy az írói üzenet és a befogadás harmóniáját láthatjuk. 1848-1849 csodálatos és fájó kaland a megjelenítésben és a befogadás megjelenítésében. Aki részt vett benn csak így érezhette. Horváth Mihály írói ügyességére vall, ahogy a nagy hősköltemény központi alakját, Kossuthot úgy magasztalta, hogy rögtön le is szállítsa a piedesztálról. Alapvetően az ő "érdeme", hogy továbbadta és historiográfiai rangra emelte az egykorú politikai pletykákat a nőuralomról és Kossuth gyávaságáról. Ravasz megértéssel kezelte hősét, valamiféle szavahihetőséget tettető intim közelségből nyilatkozott, visszaélve azzal, hogy a függetlenségi kormánynak maga is minisztere volt. Gyulay pedig Kossuth minden nagyságára való mozzanathoz hozzáfűzött valami kisszerűségre utaló vonást is. De vajon Gyulay Kossuth esetében is annyira "hiszékeny" mint Görgei esetében? Erre a kérdésre — mindenekelőtt — Kossuth legnagyobb tette, a függetlenség kinyilatkoztatásának felidézése bemutatásakor keresünk választ.

A *Függetlenségi Nyilatkozat*ot Gyulay Lajos is valamiféle reakciónak tartotta, a márciusi osztrák oktrojált alkotmányra adott magyar válasznak. Ezt már akkor jelezte, amikor Horváth művében a osztrák alkotmány rövid bemutatásához ért: "Az ingerültség erre Debrecenben és egész Magyarországon a legnagyobb fokra hágott, és a dinasztiát trónfosztottnak nyilatkoztatta." (123. k. 112.)[6]

Jellemző naplóírónk pacifizmusára, hogy a tavaszi hadjárat eseményeit nem is nagyon részletezte. A katonai sikereket követő nagy politikai esemény már jobban érdekelte:

"Április 14kén 1849-ben tartatott Debrecenben azon gyűlés, melyben a függetlenség kimondatott. Én éppen a gyűlésre érkeztem. Inkább *blazirozást* mint *lelkesedést* tapasztaltam. A gyűlés a nagy templomban tartatott roppant nép tömeg jelenlétében. Kossuth akkor elmondott beszéde egész terjedelemben le van írva a jeles munkában. *Kossuth* kikiáltatott *kormányzónak Gorove* és *Szacsvai házjegyzőknek, a törpe minoritás* ellenében, mely száját sem nyitotta ki. Mikor a függetlenségi nyilatkozatnak híre Olmützbe megérkezett, akkor már a *muszka intervenció* megvolt határozva. A függetlenségi nyilatkozatot *Kossuth írta Szacsvayval*, remek egy okmány, meg kell adni. *Görgeit* a függetlenségi határozat egészen felbőszítette *Kossuth* ellen, alacsony bosszút állott érette, a haza szent ügyének rovására *Bayer táborkari főnökével*, még azon is járt esze, hogy Debrecenben széjjel verje a kormányt a nemzeti gyűléssel egyetemben. *Damjanicsot* és *Nagy Sándort* üldözte teljes erejéből, mert ezek a nemzet mellett szívvel-lélekkel harcoltak. *Szemere* még *Kossuthon* is *túl akart tenni*, egy programot bocsátott ki, mely egészen respublicai szellemű volt." (123. k. 267-268.)

Próbáljuk meg szétbontani ezt a konglomerátumot, amely alapvetően Horváth Mihály szövegének — mintegy száz oldalnak — az összefoglalása. De először is szembesítsük az egykori 1849-i naplóbejegyzéssel:

"*Debrecen April 14-d 849* Három negyed 11-kor délelőtt érkezém meg Debrecenben, és azonnal, piszkosan porosan, mint útról jöttem, a 11-órás gyűlésen megjelentem, mely legnevezetesbbikének nevezhető, minden eddigi gyűléseinknek. Kimondatott, a magyar nemzet függetlensége, és az osztrák háztól való elszakadása, mely maga, a Pragmatica Sanctiót, felrúgva magát arra érdemtelenné tette. A gyűlés helye közkívánatra a reform. nagytemplomba tétetett által hogy a népek ezrei tanúi lehessenek e nagyszerű határozatnak. Adja az Isten, hogy jó kimenetele legyen ezen határozatnak, mire a kéntelenség vitt. – Kolozsvárt kellemetes egy hetet töltöttem, atyafi körben, 12-dikén onnan Vér Farkas és Toldalagi társaságában megindulva, aznap Hunyadon ebédeltünk és Élesden háltunk, a

csúcsai ütközet helyén elhaladva, hol most is láthatók a háború romai. Másnap Váradon ebédelve, estvére Ujfaluba mentünk, honnan ma 3-ad napra, reggel mint mondám 11 óra előtt már ide szerencsésen megérkeztünk. Két napig tartottak zárt ülések mellett, tanácskozások, a mai említett gyűlés tárgyában, sokkal fontosabb is volt a tárgy hogysem diszkusszió nélkül, el lehetett volna rögtön dőteni. Általános többség és lelkesülés hozta a határozatot, és a felső ház is esti gyűlésében, változás nélkül elfogadta határozatunkat, csak a formulázás van még hátra. Jó éjt enyémek! Szabadságot, függetlenséget és dicsőséget hazámnak!"

Lottinak pedig 1849. április 15-én így számolt be: "Tegnap reggel ide szerencsésen vissza érkeztem, és hacsak egy órával később érkezek, elmulasztottam volna a legérdekesebb gyűlést, melynek emléke fenn fog örökre maradni annaleseinkben. A nagy templomban tartott gyűlésünkben, melyben tömérdek nép vett részt, t. i. kimondatott a Magyar Nemzet függetlensége és az osztrák háztól megszakadása, a trónnak megürülése. Adja az Isten, hogy minél elébb élvezhessük a nagy munkának boldogító eredményeit!"[7]

Napló és levél között teljes az összhang. De folytassuk a napló olvasását: "*Április 16-d* Ma délután 7 órakor vegyes zárt gyűlésünk volt, a felső házzal, melyben a Kossuth által szerkesztett nyilatkozmány olvastatott fel. Abban az osztrák uralkodó háznak minden bűnei elésorolvák régi időktől fogva, a legújabbakig, melyek lehetlenné tették. Kimondatik benne a trón megürülése és a Habsburg Lotharingi ház örökre száműzetése. Nyomtatás alá bocsátatott, mely után a tanácskozás meg fog nyílni a szerkezet felett."

Ha összevetjük az 1849-i és az 1866-i visszaemlékezést, láthatjuk a szemtanú, akkor a nagy eseménnyel egyidőben semmiféle "blazirozás"-ról nem írt. Igaz, akkor "kéntelenség"-gel indokolta ő is a nagy lépést, mint nagyon sokan. Horváth Mihálynál azonban hiába keressük azt, ahogy Gyulay minősítette a *Függetlenségi Nyilatkozat*ot: "remek egy okmány". Igen, "remek egy okmány" — tehát Gyulay lelkében még 1866-ban is feltört valami a hajdani lelkesedésből. És a minősítés felveti a nagy kérdést is: miért és mivel tudott Kossuth kortársaira hatni? Szónoki tehetségével, hangjának tónusával — hangzik a leggyakoribb egykorú válasz, és ez a magyar történelem egyik legnagyobb közhelye. Maga Gyulay Lajos is visszhangozta a közhelyet Kossuth szónoki nagyságáról. Most, 1866-ban viszont olvasta Kossuthot és nem hallgatta, és mégis lenyűgözte. Az idézett azonosuló minősítés — "remek egy okmány" — a magyar múlt, jelen, jövő iránti elkötelezettség megnyilvánulása. A *Függetlenségi Nyilatkozat* azt mondta ki, amit minden magyar hazafi ki szeretett volna mondani. Kossuth szónoki virtuozitása abban rejlett, ahogy a kor nagy jelszavát: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméit, más szóval: a liberalizmust, a demokratizmust és a nacionalizmust hatékony cselekvésre ösztönző politikai programmá tudta ötvözni — a pillanat igényeinek megfelelően, ám a kor haladás kultuszának jegyében. Mint Szabad György az 1970-es években az uralkodó diskurzus ellenében hangsúlyozta: Kossuth "úgy ítélt, hogy a demokrácia erői feltartoztathatlanok".[8] Ezt sokan hitték és vallották, de nem tudták történelemalakító cselekedetre mozgósítani. Ehhez az kellett, hogy Kossuth a közvetlen demokrácia és a képviseleti demokrácia metszéspontján foglalja találja meg a helyet, és innen szólva az embereket önmaguk fölé emelje. Beszédeivel ezt tette. És mikor megtörtént, hallgatói maguk is csodálkoztak, mi mindenre voltak képesek. A csodára és olykor csodálkozásukra racionális magyarázatként a szónok hangjának varázsát hozták fel. Ez volt a legkézzelfoghatóbb és ez volt a közvetlen élmény, hiszen úgy felgyorsult az idő, hogy egy-egy beszéd alkalmával kellett kétségeiken felülemelkedni és dönteni. És ilyenkor csodálhatták azt a szenvedélyt is, mely Kossuthot is önmaga fölé emelte. Minderre Gyulay Lajos tanúsága is példa.

Gyulay Lajos fokozatosan lett Kossuth híve és tisztelője, és később is némileg az maradt — látni fogjuk — Kossuth ellenére. Rokonszenv és elutasítás változó mértékben szőtték át ezt a viszonyt — a sikertől is függően. Ellenérzésektől mentes csodálatról nem beszélhetünk. Mert azért Gyulay egyfajta "blazirozás"-sal figyelte a debreceni fejleményeket. Az április 16-i fejlemények ecsetelését így folytatta: "Ma délelőtt, zászló szentelés volt a már 6000-re rugó vadász csapat zászlója szenteltetett

meg melynek Kossuthné volt keresztanyja. Nem vártam végig az ünnepélyt, csak Kossuthnét láttam – büszkén, vezettetve Mészáros volt hadügy minisztertől – elélepni, azzal oda hagytam a komédiát. A honvédelmi bizottmány lelépett hivatalából, és Kossuth bízatott meg a Háztól, egy új felelős minisztérium alakítására. Hír szerint Batyáni Kázmér külügy; Szemere Bertalan belügy; Görgei hadügy; Vukovics közlekedési; Horváth püspök oktatás, Prényi igazság minisztereinek vannak kinézve. *Mészáros* szokott humorjával mondott le a Házban hivataláról. Többek közt, így szólott: Mészáros az első meghalt, de nem úgy mint az egri mészáros, kiről azt mondták volt, hogy *Meghalt Mészáros, hús nélkül maradt a város*, mert helye úgy mondá, könnyen lesz betölthető más jobbal. *Mészáros* igen becsületes és okos jó hazafi, altábornaggyá nevezte ki a Ház – éljen. Egy anekdotát halottam most estve a cukrásznénál. Kossuthot várta ebédre Görgei, ki megérkezvén, nyakába borult Görgeinek, és sírva fakadt. Görgei szokott flegmájával így szólott hozzá: Jer barátom ebédre, mert nagyon éhes vagyok, három nap ólta nem ettem – Ez a hatvani fényes győzelme után történt Görgeinek. Lehet képzelni hogy ezen hideg fogadás, nem igen jól eshetett Kossuthnak, de asztalhoz ülve, hihetőleg barátságosan folyt a conversatio, mert a bornak conciliáló tulajdonai vannak. A Pokol is ki van rakva jó intentiókkal, hogy mi folyik benne? *Kommt auf die Probe an.*[9] Madarászék elutaztak, a gyémánt pör megbuktatta őket, jó hogy megmenekedtünk tőlük."

Valamiféle baljós sejtelem ülhette meg a lelkeket. Gyulay Lajos lelkét is. 1849-ben. is mintha többször megszólalt benne az, aki még Lamartine könyve és az előző év tavaszának fejleményei láttán a girondisták sorsától tartott. Ugyanakkor dolgozott benne az indulat, amikor például beszámolt arról, hogy az osztrákok Budáról bosszúból Pestet ágyúzták, így fakadt ki Lottinak 1849. május 13-án: "Koronája ez azon sok gaztetteknek, melyeknek az osztrák zsarnok kormány alatt ki voltunk téve, melytől Isten kegyelméből megszabadultunk. Függetlenségünk drágán lett vásárolva, de annál nagyobb kincsnek fogjuk tekinteni."[10]

1866-ban az olvasó Gyulayban a girondista másik énje nyilatkozott meg: a bűnbakkereső forradalmár, aki maga is bekerült a demokratikus kultúra labirintusába. Jellemző, milyen mélyen hallgatott arról, amit Horváth a republikánusok térhódításáról írt: "ezek lőnek mintegy vezérei a közvéleménynek". (II. 562.) Egy szóval sem említette meg Gyulay a Radikál Pártot, amelynek tagja lett. Indulata Görgeire összpontosult. Felkapta Horváth Mihály pletykáját, aki szerint a tábornok "eleinte komolyan tanakodott volna is magával s Bayer táborkari főnökével és más meghittjeivel afölött, hogy nem volna-e legjobb egy pár zászlóaljjal Debrecenbe menni, s ott kormányt, országgyűlést szétűzni?" (II. 560.) Naplóírónk Görgei elképzeléseinek racionalitását nem is próbálta rekonstruálni: "*Görgey* ahelyett, hogy Bécset – mit akkor könnyen megtehet volt – *Budát* ostromolta és vette be, mit *Kossuth* is helyben hagyott, *ott*, diadal innepet akarván tartani." (123. k. 268.) És miután előadta, miként vigyázta Görgei az elnököt Gödöllőn, így hangzik a kemény ítélet, amely mindent valamiféle önző gyűlölettel magyaráz: "Görgey nem fogadott el semmi kitüntetést Kossuthtól Buda várának bevételéért, mert gyűlölte őt szívéből, vadászcsizmában jelent meg Kossuth díszebédjére. Kossuth és Görgey közt csak az a különbség volt, hogy az osztrák kormányt ugyan mindketten gyűlölték, de Görgey hazáját sem szerette, melyet Kossuth imádott. Nagy Sándor észre vévén Görgeinek messze terjedő terveit, így szólott egykor hozzája: Caesarnak akadni fog egy Brutusa is. Görgei akkoron egy hírlap szerkesztését tervezte, melynek címe lett volna ez *A való*, Kossuth pedig a nemzeti gyűlést elnapolta július 2-ra Pestre, hová meg is jelentünk, de csak egy pár napra, az oroszok már az országban voltak. (123. k. 279.)

A keserű végkifejlet:

"1849-ben vagyunk március és ápril havaiban, mikor a császár elnöklete alatt Olmützben gyakori és hosszas miniszteri tanácskozások folytak. március 4-kéről datálódik az *octroyrozott alkotmány - Guizot Szalainak* azt mondta: *igazítsák el önök viszályaikat Ausztriával, különben nyakukra megy az orosz intervenció*, tudjuk, hogy akkor már az orosz be is csapott volt Erdélybe. *Stadion* ellenzette az orosz intervenciót, utóbb meg is bolondult. Elnökminiszter volt akkor. Ausztria békülni nem akart, Magyarországot leigázni akarta minden áron, még orosz intervenció által is. *Miklós cár* annál

hajlandóbb volt elfogadni az ajánlatot, miután Bem csúfosan visszakergette seregeit Erdélyből. Ausztriának jó kifogása volt reá a függetlenségi nyilatkozat után, holott az már annak előtte kicsinált dolog volt. *Görgeinek* is víz volt az malmára, ki *Kossuthot* megbuktatni törekedett a haza vesztével is. A *cár* kikötötte, hogy függetlenül és tömegesen indíthassa sergeit Magyarország ellen. Ausztria szerette volna, hogy saját vezérlete alatt használhassa a segítséget, de kéntelen volt elfogadni a *cár* hatalom szavát. *A felszínen úszó tajtéktól nem látta a tiszta vizet. Berg* orosz tábornok április végével Bécsben megkötötte az egyezményt egy intervenció tárgyában. A szláv és oláh nép kapva kapott rajta. A *cár képe Krisztus* és *Mária* képei mellé függesztettek fel. A magyarországi intervenció vert hidat a *Mentsikov* küldetésére 1852-ben Konstantinápolyba, hogy a *beteg ember* gyógyítását foganatba vegye. Bízott – és nem ok nélkül – a csehek huszita hiedelmeiben, melyek nemzeti életökben fennmaradtak, elnyomott nemzetiségök helyreállítására törekedvén. Az Isten lángbetűkkel szokta felírni a zivatartól elsötétült égre azt, ami bekövetkezik. A francia lapok egyátalában a magyar ügyet pártolták, és azt *Teleki Lászlónak* lehetett köszönni, ki ekkor egy küldetésben Párizsban mulatott, az egy *Journal des Débats* volt Ausztriának megfizetett lapja. Oroszország mindenütt csak az anarchiát látta, ha olaszok, lengyelek, németek és magyarok függetlenségök mellett kívántak harcolni. Franciaországban 500 reakciónarius szellemű tag uralkodott 250 szabadelvű republikánus felett, onnan tehát a magyar segítséget nem várhatott. Hiába igyekezett megmagyarázni *Teleki*, hogy a magyarok csak önvédelmükért fogtak fegyvert, a francia közvélemény előtt úgy tekintettek mint *demagogusok*. *Osborn* Angliában *egy meetingben* lelkesen emelt szót a magyar ügy mellett, de ennek nem volt foganata. *Russel* nem átallotta *insurrectiónak* nevezni a függetlenségükért harcoló magyarok felfegyverkezését. *Lord Dudley Stuart* szintén lelkesen nyilatkozott a magyar ügy mellett, ki *Palmerston* állítása ellenében, miszerint az osztrák birodalmat fel kellene találni, még akkor is ha nem volna az európai egyensúly kedvéért, így szólott: *annak elébb utóbb fel kell bomlania, mert egy ily ellenséges elemekből álló conglomeratiónak nincs meg önmagában életalapja.* Az ómonarchiák diplomáciája hasztalan erőködik tatarozásán a roskadozó épületnek." (124. k. 25-27.)

Itthon Kossuth [...] "általános böjtöt hirdetett, és semmit sem mulasztott el a nép buzdítására - *transactioról* már szó sem lehetett, élet-halálra folyt a harc. Április első felében már határozottá vált az orosz intervenció, és június közepén az oroszok már be is törtek. Buda és Arad bevétetett, Erdélyben *Janku* ellen folyt a harc, kit a havasok közé szorítottak - rögtönítélő bíróságok állíttattak fel az ország több vidékein, de vádolni nem lehet azokat, hogy szigorral folytatták volna működéseiket - vésztörvényszékeknek neveztettek el ezek utóbb, kik golyó és por általi halálos büntetést mondhattak csak ki. Az osztrák kormány felhasználván a magyarok ezen intézkedését, kihirdettette, hogy 500an már áldozatul is estek annak, holott igen kevesen lőnek büntetve halállal a magyar vérbíróság által - alig ment 10re azok száma az egész országban."

Ez egyébként téves, mert egész Magyarországon mintegy 900 főt végeztek ki a rögtönítélő bíróságok ítélete alapján. Ennek felét Erdélyben. Igaz, ezen adatok a "magyar terrorizmust" bizonyítani akaró osztrák statisztikai felmérésekből származnak.[11] A statáriális bíróságok nyilvántartásai alapján 1849 júniusának végéig 234 halálos ítéletet hoztak, és ebből 174-t végre is hajtottak.[12] 1849 ezen polgárháborús fejleménye is mélyen megrázta Gyulayt, igaz egyértelműen nem tudott állást foglalni. Példa erre május 16-i naplóbejegyzése. "Kolosvárt Roth, szász pap a svábok telepítője, akasztatott fel. Hat gyermeke szánakozásra gerjesztette ugyan bíráit, de nem lehete kimenteni, annyira kompromittálva volt, mint magyarok ellen bujtogató." Feltehetően azt testvére, Franciska Kolozsvárról írt május 12-i levele után rótta naplójába. Érdemes ezt egészében — betűhíven — idézni, mert megrázó dokumentum:

"Tegnap újból rossz napot éltem keresztül: midőn kiindultam a házból a Wass Ádámné temetésére, éppen akkor vitték el előttem *vesztőhelyre* a híres ismeretes *Roth* nevezetű *szász papot*. Nagy néptömeg kísérte rendkívüli és irtózatos örömkijelentések közt: ő maga a legnagyobb nyugodtsággal ment, meg se engedte, hogy szemét bekössék, midőn meglövetése bekövetkezett. A *vésztörvény* vádlója és a bírák igen kívánták volna felmenteni *a hat gyermekes atyát*, ki átható

méltósággal viselte magát, míg tartott a kihallgatás és kimondatott az ítélet. Nem lehetett szegényt felmenteni: a bírák annyira el voltak fogulva, midőn ki kellett mondani a halálos ítéletet, hogy reszkettek, sírtak belé, alig tudtak szólni: a *megítélt* azonban nagy lelki erővel vette és nyugodtan annyit mondott, nagyra becsültem mindig a Magyar Nemzetet, átlátám *most*, mi nagyot hibáztam, de akkor midőn felléptem, azt hittem, hogy kötelességemet teljesítem.

A nép midőn nyílt téren kimondották a halálos ítéletet, tapsolt és éljent kiáltott a bíráknak, és nagy zajjal kísérte az *élő halottat* még nyughelyére. Így történetesen egyszerre két temetésen valék. Egyiket *élve, teljes erejében látni önmaga temetésére menni* keserű, kínos érzés volt. Istenem! Istenem! mi szívszaggató áldozatokat kíván a haza felszabadítása. Oly nagy benyomást következtetett a tegnapi esemény, miszerint a *vésztörvény tagjai* közt sokan beadták lemondásukat, ezek közt Krizbai Miklós."[13]

Krizbay Miklós volt a közvádló, aki maga sem állította, hogy Rothnak vér tapadt volna a kezéhez, amikor a katonai ellenforradalom hatalmának kiépítésében maga is részt vállalt. Egyébként sortűzzel végezték ki, átlőtt kabátja ma is látható a medgyesi múzeumban. Alakja szimbólummá vált, különösen Trianon után. Ennek volt némi alapja, mert kivégzése Justizmord jelleget öltött. A magyar vezető körök ugyanis amilyen várakozással viseltettek a szászokkal szemben 1848 tavaszán és nyarán, olyan indulattal fordultak később ellenük, nekik tulajdonították a román felkelést és az 1849 eleji orosz beavatkozást. Bem ugyan amnesztiát hirdetett, de Kossuth felülbírálta. "Az elsietett kegyelem kés, melyet az ellenség kezébe adunk, hogy szívünkbe döfje" — írta Csányinak 1849. április 23-án.[14] Korábban, április 14-én az OHB olyan rendeletet hozott, amely kimondta a — februárban meghozott —vésztörvény visszamenő hatályát, tehát azt, hogy a vádlottak a törvény közzététele előtt elkövetett tetteikért is vészbíróság elé állíthatók.[15] Csakhogy ilyen módon a végrehajtó hatalom túllépte hatáskörét. Május 3-án az országgyűlés igazság-ügyminisztérium javaslatára még — a törvény értelmezését kiegészítő célzattal — belefoglalta a törvénybe a visszamenő hatályt, hiába tiltakozott — többek között — az erdélyi jogtudós Szász Károly, mondva, hogy "az igazság elvét, melyet a művelt világ mindenütt fenntartott, tartsuk fenn ezen esetben is"[16] Csakhogy a rendkívüli időkre való hivatkozással győzött a forradalmi szigor igénye, mert mint az igazságügyminiszter Vukovics Sebő hangoztatta, "amit máskor kegyetlenkedésnek nézünk, azt most kötelesek vagyunk igazságnak tekinteni".[17] Roth viszont éppen Bem amnesztiarendeletében bízva nem menekült el Erdélyből, hanem visszavonult muzsnai otthonába, politikával nem foglalkozott, Küküllő megyei császári polgári biztosi megbízatása is automatikusan megszűnt. Viszont azáltal, hogy magára vallott, a vészbíróság nem is tehetett mást, mint a bűnösség kimondását, miközben körömszakadtukig tagadó — gyilkossággal — gyanúsítottak ügyét áttették a polgári bíróságokhoz. A vésztörvény visszamenőleges hatályának kimondásával a forradalmi terror felé mutató "jogértelmezés" megbosszulta magát. A győzelmi mámorban elkövetett hiba bűnt szült. De tanultak belőle. Feltehetően Roth kivégzésének is volt szerepe abban, hogy a kormány június elején a vésztörvényszékeket megszűntette és elrendelte, hogy Pesten állítsanak fel egy rögtönítélő vegyes törvényszéket.[18]

Gyulay Lajos naplójának szűkszavúságának oka félelem, rettenet és mindenekelőtt a megrendülés lehetett. A békepárti képviselők tartottak attól, hogy az országgyűlés távol lévő tagjait is felelősségre vonhatják. A vésztörvényszékre vonatkozó törvény vitájában igyekeztek is enyhíteni annak egyes kitételeit. Sikerült is elkerülni, hogy képviselőket törvényszék elé állítsanak. Gyulay jelezte is — Horváth Mihály nyomán — hogy Pázmándy Dénest, az országgyűlés elnökét, miután 1849 elején nem ment Debrecenbe, tavasszal az egyik magyar kormánybiztos elfogatta, Debrecenbe vitték, de Vukovics Sebő, igazságügyminiszter szabadon engedte. A magyar forradalom terror-mentessége az országgyűlésen belül programszerűen érvényesült:

"A kormány senkinek jószágát le nem foglalta. Az engedelem nélkül távozókra azonban háromszoros adót vetett. 40 millió forint papír pénz volt forgalomban. Debrecenben új alakú utalványok bocsájtattak ki. A békülő párt Kossuth megbuktatására törekedvén *Szemere* körül kezdett gyülekezni, és Görgeivel is szövetkezett. *Kossuth* kormányzónak kikiáltatván, követségi minőségéről

nem mondott le, látván a fondorlatokat, melyek ellene munkába vétettek - kibúvó lyukat akart az által magának fenntartani, hogy bukása esetében befolyását megtarthassa. A kormányzói évdíj 200 000 forintra határoztatott. Buda bevételén nemzeti gyűlés elnapoltatott július 2-kára, mikorra Pesten képviselőkül meg is jelentünk. Görgei szerette volna, hogy a kormány és a nemzeti gyűlés Debrecenbe maradjon, de nem tudta kivinni. *Kossuth* már június 4-kén indult el Debrecenből és diadallal fogadtatott útjában és Pesten. Kísérőit *Szemerét, Duscheket* és *Horváth minisztereket* alig lehetett látni, inkább csak családi innepies fogadásnak lehetett nevezni, mely csak is *Kossuthot* illette Pesten. *Kossuthnak* neje e tekintetben nagy tényező volt, hogy ez így történjék. Akik tisztán láttak már akkor észrevették, hogy a magyar ügye el van veszve. *Kossuth* azonban lelki erejét akkor is fenntartotta. Az újoncozás egész lelkesedéssel folyt, nem volt siránkozás, mint máskor - az apák fiaikkal együtt indultak a szabadság harcra - gyalázatnak tartatott tétlenül otthon maradni, még 12 évig gyerekeket is lehetett látni a táborban. A legmagasztosabb érzelmekre gerjesztette az embert a népnek akkori hazafisága és önfeláldozása, melynek nagysága előtt minden egyes erény homályba borult." (124. k. 33-35.)

A nép nagyságával kiáltó ellentétben áll a katonai vezetőinek elégtelensége. Klapka haditerve elhibázott, mert szétforgácsolta az erőket, az összpontosítás helyett. Ehhez járult még a belső meghasonlás is, bár Gyulay ezt nem dimenzionálta túl:

"Fájdalom magyar urak is részt vettek a magyarok elleni táborozásban. Herceg Eszterházi Miklós, Keglevics János, Pálffy Mór, Forgács, Szirmay Ferenc, Zichy Ferenc segédkezet nyújtottak a magyarok legyőzésére. Isten őket úgy ítélje meg. Ezek egy diéta formát tartottak Pozsonyban, mely még a szebeninél is alább való volt, de úgy mint ennek, annak sem volt eredménye." (124. k. 35-36.)

Ezzel Gyulay azt a nagyszebeni tartománygyűlést is értékelte, amelyet hosszas előkészületek után az osztrák kormányzat 1863-ban hívott össze Nagyszebenben, hogy ezen alkalommal békés eszközökkel tegye azt, amit 1848-ban polgárháború kirobbantásával. Erdély megint az "oszd meg és uralkodj" birodalmi jelszó és gyakorlat kísérleti terepe lett, újabb külön reményeket kínálva a románoknak és szászoknak. Napirendre került ugyanis a Birodalom liberalizálása, alkotmányossá tétele, mert a fegyverkezésben eladósodott neoabszolutista birodalom elvesztette nemzetközi hitelképességét, és nemcsak a nyugati hatalmak, de még Oroszország is sürgette a belső reformokat. Az uralkodó ismételten nemzeti egyenjogúságot és a koronatartományoknak belső önállóságot ígért, miközben abszolutista hatalmának java részét megtartotta volna, bár összbirodalmi parlamentet is fel akart állítani. Miután ezen a magyar korona országai közül sem Magyarország, sem Horvátország nem akart részt venni, Erdély birodalompolitikai jelentősége felértékelődött. Bécsben úgy vélték, hogy az erdélyi románokat könnyen megnyerhetik, és így az erdélyi magyarokat is rákényszerítik a részvételre. Az erdélyi magyar politikai erők zöme azonban az 1848-i törvényekre hivatkozva, továbbra is a "két testvérhaza" uniójának híve maradt. Néhány szélesebb látókörű magyar politikus foglalkozott a gondolattal, hogy a románt negyedik nemzetként ismerik el, és Erdélynek Horvátországhoz hasonló önállóságot szántak, önálló tartományi gyűlést, amelynek küldöttei a pesti országgyűlésen is képviselik a tartományi érdekeket. Azonban egyre inkább úgy érezték, hogy a bécsi ajánlatokat nem tudják felülmúlni, érdemi javaslatokat nem tettek és tárgyalásokat sem kezdeményeztek. Igaz, hogy az egyre nagyobb tekintélynek örvendő Laguna püspök a császári akarathoz igazodott. George Barit ugyan ellenezte, hogy komoly garanciák nélkül elfogadják a bécsi kormányzattal való szövetkezést, végül azonban engednie kellett. Timotei Cipariu, a tudós balázsfalvi professzor is, magyarellenes éllel, de egyben önkritikával figyelmeztetett az egyoldalú osztrák orientáció önveszélyes mozzanataira. Az erdélyi románság zöme Erdély autonómiája, az erdélyi rendek és az uralkodó 1690-i szerződésére hivatkozva kapcsolódott be a birodalmi politikába. Miután uralkodói rendelettel a cenzust leszállították, az 1863-i választásokon több román képviselő futott be, mint magyar. Ez jobban megfelelt a románság etnikai súlyának, bár a magyar és szász képviselők együttes létszáma meghaladta a románokét. Az országgyűlést Nagyszebenbe hívták össze. A magyar fél távolmaradásával tüntetett, bár akadtak olyan magyar vezetők, akik úgy nyilatkoztak, ha korábban ismerték volna a román

álláspontot másképpen jártak volna el. Ugyanakkor az erdélyi románok zömét magával ragadta az átmeneti siker. Az alapítványáról és a román művelődési törekvések támogatásáról híres Emanuel Gojdu Pestről Nagyszebenbe jött közvetíteni, de hiába. "Idáig jutott a román sovinizmus" – emlékezett később Ioan Puşcariu,[19] Küküllő vármegye főtisztje, elfelejtve, hogy akkor olyan választókerület összeállításán mesterkedett, mely a magyar választók szétosztásával lehetetlenné tette magyar képviselő megválasztását.

Az erdélyi népek egymáshoz való viszonyát beárnyékolta az, hogy a magyar nemzet képviselői nem vettek részt a román nemzet és két felekezete elismeréséről, valamint a román nyelvhasználatról szóló törvények kidolgozásában. Igaz, emiatt mérlegelték a részvétel lehetőségét, hogy ne vádolhassák őket, másrészt ezekről méltán vélhették, hogy az erdélyi románság immár több mint évszázados nemzeti igényeit elégítik ki. Az elkészült törvények a többi nemzettel szembeni kíméletet is kifejezésre juttatták:

"A román nemzet, a görög katholika vallás, mint olyan és a görögkeleti vallás az erdélyi alkotmány értelmében az elismert többi három nemzet és négy vallással szintén törvényszerűleg elismertetnek."

Továbbá:

"A három országos nyelv úgymint: a magyar, német és román nyelv a közhivatali közlekedésben egyenjogú."[20]

A magyar sajtó is egyre több rokonszenvvel nyilatkozott a románok Erdély önállóságát célzó politikájáról. A románok is valószínűleg kompromisszumokra hajlottak volna, miután egyrészt úgy érezték, hogy nagyszebeni törvényhozó munkájukkal biztosították nemzeti létük feltételeit, másrészt azért, mert látniuk kellett, hogy Bécsbe, a birodalmi gyűlésbe nem is őket várták igazán, hanem a távolmaradó magyarokat, továbbá a cseheket és a horvátokat.

Az összbirodalmi centralizált alkotmányosság politikája azonban csődöt mondott. Az uralkodó a magyar liberálisokkal való megegyezésre hajlott: a dualizmusra, arra, hogy elismerje Magyarország önállóságát, ha ez elfogadja az összbirodalmi érdekek és az abszolutizmus érvényesítésének néhány lényeges mozzanatát. A kiegyezés előfeltétele Erdély és Magyarország egyesülése volt. Ennek kivitelezésére 1865-ben Kolozsvárra hívták össze az újabb és legutolsó erdélyi országgyűlést. Közben egyszerűen félredobták a korábbi választási rendszabást, felemelték a cenzust és ismét választó jogot adtak miden egykori kisnemesnek, függetlenül attól, hogy megüti-e vagy sem a cenzust. Így – bár a választók létszáma nem lett kisebb – már csak tucatnyi román kerülhetett be képviselőnek. Az országgyűlés habozás nélkül megszavazta az uniót, az erdélyi viszonyok szabályozását a majdani pesti, összmagyarországi parlamentre bízta. A nagyszebeni országgyűlés annyiban azonban mégsem volt eredménytelen, hogy a román nemzeti mozgalom számára példa maradt, évtizedeken keresztül követelték az ott hozott törvények szentesítését.[21]

Gyulay Lajos figyelmét érthető és egyben mégis meglepő módon nem kötötték le az 1860-as évek erdélyi politikai fejleményeinek részletei. Jobban foglalkoztatta Horváth Mihály műve, amely a forradalom és szabadságharc végnapjai felé kalauzolta. Hiszen: "Nem volt meg a szükséges egyetértés a magyar vezérek közt. Görgey, Percel, Bem nem is hederítettek a magyar hadügyminiszter parancsaira. Vécsey meg Bémmel viszálkodott, úgy hogy vesznie kellett a magyar ügynek. Görgey utoljára hadügyminiszter és fővezér is volt egy személyben. A világosi fegyverletétel volt ennek szomorú következése. Görgey oldala mellett Bayer a mételyes szellem indítója volt néki legkedvesebb embere. [...] Görgei minduntalan avval állott elé, hogy ő csattanós győzelmet akar nyerni az osztrákokon, hogy békét diktálhasson, kisebb csatákat számba sem vett. A magyar foglyokkal jól bántak az oroszok, az osztrák tiszteket lenézték, úgy annyira, hogy a magyarok némü ragaszkodással viseltettek az oroszok irányában, az oroszok még a magyar pénzt is elébbre becsülték az osztrák papírnál melyet ezüst rubelekkel be sem váltottak, úgy mint a magyar papírpénzt. Ezt lélektanilag meg lehet magyarázni abból, hogy a vitéz katonát az ellenség is megbecsüli - az olyan ügyefogyott barátot pedig megveti, ki segítségért folyamodik." (124. k. 37-41.)

Gyulay további kijegyzéseinek értékét az adja, hogy az ellentmondásos közhelyek sokaságából itt-ott egy személyes élmény is felbukkan:

"Horváthból: A Debrecenben kimondott Függetlenség alkalmával Görgey így szólott: most már csak hetek szerint számítom Magyarország lételét. [...] A kormány Győrnek eleste után minden bizalmát Görgeiben elvesztette. [...] Görgey a szemrehányásokra azt felelte - *nem bánom, mondjanak inkább árulónak, mint szamárnak engemet.* Görgey Kossuthot keresztül nézte, ez nem bírt vele, Görgey megmaradt vezérnek. Kossuthban egy átalában fizikai bátorság nem volt. Percelt kivéve még akkor senkinek sem volt bátorsága Görgey felett pálcát törni és őt árulónak nyilatkoztatni. Kossuth maga magát ajánlotta fővezérnek a haditanácsban csakhogy ki nem nevették - mély hallgatással fogadták nyilatkozatát. Görgeynek a hadseregben még mind nagy népszerűsége volt, de még nagyobb volt a Kossuthé, még a táborban is mikor ott megjelent, kár hogy kitűnő tehetségei mellett katonai bátorsága és ismerete nem volt - e tekintetben II. Rákóczi Ferenc különb ember volt nálánál. Görgey Kossuthot ahol csak lehetett kigúnyolta, de vele szembe meghunyászkodott előtte. Kossuth azon ritka emberek közé tartozott, kiknél *nem a lélek a testből, hanem megfordítva a test a lélekből merít erőt.* Egyszer így szólott többek közt legkimerültebb állapotában - *most már nem akarok beteg lenni.* Magam láttam mikor a szószékre fel kellett vezettetnie magát oly beteg volt, és növekedő lelki ereje által a legfényesebb beszédet tartá, mely mindenkit bámulatra ragadott." (124. k. 44-48.)

De közben megérkeztünk a forradalom és szabadságharc egyik legkeserűbb és legtragikusabb fejleményéhez.

Az érchegységi memento

Erről Gyulay Lajos a következőket jegyezte ki Horváth Mihály művéből: "Az abrudbányai havasok közé húzódott oláhokat nem tudták *Kemény Farkas, Csutak* megregulázni, *Hatvani* pedig éppen kudarcot vallott. *Drágos képviselő* ki maga is oláh volt, ajálkozott, hogy az oláhokkal kiegyezkedik, és már is közel volt az eredményhez, mikor *Hatvani* megrohanta az oláhokat - az oláhok ezt kicsinált dolognak vélvén, *Drágost* mint árulót kegyetlenül megölték, és Hatvani csapatját is széljel verték. Az oláhok annyival inkább felbőszültek, hogy *Hatvani* egy praefectusokat *Buttyánt* kivégeztette. *Hatvaninak* akkori eljárása menthetetlen, hogy is tudott Kossuth oda egy *bihari rectort* küldeni? *Szegény Drágos* a legjobb akarattal kezdte meg akkor már az alkudozásokat az oláhokkal. *A halálfejes német légiót* egybe nem kell zavarni a *szászok oroszlány légiójával*, mely a császáriak mellett harcolt, de nem oroszlány módon. *Hatvani* alatt, vitézül harcolt. *Janku* széljel vervén a *Hatvani* kis csapatját; az Abrudbányán megmaradt magyarokat az oláhok mind lemészárolták. Vasvári a 26 éves híres népszónok ezen hadjáratban esett el. *Teleki Blanka grófnő* testét kiváltotta és családi sírboltjába temettette el. *Janku* él most is sokszor látni őtet részegen a sárban fetrengeni, őrült állapotban. Kossuth a törökkel szövetkezni kívánván Beöthy Ödönt szemlélte ki követül". (124. k. 50-51.)

Természetesen ebben a bekezdésben is a kronológiai rend felborulásával kavarognak az események. Csutak Kálmán őrnagy 1849 februárjának elejétől május elejéig tevékenykedett Zaránd megyében, de bölcsen nem vállalt nagyobb kockázatot. Kemény Farkas pedig júniusban próbálta meghódítani az Érchegységet, de meg is bánta a kalandos hadjáratot, melynek kudarcával csak erősítette a román ellenállást. Vasvári Pál a maga szabadcsapatával július elején vágott neki a havasoknak, és Mariselnél már életét vesztette. Közben 1848 májusának első felében került sor az abrudbányai vérfürdőre, amely az 1849-es esztendő nagy mementója. Érdemes kitérni rá bővebben. Elöljáróban jelezzük, amit Gyulay erről még 1849-ben május 16-án feljegyzett:

"Abrudbányán meg az oláhok béke színe alatt 600 katonával bevárva Liptai őrnagyot, feltámadólag léptek fel és ötnapi csatázás után, a müénkek alig tudtak menekülni a valami 30 000nyi oláh csorda elöl. *Drágos* képviselő ki maga is oláh vállalta volt magára a békét kieszközleni, de mint mondják áldozata lett maga, tulajdon felekezete felakasztotta."

Jellemző és sajnálatos, hogy Gyulay Lajos már csak ennyit tudott a történtekről, még Hatvaniból is Liptait csinált. (Liptay Ferenc századossal tévesztette össze.) Holott, amikor még 1863-ban Kemény Gábornak a "Nagyenyednek és vidékének veszedelme" című művét olvasta, fel is jegyezte az abrudbányai tragikus fejleményekről: "Mindezt Hatvaninak lehet köszönni, ki nem lehet tudni, parancsolatból vagy önfejétől akkor rohanta meg az oláhokat, mikor már-már hajlandók voltak kibékülni a magyarokkal Drágosnak közbenjárása által." (106. k. 101.)

Horváth Mihály viszont pontatlanabb képet adott, mint Kemény. Mert az igaz, hogy a román felkelők a hegyekbe vették be magukat, de az már kevésbé, hogy Bem ekkor a hadparancsnokokat arra utasította, hogy — mint Horváth Mihály fejtegette — "ne annyira fegyverrel, mint jó szerével, felvilágosítással ügyekezzenek hatni az elcsábított népre". (III. 296.) Bem április elején kifejezetten megparancsolta Csutaknak, hogy foglalja el Abrudbányát és Zalatnát, magyarán: az Érchegységet. Csakhogy ez hiába kért támadásához ágyúkat a hadügyminisztériumtól, ez április 17-én meghagyta, hogy védelemre szorítkozzék, és ne bocsátkozzék kockázatos támadó hadműveletekbe. "legfölebb oly támadásokra, melyek erejével összhangzásban vannak".[22] Annál is inkább, mert közben Simonffy József őrnagy összeállította az Érchegység elleni koncentrált támadás tervét, és ebből kiderült, hogy a sikerhez a rendelkezésre álló erőknél nagyobbra van szükség. Bem azonban megelőlegezte a sikert, és Kossuthnak már április 9-én és 12-én is jelentette a két említett város elfoglalását, amikor azonban megtudta ennek elmaradását, április 27-én Bánffy János ezredesnek meghagyta Csutak leváltását, elfogását és elszámoltatását. Miután Csutaknak már amúgyis voltak konfliktusai a polgári hatóságokkal, mindenekelőtt Sántha György kormánybiztossal, Debrecenbe ment tájékozódni, és május elején értesült Bem fenyegető döntéséről.[23]

Közben jelentős fejleményekre került sor. Horváth Mihály szerint a minisztérium a nem magyarok megbékítését célzó nemzetiségi törvényen dolgozott, és amíg ez az országgyűlés elő kerülhetett "Szemere elnök és belügyminiszter tehát, addig is akart tenni némi lépést az oláhok sajnálatos lázadásának lecsillapítására, s e végett a Debrecenben lévő oláh nemzetiségű képviselőkkel tanácskozván, Drágos belényesi képviselőt Jankuhoz küldé a kibékülés megkísértésére". (III. 296.) Ennek még az ellenkezője sem igaz. Április elején a Debrecenben a román képviselők elhatározták, hogy megkísérlik a harcoló felek kibékítését, a fenyegető nagy fegyveres leszámolás elhárítását. Többen is felajánlották, hogy közvetítenek az érchegységiek és a kormány között. Kossuth – hangoztatva az akció életveszélyességét – a bihari Ioan Dragoşt választotta.[24]

Dragoş sajátos egyénisége volt a nagy átalakulással járó időknek. A forradalom előtt mint az abszolutisztikus rezsim "provinciális katonája" – hogy őt magát idézzük – egészen a szolgabíróságig vitte Bihar vármegyében.[25] 1848 nyarán és őszén viszont mint képviselő nagy hévvel igyekezett kiérdemelni a kormány bizalmát, de úgy, hogy nemzetiségét sohasem tagadta meg. Megpróbálta rávenni az erdélyi románokat az unióra, a pesti országgyűlésen pedig román nyelvhasználati jogokat követelt és javaslatot tett a két nemzet "természetes" szövetségének törvénybe iktatására.[26] 1849 elején az ő irányítása alatt ült össze az aradi ortodox egyházmegyei zsinat, amelynek nyomán a magyar kormány nemcsak a papság anyagi javadalmazását is biztosította, hanem szavatolta az egyházi és iskolai önállóságot, oly formán, hogy ez már a szerbektől való elszakadás biztos kilátását is magába foglalta.[27] Dragoş nem véletlenül példálózott még 1848 szeptemberében a *Kossuth Hírlapjá*ban Hunyadi Jánossal.[28] Már-már úgy lépett fel, mintha a két nemzet Hunyadija akart volna lenni. Híve és harcosa lett a polgári alkotmányosságot biztosító Magyarország függetlenségének. Besze János után ő is javasolta azt, hogy április 14-én a képviselők háza a teljes függetlenség ügyében a szélesebb nyilvánosság előtt a debreceni Nagytemplomban döntsön, és így az országgyűlés népgyűlés jelleget öltött, Kossuth pedig megint a két féle demokrácia, a képviseleti és a közvetlen demokrácia megtestesítője lehetett.

Drágost, ha eleinte gyanakvással figyelték képviselőtársai, most már egyre inkább becsülték, alakja pedig egyre nemesebbé vált. Gyulay Lajos személyesen is ismerhette "szegény Drágost", és amikor így írt róla, lelki szemei előtt talán képviselőtársa alakja is felötlött, de sajnos erről már semmit

sem jegyzett le, Jósika Miklós viszont úgy állította elénk, mintha most is látnánk őt, aki szerinte "egyike a magyar forradalom legfeledhetetlenebb s legtiszteletreméltóbb jellemeinek". Amikor felidézzük, pótoljuk, amit Gyulay elmulasztott:

"E férfiú körülbelül 40-42 éves lehetett, talán fiatalabb, s figyelmet érdemlő külsővel is bírt. Elhatározott akaratra s vakmerő bátorságra mutat római arcvonásait a ragya nagyon megrongálta ugyan, de a kifejezés nemessége, a tartás szilárdsága, különösen pedig az ösztönszerű becsületesség és bennszülött nemesség kifejezése ez által semmit sem vesztett. Sőt legalább azon hatásról ítélve, melyet reánk ezen arany tiszta férfiú megjelenése mindig tőn — nem hisszük kockáztatott állításnak — hogy még nyert.

Azon nyugodt érett kifejezés, mely e halvány arcnak úgy szólván természetévé vált, az értelemdús szólás, mely éppen egyszerűsége által gyakorlá fő varázsát, végre azon szenvedéllyel határos buzgóság mindenben, ami a román nemzetiséget, annak jövőjét, annak józanon felfogott érdekeit illette; mondjuk, mindez együtt reánk majdnem ellenállhatlan hatást gyakorolt; s mindez óráig nehezen tudnók megmondani inkább szerettük, vagy inkább becsültük e derék embert."[29]

Van valami szimbolikus abban, hogy Kossuth éppen a Habsburgok trónfosztásának napján adott megbízólevelet Dragoşnak, aki április 23-án már találkozott Iancuval, "a havasok királyával" is, s három nap múlva újra Debrecenben volt. Dragoş igen kedvező képet festett tapasztalatairól, mert Kossuth április 26-án az országgyűlésen "csaknem bizonyosság"-ként jelentette be, hogy az érchegységi románok leteszik a fegyvert "egyik képviselőtársunk közremunkálása következtében".[30] Majd Dragoş kérésére még aznap papírra vetette elképzeléseit a "békés kiegyenlítés"-ről.

Kossuth Dragoşhoz intézett levele — látni fogjuk — a jövőbe mutató fontos dokumentum. Az országkormányzó nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a magyar nyelv "diplomatikai" jellegének az országgyűlésen és az "országkormányzatban" való érvényesítése mellett "minden nyelvnek és népiségnek nemcsak szabad használatot és fejlődést akarunk engedni, hanem ezen fejlődést a civilizáció érdekében elő is mozdítani". S ha a vármegyei igazgatásban való nyelvhasználat kérdését nem is feszegette, biztosította a további községi, iskolai és egyházi anyanyelvhasználat szabadságát. Az érchegységi románokat akkor legközelebbről érintő kérdésben, az amnesztia ügyében azt hangoztatta, hogy "a haza iránti hűség" ellenértékeként "attól sem leszek idegen, hogy a múltak politikai vétségeire a béke és a szeretet nevében fátyolt vessünk" — egy kivétellel: Şagunának nem bocsát meg, azért mert 1849 elején vállalta az oroszok behívását Erdélybe.[31]

Kossuth feltételei ugyan nem elégíthettek ki minden igényt, de az egyezkedésnek alapjai lehettek. Kossuth "becsületes békéről" írt, és kiemelte, hogy nem akar "feltétlen megadás"-t. Jelezte, hogy küldötteket vár a havasokból, igaz, nem annyira a tárgyalások elkezdésére, hanem "hódolatuk kijelentése és ezen kedvezmények biztosítékai kinyerése végett", s nem titkolta azt a reményét sem, hogy román önkénteseket szeretne látni a magyar hadseregben. A levélből áradó optimizmus feledtetni látszik, hogy a magyar állam vezetői lázadókat láttak a román felkelőkben, s a forradalom presztízsének megfelelően mindenekelőtt az állam iránti hűséghez való visszatérést és fegyverletételt kívánta, míg az érchegységi románok a maguk igazának tudatában szilárd biztosítékokat akartak a "békés kiegyenlítés" során.

Dragoş a siker reményében vágott neki újra a havasoknak. De alighogy május 2-án az Abrudbánya előtti, brádi magyar táborba ért, látnia kellett, hogy vállalkozása nehezebb, mint hitte. Már előbb elkészült arra, hogy népe áldani vagy átkozni fogja. A polgárháború mind a magyar, mind a román közvéleményben megerősítette a kölcsönös bizalmatlanságot. Az *Esti Lapok*ban Kazinczy Gábor a román vezetők felelősségre vonását követelte, és tárgyalási készségükben csak cselt látott.[32] És ugyancsak a jobboldal lapja közölte Vasvári Pál azon kiáltványát, amelyben — miután a szokásos jakobinus-jellegű antiarisztokrata demagógiával az erdélyi arisztokráciára hárította a polgárháború ódiumát — jelezte, hogy a Vendée-val szembeni könyörtelenséggel indul az Érchegység ellen.[33]

Kellemetlen meglepetés lehetett Csutak Kálmán visszahívása. Mert bár Csutak nagyhangú és olykor könyörtelen katona volt, de olyan katona volt, aki tanult a történtekből. Felismerte a

nehézségeket. Dragoş fellépését pártfogolta, már azért is, hogy Sántha kormánybiztos ellenében erősítse saját helyzetét. Április 20-án pedig nyolcnapos fegyvernyugvást ígért Zaránd megye "oláh ajkú lakosainak", utána pedig könyörtelen támadást. Ez a 8 napos béke május elejére lejárt. Csutak helyét pedig Hatvani Imre foglalta el. Ő maga is bihari származású volt, Debrecenben ügyvédeskedett, majd Temes megyébe került, a Konzervatív Párt vezérszónoka lett, 1848 elején pedig még váltóhamisításba is belekeveredett, amiért körözték is, de aztán kitört a megváltó forradalom, és hősünk felcsapott radikálisnak. Májusban már piacra dobta brosúráját *Szózat az oláhfaj ügyében*, amelyben — szokásos módon természetesen antiarisztokratikus éllel — kesergett a magyarországi délvidéki román nép borzasztó elnyomatása, "iszonyú elaljasodása" fölött, kijelölve a gyógymódokat is, mindenekelőtt a görögkeleti románok számára adandó egyházi önállóságot, a papság szellemi színvonalának emelését és a nép iskoláztatását, valamint románok alkalmazását a minisztériumokban. Ez sokban egyezett a magyar liberális és a román nemzeti programmal, mint ahogy az is, hogy a románokkal a pánszlávizmus ellenében akart egységfrontot. A radikális hang volt az új és más, a cselekvésre készség elszántsága, és ezzel a radikálisok önbizalmát fokozhatta, annál is inkább, mert programját az Egyenlőségi Társulatban is előadta, szeptember elején pedig már az ezen társulat által tervezett "honvédi sereg" vezérének, Perczel Mórnak a segéde, a századosok között pedig ott találjuk Petőfit, Vasvárit és Csernátonit. Ezen sereg papíron maradt, maga a kormány akadályozta meg a szervezkedést, viszont 1849 elején Hatvani és Vasvári aztán egymástól függetlenül szabadcsapat szervezésébe kezdhetett. 1848 őszén ugyanis már az OHB népfelkelésre szólított és a nemzetőrség szervezése mellett szabadcsapatok felállítását is szorgalmazta. Kossuth bízott a "guerilla háborúban". Úgy vélte, hogy a szabadcsapatok olyan erőt alkotnak, amelyek a határok védelmét éppen mozgékonyságukkal tudják biztosítani. Erre van példa. Például Beniczky Lajos, aki nemzetőrségi alakulata élén a Felvidéken tevékenykedett, és jól együtt tudott működni Görgei tábornokkal is. Csakhogy Beniczky gyakorlati ember volt, alispánként is szolgált és a liberális reformellenzék megbízható tagjaként kapcsolódott be a politikai életbe. Hatvani maga az ellenpélda. De inkább csak a jéghegy csúcsa. 1849 márciusában Kossuth kiábrándult a szabadcsapatokból, annál is inkább, mert Mészáros Lázár hadügyminiszter sürgette az átszervezésüket, pontosabban a rendes katonaságba való betagolásukat. Okkal hangsúlyozta, hogy sokba kerülnek, már azért is, mert a tisztek nem tudnak gazdálkodni, nem is beszélve a szakértelem hiányáról. Szemere Bertalan viszont, aki felsőmagyarországi országos biztosként is állt kapcsolatban Görgeivel, a guerilla harc mellett kardoskodott. Két szemlélet és magatartás csapott össze. A politikusok alapvetően a mozgósításra tették a hangsúlyt. Hiszen már maga a nemzeti lét is mozgósítás. A katonák viszont a maguk bőrén is tapasztalták, hogy mennyi bajt tud okozni egy fegyelmezetlen társaság. Kossuth és Szemere pedig kimondatlanul még egy célt is el akart érni. A jakobinus energiák levezetését. Ez beleillett a politikai erők egyensúlyát célzó szemléletbe. Ugyanakkor fokozta a forradalmi paranoiát. Jókai júniusban arról cikkezett, hogy Hatvani a rendőrminiszter embere, aki csak másfélmillió román kiirtását tudta javasolni, később pedig *A gyémántos miniszter*ben azt is hozzátette, hogy Madarász László a parlament szétverésére is fel akarta őt használni. Minderre nincs bizonyíték, bár erről már 1849. júliusában beszéltek a békapártiak[34]. Azt viszont maga Hatvani fejtegette Kossuthnak, hogy ha kell "azt cselekszem, mi illik egy republikánus emberhez, s mit a frank forradalmárok a fölkelt városok ellen követtek s elvül kimondattak".[35]

Azt mondhatnánk — némi cinizmussal —, hogy Kossuthnak minden oka megvolt rá, hogy minél messzebb tudja Debrecentől a harcias férfiút, akinek még több oka támadt a hadba szállásra. Mert ugyan valóban akkor kezdte a szabadcsapat-szervezést, amikor Erdély felől is fenyegetett az ellenforradalom katonai támadása, az időt azonban jól eltöltötte a szervezkedéssel, miközben kétes anyagi üzelmei miatt már öt eljárás indult ellene. Ezt ellensúlyozandó, Kossuthot bombázta leveleivel, amelyben valamiféle bensőséges hangnemet ütött meg. Őrnagyi rangot is igényelt, bár semmiféle katonai tapasztalatai nem voltak. Annyit szervezkedett, hogy Kossuth március 20-án kilátásba helyezte azt, ha eredményt ér el.[36]Hatvaninak tehát kellett a siker, amikor ő is neki vágott az Érchegységnek, és

április derekán megérkezett Brádra. Itt értesült Dragoş tárgyalásairól, "a békés kiegyenlítés" ügyét maga is felkarolta,[37] és egyre inkább látnia kellett, hogy a végkifejlet tőle függ. Nyomasztó lehetett még Bem parancsa is, amelynek Bánffy János ezredes kellett érvényt szerezzen. Bánffy bár tapasztalt katona volt, nem vette észre, hogy álőrnaggyal és dilettánssal van dolga, ezért mint rangidős tisztre, rábízta a parancsnokságot, és a legjobb katonai egységet magával vitte a délvidéki harctérre. Előtte pedig meglehetősen kétértelmű utasítást adott Hatvaninak, amikor "az e vidéken teendőket erélyességére és belátására" bízta, és arra intette, hogy "erejét az ellenséghez közelebb eső ponton" összpontosítsa, ugyanakkor előírta, hogy a kormány rendeleteit "szigorúan" kövesse.[38] Mészáros rendelete azonban már túl réginek tűnt, és ismerve a jakobinus mentalitást és spontaneitást, még forradalmi erényszámba ment fittyet hányni rá. Nagyobb súllyal esett latba, hogy mit mond Kossuth L. Csakhogy ebben a kaotikus helyzetben, úgy tűnt, Kossuth sem foglalt egyértelműen állást. Dragoş május 2-án érkezett Brádra, és keserűen írta Kossuthnak, hogy — április 26-i levelében — az amnesztia ígérete nem elég kategorikus, csak az amnesztiára való hajlandóságot és nem annak tényét juttatja kifejezésre, arra az esetre, ha a románok leteszik a fegyvert, miközben a román "fegyveres nép" körében "azon hit uralg, miszerint csak azért tétetjük le a fegyvert, hogy felkoncoltathassanak", ugyanakkor keserűen jelezte, "nem lehetetlen", hogy tárgyalásai közben a magyar seregek támadnak, és "akkor én buzgalmam áldozatául esem", ezért követelte, hogy "ha ez történnék", Kossuth tegye közé ezen levelet, amelyben még keserűen panaszolta fel, hogy nem adott neki "48 órai fegyverszünetet".[39] Május 3-án Dragoş átment a román táborba, és levélben tájékoztatta Hatvanit a "a békés kiegyenlítés" sikerének lehetőségéről, de arra is felhívta a figyelmét, hogy mindent elront, ha bevonul Abrudbányára, és nem biztos, hogy nem vesznek oda valamennyien. A román békekövetnek itt a román bizalmatlansággal kellett szembenéznie. Hiszen maga a román vezér Avram Iancu is időhúzás szándékával bocsátkozott tárgyalásokba. Április 24-én ugyanis levelet írt "a Zarándhoz legközelebbi osztrák császári hadtest parancsnokának" (hogy a levél címzéséből idézzük), és jelezte, ha nem kap segítséget, akkor élelemhiány miatt meg kell adnia magát, annál is inkább, mert "az ellenség részéről most tettek ajánlatokat a békére, de én elhalasztom azok tárgyalását, amíg nem mentenek fel".[40] (Két nap múlva a gyulafehérvári erődítmény parancsnokának is hasonló levelet írt.)[41] Felmentő sereg ugyan nem érkezett, de a román táborban elszánt ellenségei is voltak a békének. Elsősorban azok a román vezérek, akik a polgárháborús fejleményekben részesek voltak, mint Axente Sever, aki 1849 telén Bem győzelmei miatt elkeseredett seregét ráengedte Nagyenyed városára, ahol borzalmas vérfürdőt rendeztek. Az osztrák összekötő tiszt, Franz Ivanovich is mindent megtett a maga bizalmasaival, hogy bizalmatlanságot keltsen Dragoş iránt. Dragoşnak népgyűlésen kellett fellépnie Topánfalván, és úgy tűnik, a nép most már igenelte a békét. Május 6-án Abrudbányán tárgyalt a román vezetőkkel. Ekkor azonban híre jött, hogy Hatvani nemsokára megérkezik seregével a városba. Dragoş eléje ment, de nem tudta lebeszélni. Iancu elmenekült. Dragoş most már őt próbálta több levélben is meggyőzni, hogy jöjjön vissza, folytassa a tárgyalásokat, nem esik bántódása. Csakhogy Hatvani inkább hódító hadfiként, mint megegyezést igenelő politikusként viselkedett. Azonnal elrendelte az abrudbányai románokat lefegyverzését. Május 6-án Kossuth is megírta a maga válaszát Dragoşnak. Ebben határozottan elutasította a fegyverszünetet, amnesztiát annak ígért, aki azt kérelmezi, és jelezte, hogy erélyes parancsnokot küld Zarándba a hadműveletek folytatására. Ugyanezen a napon Hatvani is írt Kossuthnak. Ezt a levelet nem ismerjük. Kétségtelen, hogy jelentette Abrudbánya elfoglalásának szándékát, és feltehetően ezt a románok időhúzási szándékával magyarázta. Talán arról is írt, hogy az abrudbányai magyarság veszélyben van, bár ezeket a híreket Dragoş — hozzá írt említett levelében — cáfolta. Most viszont már valóban végveszélybe került, hiszen Iancu körülzárta a várost, és Gyulafehérvárról is kapott erősítést. Május 7-én megkezdődtek a harcok. Hatvani a megbékélésre hajló román vezetőket letartoztatta, és néhány közembert kivégeztetett. Május 9-én feladta Abrudbányát, amelynek magyar lakosságán a románok bosszút álltak és magát Dragoşt is kegyetlenül megölték, Hatvani emberei Petru Dobra román vezetővel végeztek, akit már korábban letartoztattak, hiszen nem menekült el Iancuval, hanem az országkormányzóhoz szeretett volna menni tárgyalni. Május 10-én

Kossuth a hadügyminisztériumot kérte Csutak helyének betöltésére. Külön kitért arra, hogy Hatvani, bár őrnagynak címezi magát, katonai képzettség híján alkalmatlan, és "ebbeli alkalmazását" nem helyeselheti, ezért nevezzenek ki egy törzstisztet, és utasítsák, "hogy azon megyében az oláh lázadást elnyomni és a közbátorságot mentül előbb helyreállítani legerélyesebben igyekezzék", "mert ha az erdők kizöldültek", akkor mindez "sokkal nagyobb bajba kerülend".[42] Május 11-én pedig Hatvani "seregparancsnokot" is értesítette az új vezér várható kinevezéséről, egyébként osztja, amit Dragoş eljárásáról jelentett — ezt a jelentést nem ismerjük —, és "Drágosnak ugyan Ön futára által beküldött jelentésére azt válaszoltam, hogy a lázadókkal semmiféle alkudozásba, sem az amnesztia magyarázásába nem ereszkedem — akinek kegyelem kell, folyamodjék — a kormány fog tudni megkegyelmezni, hol annak helye lesz; s egyúttal oda utasítottam, hogy a kívánt fegyverszünet vagy alku létesítése ürügye alatt a hadjárást semmi szín alatt fel ne tartoztassa, mit is avégett közlök Önnel, hogy utódja megérkeztéig, és ez értelemben s pedig teljes eréllyel folytassa működését, semmi mellékérdekeket figyelemre nem méltatva."[43]

Amikor megérkeztek Kossuth levelei, már bekövetkezett a tragédia. Ráadásul később ezek a levelek a román felkelők kezére kerültek, és ebből eleve a cselvetés aljas szándékát olvasták ki. Hatvani pedig azt, hogy még egyszer támadjon, így igazolja az első támadás jogosultságát, és érzékeltesse, hogy mindent megtett. Így bár senki sem utasította kockázatos támadásra, május 15-én mintegy 1300 emberével újra bevonult Abrudbányára, amelyet azonban a románok még nagyobb erőkkel foglaltak vissza, a város porrá égett és a megmaradt magyar lakosságot áldozatul esett. A magyar seregnek is csak fele menekült meg. A német légió megerősítésként érkezett századai is odavesztek. (A Gyulay által is említett Victor Klein százados csak az első abrudbányai csatározásban vett részt, és alaposan összekülönbözött Hatvanival, először, amikor a városból nem akart kivonulni, majd Brádon, ahol az álőrnagy le is fogatta, de aztán a német légió lázongása miatt szabadon engedte, már azért is, mert a visszavonulást ez biztosította.)[44] Hatvani ezek után bosszúból kivégeztette Ioan Buteanut, akit még az első bevonulás alkalmából fogott el, de aki, ha Debrecenbe megy, a megbékélés ügyét valóban elősegíthette volna, hiszen a Népek Tavaszának egyik nagy idealistája volt.

A kérdés, hogy ki a felelős a magyar jakobinusok román Vendée-jában lejátszódott tragédiáért a mai napig foglalkoztatja a történetírást. De a kortársakat sem hagyta nyugton. Úgy tűnik politikai tőkét próbáltak kovácsolni a történtekből. Jókai némi képmutatással rohant ki Hatvani ellen, miután korábban — láttuk — lapja a békepolitikához semmiféle erkölcsi támogatást nem nyújtott, most keserűen szögezte le: "Az oláhokkal egyezkedés most örök időkre el van rontva."[45] Látni fogjuk, nem így történt. Klapka, hadügyminiszterhelyettes viszont vizsgálatot indított Hatvani ellen, amire nem hagyott időt a történelem. Míg Jókai Hatvanival Madarász Lászlót akarta diszkreditálni, Klapka Kossuthot. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a katonák könnyebb helyzetben voltak, hamarább felismerték a dilettánsokat — Hatvanit azonban csak utólag. És a katonáknak nem jelentett olyan politikai problémát a hangoskodó jakobinusok elhelyezése. Klapka emlékirataiban is Kossuthra hárította a felelősséget. Szerinte ő adott parancsot a támadásra, mikor ezt Kossuth később elolvasta, meg is jegyezte a lapszélen: "Ez nem igaz, ellenkezőleg megtiltottam."[46] Valójában elrendelte a hadműveletek folytatását, mert tartott "a húzás halasztás"-tól — mint május 10-én Dragoşnak írta —, hiszen volt példa rá, hogy a délvidéki fronton a szerbek a béketárgyalások miatt elrendelt fegyverszünetet kihasználták. Most Kossuth — Csutak és Hatvani fellengzős jelentései alapján — azt hitte, hogy a magyar sereg sikeres offenzíva előtt áll, és ennek megállításáért nem akarta vállalni a felelősséget. Valójában csak a partizánharcot lokalizálták és az Érchegységet zárolták, élelem ellátását téve lehetetlenné. Dragoş a románok előtt eltúlozta a magyar katonai sikereket és az érchegységi ellen felsorakozó magyar erők nagyságát is, amelyről a román felkelőknek többé-kevésbé pontos ismereteik voltak. Súlyosabb következményekkel járt az, hogy Dragoş megszépítette a szembenálló felek álláspontját. Debrecenben felnagyította a román felkelők békevágyát, a román felkelés vezéreinek pedig olyan amnesztiát ígért, amelyre Kossuth nem tett ígéretet. Igaz, hogy Bem amnesztiát ígért azoknak, akik leteszik a fegyvert, és ezt a magyar állami vezetés nyíltan nem is akarta meghazudtolni,

viszont megpróbálta korlátozni. Az amnesztiát csak a politikai vétségekre tartották érvényesnek, a köztörvényes bűnök elkövetőire nem akarták kiterjeszteni.[47] Csakhogy a vésztörvényszékekről szóló törvénnyel gyakorlatilag az amnesztia megszűnt.

Ha Kossuth kollektív amnesztiát helyezett volna kilátásba, akkor a románokat politikai entitásként ismerte volna el, márpedig ez ellentmondott a politikai fővonalnak. Ezért ragaszkodott ahhoz, hogy minden érdekeltnek külön kell kérnie. Ugyanakkor míg a szászok kollektív felelősségét hangsúlyozta, a románok vonatkozásában nem tette ezt, ez utóbbiakban megtévesztett elemeket látott. Kossuth a magyar politikai közhangulatnak adott hangot. Az adott helyzetben neki ehhez igazodnia kellett, innen a werbőczyánus vonások az "emberarcú Robespierre" politikájában. A hagyományos hatalmi technikákkal próbálta ő maga is a paraszti tömegeket pacifikálni. Werbőczyánus vonás ez, de a helyzet is némileg Werbőczy korát idézte fel, mert az ellenforradalom által irányított monarchista felkelés is rendies jellegű megnyilvánulás volt. Az egykori jobbágyok úgy vélték, mint 1784-ben, határőrkatonai státusra téve szert, jobban érvényesítik érdekeiket a fenyegető modernizáció ellenében. A nem magyar értelmiségiek ugyan a Népek Tavaszának idealizmusával is vállalták a fegyveres harcot, miközben látva a magyar kormány szorongatott helyzetét nem akarták elszalasztani a kedvező alkalmat és az ellenforradalommal szövetkeztek, abban az illúzióban élve, hogy az uralkodóra rá tudják kényszeríteni az akaratukat. Egyre inkább látniuk kellett azonban, hogy "álnok baráttal" szövetkeztek. Ugyanakkor a nemzetiségi polgárháború közepette is mintha jobban tartottal volna a tárgyalásoktól, a bizonytalanságtól, mint a harctól. Ebben a helyzetben — ma úgy tűnik — a magyar kormányzat részéről némi nagyvonalúság, a nagylelkűség érvényesítése több haszonnal járhatott volna. Jellemző, hogy ezt a katonák, mint Bem és Perczel Mór jobban felismerték, mint az ideológiai tér kötöttségeit hordozó és azoktól béklyózott politikusok, akik a nem magyar értelmiségiek nemzeti szabadságtörekvéseit az állami egység alapján elvetették és eleve ellenforradalminak minősítették. Ugyanakkor azt is lehet mondani, hogy Kossuth április 26-i levelével megpróbált kilépni a "werbőczyánus" helyzet és a nemzeti ideológia szorításából, és építkezni arra az alapra, amelyet még 1846-ban vázolt fel, amikor a magyar liberális és konzervatív nemzetiségpolitikát egymással összehasonlította.

"Általában véleményem szerint a nemzetiségnek két neme van; faj nemzetiség és politikai nemzetiség, s úgy hiszem nem szükség bizonyítani, miként a polgári institúciók és érdekek különbsége és egyenletlensége sokszor már meghasonlásokat idézett elő egy fajú nemzeteknél, melyeket sem az idő, sem a közös származás tudata nem bírt kiegyenlíteni, míg a polgári institúciók és érdekek egysége, a közös alkotmány, közös szabadság és közös polgárisodás szükségének érzete a legkülönfajúbb népeket is eggyé olvasztotta. Példákul szolgálhatnak amarra a hajdani görög köztársaságok, emerre pedig Amerika és Franciaország."

Ez a konstrukció kétségkívül a nemzeti érdekegyesítésre kínált némi alapot. A kompromisszumot elősegíthette, hogy a magyar szabadelvűek olyan társadalmi vívmányokért harcoltak, amelyekkel a nem magyarok is élhettek. Ugyanakkor a magyar szabadelvűekben élt annak a nem magyarok magyarrá válásának reménye. Hangoztatta is Kossuth: "Szeretném látni azt a magyar földesurat, ki e konzervatív politikával tót, német vagy oláh jobbágyait ötven év alatt oly magyarokká bírná tenni, minő franciákká tette a francia alkotmány egy perc alatt Lotharingia, Elzász és Bretagne lakosait".

Csakhogy a forradalom új helyzetet teremtett. Azt pedig még nem is mérlegelték a románok vagy a többi nemzetiséghez tartozó írástudók és parasztok, hogy a magyar kormányzat és országgyűlés a jobbágyfelszabadítás kedvezőbb változatát biztosítja, mint az összbirodalmi politika. Kossuthnak pedig némi csalódással figyelhette, hogy szintén nem alaptalan elképzelése testet öltött:

"A konzervatívek [...] nem akarják a sajtószabadságot egyebek közt azért is, mert ezáltal a nem magyaroknál is értelmiség fejlődnék ki, mert közöttök is Kossuthok, Széchenyiek támadnának. Igen jellemző, hogy ők éppen attól félnek leginkább, mitől mi [szabadelvűek] legtöbbet remélünk."[48]

A román Kossuthok nagy része az ellenforradalommal szövetkezett, és most minden összejátszott az ellen, hogy szót értsenek. Horváth Mihály, aki több kevesebb pontatlansággal adta elő a

fejleményeket, nem is próbált Kossuth ellen vádiratot szerkeszteni, inkább kerülte a felelősség kérdését. Jellemző, hogy ezt a legkörültekintőbben, bár román ellenes éllel, egy író,: Jósika Miklós, *Egy magyar család a forradalom alatt* című művében, illetve annak "A főbb hibák egyike" című fejezetében feszegette. Igaz, ebben sem találunk egyetlen pontos adatot sem, bár Jósika tagja volt az OHB-nek. Hiteles viszont a harcias hangulat megjelenítése. Jósika az egész tragédiát azzal magyarázta, hogy a magyar hatóságok és vezetők nem tájékoztatták a szabadcsapatokat a tárgyalásokról, "Kossuth semmit sem tudott arról, hogy Hatvany a rendeletet betűszerint vette, úgy Hatvany sem álmodott Drágos nemes küldetéséről."[49] A kérdéses rendeletet Kossuth még akkor adta volna ki, amikor a szabadcsapat elindult az Érchegység felé, ami nem így történt, mint ahogy az sem igaz, hogy Hatvani nem tudott Drágos küldetéséről. Szemere Bertalan pedig, amikor július 25-én országgyűlési zárt ülésben Hatvani felelősségre vonását követelték, azt fejtegette, "hogy a kormányzó parancsolata (mert midőn e gyalázat történt, a mostani kormány még nem volt hivatalba) csak oda utasítá Hatvanit, hogy önfejétől mit sem tehet, hanem függ felsőbb tiszteitől; ezek pedig határozottan eltiltották vala neki az előrenyomulást".[50] Ez is csak részben igaz, mert Szemere május 2-án tartotta miniszterelnöki programadó beszédét, és Bem parancsát Bánffy János utasítása sem egyértelműen tompította, bár a képzett katona érthetett volna a szóból és helyzetből. Mindezt csak azért idéztük, hogy jelezzük, a kortársakat miként foglalkoztatta Gyulay azon kérdése, hogy Kossuth miért küldte oda Hatvanit, "egy bihari rektort", azaz iskolamestert? Erre próbáltunk választ keresni a fentiekben.

Jósika regényét egyébként 1862-63-ban maga Gyulay Lajos is olvasta. De igazán nem tűnődött el a fejleményeken, bár megjegyezte: "Oly rég volt, hogy már nyugodtan lehet elmélkedni 1848-ról." (104. k. 120.) A regényben az emlékiratszerű mozzanatok ragadták meg és a pusztítás emléke:

"Jósika írt eleget ezen huncfut rablókról, de lehetne még azér annyit írni róluk, megtekintve a sok pusztításokat, melyeket elkövettek; a forradalom alatt elfoglalt úri lakok úgy néztek ki, felszedett padimentumaikkal, mintha málét akartak volna beléjök vetni. Ha lehete a múlt századot filozófiainak nevezni, a mostanit lehet a kiábrándulások századjának mondani. A villámos ég még nem szórja mennyköveit, az Isten csak kezében tartja azokat eljövendő időkre, még nem jött el talán ideje, az emberekre bízza, hogy egymást rombolják. Nyílt csatában egy oláh mindig a rövidet húzta, ő csak rombolni, gyújtogatni, fosztani és gyilkolni tudott, ott hol senki sem védheté magát; még rossz néven vették a magyaroktól, mikor mesterségükbe elegyedve, a román falvak felé *ültették a vörös kakast*. A fosztogatásban etc. monopóliumot csináltak az oláhok. Bizony keserű kiábrándulások tudomására jutottunk. Az oláhok most is olyanok mint *Hóra idejében*, tudatlanok, pópáik és bujtogatóik által magukat vezettetni hagyók, azok pedig nem azon törekednek, hogy jobb érzésre gyullasszák őket, hanem azon, hogy szenvedélyeiket korbácsolják fel. Zarándban *Hóra* innepet tartottak, ezen én nem bosszankodom; tartsák az oláhok *Horát* nagy emberüknek; ily históriai tolvajra nekünk nincs lelkesedettségünk, vannak hála Istennek Hunyadiak, Zriniek, Báthoriak, kik nemzetünk dicsőségét másként emelték, mint ezen akasztófák." (103. k. 8-9.)

Az emlékek megjelenítésekor az 1860-as évek szembenállásának indulata is dolgozott Gyulayban. Pedig az érchegységi epizód azt is példázza, hogy Jókai pesszimizmusára miként cáfolt rá az idő.

A tragikus összecsapásba torkolló békekísérlet példája, egyszóval az érchegységi mementó bíztatást is rejtett magában. Bíztatást, hogy van esély a megbékélésre. Mindenekelőtt természetesen intésként hatott, hogy körültekintőbben kell eljárni és elfogadható játékszabályokat kell kialakítani. Ezért nem riasztotta vissza Dragoş sorsa képviselőtársait, akik egy hónap múlva hasonló, de jobban előkészített akcióra tettek ajánlatot a magyar kormánynak, amely határozott programként tűzte ki a románok "kibékítését". Június végén Simonffy József alezredes is levélben fordult "a havasok királyához". Iancu az újabb közeledési kísérletekre annak hangsúlyozásával válaszolt, hogy "felkelésünk nem Ausztria ámítására következett be (mint ahogy önök tévesen vannak értesülve), hanem felkeltett bennünket politikai nemzetiségünk el nem ismerése, az erdélyi magyar feudálisok és arisztokraták zsarnokságai és barbárságai".[51]

Kossuth az ügyet a minisztertanács elé terjesztette, és július 5-én ugyancsak Simonffynak fejtette ki véleményét. Egyértelműen elvetette a román politikai nemzetiség követelését, mert "egy országot nyelv szerint felosztani, s mindenik résznek külön territóriumon külön politikai nemzetiséget adni annyit tesz, mint azon országot feldarabolni, azaz megszüntetni. Hazánknak azon öngyilkolására tehát, hogy az egy és osztatlan Magyarországból külön magyar, tót, német, szász, román, szerb, orosz tartományokat alkossunk, az ország kormánya soha rá nem állhat, de ha ezt az ország román ajkú lakosai nem akarják, amint józanul nem akarhatják, úgy meg kell vallaniok, hogy ok nélkül vak eszköz gyanánt pazarolják véröket, fellázadván azon törvények ellen, melyek nekik minden más lakosokkal közös és egyenlő szabadságot adtanak."

Kossuth tehát hitvallásra hitvallással, nyilatkozatra nyilatkozattal válaszolt. Iancu állításait "rágalmak"-nak, "ravasz eltorzítások"-nak minősítette és konkrét követelések előterjesztését várta.[52]

A kossuthi politikában fordulatot a havaselvi román forradalom emigránsainak fellépése hozott. Ezek nem lelkesedtek az erdélyiek és a habsburgiánus ellenforradalom szövetkezéséért, bár a "román Ausztria" iránt kezdetben még voltak némi illúzióik. Az osztrák magatartás és a magyar katonai sikerek azonban önbírálatra serkentettek, és a forradalmi messianizmus lázában ez már-már önostorozásba csapott: "szégyen, ezerszer szégyen! De mit mondok átok azokra, s ezek közé tartozom én is, akik eljátszották a román dicsőséget, hogy ránk boruljon a szenvedések hosszú sora, a szégyenletes rabság! Ah, ha mi valóban román kormány lettünk volna, a dicsőség: felszabadítani a világot a rabságból, nem a magyaroké, hanem a mienk volna; vagy egyesülvén a magyarokkal, biztosan bevettük volna Bécset, és proklamáltuk volna a közszabadságot. Most pedig reszketünk, és igyekszünk a magyar lakmározás morzsáit gyűjtögetni!" — írta C. A. Rosetti Párizsból 1849. április 20-án a már említett Ion Ghicának[53]. S még az őszi felkelés egyik értelmi szerzője, A. G. Golescu is elfogadható reális célkitűzésnek tartotta egy olyan erdélyi román légió felállítását, amely a cári csapatok ellen harcolna, ha már az erdélyi vezetők habozó magatartásukkal elszalasztották az alkalmat, hogy megmentsék Ausztriát és élvezzék a győzelem gyümölcseit. Cezar Bolliac pedig Brassóban indított magyarbarát román lapot. De a magyar és román együttműködés igényéből nem lett volna semmi Nicolae Bălcescu fáradhatatlan tevékenysége nélkül. Ő már 1848 tavaszán valamiféle "svájci típusú konföderáció"-nak szerette volna megnyerni a magyar kormányt, de megbízottai nem tudtak érdemi tárgyalásokba bocsátkozni.[54] Bălcescu abból indult ki, hogy a népek felszabadítása több szakaszban zajlik le. Magyar segítséggel kell megszerezni a dunai román fejedelemségek függetlenségét, hogy aztán rendezni lehessen a román nemzeti egység kérdését, aminek megvalósítását magyar érdeknek is tartotta, hiszen szerinte a román egység megteremtése tartós szövetséget biztosít Magyarországnak. Addig is az erdélyi románságnak "kissé alárendelt" állapotban kell maradnia, s még Bem érchegységi támadási készülődése ellen sem tett egyértelmű kifogást, mert mint barátjának Ghicának június elején írta: "úgy érzem, hogy mindazoknak, akik szeretik a szabadságot, támogatniok kell a magyarokat, ez az egyetlen felfegyverzett nép, és ugyanakkor Oroszország szövetségesei, a zsarnokok ellen harcol".[55]

Kossuth már május végén tárgyalt Bălcescuval. De szavaiból kiérezte, hogy a román fél átmeneti szövetséget akar, és az ország integritását sem akarja végérvényesen elfogadni. Az udvarias és diplomatikus fordulatokon csak lassan jutottak túl. Végül július 14-én Bălcescu, mint a román emigráció megbízottja, Cezar Bolliac, az emigráció rendkívüli küldöttje és Kossuth, a magyar állam kormányzója aláírták a *projet de pacification*-t, a *Kibékülési terv*et. Ennek összeállításában nagy szerepet játszott még Szemere és Batthyány Kázmér, külügyminiszter. A miniszterelnök hagyatékában maradt fenn a megbékítési tervezet egyetlen ismert hazai példánya.[56] (Horváth Mihály szerint Szemere még Dragoş számára "az alku alapjául" pontokba is foglalta ajánlatait. Ezzel és nem Kossuth levelével ment a román képviselő Iancu táborába. Ezen pontok valójában a *projet de pacification*, ill. a *Kibékülési terv* kitételeinek egy része. Horváth — amikor ilyen valótlan módon adta elő a történteket — talán tudatlanságból, talán figyelmetlenségből, talán kitervelten akarta Kossuth jelentőségét csökkenteni.)

A *Kibékülési terv*, mint szerződés és vele a Magyarországon felállítandó román légió alapokmánya alapvetően a havaselvi román emigráns Nicolae Bălcescu kezdeményezése és a magyar államférfiakkal, mindenekelőtt Kossuthtal való tárgyalásai nyomán született.

Kár, hogy Gyulay nem tűnődött el alaposabban a történtek fölött, hiszen jelentős mementó a Világos felé vezető úton, amelyet naplóírónk most gondolatban Horváth Mihállyal tett meg.

Újra Világosig. Vég és kezdet

Gyulay Lajos egykori lelkesedése semmivé foszlott. Az egykor általa oly tisztelt és szinte imádott Bem is már csak "portyázó hadvezér". Mert: "Bem amily bámulatos gyorsasággal megszabadította Erdélyt az ellenségtől, éppen oly hamar veszni is hagyta, nagy katona és csapat vezér volt, de nem bírt hadvezéri tulajdonokkal, a kalandos hadjáratokat szerette, és ott csodákat mívelt. Mikor Erdély legnagyobb veszedelemben volt, azon jártatta eszét, hogy a Dunafejedelemségekbe törjön be." (124. k. 52.)

Tudjuk, nem is csak jártatta, meg is tette. 1849. július 23-án alig több mint kétezer emberrel átkelt az ojtozi szoroson. Komoly sikert akkor ért volna el, ha Moldvában sikerül oroszellenes népfelkelést kirobbantani. Kiáltványaiban erre buzdított, bízva abban is, hogy még török támogatást is sikerül elérni. A parasztság azonban nem mozdult, a törökök pedig kerülni akarták a diplomáciai bonyodalmakat. Horváth Mihály el is marasztalta Bemet. Valójában a "kirándulás" nem volt teljesen kilátástalan. Így is sikerült Bemnek az övénél valamivel kisebb orosz egységet hátrálásra kényszeríteni, majd két nap múlva visszatért Erdélybe. Támadásának lélektani és stratégiai jelentősége volt. Moldvában úgy tudták az oroszok, hogy tízezres sereggel állnak szembe. Erdélyben pedig megint megzavarta az orosz előnyomulást Magyarország felé. Csodát a hatalmas orosz túlerő miatt már aligha lehetett várni, viszont emberileg mindent megtett, hogy az orosz sereg minél később vonulhasson fel a magyar fő erők ellen.[57]

De hogyan szőtte össze emlékeit Gyulay azzal, amit Horváth Mihály művében olvasott?

"Szegeden a nemzeti gyűlés képviselői nagy számmal egybe lévén gyűlve, sürgettük Kossuthot, hogy gyűlést tartson, de nem tudtuk rá bírni. Palóci mint kor elnök annál fogva megtartotta a gyűlést, melyen a miniszterek is megjelenvén Szemere nem várva az interpellációt, jeles beszédben fejtette az ország állapotát. Hibásnak állította az időveszteséget, mely Buda bevételére fordíttatott, az alatt lehetett volna Bécsig nyomulni. Minden elkövetett hibát Kossuth Görgeire, ez pedig Kossuthra igyekezett átruházni, Kossuth mindenkép maga akarta átvenni a hadvezérséget, és ezzel magát nevetségessé tette - majd mindennap láttuk lovagolni a Lenkeiek társaságában - ügyetlenül, mert lovagolni nem tudott. Görgeytől féltette a diktátorságot, holott Szemere elnökminiszter is azt tanácsolta neki, hogy ossza meg a hatalmat Görgeivel és adja által néki a hadi ügyekben a korlátlan hatalmat. Görgey az alatt többrendbeli győzelmeket víva ki az oroszokon - a közvéleményben azon arányban nyert, amelyben Kossuth vesztett. Görgey elfogult imádói - Szilágyi Sándor: A magyar forradalom történetei című munkája, megtették hatásukat - általános volt majdnem a vélemény, hogy csakis Görgey mentheti meg a hazát. A Közlöny mellett, akkor csak egyetlenegy magyar lap jelent meg: a Szegedi hírlap, az sem mulasztotta el Kossuthot megrónvi asszonyi kamarillájáért, melyben neje fő szerepet vitt. A képviselők csakugyan Görgeyt ki is nevezték hadvezérnek. Szemere beleunván a sok civakodásba lemondott miniszteri elnökségéről és a bonyodalmak nőttön-nőttek. Görgey úgy látszik már egyébre nem is törekedett, mint megmutatni a világnak, miként tud egy makacs pártos tábornok dacolni egy gyönge jellemű diktátor erénytelen hatalmával. Az orosz és osztrák vezérek közt nagy meghasonlás és féltékenység volt, az oroszok megvetéssel tekintettek az osztrákokra és a magyar foglyokkal kímélettel bántak, az osztrákok ellenben kegyetlenül, ez is egyik oka volt annak, hogy a magyarok még mind hitték, hogy az oroszok által fognak még boldogulhatni. Szegeden már nem volt maradásunk, a képviselők széljel oszlottak, mű még aznap, hogy a szegedi explózió következtében megrongált teremben gyűlésünket megtartottuk, Aradra vonultunk, a békepártiak pedig a Görgey táborába." (124. k. 59-61.)

Az emlékezet játéka megint megtévesztette Gyulay Lajost. Az országgyűlés ugyanis üléseit menetrendszerűen tartotta. Május 31-én elhatározta, hogy július 2-án Pesten gyűl össze ülésezni, Pesten pedig bizonytalan időre elnapolták a következő ülést, de Palóczy László korelnök "a ház határozatául" kimondta, hogy "addig szét nem oszlik, míg a haza megmentve nem lesz, de együttmaradand, feloszthatatlannak tekinti magát".[58] Ezt pedig maga Kossuth indítványozta, azt hangoztatva, hogy "Magyarország szabadságára nézve hatályosabb valamit nem tudok, mint azt, hogy a nemzetgyűlés mindig együtt volt, úgy egyáltalában Magyarországnak sorsát semmi körülmények között egy ember kezébe letéve látni nem szeretném, hanem úgy vélem leginkább a nemzet sorsát biztosíthatónak, ha a nemzet képviselői, mint a nemzet sorsának urai a lehetőségig együtt vannak mindég".[59] Ez egyértelmű hitvallás. Ugyanakkor korábban talán valóban felvethette Kossuth, hogy az országgyűlés nélkül kormányozzanak. Hunfalvy Pál, országgyűlési jegyző naplója szerint július 1-én zárt ülést tartottak, és itt Palóczy "elmondta [...], hogy a kormányzó arra miszerint az országgyűlés testületben együtt maradjon és tanácskozzék, azt felelte volna, hogy az »reine Unmöglichkeit«", azaz "teljes lehetetlenség".[60] Másnap viszont a nyilvánosság előtt az országgyűlés együttmaradásának jelentőségét is kifejtette, és amit mondott, ahhoz következetesen tartotta magát. Gyulay talán a pesti fejleményt helyezte Szegedre, de még valószínűbb, inkább azt, hogy Kossuth Aradon — ahol mintegy száz képviselő összegyűlt — már valóban nem akarta összehívni az országgyűlést. Erre 1862 októberében, Jósika említett regényét olvasva, Gyulay így tekintett vissza: "híven emlékezetemben vannak a lefolyt szomorú évek, quorum pars magna fui. Mint Hunyadmegye egyik képviselője, megjelentem az 1848-diki országgyűlésre Pesten, ott voltam a Mártonvásári táborban Jellachichot üzve egész Pahrendorf Bruckig. Újév napján indultunk meg Pestről 1849-ben egy viharos éjjeli gyűlés után Debrecenbe. Júliusban Budavárának visszavétele után megint Pesten jöttünk össze, de csak nehány napig lehetünk ott, mert az oroszok közeledtek. *Görgei* már akkor szövetkezett velök, és a kormányt a képviselőházzal együtt kezére kívánván játszani, annak Debrecenben jelölte ki újból helyét, de a kormány elég okos volt azt el nem fogadni, és így történt, hogy ahelyett, hogy Kecskemétnek vettük utunkat, hol valami hetet mulatva, Szegeden ütöttük fel a sátorfát, hol, ha jól emlékszem három hetet töltöttünk, az alatt néhány gyűlést is tartott *Szemere* miniszter vezénylete alatt, mert Kossuth akkor már nem igen volt látható. Szegedről éppen azon napon indultunk el Arad felé, mikor a *nagy explozió* történt, mely csonton, velőn keresztül hatott, mindenki azt gondolta, hogy az oroszok rohantak meg. Gyűlésünk terme össze törött ablakok üvegeivel volt tele, hol az utolsó gyűlést tartottuk és Szemere szónokolt. Aradon több napokat töltöttünk, konferenciáztunk és Kossuthot nem tudtuk reá bírni, hogy gyűlést hirdessen, és szokott bíztató modorában aggodalmainkon könnyítsen. Onnan lön az apostolok oszlása. Kemény Sigó, Kovács Lajos egy szekérbe, Mikes János, én egy másikban, s még két kocsival barátainkkal Aradról megindulva N[agy]váradot mellőzve Élesden háltunk nyitott szekérben, esernyővel a folytonos zápor miatt, másnap ebéden Hagymádfalván, este Margitára érkeztünk, ott megváltam barátaimtól, azok bementek Szatmár megyébe, és pedig Pacalba testvérem Lottihoz". (103. k. 37-38.)

De mi is történt valójában Szegeden (amellett, hogy felrobbant a fegyverraktár)? Gyulay Lajos kijegyzéseiben — úgy tűnik — összemosódtak amiket olvasott és megjegyzett emlékeinek foszlányaival. Kossuth július 11-én érkezett meg Szegedre. Július 14-én írta alá a — már említett — *Kibékülési tervet* — az országgyűlés tudta nélkül. Úgy látszik, azt a tanulságot is levonta Drágos küldetésének kudarcából, hogy az ilyen kényes kérdéseket érintő döntéseket csak megfelelő időben kell nyilvánosságra hozni. Tény az is, hogy az országgyűlés munkájában már nem vett részt. Július 17-én Aradra, majd onnan Temesvárra utazott és csak július 21-én tért vissza Szegedre.

Július 20-án Palóczy összehívta a képviselőházat, ahol Szemere valóban nagy beszédet tartott, be sem várva az interpellációt — mint Horváth Mihály jelezte. Buda bevételéről viszont hallgatott. Hunfalvy Pál tett szemrehányást: "A közvélemény rosszalta, hogy Buda ostromoltatott, mielőtt még az ellenség az országból kiverve lett volna".[61] Horváth Mihály is úgy fogalmazta át Hunfalvy kérdését: "kinek hibája, hogy Buda ostromával a nemzeti ügy győzedelmének kivívására fordítható idő

elpazaroltatott. (III. 354.) Gyulay pedig eltúlozta az egészet. Szemere a július 25-i vagy 27-i zárt ülésen beszélt Görgei hibáiról, de előtte jelezte, hogy "minden vezér annyit hibázott, mennyi hajaszála van".[62]

Szemere aztán július 28-án még egy "jeles beszédet" tartott, és elmondhatjuk ez a nap az ő napja volt. Kossuth nem is lehetett jelen, mert Görgei tábora felé vette útját, de az orosz előnyomulás meghiúsította a találkozót, márpedig ha sikerült volna, a forradalom és szabadságharc végnapjai is másképpen alakulnak. A törvényhozás közben megtette, ami tőle tellett, amikor elfogadta a nemzetiségi dekrétumot és a zsidó emancipációs törvényt.

A nemzetiségi dekrétum a *Kibékülési terv* paragrafusait foglalta törvényerejű határozatba.

Nem célunk a forradalom és szabadságharc végnapjainak krónikája, de visszatérve a hadszíntérre, azt érdemes jelezni, hogy július 9-én a Gyulay által is nagyra becsült Csány László valósággal felszólította Kossuthot, hogy vegye át a fővezérséget és katonai tanácsadók segítségével irányítsa a hadműveleteket.[63] Miután Kossuth ezt nem vállalta, bár többször is játszott saját fővezérségének gondolatával,[64] Csány Görgeit javasolta fővezérnek, hiszen látni kellett, hogy az ifjú hadvezér életveszélyes fejsebbel is megindult dél felé, sőt időközben jelentős taktikai sikereket is aratott, például Vácnál olyan bravúrosan bújt ki az orosz túlerő szorításából, hogy még a cár is — egyébként a magyar katonának kijáró elismeréssel — csóválta a fejét, "érthetetlenek" tartotta — mint Paszkevicsnak írta.[65] (Közben még meg is szerette Görgeit, mint vadász a vadat.) Gyulayt annyira elragadta Kossuth-ellenes keserűsége, hogy még felvillant lelki szemei előtt az "ügyetlenül" lovagoló kormányzó. Ezen negatív Kossuth-propaganda ellenében hangsúlyozta később Jókai Mór, hogy "kitűnően tudott lőni és vívni".[66] Gyulay pedig azt gondosan nem jegyezte ki Horváth Mihály művéből, hogy Bem maga is "gyönge lovas" volt. (III. 449.) Ami pedig Szemerének az ajánlatait illeti, azok inkább a kapkodásnak és a hatalmi neurózisnak a szüleményei, azon ellentmondásnak, hogy a miniszterelnök mindent megtett a kormányzói jogkör csökkentése érdekében, hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat gyakorló kormány jogkörét erősítse, ugyanakkor a rendkívüli helyzetre való tekintettel a kormányzót diktátori jogosítványokkal akarta időlegesen ellátni.

Jellemző az is a naplóíróra, hogy Horváth Mihály véleményét nem is jegyezte ki. Holott a historikus kifejezetten elmarasztalta a Kossuth ellenes propagandát: "Görgey elfogult imádói s már ennél fogva is Kossuthnak nyílt vagy titkos ellenzői, kivált a békepárti képviselők, nem szűntek örökös rágalmaik s gáncsaik által még inkább tévútra vezetni a közvéleményt, azzal vádolván Kossuthot, hogy dacára a hadi ügyekben való járatlanságának, azokba mégis egyre avatkozik, a tábornokokra oly hadi terveket tol fel, melyeket ezek el nem fogadhatnak." Ehhez kapcsolódó lapalji jegyzetben pedig Horváth Mihály még külön megrótta Szilágyi Sándor későbbi munkáit, melyek egyikét Gyulay is említette. Horváth a női kamarilla fikciója ellen is tiltakozott, kiemelve, hogy "nejének kétségkívül volt ugyan reá egynémiben, különösen Görgeyvel való viszonyaiban is, hatása; mert bizonyos, hogy ő ezt, mióta férjének megbuktatására törekedett, hevesen gyűlölé; de e hatás is csak magánkörben maradt, a tanácskozásban s a határozatokra, valamint a kormány több tagjaira, kik pedig, Görgey tekintetében, az egy Csányit kivéve Kossuthtal egyezőleg vélekedtek, annak legkisebb befolyása sem volt." (III. 370.)

Ezek után Gyulayval az erdélyi harctérre kerülünk, ahol Petőfi elesett, Bem pedig a segesvári vereség után "Marosvásárhelyre ment, onnan Szebenbe, hol a szászok az oroszokat kergető Bemet éljenzések közt fogadták, a rossz világ azt mondja, csak azért, mert féltek tőle. Kurz Antal, Bem titkára ezen szebeni hadjáratban szekerén állva lövetett meg az ellenség által. Klapkának győzedelmes kitörése az újszőnyi erősített táborból az elcsüggedett magyarokat valamennyire felvillanyozta. Roppant zsákmánnyal tért vissza Komáromba, még a bécsi levélpostát is lefoglalta, melyben a bécsi titkosrendőrség fekete könyve is megtaláltatott; abc sorban mind meg voltak nevezve a honfiak, kik utóbb vérbíróság alá kerültek. Paskevics és Haynau levelezése is megtaláltatott, kik aggodva tekintettek a tél eleibe élelmiszerek hiánya miatt, és minden áron bevégezni igyekeztek a hadjáratot az ősz folytán. Ezt Görgey tudhatta, és mégis nem működött úgy, hogy a háború elhúzódjék tavaszig -

ahelyett csúfosan megadta magát Világosnál. [...] Azontúl csapás érte a csapást. A kormány és mintegy 100 képviselő Aradon voltunk, de ott már gyűlést sem tarthattunk. Kossuth is ott volt, de bezárkózva, nem is láttuk az egész idő alatt. Duschek hadügyminiszter [!] hanyagul bocsátotta ki a papír pénzt, 100 forintosokat senki sem tudott és akart beváltani, nem volt apró pénz. [...] Görgeyben azt mondja Horváth hazaszeretet nem létezett, keblében önzés dúlt, hiúság, gyűlölés és bosszú vágy. [...] Szemerét sokáig antichambrirozta - amint mondá azon leveléért, melyben Szemere néki azt írja, hogy ideje lesz Kossuthot megbuktatnia és vele megosztani a hatalmat. Görgey senkivel sem akarta azt megosztani, egyedül akart uralkodni. Rüdigerrel alkudozni akart Görgey, de az kijelentette, hogy az oroszok nem alkudozni, hanem harcolni jöttek Magyarországra, ha alkudozni akar, tegye azt Haynauval, Görgey mindamellett késznek nyilatkozott a feltétlen fegyverletételre, de csakis az orosznak, nem a németnek. A nemzet végvonaglásában feküdt, Görgey pedig játékkal mulatta magát és a mellett fegyelmi csekély hibákért többeket felakasztatott. Görgeynek fondorlatai, hiúsága és makacssága, Kossuthnak erély és bátorsághiánya és féltékenysége miatt a haza ügye veszve lőn. Szemere a Görgey környezetét a Monk táborához hasonlította. Görgey úgy szólván kényszerítette a lemondásra Kossuthot, ki a diktátori hatalmat írásban által ruházta reá és maga azonnal tovább illana. Ezt hibáztatták sokan, mert a rá ruházott hatalmat a képviselők híre nélkül adta által másnak. Szemere is a koronával együtt kimenekült török földre. Görgey azonnal folytatta az alkudozásokat és kijelentette, hogy az orosznak feltétlenül leteszi a fegyvert, Ausztriának nem - hadvezér segédeinek oltalmát kikérve, azt is mondja, hogy ha kell legyen ő egyedül az áldozat. Még akkor is sokan hitték a dolgok jobbra fordulását egy Leuchtenberg magyar király kineveztetését - ilyen eszmecserék közt érkezett a magyar had Világos alá." (124. k. 68-70.)

Itt már a történetíró és a naplóíró Görgei- és Kossuth-ellenes előítéletei állnak össze valamiféle konglomerátummá, amelyben a "Leuchtenberg magyar király"-hoz fűződő optimizmus a naplóíró emlékezetéből is felbukkanó mozzanat. Leuchtenberg Miksa herceg a cár veje volt, és már korábban is felvetődött annak lehetősége, hogy ő neki lehetne felkínálni a magyar koronát. Kossuth még 1849. februárjában utasította Csányt, hogy vegye fel a kapcsolatot az erdélyi határszéli orosz tábornokkal, ugyanakkor lelkére kötötte, ha megbízható követet küld az oroszokhoz, az is csak szóban említse a Leuchtenberg nevet — "írásban nem".[67] Horváth Mihály ezekről lehet, hogy nem sokat tudott, de amit tudott, azt részben gondosan elhallgatta, részben elferdítve adta elő. Jeleztük már, hogy ő nem éltette az árulás mítoszát, inkább a bűnbakképzést művelte — elsősorban saját politikai programja jegyében, ami ekkor nem volt más, mint a lehető legelőnyösebb kiegyezés Ausztria és Magyarország között, és ezen kiegyezés lehető legnagyobb nemzeti vívmányként való feltüntetése. Görgeiből lehetett volna előfutárt csinálni, sokan meg is tették, ő maga is *Gazdátlan leveleiben*. Csakhogy a kiegyezést nem nagyon lehetett volna Görgeivel népszerűsíteni. Horváth Mihály fejében sem fordulhatott meg. A régi ellentéteket dimenzionálta túl, miközben még a hajdani forradalmi paranoiát is éltette. Görgei nála nem démon, hanem cinikus, bosszúálló, áskálódó, gyűlölködő, és ezen indulatainak rabjaként végzetes szerepet játszott, "bűnei [...] hervaszták le a nemzet fiatal szabadságfájának bimbóit".[68] A nemzetet tehát rossz vezetői vitték bukásba. És ő — a historikus, aki akkor 1849-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter volt — természetesen — csak tanú és áldozat, bár ezt sem hangsúlyozza túl, nehogy az olvasóban felvetődjék a kérdés: miért nem kiáltott nemet? És mire mondott igent?

Feltehetően Horváth Mihály is ott volt az 1849. június 26-i minisztertanácson, ahol Görgei a kormányzó-elnök felszólítására majd egy órán keresztül világos ékesszólással fejtette ki elképzeléseit,[69] a főcsapást mérjék az osztrák seregre, a kormány "az orosz hadsereg előrehaladását pedig csupán békés alkudozások megkísérlésével próbálja meg késleltetni".[70] Az "alkudozások" sorát — paradox módon — az alkudozásokba bocsátkozni egyáltalán nem akaró orosz hadsereg vezetői nyitották meg.[71] Horváth Mihály is előadja, hogy Paszkevics Görgeit időhúzás miatt szólította fel megadásra. (Az orosz fővezér az osztrákhoz, Haynauhoz küldött levelében arról írt, hogy Görgeinek egy hölgy rokona jelentkezett náluk, közölve, hogy a magyar tábornok "már nem szolgálja a lázadás ügyét", aztán a megadásra való orosz felszólításra, olyan levélben válaszolt, mely "csak érvelést és

üres szónoklatokat tartalmazott a magyarországi felkelés tényéről".[72]) Horváth Mihály közli is Görgeinek a magyar tisztikar nevében adott öntudatos válaszát, amelyben az 1848-as alkotmányhoz való hűségét hangsúlyozza, és azt, hogy a harc megszűnte csak az alkotmány biztosítása és az ország felszabadulása után lehetséges. "E válasz tanúskodik — vonja le a tanulságot Horváth Mihály —, hogy bár Görgey főhadiszállásának tisztjei már széltében kezdték volt beszélni, hogy a magyar koronát az orosz cárnak Konstantin nagyherceg vagy Leuchtenberg herceg számára kellene felajánlani; a hadtesteknél eddigelé még nem romlott meg annyira a tisztikar erkölcsisége, hogy személyes érdekeiknek a hazájokét feláldozni hajlandók lettek volna." (III. 338.)

Horváth Mihály tehát Görgeinek a magyar hadsereg szellemét erősítő szerepéről nem írt, hanem — a katonai szakértelem teljes hiányában — a magyar vezér stratégiai hibáit ecsetelte, állítólagos megfontolásait, majd arra a következtetésre jutott, hogy "egyenesen a muszkák tervének előnyére cselekedett". (III. 341.) Arról is hallgatott most Horváth, hogy Görgei a kormányt rögtön értesítette tárgyalásairól, és azt sem feszegette, hogy a magyar politika célja az osztrák és az orosz katonai vezetés egymással szembeni féltékenységének fokozása volt, és végső soron a két agresszor összeugrasztása. Görgei ezzel próbálkozott, és ennek érdekében kifejtett lépéseit magyarázták aztán félre. Később már jelezte Horváth, hogy a kormány Szemere Bertalant és Batthyány Kázmér külügyminisztert a táborba küldte, "ha az oroszok ezen alkudozást még folytatni akarnák". (III. 382.) A történetíró még némileg mentegette is a magyar kormányt, hogy "csak egy pillanatig is komolyan hihette, hogy az oroszok szövetségeseiket, az osztrákokat elárulva, hajlandók lehessenek valamely békeszerződésre lépni a magyarokkal". (III. 382.) Arról persze mélyen hallgatott, hogy ő is ott volt a július 30-i minisztertanácson, amely Kossuth elnöksége alatt elhatározta, hogy Szemerét és Batthyányt Görgei táborába küldi azon megbízással, hogy vegyék fel az oroszokkal a kapcsolatot, "ebbeli eljárásuknak alapjául és kiindulópontjául az orosz hatalom orgánumaival értekezni, ebbeli eljárásuknak alapjául és kiindulópontjául tekintsék azt, hogy a magyar nemzet a hitszegő királyi háztól szenvedett nyomatásai után az április 14-iki függetlenség nyilatkozatával egyedül ezen igától, a többé nem tűrhetett ausztriai uralkodástól megszabadulását s következve Magyarország függetlenségét s területi épségét tűzte ki véres küzdelmeinek céljául, de azzal az ország jövendő kormányrendszerére nézve semmit előre nem határozott, sőt kezeit szabadon tartotta meg arra nézve is, hogy a körülményekhez képest önállóságának alapján akár fejedelmet is válasszon más uralkodóházból, kirekesztettnek csak az ausztriait tekintvén."[73]

Horváth szerint éppen Görgei volt az, aki a magyar koronát odaígérte az oroszoknak, és mivel félő volt, hogy "valamely külön szerződést kössön a muszkával", Szemere és Batthyány ezt a katonai különbékét is meg akarta akadályozni. (III. 384.) Augusztus 2-án érkeztek a magyar táborba,[74] ahol Görgei nem ezért fogadta hidegen Szemerét, hanem azért, mert neheztelt, hogy július 25-én levélben neki is, — nemcsak Kossuthnak — ecsetelte a diktátorság előnyeit; és egyben a miniszterelnök megakadályozta, hogy a szegedi országgyűlés őt — Görgeit — fővezérré nyilvánítsa. A miniszterelnök útközben a minisztertanácsi határozatot hosszú memorandumba foglalta, augusztus 3-án Nagyváradról elküldte a tisztázatot, és a francia változatot, az orosz félnek szóló államiratot.[75] Augusztus 4-én Kossuth Aradról írt Szemerének, és ebben az oroszokkal való további tárgyalásra ösztönzött, egyrészt azzal a fenyegetéssel élve, hogy "készebbek vagyunk minden erőnkkel (mi nem csekélység) Valachiába, Törökországba vetni magunkat, s felgyújtani Orienst, mint Ausztriának megadni magunkat", másrészt felvetette újra a kérdést "mit mondanak egy orosz fejedelmi házbóli uralkodóhoz az 1848-i alkotmánnyal?"[76] Ezen levél nyomán újabb államiratot állítottak össze.[77] Augusztus 7-én Poeltenberg Ernő tábornok és Beniczky Lajos alezredes átment az orosz táborba, de az orosz fél ragaszkodott a feltétlen megadáshoz.[78] A cár eleve megtiltott Paszkevicsnek minden politikai tárgyalást, július 28-án is megírta neki Varsóból: "A magyarok Kosztyával kapcsolatos ötlete, vagy az, hogy a mi fennhatóságunk alá tartozzanak, csupán értelmetlenségük bizonyítékaként érdekes".[79] Paszkevics következetesen az osztrák főparancsnokhoz utasította a magyar felet.

Aradon viszont már arról tudtak, hogy Paszkevics már a következőket írta: "A magyarok fogadják el Leuchtenberget (mások szerint Konstantint) királyul; a törzstisztek kardjaikat megtartván, a sereg tegye le fegyvereit; lesz ezentúl magyar-orosz sereg, melyben a magyar sereg emberei szolgálhatnak stb" — írta még augusztus 2-án Hunfalvy Pál naplójában, és így értékelte a mende-mondát: "Az egész üres beszéd, de mely az elmék állapotját híven visszaadja. Mert szívesen fogandók el királyul Leuchtenberget, csak békét szerezhetnénk becsületesen."[80]

"Az elmék állapotját" jellemzi az is, ahogy az egyik egykori orosz tiszt naplója alapján az 1880-as években emlékezett:

"Mindenfelé panaszolják, hogy uralkodónk nem engedte elfogadni Szent István koronáját, amelyet felajánlottak Konstantin nagyhercegnek."[81]

Augusztus 10-én mielőtt a két követ még megérkezett volna Aradra, Szemere és Batthyány beszámolója nyomán a minisztertanács újabb államirat elkészítését határozta el, amelyet Kossuth maga egészített ki. Ebben már kifejezetten felajánlották a koronát a cári család egyik sarjának, és kérték a cárt, hogy a nagyhatalmak között közvetítsen az 1848-i alkotmány alapján.[82]

Horváth Mihály a korona felajánlásáról gondosan hallgatott, Szemere Bertalan emlékiratszerű — németül megjelent — *Politikai jellemrajzok* című művére hivatkozott, "tagadja, hogy ők odaígérték volna a koronát". (III: 436.) Szemere szerint Görgei először az oroszokkal való tárgyalás ellen volt, aztán sürgette a korona felajánlását.[83] Ez igaz is, csak azt nem tette hozzá, hogy Görgei — emlékiratai szerint —, amikor augusztus elején a két miniszter a táborba jött, nem hallgatta el időközben kialakult meggyőződését, mely szerint az oroszok "nem fognak velünk alkudozni". A tábornok a minisztertanácsi véleménynek hangot adó államiratot is túl általánosnak tartotta, ezért azt javasolta: "Tessék a cárt egyenest megkínálni a magyar koronával: ha erre nem kap a kormány semmiféle választ, akkor is tudni fogja, amit tudni kíván." Ez a miniszterelnöknek nem tetszett, mondván, "hogy ilyen nyíltan nem szokás beszélni egy államiratban".[84] Ezek után Szemerének igaza volt, ő egyértelműen nem ajánlotta fel a koronát — ha úgy értjük, mert értelmezés kérdése, ha úgy akarjuk.

Így fordították az egész történetet Görgei ellen — először Szemere, majd Horváth Mihály, aki egykori miniszterelnökét oly előzékenyen idézgette, amikor szükségét érezte. A korona-epizódot viszont nem volt tanácsos feszegetni, mert nemcsak Kossuthot lehetett volna lejáratni. . .

Mindezt azért is idéztük, hogy érzékeltessük, mennyire jelzi Horváth Mihály műve a történetíró felelősségét és annak határait; Gyulay kijegyzései pedig az olvasóét.

Jellemző, hogy míg Horváth Mihály — utólag — rosszallotta azt, hogy Kossuth még Szegeden Dembinskit nevezte ki fővezérnek, Gyulay erről semmit sem jegyzett ki magának. Arról is hallgatott, hogy Dembinski Temesvárt a magyar hadsereget mészárszékre vitte, és — úgy tűnik — minden lehetséges alkalmat elszalasztott, hogy katonai szakértelmét megmutassa és valami sikert érjen él,[85] bár — paradox módon — tehetetlen hadvezetését egyéni bátorsággal próbálta ellensúlyozni.[86]

Innen már egyenes út vezetett Világos felé. Kossuth is látta a helyzet tarthatatlanságát. Görgeit diktátori hatalommal ruházta fel, egyben felelőssé téve, hogy hatalmával a nemzet érdekében éljen. A magyar kormány tagjainak többsége elmenekült, Görgei pedig feltétel nélkül letette a fegyvert, bízva a cár nagylelkűségében.

"Ott — írja Gyulay — már sokan kiábrándulva zúgni kezdtek, Zambelli ezredes és Markovics alezredes felszólaltak, hogy őket nem lehet mint egy birkanyájat mészárszékre harcolni - ezeknek Görgey röviden és hidegen azt válaszolta, hogy kiléphetnek, ha akarnak - egy huszár ősz századosnak pedig, ki keresztül vágni az ellenségnek tömegén tartotta volna dicsőségesebb dolognak a megadásnál, csak azt felelte hogy az ily huszár tréfának már lejárt az ideje és gondolja meg, hogy golyóval szokták büntetni a lázadókat. Az orosz seregből átszökött lengyel tisztek irányában is szívtelennek mutatta magát Görgey: Ki hívta önöket ide? így szólott hozzájuk. Leiningen és Pöltenberg tábornok voltak az egyedüli kivételek, akikhez ragaszkodott. Bajtársait egyátalában a cár nagylelkűségébe ajálva, azt hitte talán maga is, hogy azoknak nem lesz bántódásuk. Egyébaránt szóval bajtársainak mondogatta: legyünk készen az akasztófára. A miniszterek már eltávoztak, csak Csányi maradt Aradon megrongált

egészségben, emlékszem ott egy estve nehányan szállására kísértük, akkor láttam utoljára hazánk e nagy vértanúját. Unszolták hogy meneküljön, de ő azt felelte: hazám földjén akarok meghalni. Így Perényi Sigmond is. Duschek nagy kincseket rakott le az osztrák táborban arany rudakban - háládatosságból megbörtönöztették utolsó pénzügyminiszterünket. [...] Vegyük elé Horváthot. A világosi fegyverletétel örökre szomorú emlékezetű napján a törzstisztek – úgy mond egy szemtanú – fényes egyenruhában lovaglának fel s alá a zászlóaljak előtt, vigasztaló szót intézve a kétségbeesettekhez, sóhajok és szitkok hallatszottak a zárt sorokból, egy nagy temetőhöz hasonlított az egész. A huszárok kiéhezett lovaikra támaszkodva utolsó búcsújukat vették azoktól, sokan eldobták fegyvereiket, lovastól együtt megszöktek. [...] A katonák közül sokan fegyvereiket eltörték, számosan kivégezték magukat kétségbeesésökben, mások meg lovaikat szúrták agyon. Görgeyt Nagyváradra kísérték. Rüstow maga azt mondja, hogy Görgey még megmenthette volna hazáját, az ő ítélete pedig illetékes, mert avatott embertől jön, de Görgeyben magasztos hazafias érzelem nem létezett. Kossuthnak minden hazafisága mellet és eszélytelen gyöngesége és Görgeynek nemtelen szenvedélyei dönték így veszélybe a hazát! Görgey a hazafias lelkesedéstől csaknem túláradó nemzeti seregben úgy viselé magát mint egy condottieri kapitány. Szemere utóbb megváltoztatva róla mondott véleményét, azt mondta: Görgey nem Monk, ki a monarchiát helyreállítását politikai szükségességnek tartotta, hanem egy fiatal hadnagy volt, ki vezérré emelkedve csak játékot űzött nemzetével. Görgey hazáját nem fejedelmi kegyekért árulta el, becsvágya nem kincsekre sóvárgott - ő csak hírnevet, elsőséget kívánt - dacból, gyűlöletből tette tönkre hazáját. [...] Wodjáner által állott Béccsel öszveköttetésben. Duschek mindamellett két évi várfogságra ítéltetett, talán csak azért, hogy a magyarok előtt személye ne gyanúsíttassék. Haynau mikor értesült, hogy Görgey csakis az oroszoknak kész letenni fegyverét, parancsot bocsátott ki Schlickhez, hogy azt ne tűrje, hanem jelenjék meg ő is a fegyverletételre. Ha Schlick akkor engedelmeskedett volna, a két hatalom bizonyosan összeveszett volna és a magyarok sorsa még talán fordulást vehetett volna. Október 6-kán a közönséges amnesztia helyett egy iszonyú hír futotta be az országot." A kivégzések híre. "Haynau nemcsak kegyetlen, de szeszélyes és hóbortos ember volt; történt hogy a vádlottaknak nyakába borult és velök sírt, más órában pedig őrjöngésig hajthatatlan és kegyetlen volt. [...] A Damoklész kardja lebegett fejünk fölött az egész idő alatt - nem tudhattuk, mikor kopogtat be a zsandár, hogy börtönbe hurcoljon. [...] "Nem elég volt 200 000 muszka segítségével leigázni a nemzetet, de azt meg is fosztotta ősi alkotmányától és erőnek erejével germanizálni akarta, *akkor jobbkor kellett volna felkelni*, azt mondja reá a magyar, minél inkább marcangolják, annál hamarább jön öntudatra az elnyomott nemzet. Az öntudatra ébredt nemzet a rege Anteusa, próbálta II. József, próbálta Ferenc József egyiknek sem sikerült. Ezzel bevégeztem *Horváth Függetlenségi harc* című munkáját." (124. k. 81-85.)

Ez az olvasmány volt a nagy alkalom és lehetőség Gyulay Lajos számára, hogy újragondolja mindazt, ami 1848-1849-ben történt. Igazában nem tette meg. Sodorták az emlékek, mint hajdan az események. Jellemző, hogy míg Horváth Mihály műve végén arról is szólt, hogy "az ausztriai népek" számára a biztos bástya: "a szolidaritás és néptestvériség nagy elve", Gyulay csak a magyar Anteusra való utalást jegyezte meg. Úgy tűnik, egyre kevésbé volt már fogékony a nagy szavak iránt, miközben egész sor közhelyet igazságként fogadott el, és Horváth meseszövésének belső ellentmondásaira sem figyelt fel. Sőt Gyulay a neki nem tetsző mozzanatokat sem jegyezte fel. Ez is vélemény nyilvánítás. Mentségére szolgáljon, hogy untatták a részletek. Láttuk, nem szeretett pletykálni. Horváth Mihály pedig olykor a rágalomhadjáratokból jócskán merített. Gyulay is feljegyzett néhány Kossuth- vagy Görgei-ellenes pletykát, mert ez beleillett elképzeléseibe. Inkább elfordította tekintetét a végtől, márpedig a szabadságharc és forradalom végnapjai kezdetet is jeleznek.

1849 júliusának végén Szeged a vég és a kezdet városa. A forradalmi paranoia légkörében a legképtelenebb vagy inkább a lehető leglehetségesebb pletykák mérgezték a légkört. A felfokozott hangulatban, amikor a politikai nézetkülönbségek végzetes gyűlölködésként jelentek meg. A forradalmi machiavellizmus eszköztárát is alaposan kimerítették. Hiszen egyszerre hivatkoztak Európára. az európai haladás és polgárosodás szolgálatára, miközben a cárnak kínálták a magyar

koronát, és miközben egy — kiöregedett — lengyel hadfira bízták a győzelem lehetőségét. Kossuth a lehető legrosszabb döntést hozta meg. Feltehetően, a polgári nemzet attól félt, hogy a hadsereg-nemzet a nép érdekére hivatkozva különbékét köt. Görgei korábbi gesztusai, leveleinek egyes kitételei, szarkasztikus megjegyzései erre is utalhattak. Amíg 1849 elején minden az összefogás felé sodorta a szabadságharc és a forradalom fő erőit, most már a borzasztó katonai túlerő nyomása alatt, az ellenkezője történt. A történelmi emlékezetben aztán mindez — egykorú emlékiratok, emlékezések, vitairatok, történelmi művek tükrében — úgy jelent meg, mintha olykor elfelejtették volna, amit azért valamennyien tudtak, azt, hogy győzni kell, akkor is, ha az 1849-i áprilisi alapról, az 1848-i áprilisi alaphoz akarnak visszatérni. Mint Hunfalvy Pál július 25-én írta naplójába: "Ha Görgey megragadhatja a hatalmat, ő bizonyosan az 1848-ki törvényekre fogja visszaállítani követeléseinket, de arra is győzelem szükséges."[87] Már-már hajlamosak lennénk azt hinni, hogy már nem az "eszmék licitációja", hanem az érzelmek licitációja jegyében politizáltak, ész és szív triviális ellentéte érvényesült a borzalmas pszichodrámában. Az európai forradalom hullámával emelkedett magasra a magyar szabadelvűség, és most annak hullámvölgyébe zuhant. A külpolitikai machiavellizmus természetes folyománya annak, hogy Európa nem tett semmit azért a népért, mely Európa megváltójaként lépett fel — hogy az egykorú metaforikus kifejezésekkel éljünk. De mit is tehetett volna? Franciaország a demokratikus cézárizmus felé tartott. Németországban a liberális forradalom, miután az ideológiai térben győzött — esélyei ellenére — összeomlott, mert a porosz király nem volt hajlandó elfogadni a frankfurti nemzetgyűlés azon ajánlatát, hogy tőle fogadja el a császári koronát. Frigyes Vilmos azonban nem vállalta a népfelségre épülő — a nemzeti egységet is megvalósítani szándékozó — alkotmányos monarchiát.[88] Ausztria pedig az antidemokratikus cézárizmust hirdette meg, amelyben — mármint a márciusi oktrojált alkotmányban — a cár sokallta a demokráciát. Palmerston ugyan Ausztriát kiegyezésre akarta ösztönözni, de bécsi követe magyarellenes volt, így kemény, még hónapokig tartó ellenállásra lett volna szükség, hogy a magyar kérdés valóban európai kérdéssé válhasson[89] Maradt a cárral való kacérkodás, a szövetkezés az "ördöggel", aminek lehetőségére Kossuth már korábban is utalt. A cár persze okkal évődött a magyarok "értelmetlenségén", de az ő "értelmetlenségén" is lehet tűnődni, hiszen ideológiai merevségével és emberi hiszékenységével a végzetes krími háborúba vitte birodalmát és annak népét, hogy aztán ne csak egykori szövetségesét átkozza, akinek — anyagilag nagyon is költséges — atyai segítséget adott, hanem felvesse a magyarok fellázításának ötletét.[90] Ez még abszurdabb volt, mint a magyarok "értelmetlensége", hiszen ez következetesen párosult az ország függetlenségének és a modern szabadelvű alkotmányosság igényével. Egy autokrata család sarja forradalomból sarjadt állam élén — onnan Kelet felől nézve még bizarrabb, mint innen vizsgálva a külpolitikai horizontot.

Két kibékíthetetlen legitimáció állt szembe. Az Isten kegyelmére hivatkozó abszolutista és a népfelségre hivatkozó modern polgári legitimáció. 1848-ban úgy tűnt, hogy a Habsburg Birodalomban ez utóbbi kerekedett felül, és sikerül kialakítani valamiféle egyensúlyt. A cár számára a népfelség maga volt a gonosz, az elpusztítandó ösellenség. Mégis Magyarországon az oroszok becsületesebbnek tűntek, és lovagiasabban viselkedtek, mint a habsburgiánus ellenforradalom kisszerű bajnokai. A magyar ajánlkozásban pedig az ország ősi alkotmánya a modern és 1849-ban még demokratizált alkotmány, hiszen az államfő hatalmának rovására a kormányfő és a parlament befolyását erősítették. A forradalmi kultúra Magyarországon nemzetközpontú volt és maradt. A demokratikus nemzeti elkötelezettség logikájából fakadt, hogy a nép és a nemzet nem bukhatott el, csak vezérei — Gyulay naplójának refrénje, Horváth Mihály művének üzenete. Az hogy Görgei az orosz túlerő előtt teszi le a fegyvert, és nem is tárgyal az osztrákokkal, nemcsak a forradalmat szolgáló romantikus lázadó dacos gesztusa, hanem a nemzet és nép a iránti elkötelezettség megnyilvánulása, annak érzékeltetése ország és világ előtt, hogy az osztrák sereg nem győzheti le a magyar nemzetet, a hitvány zsarnokság a szabadságot. A bűnbakképzés könyörtelen szellemi játék, tétje: a jövő. A vereség áldozatot kívánt. A forradalmi kultúra önpusztító mechanizmusai a forradalom és szabadságharc veresége után is működtek, a történelmi emlékezetben is.

Szegeden a kezdet a törvényhozó munka és az annak eredményeihez való hűség. Szemere Bertalan miniszterelnök július 28-i körrendeletében méltán adhatta hírül a kormánybiztosoknak: "A nemzetgyűlés a különbféle népiségekre nézve egy oly politikának vetette meg alapját, melyben a kiengesztelődésnek teljes biztosítékát foglalja magában, oly politikának, melyet Európa követni fog, de példát reá még egy kormány sem adott."[91] A nemzetiségi dekrétum a magyar politikában kötelezett. Később sem került le a napi rendről. Kossuth Lajos 1851-i alkotmánytervébe beépült, mint ahogy a román emigrációval, majd az önálló román állami vezetéssel való tárgyalásaiba is. Horváth Mihály művében a határozatot egyenesen törvénynek nevezi, és értékelése nem szóvirág: "csak egy hibája volt, az, hogy nem az 1848-ki márciusban alkottatott". (III. 359.) Az 1868-i nemzetiségi törvény nem kerülhette meg ezt az előzményt, amelyet alkotói természetesen igyekeztek elhallgatni. A zsidóemancipációs törvény pedig egyszerre jelezte, hogy a zsidók milyen mértékben tüntették ki magukat a forradalomban és szabadságharcban, és azt, hogy a modern magyar nemzet az integrációval teljesíti ki a polgárosodást, a magyarság a maga kulturális sokszínűségében pedig tovább erősödik. Az 1860-as években a forradalom és szabadságharc örökségének ezen mozzanatát sem lehetett megkerülni.

A szegedi törvényhozás alapító eseményei jelezték az utat, melyen haladva az alkotmányos és demokratikus intézmények a hazai népek nemzeti létével elválaszthatatlan egységbe olvadnak.

Gyulay Lajos mindezt inkább átélte, mintsem eltűnődött volna rajta. Érdekes, hogy amikor Horváth Mihály művét jegyzetelte, saját naplóját nem olvasta újra, Fanny leveleit viszont igen és kijegyzetelte azokat is, mert — mint 1866. július 8-án írta — "minden szava azokban fölemelkedett lelkére mutat, lelkesebb magyar honlányt alig lehet képzelni", kinek (125. k. 25.) "nem lehet elérzékenyülés nélkül olvasni lelkes sorait". (125. k. 36.) És nemcsak az erdélyi magyarság polgárháborús meghurcoltatásai, szenvedései hatották meg, hanem levélíró lelkesedése is, mindenekelőtt az, ahogy a függetlenség kinyilatkoztatását köszöntötte 1849. április 20-i levelében:

"Áldom a Magyart! hogy valahára le tudott mondani a Habsburgokról. Itt nálunk szinte nagyobb rémülést idézett fel mint örömet és bizalmat ez a nagy, dicső és bizonyára üdvös határozat. A város ki volt világítva, mit ketten Kuun Gotthárddal, ki nálunk van szállva, vittünk ki: én terveztem, ő pedig Csányinál kieszközölte."[92] Talán Gyulay Lajos is még egyszer ünnepelt lélekben, hiszen láttuk a Függetlenségi Nyilatkozatról még megtörve is úgy nyilatkozott: "remek egy okmány, meg kell adni". Ebben a minősítésben feltört az elfojtott történelem, amelyet Kossuth képviselt. Felvillant az alternatíva igenelése, miközben az értékhűséget és a történelmi veszélytudatot elnyomta a konfliktus-elhárításnak a történelemre hagyatkozásra ösztönző önáltató reflexe.

A kiegyezés felé

Bár Gyulay Lajos soha nem írt annyit, mint az 1860-as években, megritkulnak az emberiség sorsáról szóló nagy kijelentések. Ilyesmire is csak naplója szerkezete ihlette, amikor például 1866. július 12-én éppen akkor vezetett kötete századik oldalához ért: "A hírhedett 19-ik mostani századunk mennyi nyomort hozott elé, holott a felvilágosodás 100a." (125. k. 100.) Univerzalisztikus eszméi megfakultak. 1866. július 27-i bejegyzése szerint: "Hol a patriotizmus megvan gyengülve, ott a szocializmus kap lábra. A kereszténység és az iszlámizmus a nacionalitásnak mindég ellensége volt. Van ebben valami, az ember mielőtt magyar vagy francia volna, ember és Isten fia. A kormányoknak azon kellene törekedniök, hogy az egoizmust organizálják. Az emberi öntudat nagyon gyenge lábon áll ott, hol a gondolkozás előre nincs haladva. Most a XIX-dik században is feltűnő, és a tanulmányozásra méltó, miként hisznek máig is a csodákban, spiritizmus, marmonizmus terjesztésével." (125. k. 188.)

Azért a régi "gyönyörűségeket" kereső lélek újra és újra erőre kapott naplóírónkban. Hosszú időre lemondott azon régi szokásáról, hogy szellemi háremének tagjait osztályozza. 1866 vége felé visszatért ehhez, és ez úgy meglepte azt, aki később a naplókat tanulmányozta, hogy összeragasztotta a nőket felsoroló oldalakat. (125. k. 141-142.) Nemsokára pedig már a kitüntetett hölgyek csillagokat kaptak a tisztelet jeleként. Régi emlékein is elmerengett. Például azon, hogy 1839-ben Pozsonyban -

"szabadelvűeknek és pecsovicsoknak külön éttermök, külön kávéházuk, cukrászuk, ha szabad mondani még külön bordélházuk is volt - nékünk szegény deákistáknak." (128. k. 84.) 1867. január 24-én azzal szórakoztatta magát, hogy "kipunctirozott" egy oldalt, azaz kottaszerű vonalakat húzott felül, és e fölé írta "tekintélyes lap" (ilyen lapok a kétszámjegyű azonos számmal ellátott oldalak, a háromszámjegyű azonos számok, mint például 111 már "nagyságos lap") és addig vonalkázott, míg eszébe nem "jutott a Debrecen-szegedi punctirozó szép leány", aki a pénzkészítő műhelyben dolgozott. Duschek vitt be "néhányunkat oda, és feledtük nézni a gépeket, inkább csak a *szép punctirozó leányban* gyönyörködtünk". (129. k. 55.) Október végén is, mikor naplója 133. kötetének 533. oldala felé közelített, elhatározta, ha marad üres hely "ki fogom punctirozni a dolgot. - Mi lett a mü kis *kedves punctirozó leányunkból*? ki Debrecenben 1849-ben a papiros pénz gyárba oly ügyesen vitte a *punctirozásokat a Kossuth jegyeken. Duschek* akkori fináncminiszter elvitt volt nehányunkat azon gyárba, - de én annak titkait nem vizsgáltam - én a *szép punctirozó leányban* gyönyörködtem, kit aztán több versen is láttam - majd nem húsz éves dolog - meg lehet nem is szép mert akkor még nem lehetett több 17 évesnél."

Jellemző, 1849-ben is ez a kislány izgatta képzeletét. Mert szeretett a lányokban öncélúan gyönyörködni. Ha egy-két politikai mozzanat is így érdekelte volna! Talán naplója sem volna ilyen kedves olvasmány, bár — bizonyos szempontból — jobb történeti forrás. Ugyanakkor büszke volt politikai múltjára. Például amikor megjött a királyi leirat, "mely alkotmányunkat visszaadja felelős minisztériummal, a dicsőség a Deák Ferencé, ő volt a mü, a magyar nemzet providentiája, emléke dicső fog maradni, amíg csak magyar él a világon. 1848 óta sokan kihaltak e sorokból, én is egy igénytelen tagja az 1848oknak kevély vagyok reá, képviselő voltam akkor és kitartottam egész a világosi fegyverletételig, ott voltam Debrecenben, Kecskeméten, Szegeden és Aradon, azután mint menekülő Nagypacalban Lottim birtokában" (129. k. 327.)

A nagy napok emléke is olykor felvillant, amikor például 1867. egyik éjszaka megpillantotta a halottas szekeret, mely István nádor teteméért ment: "István főhercegnél — írta március 1-én— népszerűbb ember nem igen volt Magyarországon 1847-ben és 1848-nak elein, leereszkedő nyájas ember volt, személyem eránt is több ízben kitüntette jó indulatát, kezet szorított velem, én is magasztalói közé tartoztam, és bűneinek bocsánatát, porainak nyugalmát, lelkének üdvességét kérem. Nehéz feladata volt neki, mikor 1848-ban választania kellett a nemzet és a dinasztia ügye között, szerette – az kétségtelen – hazáját, Magyarországot, de igen gyenge volt arra, hogy a haza ügyét eleibe tegye családja ügyének, és úgy történt, hogy cserben hagyott, mikor legnagyobb szükségünk volt rá." (129. k. 431.)

A múlt megpróbáltatásait ellensúlyozta a jelen. Budapesten 1867. március 14-én nagy megkönnyebbüléssel jegyezte fel: "1848 óta március 15-ke történelmileg nevezetes nap, de azóta ez az első melyet megint szívünk szerint meginnepelhetünk, miután felelős magyar minisztériumunk van és Ferenc József jelenben a budai királyi vár palotában székel. A mostani március 15-e az 1848-kinak csak jogfolytonos örököse, az 1848-ki törvényeink elismerve, alkotmányunk visszanyerve." (130. k. 3.)

Örülni kellett, de mégsem lehetett örülni. A múlt azonban továbbra is kísértett. Szeremlei Samunak a Honvédelmi Bizottmány keletkezéséről szóló művének olvastán — 1867 májusában — felidézhette, ahogy "Kossuth és Batthyáni mindketten Jellasics ellen harcoltak, csakhogy Batthyány mint bán, Kossuth mint császári tábornok ellen." Mintha maga is lázadt volna: "Kossuth és Madarász elején alávetették magukat az elein Batthyány politikájának, csakhogy törvényes téren védhessék a hazát, de Bécsből az egymással legegybeütközőbb parancsok és leiratok küldettek, utoljára is nem volt mit tenni egyebet, mint az önvédelmet megalapítni. Olyankor ha jó kézre kerül a diktátorság, sem rossz. [...] Mikor Jelasich megtette a híres Flankenbewegungot és meg sem állott Bécsig, Batthyáni rettenthetlen bátorságot tanúsított. Azalatt míg Kossuth ijedtében Szegedre menekült, ő egyenesen Bécsbe ment, hogy kiegyenlítse a dolgokat. Batthyáni kétségenkívül egyike volt a legmagasztosabb jellemeknek, melyekről hazai történelmünk szólni tud. [...] "Én is ott voltam a táborban, mikor

Jellachichot kergettük, de utolérni nem tudtuk. A követekből alakult egy vadászcsapat, annak voltam én is egy közvitéze. Parendorfig haladtunk, ott vissza küldettünk, jó is volt, mert Schwechatnál mü is futásnak eredtünk volna." (130. k. 356-7., 363., 373.)

Gyulay Lajos nem sokkal azután, hogy letette 1848-as olvasmányát, döbbent rá: "olvasva gyüjt az ember írnivalókat, így történik, hogy az ember néha akaratán kívül plagiarius lesz [...] ugyan azt a dolgot kettő is meggondolhatja anélkül hogy egymásnak tolvaja legyen" (131. k. 119.) Példa erre a Kossuthról szóló pletykák és rágalmak terjesztése, amitől — mint hangsúlyoztuk — Jókai Mór például megtartoztatta önmagát.

Közben Gyulay Lajos már készülhetett az újabb törvényhozó munkára: "Amit kívántunk megtörtént, felelős magyar minisztériumunk van és mégsem vagyunk megelégedve. Ha azokat tennénk meg miniszteréknek, kik most rágalmazzák ezeket, bizonyára még rosszabbul folynának dolgaink.[...] Örvendjünk, hogy ide eljutottunk, hogy az abszolutizmus korát túléltük. [...] Legnagyobb szükségünk, most a békére volna - mint Majercsák követtársam 1848-49-ben egy pár ezer évre való respublicát kívánt, én is egy pár ezer évre való békét kívánnék, hogy gyarapodjunk és jobban el ne szegényedjünk, mert csak az az ország boldog, mely erkölcsben és vagyonban gazdag. [...] Örökös békére volna szükség - akkor vitézségre semmi szükség sem volna - de hát emberek vagyunk - ne ábrándozzunk emberi dolgokon felül álló eszmék után." (132. k. 57., 61.)

Aztán megtörtént a koronázás. Ezt még nagyobb "blazirozással" nyugtázta, mint a *Függetlenségi Nyilatkozat*ot. A reformátusok szembesültek a katolikus hegemóniával, vagy inkább annak emlékével. Meg is jegyezte Gyulay Lajos hogy Mikó Imrétől — aki 1848-ban az erdélyi gubernium vezetését vette át, és aztán októberben az agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen elnökölt, most pedig Széchenyi örökébe léphetett, mint közlekedésügyi miniszter — rossz néven vették, amikor a koronázáskor letérdelt, Lónyay Menyhért félre vonult, Vay Miklós — aki 1848-ban Erdélyben kormánybiztos volt, majd ezért osztrák börtönbe került, 1860-ban pedig az összbirodalom alkotmányossá tételének kísérletekor magyar kancellári tisztet vállalt — állva maradt. (132. k. 97.) Az 1848-49-i nagy főszereplőknek nem bocsátott meg Gyulay Lajos. "Bizony Görgei nem érdemel oszlopot a hazától" — 1867. július 28-án. Világosnál "a hazát elárulta" "Vannak neki most is védelmezői, én nem tudom menteni, főkép azért, hogy tábornokainak nem eszközölte ki a szabadságot, kik vérpadra kerültek". (132. k. 168-9.)

A radikálisokra nem haragudott: "Azt mondja Chateaubriand: Vallás színe előtt az ártatlanság és megbánás nővérek. Ezek evangéliumi szavak. Csernátonival is kibékültem, mikor 1849-ben az estvi vagy márciusi lapban magát rehabilitálta önvallomása által. Ellenem is vétkezett, de akkor megbocsátottam néki, és azt sem bánnám, ha most követnek megválasztatnék." (132. k. 356.)

Egyre inkább úgy viselkedett Gyulay Lajos, mintha lassan már készülne odahagyni a világot. Egyfajta élvezettel figyelte a világ dolgainak viszonylagosságát. Valamiféle cinkossággal jegyezte fel — 1867. augusztus 24-én — Türr Istvánnak "egy jó mondatát": "Párisban az ember megutálja a civilizációt és az amerikai szabad státusokban a szabadságot", hiszen "valóban a civilizáció utolára a függetlenségnek és erkölcsnek rovására terjeszti hatalmát és az amerikai szabadság féktelenséggé alakul". (132. k. 357.)

Az országgyűlés munkálatai sem nagyon érdekelték, igaz, főrendiházi tag volt, és így már nem is kerülhetett olyan döntési helyzetbe, mint húsz éve. Naplójában a közéletből inkább csak a zsidók emancipációja érdekelte. Kár, hogy nem idézte fel az 1849. emancipációs törvény megszavazását, márpedig az volt az az előzmény, mely észrevétlenül még most is meghatározó erővel hathatott, arra késztetett, hogy újabbat hozzanak. Miután a képviselő ház megszavazta, "hiszem — írta 1867. december 23-án nálunk sem fog megbukni, bár lehet, hogy az érsek és püspökök ellene lesznek. Egy megérett dolog az, melyet akadályozni nem lehet." (134. k. 236.) "Gyűlés után. A zsidókat emancipálta a felső ház és dicséretére legyen mondva a főpapságnak, kivétel nélkül egyről egyig minden érsek és püspök igenre szavazott. Volt azonban négy nemre szavazó". Persze nem lett volna naplóírónk Gyulay Lajos, ha nem ötlöttek volna fel emlékezetében hajdani szerelmei: "A hallgatók

karzatán sok országgyülési képviselő volt, lehettek zsidók is, zsidónőt láttam vagy hármat, azok már emancipálták magukat, nékiek e törvényre nagy szükségük nem volt". (134. k. 338-9.)

A dualizmus rendszerének a kiépülése fölötti örömöt beárnyékolta Kossuth személye, távoli ám mégis nyugtalanító jelenléte és amit az képviselt. "Gábor Áronnál különb hős egy sem vala" — írta 1868. február 14-én. "Jó volna ha már ágyukra szükségünk nem volna, és a béke áldásait élvezhetnők, akár egy pár ezer évig ahogy 1848-ban egy képviselő mondta volt, hogy próbáljuk meg a köztársaságot. Viktor Emanuel király nem rég Crispihez [...] szintén ily értelemben szólott, mondván: a fő dolog uraim most, hogy építsünk és ne folytonosan csak romboljunk. Kossuthhoz is lehetne ily formán szólani." (135. k. 198-9.) Kossuth a rombolás szellemeként jelent meg. Nyilván az általános országgyülési — felsőházi — légkör hatott Gyulayra. "A nap hőse most — írta 1868. április 7-én — Perczel Mór, a közelebbi Székesfehérváron nyert diadal fényes bizonyítéka annak, más alig tehette volna, mint ő, hogy Kossuth ellen föllépjen, erre néki bátorsága és joga is volt, és ami több, sikert is aratott. Kossuthnak érdemeiből semmit se vonok le, ha Percellel azt mondom, hogy a lefolyt 20 évek alatt semmit sem használt a hazának. Tett volna úgy mint Perczel és tenne bár úgy, míg nem késő; jöjjön az országba és mondja el itt, amit tenni akar, de ne bujtogasson külföldről és használtassa fel nevét Madách, Böszörményi és Csernátoni féle emberekkel. Igazolva van képviselői állása, mi gátolhatja bejövetelétől." (137. k. 45.)

Gyulay azonban az új országgyüléssel sem lehetett elégedett, miközben a zavarhatta a közéleti lárma: "Les bruits du jour [93] — azok elenyésznek mikor Morpheus karjaiba veti magát az ember. Egy ilyen álom lesz a halál, talán boldogabb ébredésre?! A halál csak megszakasztása egy órának. A földi élet csak a szenvedések színhelye. Mint valami histriók, komédiások, bohócok sebünkre tesszük kezeinket, hogy vérünk el ne folyjon, mikor a játék rendje úgy kívánja meghalunk." (137. k. 119.)

Jellemző azonban, hogy éppen álmairól írva vetődött fel a kérdés 1868. augusztus 25-én: "Lajos nevem napján! Kossuth Lajos vajon milyen konstellációk között üli meg névnapját?" (140. 17.) Nyugtalanította Kossuth politikája, bár ezzel korábban nem sokat foglalkozott, a nemzetiségi törvényről pedig egy szót sem írt. 1849-et és annak központi alakját, Kossuthot mintha megpróbálta volna kilökni az emlékezetéből. "Az 1849diki pünkösdi királyságnak megadtuk az árát!" — írta még 1860 októberében. (93. k. 172.) Csakhogy akkor még alaposabban foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel. Mocsáry Lajos 1858-i *Nemzetiség* című könyvéről fel is jegyezte 1860 decemberében: "talpra esett munka és korszerű, keserű orvosszereket javall a nemzetiségek kibékítésére, de igaza van, nincs egyéb és okosabb teendők, mint minden fajnak megadni a legszélesebb értelemben, nyelvével való élhetésének jogát, községi, megyei s oskolai életökben, beszéljen — Mocsári szerint — a közgyüléseken mindenki úgy, ahogy jobban tud, három-négy nyelven, csak az ország gyülésen: *magyarul*, mert ott már nem értenék meg egymást a *bábel nyelvűek*, megyében a magyarok értik nagyobbára a nép nyelvét, ott nem akadály a különböző nyelveken való vitatkozás; nem mondja ki, de talán érzi, mint ész *Mocsári*, hogy idővel csakugyan a magyar nyelvnek kell a győztesnek lenni, mint legkimiveltebbnek. Ellenségeskedve és magyarizálással, láttuk már, hogy semmire sem megyünk, valamint a német sem a maga germanizálásával. Próbáljuk meg másképp, így talán boldogolunk, csak a magunk nyelvét ne hanyagoljuk, ne hagyjuk, talán a többiek is hozzánk fognak észrevehetetlenül közeledni. *Szent István* azt mondta volt: *unius linguae, uniusquae moris regnum imbecille est et fragilis*. Örvendhetne, ha feltámadna, mert most ugyan ott állunk." (93. k. 172.) Egyébként is : "Hunniában mindig lesznek szlávok és oláhok, míg csak egy kóbor üstökös csillag bolygónkat szét nem zúzza". (93. k. 243.)

Nagy fordulat ez a vallomás, mert korábban ő is — mint elvbarátainak egész sora — elmarasztalta Szent István *Intelmei*ben sugallt politikát, mely szerint "gyenge és törékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország." Mint 1850 decemberében — az ellen folyó haditörvényszéki vizsgálat idején — írta: "Sz. Istvánnak szerencsétlen maximája [...] most is pártoltatik a királoktól és privilegizátusoktól". (53. k. 114.) Így amikor 1861-ben még Deák felirati javaslata ellenében a határozat mellett akart szólni, akkor tervezett beszédét a hódításelmélettel kezdte: "Másfélezer éve körülbelöl, hogy dicső

elődeink Etele diadalmas vezérlete alatt hazát alkottak és e drága földet elfoglalták maguk és utódaik, a magyarok számára. Azólta jogos, és lehet mondani szakadatlan birtokában vagyunk annak. [...] A magyarok az őseiktől öröklött vitézség mellett még hoztak egy mindennél drága kincset magokkal, a szabadság- és hazaszeretetet, és ennek köszönhetjük ezredéves alkotmányunkat, mely magyarok bejövetele után nyomban Pusztaszeren meglőn alapítva, és utóbb az angol Magna Chartával egykorú Bullába aranybetűkkel bejegyezve. Az 1848ki törvényeinket nagyobbára csak úgy tekinhetjük, mint visszaszerzett ékességét elrablott kincseinknek, mint javított kiadását törvényeinknek és codexünk kiszakasztott leveleinek visszaillesztését."[94] A nemzet jogainak határozatban való kifejezésre juttatása közelebb állt Kossuth programjához, mint a felirat. Minden oka megvolt a Deák-féle politika mellé álló Gyulaynak, hogy Kossuthról lehetőleg hallgasson. A hallgatást megtörte az, hogy kezébe került a kor népszerű francia közírója, a magyar folklórt is népszerűsítő Dora d'Istria (Elena Ghica) román származású ismert francia írónő tiszteletére megjelent tanulmánykötet, amelynek szerzői azt vallották, hogy Magyarországnak külön figyelmet kell fordítania keleti szomszédaira és az azokkal való kulturális kapcsolataira.[95] "Ezen Kossuth szellemében kiadott Album — írta Gyulay — egyéberánt az általa szerencsétlenül megpendített föderalizmus mellett harcol, pedig két rossz között még is inkább a civilizált némettel szövetkezzünk, mint az oláhokkal, rácokkal és tótokkal. Volt Keleten is egykor civilizáció, arra utalnak az egyiptomi gúlák." (140. k. 69.)

Ez már több kérdést is felvet Gyulay Lajos lelkesedése mégsem volt felhőtlen. És mintha még idézetünk utolsó mondata felvetné a nagy kérdést: Ex Oriente lux? Veszélyes kérdés, mert végül is — száz év sem kellett és — Kelet felől indult diadalútjára az a rendszer, amely felszámolta Gyulay Lajos "osztályát", pontosabban az emberi szabadságot. Ez a keleti rendszer a XX. század — Hobsbawm kifejezésével — "a szélsőségek korának" egyik fő tényezője. Intézményesítette, hogy embereket valamiféle faj vagy reakciós osztály tagjainak minősítve, semmisítsenek meg és kínozzanak, jobbik esetben csak meghurcoljanak. 1848-ban is voltak rendi és nemzetiségi alapon mészárlások. Száz évvel később már "civilizáltabb" módszerekkel álltak bosszút az erdélyi arisztokrácián, amelyet már 1918 után némileg kifosztottak, mert azt a történelmet jelképezte, amelyet az új hatalom a maga szenvedéstörténetévé alakított és a maga üdvtörténetét mások szenvedéseire építette. Nem véletlenül vallották többen is, hogy Kossuth — oly hévvel — elutasított konföderációs tervének megvalósítása gondosan szétbalkanizált térségünk XX. századi borzalmainak is elejét vehette volna. Ha tovább élt volna Gyulay Lajos, ezen is eltűnődhetett volna. Egyelőre elmélkedései azt jelzik, hogy az 1848-as az önfeláldozásra kész "szabad magyar" helyét elfoglalta a kényelmes magyar, aki már nem az ember természetadta jogaira, hanem az ősi hódításelmélettel igazolta (elő)jogait, miközben a kényelmesség és az értékek relativizálása elfojtja azt a történelmi veszélytudatot, amely a szabadság igényét is élteti, hiszen arra ösztönöz, hogy az önfenntartás igénye az emberi haladás eszméivel, a társadalmi és nemzeti méltányosság követelményeivel fonódjanak össze. Nem véletlen, hogy a XX. századnak nem voltak Kossuthjai, és a politikában a szép emberek helyét elfoglalják "a momusok", a lírikus ékesszólás és intellektualizmus helyett a perverz rutin és a monomániás propaganda tobzódik.

Mégis Gyulay Lajos szellemi életének irányadója és éltetője: a szabadság. Ennek jegyében vívódott indulataival és gondolataival. Nem tudott nekik parancsolni. És ha visszagondolunk az önmagával folytatott párbeszédre láthatjuk, a dogmává váló ítéletek könyörtelenségén átüt az élet, hiszen az emlékezet játéka sohasem lehet következetes, széttöri önnön béklyóit. Igaz, Gyulay Lajos ezt is megengedhette magának, volt hozzá pénze és rangja is. Mentségére szolgáljon — ha mentségre szükség lenne — életműve, a kor egyik legterjedelmesebb naplója. Ebből, mégha írója a század nemzeti türelmetlenségének a hordozója is volt, tanulhatunk némi igaz toleranciát is, amihez az is kell, hogy a világot ne csak alulról nézzük, hanem felülről is csodáljuk a maga — riasztó és vonzó — sokszínűségében. Ennek a világba fáradt és mégis rácsodálkozó világlátásnak nagy klasszikusa Gyulay Lajos, aki oly tökéletesen egybe tudta szőni a világmegváltó gondolatokat az egyszerű, de annál nagyobb emberi örömökkel, melyekről a nyilvánosság előtt nem illett beszélni, ami persze nem baj, ha a mai — olykor irodalmi igényű — idétlen vulgaritásra gondolunk. Gyulay Lajos nem szeretett

pszichologizálni, de állandóan azt tette. S közben senki sem tudta egy-egy apró anekdotikusnak tetsző mozzanat vagy gesztus észrevételezése kapcsán úgy felfejteni azokat a gyilkos társadalmi mechanizmusokat, amelyek a társadalmi mobilitás igényével fonódnak össze, de amelyekről még inkább hallgatni illik. 1858. február 20-én például Budapesten találkozott "szellemi háreme" egyik jelesével, Swanwildával, aki hívta magához, de írónk nem adott neki terminust, és így — mint naplójában olvashatjuk — "még egy ideig hanyagolva lesz, nem lehet az egész világot kultiválni, még a félvilágot sem. A nap is csak felét világítja meg egyszerre a földnek, és a tenger is egyfelől elveszté azt, mit másfelől nyer. Az emberi ész is csak ilyenformán működik, a puskapor, pokoli gépek feltalálói nem részesednek átalános elismerésben, oly találmányok azok, melyek kétélű fegyverhez hasonlíthatók. Mért nem találják fel az emberek az örök békét? a felebaráti szeretetet? melyeket csak eszményképpen ismerünk, üdvösnek, jónak lenni ismerünk, de nem követünk, sőt egymásra agyarkodunk, irigykedünk és egymást testi és lelki képpen pusztítjuk. Nékünk magyaroknak nem elég hogy magyarfaló németekkel van bajunk, de ön fajunkban is vannak ellenségeink, az úgynevezett mágnásfalók – mit tehetünk róla, hogy nemeseknek születünk? hogy közülünk némelyek eléggé oktalanok arra kevélyeknek mutatkozni. Arisztokrácia minden osztályban van, és annak ellenségei volnának a legdühösebb arisztokraták, ha oda emelkednének, még a parasztok is megvetéssel tekintenek a maguknál szegényebbekre, cigányokra például. Oh apálya és dagálya az emberi véleménynek, mely soha sem áll meg azon a ponton, melyet a bölcsesség kijelöl. Degré Alajos a híres mágnásfaló [egykori márciusi forradalmár] mintha engedett volna dühéből, miólta a gazdag Koller leányt [Amáliát] elvette, és nem jár gyalog. Így van ez a világon, azon nem változtatunk, ne haragudjunk egymásra, legfellebb nevessük ki egymást – ŕ gorge déployée – minden teketória nélkül." (82. k. 7.)

Nevessünk "teli torokból", de csak óvatosan! Gyulay Lajos is csak naplójában nevetett, hogy ne nagyon lássák. A nevetés veszélyes fegyver. "A nevetés — írta Stendhal naplójában — az utolsó hatalmi eszköz, mellyel egyik ember a másik fölött rendelkezik."[96] Tegyük hozzá, az egyetlen fegyver, amelyhez demokratikus módon lehet hozzájutni. A nevetés elégtétel a kiszolgáltatottaknak és a megszomorítottaknak. Vigasztal és vigasságunkra szolgál. Gyulay nevetni is tanít, pontosabban mosolyogni, megmosolyogni a világot. De nemcsak arra. Tiszteletre is nevel. A naplóíró, ha mások jelleméről elmélkedett, akkor önmagáról is szólt. Mikor még 1851 derekán — *Kis tükör* című önálló kötetében — áttekintette a század első felének fejleményeit és megemlékezett annak embereiről, egykori nevelője, Döbrentei Gábor érdemeinek felsorakoztatását saját életét jellemző hitvallással zárta:

"A kétszínű embereket nem állhatta, és maga oly tisztaságában tűnik fel, hogy *keresztüllátszó*nak lehetett volna nevezni. Ezért semmi sem is volt kevesebb mint *diplomata* és *politikus*. Az igaz, hogy az ilyen emberek keresztüllátszóságuknál fogva, több *Blößet* [97] (németül szólva) adnak és a rágalomra szabad nyílást, mert mind erényeik, úgy gyengeségeik is tárvák, az inkább utolsókat vizsgálók előtt, de én megvallom az ily embereket szeretem, mert az ilyenek nem csalnak. Még volt egy ily rokonom és feledhetetlen barátom, egészen nevemet viselő, az pedig [szúrjuk közbe: az egyébként konzervatív] *Gyulai Lajos* volt, azon szerencsétlenek egyike szintén, kinek csak gyengeségeit vizsgáltuk, nem pedig *erényeit*, holott *ezek* sokkal nagyobb súllyal bírnak. De ez az ember sorsa. Az a legszerencsésebb, ki hibáit takarni tudja, melyekkel mindnyájan bővölködünk, és erényeit kitüntetni, mellyel mások nem bajlódnak. A történészet ítéli meg csak higgadtan az embereket, mert az élők csak a rosszat keresik ki az emberekből, és elhallgatják az igazi, a valódi jót. A halottaknak nincsenek irigyei, azokról az igazság szokott szólani. Még egyszer ismétlem én a *keresztüllátszó embereket* szeretem, amilyen *Gyulai Lajos* és *Döbrentei Gábor* volt. Az ilyenek nem fognak világ-felforgatói lenni, nem hódítók, miniszterek és nem tudom mik. De az ilyenek barátságában bízhatsz, és utoljára, mi fűszerezi inkább e nyomorú éltet, mint az igazi barátság. Hiúság minden egyéb, Babilonnak, Tébának, Karthágónak és Szürakuzának és Nagyenyednek is nyoma múlik, de a barátságnak koszorúja el nem hervad soha, fenn a csillagoknak az adja a fényét!" (*Kis Tükör*, 53. k. 45-46.)

Hogy a "történészet" "higgadtan ítél"-e vagy sem, arról vannak tapasztalataink. Már Gyulay Lajos érezte: "Korunk mostani fordulatát — írta 1848. április 21-én — csak higgadt elmével, akkor lesz képes valaki leírni, mikor a kívánt vágásba a Sors kereke be fog vinni." Csakhogy mindig lesz, aki ezt mindig és talán mindenkor elmondhatja. Ezért vagy éppen ennek ellenére "higgadt elmével" fogant "leírás" a cél. Az viszont lehet, történész illúzió, ha azt hisszük, minél több forrást adunk ki, annál nagyobb az esélye a higgadt "leírásnak", márpedig erre szenvedély nélkül nincs esély. Szenvedély — az igazság, a tisztánlátás szenvedélye — adja a higgadtság hitelét. Ki tagadná: Gyulay naplói segítenek sokféle ítélkezés elemzésében, és ami a legfontosabb, segítenek a gondolkodásban, hogy eltűnődjünk emberek sorsán és az emberi sorson is, ha van rá érkezésünk.

JEGYZETEK

1. Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. Kiadta: Benkő Samu. *Holmi*, 1996. 9. sz. 1275.
2. Gyulay Lajos naplóinak 140 kötetét két intézmény őrzi. A 10-49. és 56-77. kötetek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának Kézirattárából a kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Bibliotecă Centrală Universitară) Kézirattárába kerültek (jelzetük: Ms. 1450), míg az 1-9., 5-55. és 78-140. köteteket a kolozsvári Állami Levéltár (Arhivele Statului, ma: Arhivele Naţionale, Filială Cluj) vette át, és ott a Gyulay-Kuun családi levéltárban találhatók. Amikor hivatkozunk a naplóra, akkor a főszövegben záró jelben adjuk meg a kötet és az oldalszámot.
3. George Călinescu: *Istoria literaturii române.* Bucureşti, 1982. 135.
4. Miskolczy Ambrus: George Bariţ şi contemporanii săi. I. Szerk. Ştefan Pascu, Iosif Pervain. *Századok*, 1976. 6. sz. 1173.
5. *Kossuth Lajos összes művei. XII.* Szerk. Sinkovics István. Bp. 1957. (továbbiakban: *KLÖM, XII.*) 592.
6. V. ő. Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. II.* Genf, 1865. *II.* 490.: "Az ingerültség, mellyel az [oktrojált alkotmány] a nemzeti gyűlés, a kormány és a közönség által fogadtatott, leírhatatlan. Mindenki érzeni látszott, hogy a dinasztia e lépését, mely által a nemzettel régibb s újabb időkben kötött minden szerződéseit eltépte, minden törvényes viszonyait megsemmisítette, a nemzet sem hagyhatja válasz nélkül."
7. Gyulay-Kuun Lvt., 280. fasc. 510.
8. Szabad György: *Kossuth Lajos politikai pályája.* Bp. 1977. 178.
9. "Következik a próba"
10. Gyulay-Kuun Lvt., 280. fasc. 574.
11. Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849). *Erdély története III.* Főszerk. Köpeczi Béla. Szerk. Szász Zoltán. Bp., 1986., 1987., 1988. 1805-1806.; Hermann Róbert: *1848-1849. A szabadságharc hadtörténete.* Bp. 2001. 402-403.
12. Varga János: *Románok és magyarok 1848-1849-ben.* Bp. 1995. 41.
13. Kántor Lajos: Egykorú feljegyzés Roth Lajos István szász pap főbelövetéséről. *Erdélyi Múzeum*, 1937. 2. sz. 276.; Gyulay-Kuun Lvt., 316. fasc. 82.
14. *Kossuth Lajos összes művei. XV.* Szerk. Barta István. Bp. 1955. (továbbiakban: *KLÖM, XV.*) 93.
15. *KLÖM, XV.* 892-893.
16. Pap Dénes: *A parlament Debrecenben. 1849. II.* Lipcse, 1870. 162.
17. Pap: *A parlament Debrecenben, II.* 167.
18. V. ö. Otto Folberth: *Der Prozess Stephan Ludwig Roth.* Graz - Köln, 1959. 209-210.
19. Ioan Puşcariu: *Notiţe despre întîmplările contemporane.* Sibiu, 1913. 153.
20. Mester Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863-64. évi nagyszebeni országgyűlésen.* Bp. 1936. 161-162..
21. Szász Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849-1867.) *Erdély története, III.* 1465-1508.

22. Miskolczy Ambrus: Roumanian -Hungarian Attempts at Reconciliation in the Spring of 1849 in Transylvania. Ioan Dragoş' Mission. *Annales Universitatis Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica XXX.* Bp., 1981. 69-71.
23. Hermann Róbert: *Az abrudbányai tragédia, 1849.* Bp. 1999. 118. [1] Hermann: i. m. 119-121.
24. I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok.* Bp. 1966. 241.
25. *Közlöny*, 1848. aug. 28. 80. sz.
26. I. Sterca Şuluţiu: Ioan Dragoş. *Transilvania*, 1898. 25-30.; I. Tóth: i. m. 334-336.
27. *Egyház és forradalom. Biserică şi revoluţie. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat. Sinodul ortodox românesc de la Chişineu-Criş 1849.* Bp., 1991. Szerk. Miskolczy Ambrus - Ioan Octavian Rudeanu. Bev. Szabad György. Bp. 1991.
28. Drágos János: A románok. *Kossuth Hirlapja*, 1848. szept. 17. 68.
29. Jósika Miklós *Egy magyar család a forradalom alatt. VII:* Braunschweig, 1862. 132-133.
30. *KLÖM, XV.* 134.
31. *KLÖM, XV.* 136-139.
32. *Esti Lapok*, 1849. ápr. 30. 57. sz.
33. Vasvári Pál: A lázongó oláhok. *Esti Lapok*, 1849. ápr. 23. 51. sz.
34. Hunfalvy: *Napló*, 305.
35. Hermann: *Az abrudbányai tragédia*, 20-26., 61-63., 74.
36. *KLÖM, XIV.* 684.
37. Silviu Dragomir: *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848-49. II.* Sibiu, 1944. 107.
38. Hermann: *Az abrudbányai tragédia*, 120
39. Spira György: *Jottányit se a negyvennyolcból!* Bp. 1989. 250.
40. Silviu Dragomir: *Ioan Buteanu.* Bucureşti, 1928. 64.
41. Silviu Dragomir: *Avram Iancu.* Bucureşti, 1965. 137.
42. *KLÖM, XV.* 261-262.
43. *KLÖM, XV.* 274.
44. Hermann: *Az abrudbányai tragédia*, 138-156.
45. Jókai: *Cikkek, III.* 292
46. *Memoiren von Georg Klapka. April bis October 1849.* Leipzig, 1850. 46. (OSZK: Kossuth 2284)
47. Varga: *Románok és magyarok*, 40-45
48. Bábolnai Mihály [Kossuth Lajos]: A magyar conservativ párt és a nemzetiség. *Magyar szózatok.* Hamburg, 1847. 237-238., 250., 255.
49. Jósika: *Egy magyar család, VII.* 138.
50. Hunfalvy Pál: *Napló 1848-1849.* Szerk. Urbán Aladár. Bp. 1986. 303.
51. I. Tóth Zoltán: Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848-1849-ben. *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. II.* Szerk. I. Tóth Zoltán. Bp. 1952. 332-333.
52. *KLÖM, XV.* 661-664.
53. Ion Ghica: *Amintiri din pribegie. I.* Szerk. , O. Boitoş. Craiova, é. n. 70–71.
54. I. Tóth Zoltán: *Bălcescu Miklós élete.* Szerk. Csatári Dániel. Bp. 1958. 171-176.
55. N. Bălcescu: *Opere. IV. Corespondenţa.* Szerk. Gh. Zane. Bucureşti, 1964. 186.
56. *KLÖM, XV.* 723-727.
57. Gyalokay Jenő: *Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán.* Bp. [é. n.] 111-15.
58. *Palóczy László beszédei és írásai 1848-1849.* Szerk. Fazekas Csaba. Miskolc, 1998. 158.
59. *KLÖM, XV.* 641.
60. Hunfalvy: *Napló*, 282.
61. *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés.* Szerk. Beér János. Bev. Beér János — Csizmadia Andor. Bp. 1954. 460.
62. Hunfalvy: *Napló*, 306., *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*, 552.

63. *Kossuth Lajos összes művei. XV.* Szerk. Barta István. Bp. 1955. (továbbiakban: *KLÖM, XV.*) 699-700.
64. Hermann Róbert: Kossuth Lajos fővezérsége. *Századok*, 2002. 4. sz. 823-862.
65. Alekszandr Petrovics Scserbatov: *Paszkevics Magyarországon.* Ford. Gerencsér Zsigmond. Szerk. Katona Tamás. Bp. 1984. 307.
66. Jókai Mór: *Az én életem regénye.* (Jubileumi kiadás). Bp. 1912. 4.
67. *KLÖM, XIV.* 536.
68. Id. Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története. I.* Bp. 1994. *II.* 367.
69. Vukovics Sebő: *Visszaemlékezései 1894-re.* Szerk. Katona Tamás. Bp. 1982. 128.
70. Görgey Artúr: *Életem és működésem. II.* Szerk. Katona Tamás. Bp. 1988. II. 190.
71. Rosonczy Ildikó: Bevezető. *A magyarországi hadjárat 1849.* Vál. Rosonczy Ildikó. Szerk. Katona Tamás. Ford. Gerencsér Zsigmond. Bp. 1988. 19-20.
72. *Az 1849-es cári intervenció Magyarországon.* Szerk. Vadász Sándor. Bp. 2001. 213.
73. *Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek.* Szerk. F. Kiss Erzsébet. Bp. 1989. 86.
74. Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból.* Szerk. Hermann Róbert — Pelyach István. Bp. 1990. 633.; Kosáry Domokos: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848-1849-ben.* Bp. 1999. 281.
75. *KLÖM, XV.* 801-804., 819.
76. *KLÖM, XV.* 821.
77. *KLÖM, XV.* 839.
78. Hermann Róbert: *Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő a szabadságharc tábornoka.* Bp. 1998. 107-113.
79. Scserbatov: *Paszkevics*, 303.
80. Hunfalvy: *Napló*, 323.
81. Pjotr Vlagyimirovics Alabin: A magyar háború. *A magyarországi hadjárat 1849.*, 191.
82. *KLÖM, XV.* 842.
83. Szemere: *Politikai jellemrajzok*, 633.
84. Görgey: *Életem*, II. 361.
85. Hermann: *1848-1849.*, 373-382.
86. Kovács István: *A légió. A magyarországi lengyel légió története.* Bp. 1989. 314.
87. Hunfalvy: *Napló*, 304.
88. Erdődy Gábor: *A 19. századi német liberalizmus.* Bp. 1993. 67-69.; Gergely András: *1848-ban hogy is volt?* Bp. 2001. 494-495.
89. Thomas Kabdebo: *Diplomat in Exile. Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849-1860.* Boulder, 1979. 18-23.
90. Ian W. Roberts: *Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary.* London, 1991. 127.
91. Szemere: *Politikai jellemrajzok*, 574.
92. Gyulay-Kuun Lvt., 328. fasc. 72.
93. "A napok lármái"
94. Gyulay-Kuun Lvt., 304. fasc.
95. *Magyarország jövője Keleten.* Album Dora D'Istriának ajánlva. Pest, 1868.
96. Stendhal: *Journal. I.* Szerk. Henry Debraye - Louis Royer. Paris, 1923. 231.
97. "gyenge oldalt"

Beneficii şi condiţionări ale bilingvismului în abordarea traducerii

Lector George Irimiaş

"Mentalitatea este o filosofie implicită, după cum filosofia nu este decît o mentalitate explicită"[1].

Punctul de pornire al următoarelor observaţii se poate fixa la graniţa dintre abordarea de tip sociolingvistic şi perspectiva semiotică, ce include comunicarea într-o teorie generală a semnelor (verbale/ nonverbale), funcţionând în spaţiul vieţii sociale într-o zonă de contact nemijlocit ca cea a bilingvismului. Pe parcursul următoarelor succinte observaţii nu suntem interesaţi în fixarea unor aspecte individuale, din convingerea că rezolvarea acestora revine studiului particular – fonetic, lexical, morfologic, sintactic ori stilistic. Ne preocupă însă descoperirea şi semnalarea acelor aspecte de natură semantică şi pragmatică ce oferă suport teoretic unei controversate probleme de natură interculturală – cea a posibilităţii şi limitelor traducerii. A cunoaşte limitările dar şi beneficiile generate de propria imagologie, subordonată mentalului colectivităţii respective, conduce la fixarea corectă a obiectivelor şi metodelor: *ce, cât, cum,* în care *context* realizăm traducerea, care este finalitatea şi beneficiul imediat sau pe termen lung al acestei operaţii.

Încercăm să avansăm câteva ipoteze pe care le considerăm cu totul specifice actului de traducere, pornind de un exemplu concret – cele mai cunoscute patru variante româneşti ale unei celebre strofe, aparţinând lui François Villon:

1. *Principe, un fulg, o floare,*
   un chip oacheş sau bălan –
   azi e viu şi mâine moare
   ca zăpada celui an!
   (Zoe Verbiceanu, *Baladele lui François Villon,* Editura Fundaţiilor regale, Bucureşti, 1940.)

2. *De ele, măre, ce-ţi mai pasă*
   pe unde sînt din alte ori.
   Doar viersu-acesta nu te lasă:
   dar unde-s marile ninsori?
   (Dan Botta, *François Villon şi alte poeme,* ESPLA, Bucureşti, 1956)

3. *Măria Ta, să nu-ntrebi unde*
   au pus, (de-un leat, de ieri) e-n van.
   Căci viersul meu îţi va răspunde:
   Dar unde-i neaua de mai an?
   (Romulus Vulpescu, *Operele magistrului François Villon,* Editura Tineretului, Bucureşti, 1958)

4. *Pe unde-s Doamne, şi de când,*
   Nu căuta, cheia-i păstrată
   În versul meu: ...Dar unde sînt
   Zăpezile de altădată?
   (Neculai Chirică, *Poezii. François Villon,* BPT, Bucureşti, 1983)

Exemplificând cu cele patru variante, ne propunem să discutăm afirmația referitoare la resorturile mentalului colectiv, beneficiind de un text care aparține culturii umane în aceeași măsură ca interogația hamletiană, ori certitudinea carteziană. Fiecare limbă a încercat probabil să-și reprezinte, conform propriului material lingvistic, sensul versului *mais ou sont les naiges d'antant?* Suntem convinși de faptul că traducerea se susține, în ultimă analiză, pe o memorie a colectivității, pe valori general asumate, pe o cunoaștere de tip enciclopedic.

Vom încerca să argumentăm. Ultimul cuvânt al strofei este un atribut adverbial care conține implicit o referire circumstanțială (de altădată, de atunci, celui an, de mai an), cu un evident accent temporal. E o referire la un alt timp (illo tempore), "un timp din a cărui frumusețe, măreție, glorie n-a mai rămas nimic, în afară de licărul amintirii"[2]. Paradoxal, varianta traducerii lui Dan Botta exclude orice referire temporală, dar amintirea – nu cea individuală, biologică, ci a colectivității, ancestrală, se perpetuează. "Dar unde-s marile ninsori?" este imaginea unei alte vârste a umanității, mai apropiată momentului originar decât experienței imediate. Din această perspectivă, variantele 1, 3, 4, deși mai fidele textului, chiar la nivelul sonor "d'antan " – "de mai an", le considerăm a fi mai puțin deschise interpretării, mai puțin productive. Fixarea unor granițe temporale mai puțin restrictive, aduc șansa înțelegerii texturii de profunzime, care poate evoca imaginea mitului *vârstei de aur.*

Se impune o primă distincție care se referă tocmai la finalitatea demersului:

a. Se urmărește transferul de sens dintr-un sistem lingvistic în alt sistem lingvistic – accepția comună a termenului de traducere.

b. Se urmărește înțelegerea structurii de profunzime a limbii – obiect/ țintă, în termeni de: probabil, posibil, imposibil.

De fapt, modalitățile de abordare enunțate în punctele a și b corespund în liniile lor esențiale, curentelor lingvistice care afirmă că traducerea este mai mult sau mai puțin o întreprindere mecanică (vezi și traducerea automată), respectiv un obiectiv *realizabil*[3], *posibil*[4] în anumite limite: "Traducerea rămâne o artă, dar o artă fundamentată pe o știință."[5] Fenomenul poate fi interpretat, în opinia unor lingviști[6], ca *irealizabil* mai ales în relație cu esteticul; ei consideră o imposibilitate "trecerea unei expresii în alta, ca a unui lichid dintr-un vas într-un altul de o formă diferită"[7].

Scopul prim al lucrării nu este inventarierea diverselor abordări care oscilează de la posibilitățile nelimitate ale traducerii, cu rădăcini în Universaliile lingvistice, până la cele care postulează, în diferite grade, limitările sau chiar imposibilitatea traducerii pe linia psihologismului idealist sau a orientării individualiste inaugurate de Herder, Humboldt (innere Sprachform) și preluată de E. Sapir – "... a trece de la o limbă la alta este egal cu a trece de la un sistem geometric de referință la altul."[8]

Prioritatea limbii în perceperea realității în chiar procesul formării categoriilor conceptuale este inacceptabilă deoarece concluzia ar fi următoarea: nu numai limbi diferite ci și exagerând, universuri diferite, pe baza conceptelor diferite. O astfel de absolutizare este de altfel anulată atât de teoriile limbajului, cât și de cele ale învățării: "...fără sistemul de exprimare simbolică pe care îl constituie limbajul, operațiile ar rămâne la stadiul de acțiuni succesive, fără a se integra vreodată în sisteme simultane sau care cuprind simultan un ansamblu de transformări solidare. Fără limbaj ... operațiile ar rămâne individuale și în consecință, nu ar cunoaște reglajul care rezultă din schimbul interindividual și din cooperare."[9]

Zona de interes a demonstrației noastre o reprezintă tocmai "schimbul interindividual și cooperarea", ambele având tangență și impact asupra procesării materialului lingvistic, din perspectiva actului de comunicare – supus constrângerilor de ordin pragmatic. Acestea sunt enunțate într-o primă instanță de L. J. Austin în *teoria actelor de limbaj*, supuse determinărilor de ordin *intențional* și *convențional*[10] și dezvoltate de J. R. Searle[11] într-un set de reguli care guvernează condițiile de reușită a actelor ilocuționare:

- Reguli pregătitoare
- Regula de conținut propozițional

- Reguli preliminare
- Regula de sinceritate
- Reguli de suspendare, etc.

Vom fi interesați în special de două din aceste seturi care se referă la *regulile pregătitoare* și la *regulile preliminare* deoarece considerăm că ele cuprind strategiile și resorturile comune atât sensului pragmatic, cât și teoriei traducerii. Primul se referă în mod explicit la faptul că vorbitorii folosesc aceeași limbă și subadiacent, la registrul în care se comunică: ironic, persuasiv, estetic, argumentativ, etc. Cel de-al doilea vizează convingerile din fondul comun de cunoștințe, fapt irealizabil în absența unui cod comun.

Aceste considerații de natură prin excelență pragmatică încearcă să stabilească într-o formulă condensată o problemă ce privește implicit și teoria traducerii: "Există așadar o diferență între ceea ce *se spune* (semnificația lingvistică convențională a frazei) și ceea ce *se transmite* sau *se comunică* (interpretarea enunțului)."[12] Dacă ne propunem fixarea unui "sens semantic" sau a "sensului descriptiv"[13], ne putem situa la nivelul unei traduceri (tălmăciri) la nivelul coerenței, corectă și strict denotativă. Dacă vom urmări nu semnele – tip (semnificația primară[14]) ci "ocurențele" – actele particulare determinate contextual, vom putea emite pretenții în înțelegerea conotațiilor, a ceea ce nu este conținut în mod explicit în text, ci se află dincolo de acesta (inclusiv în abordarea traducerii). Din perspectiva aspectelor corelate bilingvismului, "intrarea lexicală" în paralel cu "intrarea logică și enciclopedică" în formularea lui Sperber și Wilson[15] (cu referire la fixarea conceptelor) condiționată contextual, conferă - potrivit lui Reboul și Moeschler, un plus, o variabilă, pentru că reunește "corespondentul, corespondentele conceptului în una sau mai multe limbi naturale (în funcție de faptul dacă individul este sau nu poliglot s.n.)."[16]

Beneficiile dublei perspective se reflectă în primul rând în verificaționismul de care beneficiază traducătorul. Raportarea dublă, în condițiile cunoașterii "sensului semantic, adică stării de lucruri pe care o reprezintă"[17] un enunț poate realiza, prin intuirea sensului pragmatic inerent discursului, trecerea firească de la un sistem lingvistic la un alt sistem lingvistic.

Aceste succinte referiri la abordarea de natură prgmatică a comunicării ca și "capacitate de a atribui gânduri, credințe sau dorințe celorlalți"[18], mai ales în elaborarea și fixarea conceptului, au fost susținute din convingerea că aria bilingvismului deține, cu condiționările inerente, privilegiul dublei perspective atât în actul de discurs cât și din perspectiva textului, referindu-ne aici la tipul particular al traducerii, având în vedere că:

a) Înainte de a se manifesta în text competența/ perfomanța se manifestă în actul de comunicare
b) O teorie fundamentată a traducerii implică atât accesul la "sensul semantic" cât și la "sensul pragmatic" în termeni morrisieni: "expresivitatea nu este o parte a semnificației semnului, ci mai degrabă semnificația altui semn, și anume, al aceluia ce determină faptul că un anume (alt) semn este produs"[19]
c) Rigorile unei ecolingvistici, în sensul dat de C. Vlad "cercetarea conduitei lingvistice a oamenilor în interrelațiile lor sociale, în scopul protejării și ameliorării mediului comunicativ ca spațiu cultural vital"[20], sunt susținute oarecum paradoxal de existența dublei perspective (interlinguale), ca modalitate de verificare și autocontrol.

Concluzii

Propunerea unei teorii a traducerii ca bază de discuție, fixând limitele abordării la nivel semiotic, cu precădere în compartimentele semantic și pragmatic are, în accepția noastră, un dublu beneficiu.

Primul se referă la ceea ce Carmen Vlad consideră a fi un set de precondiții în statutarea raporturilor exolingvistice (interlinguale) "stabilirea setului de obligații și strategii specifice care să contribuie eficient la compesarea disparităților inițiale, pentru a garanta ameliorarea cadrului și a atmosferei de comunicare"[21]. Este evident că acest set are o puternică condiționare de natură deontică corespunzătoare situațiilor de *permisiune, obligație, interdicție*, postulate de caracterul normat, cu o

marcată determinare instituțională.

Cel de al doilea beneficiu se referă la posibilitatea abordării interculturale, având în vedere observațiile lui Sperber și Wilson, din convigerea că limbajul aparține culturii, fiind în egală măsură cu filozofia, arta sau știința "o formă fundamentală a activității creatoare"[22].

Revenind la formularea lui Reboul și Moeschler referitoare la adresele conceptelor depozitate în memoria pe termen lung precum și la tipologia "intrărilor", a accesului spre aceste adrese de natură logică, enciclopedică, lexicală, vom realiza că fenomenul bilingvismului constituie o șansă (și la nivelul traducerii). Multiplicarea intrărilor lexicale poate constitui o premisă de abordare graduală a actului de traducere care ține cont de cerințe "efective, contradictorii și istoricește înrădăcinate, înainte de a se limita la constructe atemporale și imuabile."[23] Corelată distincției formulate de U. Eco[24] - "diferența între competența ideală și o competență istorică este cea dintre DICȚIONAR și ENCICLOPEDIE", în actul traducerii intervine o reevaluare a raportului competență – performanță, sugerată în cadrul expunerii.

Note

1.Henri Wald, *Limbaj și valoare,* Editura Enciclopedică, București, 1973, p. 195.
2.François Villon, *Poezii,* Note de Neculai Chirică, BPT, București, 1983, p. 204.
3.J. Vinay și J. Darbelnet, *Stylistique comparée du français et de l'anglais,* Montreal, 1958.
4.G. Mounin, *Les problèmes théorétiques de la traduction,* Paris, 1963.
5.Idem, pp.16-17.
6.Vezi B. Croce, *Estetica privită ca știință a expresiei și lingvistică generală,* București, 1970.
7.Idem, p. 139.
8.E. Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech,* New York, Harcourt, 1921, p. 153.
9.J. Piaget, *Teorii ale limbajului. Teorii ale învățării,* Bucureşti, 1988, p. 262.
10.L. J. Austin, *Quand dire c'est faire,* Paris, Ed. Seuil, 1970.
11.J. R. Searle, *Les actes de language,* Paris, Hermann, 1972.
12.A. Reboul, J. Moeschler, *Pragmatica azi,* Echinox, Cluj, 2001, p. 48.
13.Cf. Fr. Récanti, *Le developpement de la pragmatique,* în LF, 42/ 1979, Larousse, Paris, p. 6.
14.Cf. Ch. Peirce
15.D.Sperber, D. Wilson, *La Pertinence. Communication et cognition,* Paris, Ed. Minuit, 1989.
16.A. Reboul,J. Moeschler, op. cit., p. 67.
17.Paula Gherasim, *Semiotica modalităților,* Demiurg, Iași, 1997, p. 20.
18.*Pragmatica azi,* p. 184.
19.Ch. Morris, *Signs, language and behaviour,* New York, 1946, p. 68.
20.Carmen Vlad, *Textul aisberg,* Casa Cărții de Știință, Cluj, 2000, p. 217.
21.Idem.
22.Idem, p. 219.
23.J. Katz, *Semantic Theory,* New York, Harper & Row, 1972, p. 75.
24.U. Eco, *Tratat de semiotică generală,* Bucureşti, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 135.

A szlovákok és a románok önképének összehasonlító elemzése

Vida Anikó – Bodnár Ilona
ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének hallgatói
Budapest

1. Bevezetés

Jelen dolgozatunkban – az Erdélyben és Dél-Szlovákiában a többségi és kisebbségi nemzetiségi csoportok egymás közötti viszonyát vizsgáló szociológiai kutatás adatainak másodelemzésével - a szlovák és a román önkép összehasonlító elemzésére vállalkoztunk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyes énképek milyen mintázatokat alkotnak, a meghatározó tulajdonságok a moralitás vagy a teljesítmény dimenziójában helyezkednek- e el. Hipotézisünk szerint a kultúrnemzeti sajátosságokból adódóan a kompenzatív erkölcsi tulajdonságok lesznek túlsúlyban. Feltételezzük továbbá, hogy a gazdasági-politikai változások hatására mindkét nemzet önképében egyre hangsúlyosabbá válnak a modernizáció által felértékelt tulajdonságok, úgy mint versenyszellem és tolerancia.
Mindkét nemzet esetében azt is megvizsgáljuk, hogy miként vélekednek a velük együtt élő kisebbségi magyarokról, az önmagukról alkotott kép befolyásolja-e, ha igen, milyen módon, a "másokról alkotott képet".
Vizsgálatunk adatbázisa az 1997 és 1998 során, a Kárpát Projekt keretében elvégzett reprezentatív kérdőíves felmérésen alapul. A szlovákokat reprezentáló minta elemszáma 1081 fő, az erdélyi mintába 683 román anyanyelvű megkérdezett került be.

2. A román és a szlovák nemzet története

2.1. A román és a szlovák nemzet születése:

A román nemzet geneziséről két nézet alakult ki mind a román, mind pedig az európai történeti irodalomban. Az első, s Romániában mindmáig politikai támogatást élvező teória a dákoromán elmélet, amely a 19. század romantikus történeti gondolkodásának terméke. A dákoromán elmélet, vagy inkább mítosz szerint a románság a Dacia római provincia római és dák lakosságának összeolvadásából keletkezett. A legenda szerint az első román Traianus császár és Decebal dák király lányának (nem önkéntes) nászából született. A dákoromán elmélet képviselői állításaikat régészeti bizonyítékokkal igyekeznek alátámasztani. A másik elmélet szerint, amelyet Romániában elsősorban nyelvészek képviselnek, a románság a Balkán-félszigeten alakult ki a romanizált trák pásztornépességből, érveik részint történeti adatokra, részint pedig a román-albán összehasonlító nyelvészeti kutatások eredményeire épülnek.
A szlovák nép a középkor idején etnikai-nyelvi szempontból még nem volt körülhatárolható. A szlovákok ősei a kora középkor idején a Kárpátok északi vonulatai mentén élő, nagyobbrészt letelepült földművelő életmódot folytató nyugati szláv törzsek voltak. A 19. század során megfogalmazott eredetmítoszuk szerint a szlovák állam első inkarnációja a 9. századi Nagymorva birodalom, amelynek utolsó jelentős uralkodója a magyar történeti legendáriumból is ismert Szvatopluk volt.

2.2. A román és a szlovák nemzet története a középkor és a kora újkor idején (16-18. század)

A román államiság kialakulása a 13-14. században ment végbe, ám a megalakuló két fejedelemség, az északi Moldva és a déli Havasalföld csak ritkán volt képes valódi szuverenitásra szert tenni. Ez idő tájt a román vajdákat vagy a magyar királyhoz, vagy a Bizánci birodalom helyébe lépő Oszmán birodalomhoz kötötte hűségeskü. A Oszmán

birodalom hegemóniájának eredményeként a kora újkor idején a román vajdaságok az Erdélyi fejedelemséghez (ahol a 12. századtól jelentős román népesség él) hasonló státuszú szatellit államok, s ez a függés eltartott egészen a 19. század derekáig. A 18-19. század fordulója a nemzeti ébredés kora a román fejedelemségekben, ez idő tájt épültek ki a később oly fontossá váló kapcsolatok a francia és a román elit között. A két román fejedelemség 1862-ben egyesült, majd meghívták a Román királyság trónjára a Hohenzollern dinasztia egy tagját, akinek a vezetésével Románia 1877-ben kikiáltotta a függetlenségét.

A középkor és a kora ujkor idején a szlovákság nem alkotott önálló nemzetet semmilyen értelemben. A szlovákok a Magyar Királyság északi megyéiben éltek és nagyobbrészt jobbágyok voltak, kisebbrészt pedig jobbára mezővárosokban élő kézművesek és kereskedők. Amennyiben bekerültek a magyar nemesség soraiba, akkor az teljes elmagyarosodásukkal járt.

2.3. A román és a szlovák nemzet története a 19. és a 20. században:

A nemzetté válás újabb stációja volt az első világháborút követően a "román földek összegyűjtése", az Osztrák-Magyar Monarchiától megszerezték Erdélyt, Bulgáriától Dobrudzsát, Szovjet-Oroszországtól pedig Moldvát. Az igen jelentős területgyarapodás következtében többféle kihívással került szembe a román elit, meg kellett szerveznie a semmilyen szempontból nem koherens országterületet, számolnia kellett azzal, hogy nagy létszámú nem román népesség él Romániában (bolgárok, magyarok, ukránok), s végül számolnia kellett a területveszteséget elszenvedett államok visszavágásának lehetőségével is. Így mind a történeti tradíció (folyamatos függés és fenyegetettség), mind pedig a 20. századi fejlemények "segítették" a kelet-európai államokra oly jellemző paranoiák kialakulását mind a román elitben, mind pedig a román közvéleményben. A második világháború fejleményei igazolni látszottak a román elit félelmeit, ám a korábbi területi veszteségekért csak a Szovjetunió tudott időálló revánsot venni. Az 1940-es évek végétől pedig a kommunista párt vezetésével Románia hozzákezdett a szocialista tervgazdaság bevezetéséhez, amelynek bevallott célja az ország gazdasági egységének megvalósítása, be nem vallott célja pedig az ország etnikai homogenizációja, s ezzel a mindenféle revánsok előfeltételeinek felszámolása volt.

A nemzeti ébredés a Magyar Királyság nemzetiségei közül utoljára érintette meg a szlovákokat. Jellemző példa, hogy eltérően a románoktól és a szerbektől a szlovákok döntő többsége a magyar honvédség soraiban harcolta végig az 1848-49-es szabadságharcot. A 19. század második felében a nemzeti önmeghatározás sajátossága volt, hogy a szlovák és a cseh nemzeti mozgalmak az Osztrák-Magyar Monarchia politikai keretei között összekapcsolódtak. A cseh és szlovák nemzeti mozgalmakat összekapcsolta a közös ellenség elleni küzdelem kényszere, ám kiterjedt európai kapcsolatrendszerrel és politikai súllyal csak a cseh politikusok rendelkeztek. Az, hogy az első világháborút lezáró békék Csehszlovákia létrejöttével végződtek döntően a cseh politikai elit érdeme volt. Míg a román elit a 18. század óta kiterjedt európai kapcsolatokkal rendelkezik, ezzel szemben a szlovák elit Prága, és a cseh értelmiség árnyékában a 20. században sem hozott létre kiterjedt európai kapcsolatrendszert. Az európai kultúra és politika felé az út jobbára Prágán, illetve a cseh kultúrán és politikai életen keresztül vezetett, aminek gyakori következménye az asszimiláció, illetve a szlovák elit kontraszelekciója volt. A két világháború közötti Csehszlovákiában gyorsan kialakult a szlovák elitben a "periférikus lét", illetve az "elszigeteltség" politikai tudata, amely a Csehszlovák állam összeomlását követően logikusan vezetett el a Tiso-féle fasiszta szlovák állam megalapításához. A szlovák állam második (esetleg harmadik) inkarnációja előtt az utat a "bársonyos forradalom", illetve a kommunista rendszer összeomlása nyitotta meg 1989-ben. A szlovák

elit hasonló "lelkiállapotban" és előzmények után szánta el magát az államalapításra, mint az a második világháború idején is történt.

3. Nemzeti és etnikai sztereotípiák

3.1. A sztereotípiák hasznáról, illetve káráról

A sztereotípiák hasznosságát, illetve kártékony voltát illetően erősen megoszlanak a vélemények, még az egyes diszciplínák képviselői között is. A nyelvészeti-szemiotikai vizsgálatok felfogásában már eleve benne rejlik ez a kettősség, amikor is a sztereotípiát két aspektusú – gyakran káros, de mégis szükségszerű – formaként jelenítik meg. E nézet szerint a sztereotípiák nyelvünk kincsei, nélkülük óriási szellemi erőfeszítésre volna szükségünk a kommunikációhoz. Más oldalról megközelítve szükséges rossz is, hiszen a gondolat és nyelv elsilányulását, sematizálódását eredményezik.(*Takács*, 1999.)

Lippmann a sztereotípiát olyan gondolati műveletként értelmezi, amely egyrészt a megismerés időbeli-térbeli kiterjesztését szolgálja, másrészt a külvilágból érkező számtalan információ és jel feldolgozásához kínál szelekciós szempontokat és értelmezési szabályokat. (*Lendvay*, 1996.)

Schütz és *Luckmann* a mindennapi tudás elemzésekor – Lippmannhoz hasonlóan – a sztereotípiák funkcionalitását hangsúlyozzák, kulcsszavuk azonban nem a sztereotípia, hanem az egyéni világmagyarázat vonatkoztatási sémájául szolgáló tudáskészlet. (*Lendvay*, 1996.)

Allport viszont a sztereotípiák szerepét abban látja, hogy "vagy igaz magot tartalmaznak vagy teljesen hamisak, igazolják az ellenségeskedést, leegyszerűsítik az emberek kategóriáit, és sokszor személyes konfliktusok kivetítésére szolgáló vetítővásznak".(*Allport*, 1999, 255.)

Barbara Wilska-Duszynska (1980) szerint az etnikai sztereotípiáknak csak egy töredék részére jellemző a kedvezőtlen, ellenséges attitűd. A sztereotípiák diszfunkcionalitását a "fejünkben lévő képek" lényegi ismérveiben látja, úgy mint: a leegyszerűsítésre való hajlam, az új információkkal szembeni ellenállás és merevség, valamint a bizonyítás nélkül elfogadott, minden személyes tapasztalatot mellőző információk elfogadása és interiorizálása.

3.2. A nemzeti-etnikai sztereotípiák sajátosságai

A sztereotípiákkal kapcsolatos szemiotikai megközelítések egy fontos jelentéstani kritériumra irányítják figyelmünket, nevezetesen, hogy minden sztereotípia többletjelentéssel bír, az egyes szavak jelentésének összege nem egyezik a teljes sztereotip kijelentés jelentésével. Így a nemzetekre vonatkozó jelzős szerkezeteknek (német kispolgár, román kecskepásztor, stb.) szimbolikus jelentésük is van, melyet csak a társadalmi kontextus függvényében érthetünk meg. A makroszintű vizsgálatok a nemzeti-etnikai sztereotípiák további alapvető tulajdonságának tartják, hogy a világot két részre tagolják, jóra és rosszra, ismerősre és ismeretlenre, s a két részt képviselő csoportokat erős leegyszerűsítéssel szembeállítják. Vannak azonban nem tiszta esetek is, amikor ugyanaz a sztereotípia – kontextustól függően – lehet pozitív is, negatív is, illetve vannak olyan sztereotípiák, melyek nem tartalmaznak értékítéleteket. (*Takács*, 1999)

A "nemzeti önarckép" és a "másokról alkotott kép" *Hanák Péter* szerint mindig kölcsönösséget tartalmaz: a többség jellemképét a kisebbségről, és a kisebbségét a vele szemben álló többségről. Ez a jellemkép azonban soha sem lehet teljes és reális, "mert a bennük rögződött valóságelemek töredékesek, szemcsések, elfedi őket az előítélet iszapmasszája." (*Hanák*, 1999, 85.)

3.3. Nemzetkép és nemzeti sztereotípia

A nemzeti-etnikai sztreotípiák előképét a nemzetkarakterológiákban találjuk meg. A nemzetjellem mítoszát a szociológiából kiinduló első vizsgálatok bírálták először tudományosan, elismerve azt, hogy egy nép (vagy nemzet) tagjai mentalitásukra, tulajdonságaikra nézve bizonyos hasonlóságokat mutatnak, de ennek okát a hasonló szocializációs sémában jelölték meg. (*Takács,* 1999.)

A "tudománytalan"-nak minősített nemzetkaraktert később a nemzetkép fogalma váltotta fel, amely az image-elmélet szociálpszichológiai adaptációjaként a nemzetet, mint a róla kialakított képzetek összességét határozza meg. A nemzetkép és a nemzeti sztereotípia fogalmának megkülönböztetésekor *Lendvay Judit* (1996) az új információk iránti érzékenységet, valamint az információfeldolgozás módját tartja alapvetőnek. Így a "nemzeti-image" kialakításának sajátossága a nemzetkép állandó újraértelmezése, míg a nemzeti sztereotípia nem képes az új image-elemeket egy konzisztens rendszerbe illeszteni.

Az ilyesfajta különbségtevés azonban pusztán logikai úton lehetséges, a valóságban a nemzetkép és a nemzeti sztereotípia nem egymástól független tudati képződmények, az image-elemek bármikor sztereotípiává merevedhetnek, ugyanakkor a nemzetkép is magába olvaszthat sztereotípiákat. (*Lendvay,* 1996.)

4. A nemzeti önképek elemzése

4.1. Szlovák önarckép

Az önálló szlovák állam létrejöttének ténye minden bizonnyal hatással lesz a nemzeti image alakulására, melyre *Rákos Péter* szerint eddig a következők voltak jellemzőek: "... a legőszintébb és legsajátosabb éppen ez az örökös résen állás, ez a védekező attitűd, amely a szlovákokat szüntelenül a két nagyobb lélekszámú és államalkotói mivoltában régebbi, ha úgy tetszik, ősibb szomszéd néppel méri össze." (*Rákos*, 2000, 109.) A szlovákságnak nem volt határain túli anyanemzete, így "... a szlovák identitás szerves része volt a magyarországiság, a Szent Korona országához tartozás tudata, a *hungarus* patriotizmus ..." (*Käfer*, 1996)

A szlovák önkép megrajzolásához az alábbi - kérdőívben szereplő - mellékneveket használtuk fel, melyből négy utalt a kompetenciára: *intelligens*, *versenyszellemű*, *lusta* és *tehetetlen*; és négy az erkölcsösség jellemvonásaira: *segítőkész*, *toleráns*, *erőszakos* és *önző*. A felsorolt tulajdonságokból négy pozitív, négy pedig negatív jelentéstartalommal bír. A válaszadóknak azt kellett megbecsülniük, hogy ezek a jellemvonások mennyire jellemzik (0-100%) a Szlovákiában élő szlovákokat, illetve magyarokat. Az auto- és heterosztereotípiákat alkotó tulajdonságok ilyen jellegű felosztása igazodik a legújabb nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálatokhoz is.

Előfeltevésünk szerint a kultúrnemzeti sajátosságokból, valamint az állandó összeméretettésből adódóan a kompenzatórikus jellegű, erkölcsi dimenzióban elhelyezkedő pozitív tulajdonságok választása jellemzi a szlovák önarcképet. Hipotézisünk ellenőrzésére a *klaszteranalízis* módszerét választottuk *(1.sz. melléklet).* A dél-szlovák kérdőívben szereplő 1081 szlovák anyanyelvű megkérdezett válaszai alapján három klasztert képeztünk. Az egyes csoportokba való besoroláshoz az alábbi tulajdonságok megítélése tűnt döntőnek:

- erőszakos (F=617,4)
- önző (F=426,7)
- lusta (F=426,6)
- toleráns (F=396,5)

1. klaszter: Önkritikus

A minta 26 százaléka (246 fő) került ebbe a csoportba, melyet leginkább a szélső választások hiányával jellemezhetünk. Ezt a csoportot sem a moralitás, sem a kompetencia

dominanciája nem jellemzi. A válaszolók saját nemzetükre a pozitív és negatív tulajdonságokat egyaránt jellemzőnek tartják. A legmagasabb értékeket az *önző* (4,96), az *erőszakos* (4,66), a *lusta*, (4,55) jelzők kapták, de a *versenyszellem* is hasonló értékkel szerepel (4,24). A másik két klaszterrel összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy ezen csoport tagjai ítélik meg legkritikusabban saját nemzetüket.

2. *klaszter: Modernek*

A szlovák megkérdezettek 41 százaléka (391 fő) alkotja a legnagyobb klasztert, melyre – várakozásainkkal ellentétben – a kompetenciatulajdonságok kiugrón magas értékei jellemzőek. A legmagasabb értékeket a *versenyszellemű* (6,52), *toleráns* (6,11) és *intelligens* (5,76) tulajdonságok kapták, a moralitáshoz kapcsolódó jelzők közül egy pozitív tulajdonság, a *segítőkészség*, (5,39) kapta a legmagasabb értéket. A vízválasztónak tartott tulajdonságok közül a *tolerancia*, mint modern érték, ebben a klaszterben kiugróan magas értékkel szerepel. Az önkritikus attitűd erre a csoportra is jellemző, de az összképet a pozitív kompetenciatulajdonságok magas értékei határozzák meg.

3. *klaszter: Hagyományosak*

Ebbe a klaszterbe a szlovák anyanyelvű válaszolók 33 százaléka (306 fő) sorolódott. A csoport legszembetűnőbb sajátossága, hogy a negatív tulajdonságokat - mind a moralitás, mind a kompetencia dimenziójában – elutasítja: *erőszakos* (1,44), *lusta* (1,93), *önző* (2,3), *tehetetlen* (2,47). Ugyanakkor a pozitív konnotációjú tulajdonságok közepes értékekkel szerepelnek, így nem játszhatnak kompenzatórikus szerepet: *intelligens* (3,23), *versenyszellemű* (4,26), *segítőkész* (3,28), *toleráns* (4,00). Erre a csoportra jellemző leginkább annak a sztereotip szlovákképnek az elfogadása, mely szerint a szlovákok iskolázatlanok, de szorgalmas, munkaszerető emberek.

4.2. Szlovákok a magyar kisebbségről

Vladimír Mináč szlovák író és politikus egyik hangzatos kijelentése szerint a "magyarok a szlovák politika végzete". A szlovákok önmeghatározásának mindig része volt a magyarokkal való összevetés, ezért is tartjuk fontosnak megvizsgálni, hogy a szlovákok hogyan vélekednek a magyar etnikumról az előzőekben már ismertetett tulajdonságok tekintetében. Ebben a vizsgálatban is klaszteranalízist alkalmaztunk, hogy a későbbiekben a két "kép" közötti esetleges összefüggéseket feltárhassuk. *(2.sz. melléklet)*

Történelmi-társadalmi tények is rejlenek azon autosztereotípia mögött, mely szerint a szlovákok iskolázatlanok, de szorgalmas, munkaszerető emberek. A harmincas években a szlovákság körében nagyon alacsony volt a középiskolai és felsőfokú végzettségűek aránya, így az iskolázottság, a műveltség egyértelműen a magyarokhoz kötődött. (*Szántó*, 1993) Előfeltevésünk szerint a szlovákok nem vonják kétségbe a magyarok kompetenciáját, ugyanakkor az erkölcsi dimenzióban megpróbálják leértékelni őket.

1. klaszter: "Törtető magyarok"

Ebbe a klaszterbe a szlovák megkérdezettek 12 százaléka (107 fő) tartozik. Ez a csoport az előzetesen elvárásainknak megfelelően a moralitás tengelyen elhelyezkedő tulajdonságok tekintetében leértékeli a magyarokat: *önző* (6,61), *erőszakos* (6,43) Ugyanakkor a *versenyszellemben* (6,13), a rendszerváltás óta felértékelődött tulajdonságban, kiugróan magas értéket tulajdonítanak nekik, de eredményességük okának nem az intelligenciát (3,73) tartják.

2. klaszter: "Nemzavaró magyarok"

A szlovák anyanyelvű válaszolók 33 százaléka (297 fő) sorolódott ebbe a csoportba. A klaszterre az jellemző, hogy a megkérdezettek szerint a magyaroknak nincsenek markáns tulajdonságai. Ezen klaszterhez tartozók tartózkodnak leginkább a magyarok negatív erkölcsi megítélésétől: *lusta* (1,93), *erőszakos* (1,95), de a *versenyszellem* (3,16). megítélése is itt a legalacsonyabb

3. klaszter: "Tehetséges magyarok"

A csoportba a minta 55 százaléka (508 fő) tartozik. Az első klaszterhez hasonlóan itt is a *versenyszellem* (6,17) a magyarok meghatározó tulajdonsága, de a negatív, "törtető" konnotáció nem érvényesül a *tolerancia* (5,46)és az *intelligencia* (5,33) magas értékei között. A jövőre nézve ígéretes, hogy a magyarokat pozitív színben feltüntetők képviseltetik magukat a legnagyobb arányban a mintában.

4.3. A szlovákok "ön- és másképe"

Hipotézisünk szerint összefüggés mutatkozik a szlovákok önmegítélése és a magyarokról alkotott kép között:

- "önkritikus" szlovákok: a saját magukkal szembeni kritikai attitűdjük feltételezhetően a magyarok megítélésénél is érvényesülni fog, így felülreprezentáltságukat várjuk a "törtető magyarok" kategóriájában
- "modern" szlovákok: a magas kompetenciával jellemezhető önképük valószínűleg a magyarok eredményeinek elismerésében is meg fog nyilvánulni

"hagyományos"szlovákok: azokat a negatív erkölcsi tulajdonságokat, amelyeket a saját nemzetükre vonatkozóan nem hajlandóak elfogadni, valószínűleg a magyarokban vélik felfedezni. A kompetencia tulajdonságok dimenziójában – a hagyományos autosztereotípiájukhoz illeszkedően – a magyarok elismerését várjuk

A két klaszter alapján készített "egyszerű" kontingencia-tábla adatai igazolják, hogy a két változó között feltételezett összefüggés valóban létezik. *(3. sz. melléklet)*. A "törtető magyarok" kategóriájában felülreprezentáltak az "önkritikus" szlovákok, mert a minta 15 százalékos részvételéhez képest ők 38%-ban képviseltetik magukat. Így a rájuk vonatkozó hipotézisünk beigazolódott.

A "modern" szlovákokra vonatkozó elképzeléseinket is alátámasztotta a kereszttábla: felülreprezentáltak a magyarok pozitív kompetenciatulajdonságainak elismerésében, a minta 57 százalékához képest 84%-os arányban képviseltetik magukat ebben a kategóriában.

Nem teljesültek viszont a "hagyományos" szlovákokkal kapcsolatos elvárásaink. Ők a "nemzavaró" kategóriában koncentrálódnak, a minta 27 százalékos arányához képest 72 százalékos a jelenlétük ebben a csoportban. A magyarok kompetencia dimenzióban nyújtott teljesítményét ez a csoport ismeri el legkevésbé, szembetűnő az alulreprezentáltságuk a "tehetséges magyarok" klaszterében: a minta 57 százaléka tartozik ebbe a kategóriába, míg a "hagyományosoknak" csak 22 százaléka. Ugyanakkor ez a csoport ítéli meg legkevésbé negatívan a magyarok moralitását.

4.4. A szlovák önképet befolyásoló tényezők

A diszkriminancia-analízis segítségével a nemzeti önarckép három klasztere közötti további különbségek kimutatására törekedtünk. Olyan változókat, tulajdonságokat kerestünk, melyek alapján a felmérésben részt nem vett szlovák állampolgárokat is nagy valószínűséggel jó csoportba tudnánk besorolni. Az alábbi változók segítségével próbáltunk szignifikáns diszkrimináló függvényeket találni:

- nem
- település nemzetiségi megoszlása: szlovák többségi helyzet és nem többségi
- életkor
- végzett iskolai osztályok száma
- vagyoni helyzet: a megkérdezettek jövedelmére – egyéni, háztartási – vonatkozó kérdéseket mérési szintjük miatt nem használhattuk, ezért a vagyoni helyzetet, a 95. kérdés alapján, főkomponens elemzéssel, a tulajdontárgyak és a háztartás felszereltségével jellemezzük *(4.sz. melléklet)* A kérdőívben szereplő vagyontárgyak

közül nem vettük figyelembe a teherautó, illetve más haszonjármű, valamint a televízió (színes és fekete-fehér egyaránt) meglétét vagy hiányát.

- elégedettségi index: a 49. kérdés alapján – főkomponens elemzés segítségével – az alábbi tényezőkre adott elégedettségi válaszokat összegezve kaptuk meg az indexet:
  - a környékkel, ahol lakik
  - a családi életével
  - jövedelmével
  - állásával
  - életszínvonalával
  - életével
- Szlovákia megítélése nemzetközi összehasonlításban: Szlovákia rangsorszámait összegeztük az első (életszínvonal), a harmadik (kulturális élet), az ötödik (érvényesülési esély) és a hetedik (emberi jogok) kérdésekre adott válaszokban
- Magyarország megítélése nemzetközi összehasonlításban: ugyanezen kérdések alapján

A diszkriminancia-analízist két lépcsőben végeztük el . Elsőként a *nem* és a *település nemzetiségi megoszlása* alapján végeztünk számításokat, melynek főbb eredményei a következők: *(5.sz. melléklet)*

- A csoportokra jellemző szórásadatok már előrejelzik, hogy nem sok sikerrel kecsegtet ebben az esetben az elemzés. Egyedül a "modern" klaszter szórásadatai kisebbek a teljes minta szórásánál, ez a legegységesebb csoport. (minta: település – 0,36; nem – 0,49; "modern": település – 0,34; nem – 0,48)
- Csak a "nem" változó alkalmas csoportképzésre (F=4,686), de az így képzett klaszterek belső heterogenitása is elég magas (W.L: 0,991)
- A két diszkrimináló függvény közül csak az első szignifikáns, de ez is csak közepes erősségű (2,6%). A függvény erős eleme a "nem".
- Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a "modern" szlovák klaszter egységessége a férfiakon alapul, míg az "önkritikusak" között a nők nagyobb arányban képviseltetik magukat, mint a minta egészében

A második lépcsőben végzett elemzésünk kimutatta *(6.sz. melléklet)*, hogy az életkornak és az elvégzett osztályok számának nincs számottevő szerepe a csoportképzésben. Az előzőekben ismertetett tényezők közül a Magyarország nemzetközi megítélésére (F=140) vonatkozó vélekedések játszották a legnagyobb szerepet abban, hogy kire melyik nemzeti önkép jellemző. A csoportokon belüli homogenitásra is ez hat legnagyobb mértékben, de összetartó szerepe csak közepes erősségű. (W.L.=0,72). Az egyes változók heterogenitására vonatkozó adatok azt is előrevetítik, hogy a klaszterek összehasonlításánál nem találunk nagy különbségeket az egyes változók tekintetében.

Önkritikusok: Ebben a klaszterben a legalacsonyabb az átlagéletkor és legmagasabb az iskolai végzettség átlaga. Vagyoni helyzetüket tekintve a minta átlaga fölött helyezkednek el és ők bizonyultak a legelégedettebbnek. A nemzetükkel szembeni kritikai attitűdjük megnyilvánul az országuk nemzetközi megítélésében is: Szlovákia rangsorszámainak átlaga (16,5) itt a legrosszabb. Saját hazájuknál kedvezőbbnek látják viszont Magyarország helyzetét. (14,6)

Modernek: A két ország nemzetközi presztízshierarchiában való elhelyezkedése között nincs számottevő különbség: Szlovákia (14,9), Magyarország (14,2) Különösen kedvező Magyarország megítélése a minta egészéhez képest, ez a vélekedés összhangban van a szlovákiai magyarság kompetenciájának elismerésével, a "tehetséges magyarok" képével. Az életkor, valamint az iskolai végzettség tekintetében ez a klaszter a legheterogénebb.

Hagyományosak: A szocio-demográfiai háttérváltozókat tekintve ebben a klaszterben találjuk a legidősebbeket és egyben a legalacsonyabb iskolai végzettségűeket. A vagyoni tárgyakkal való ellátottságuk és elégedettségük is rosszabb a minta átlagánál. Ugyanakkor

ők a legoptimistábbak Szlovákia (14,4) nemzetközi pozícióját illetően. Hazájuk helyzeténél jóval kedvezőtlenebbül ítélik meg Magyarország presztízsét az országok rangsorában (21,4), e vélekedésben a "nemzavaró magyarok" kompetenciahiánya tükröződik.

Diszkriminancia-elemzésünk legfontosabb eredménye, hogy a szlovákok Magyarországgal kapcsolatos véleményének ismeretében nagy pontossággal előre jelezhető, hogy ki melyik nemzeti önarcképet vallja magáénak. Az egyes klaszterekben való elhelyezkedést ezen kívül még a vagyoni helyzet is befolyásolja: a kedvezőbb anyagi körülmények Magyarország pozitívabb megítélésével járnak együtt.

4.5. Román önarckép

A román önarckép megrajzolásához is a klaszterelemzés módszerét választottuk, így az összehasonlíthatóságot nemcsak a tulajdonságok azonossága, hanem az elemzési technika is biztosítja. A klaszterek elkészítésénél a számítógépnek és a szerzőknek az alábbi nehézségekkel kellett megküzdeni:

- román nyelvismeret hiánya
- kódolási pontatlanságok
- a tulajdonságok magas szórása

Többszöri kísérletezés és a beállítások módosítása után az alábbi három klaszter megtartása és további alkalmazása mellett döntöttünk. *(7.sz. melléklet)*

1. klaszter: Visszafogott: A klaszter elemzésbe bevont válaszolók 30 százaléka (192 fő) került ebbe a csoportba. A csoport a negatív konnotációjú tulajdonságokat hárítja – ebben a 3. klaszterhez hasonlít - , viszont sem a moralitás, sem a kompetencia dimenziójában nem ad magas értékeket önmagának: agresszivitás (20), tehetetlen (18), intelligencia (46), versenyszellem (35)

2. klaszter: Öngyűlölő: A számítógép a válaszadók 25 százalékát (163 fő) sorolta ebbe a klaszterbe, amelyben a lustaság (74) és az önzés (66) kiemelkedően magas értékkel szerepel. Ez annál is inkább meglepő, mert mind a két negatív tulajdonság az erkölcsi dimenzióban értékeli le a saját nemzetet. A három klasztert összehasonlítva itt tartják a románokra leginkább jellemzőnek a tehetetlenséget (51) és az agresszivitást (45).

3. klaszter: Öntelt: A válaszolók többsége, 45 százaléka, (285 fő) került ebbe a csoportba, amely a "visszafogottak"-hoz hasonlóan utasítja el a negatív jelzőket. A saját nemzet túlzott felértékelésének tekintjük a pozitív kompetencia- és moralitástulajdonságok kiemelkedően magas értékeit: segítőkészség (74), tolerancia (72), intelligencia (68) és versenyszellem (66).

4.6. Románok a magyar kisebbségről

A klaszterekbe való besorolhatóságot megnehezítette a "nem tudom" válaszok gyakorisága, amely erős érintettségre, a téma "kényes" voltára utal. *(8.sz.* melléklet)

1. klaszter: Intoleráns: Az elemzésbe bekerültek 30 százaléka (178 fő) alkotja ezt a klasztert, mely csoport tagjai a magyarok legjellemzőbb tulajdonságának az önzést (76) és az erőszakosságot (64) tartják. Ugyanakkor a pozitív konnotációjú jelzőket "megvonja" a magyaroktól, a kompetencia dimenzióban középre helyezi őket. Ez a konfiguráció a mássággal, a másikkal szembeni idegenségre, távolságtartásra utal.

2. klaszter: Ambivalens: A klaszter nagysága közel azonos az előzővel (29% - 170 fő). Az ebbe a csoportba tartozók ellentmondásosan ítélik meg a magyarokat, nincs egyértelműen kirajzolódó tendencia. Az egymást kioltó tulajdonságok (önző-segítőkész) egyformán magas értékekkel szerepelnek. .Erre a csoportra – a magyarok megítélését illetően – a konzekvencia hiánya jellemző.

3. klaszter: Kiegyensúlyozott: Örvendetes tény, hogy ebbe a csoportba tartozik a válaszolók 41 százaléka (240 fő), akik mentesek a túlzásoktól, tartózkodnak a magyarok negatív megítélésétől: erőszakos (23), önző (36); szerintük a tehetetlenség sem jellemző a magyarokra. Ugyanilyen óvatosságot tanúsítanak a teljesítmény dimenziójában is: versenyszellem (46), intelligencia (41).

4.7. A románok "ön- és másképe"

Míg a szlovákiai adatok elemzése után mepróbálkoztunk óvatos hipotézisek megfogalmazásával, addig Románia esetében megelégszünk a nemzeti önarckép és a kisebbségről alkotott kép közötti összefüggés feltételezésével. A klaszterek felhasználásával készült kontingencia-tábla szignifikáns kapcsolatot mutat ki a csoportok között. Ezt az összefüggést a románok önkép-klaszterei alapján tekintjük át: *(9.sz. melléklet)*

- A magyarokat intoleránsan megítélők között mindegyik klaszter a minta egészéhez hasonló arányban képviselteti magát, minden csoport körülbelül egyharmada vélekedik így. A románok önmagukról alkotott képe nem befolyásolja a magyarokkal szembeni idegenkedést, úgy tűnik, hogy az "önző és agresszív magyar" képnek mély gyökerei vannak.
- A "visszafogott" önképpel rendelkezők ítélik meg legkedvezőbben a magyarokat: alulreprezentáltak a magyarok ambivalens értékelésében, ugyanakkor felülreprezentáltak a magyarokat kiegyensúlyozottan megítélők között. Minden túlzástól mentes önképük alapvonásai visszatükröződnek a kisebbségről való vélekedésükben is.
- A három klaszter közül az "önteltek" vélekedései a legkiszámíthatóbbak, mert mindhárom kategóriában a minta átlagához közeli arányban képviseltetik magukat.. A saját nemzetük piedesztálra állítása ebben az esetben nem jár együtt a magyarok automatikus leértékelésével.

4.8. A román önképet befolyásoló tényezők

A szlovákok elemzésénél használt változók bevonásával terveztük a diszkriminancia-analízis elvégzését, hogy ne csak a két önképet, hanem az önképet befolyásoló tényezőket is összehasonlíthassuk. Az első nehézséget az okozta, hogy a két kérdőív adatmátrixa eltér egymástól: egyrészt hiányoztak az általunk kiválasztott szociodemográfiai háttérváltozók (pl. életkor) , illetve a meglévő válaszokból adathiány vagy hibás kódolás miatt nem tudtunk mutatókat, indexeket képezni. (vagyoni helyzet, egyéni jövedelem és elégedettség-mutató). Így az alábbi tényezőket vontuk be az elemzésbe *(10.sz. melléklet)*

- Románia megítélése nemzetközi összehasonlításban: (életszínvonal, kulturális élet, érvényesülési esély, emberi jogok)
- Magyarország megítélése nemzetközi összehasonlításban

Erősen "karcsúsított" diszkriminancia-analízisünkből a három önarckép-klaszter háttere a következőképpen rajzolódott ki:

- Románia nemzetközi mezőnyben elfoglalt pozícióját az "önteltek" ítélik a legkedvezőbbnek, míg – nem túl meglepő módon – az országrangsor felállításában az "öngyűlölők" bizonyultak a legpesszimistábbnak.
- Magyarországot a "visszafogottak" helyezik legmagasabbra a nemzetközi presztízshierarchiában, az ország teljesítményének értékelésében ugyanaz a realitásra való törekvés nyilvánul meg, mint amit a magyar kisebbség megítélésében tapasztaltunk.

5. Összegzés

A román önarckép klasztereinek legjellemzőbb tulajdonsága a saját nemzetük erős alul-, illetve felülértékelése. A román minta kétharmad része kerül valamelyik "szélső"- "öngyűlölő" vagy "öntelt"- kategóriába. Az "önteltek" klaszterében megjelennek ugyan a modernitás értékei (versenyszellem, tolerancia), de az önkritika hiánya, a negatív tulajdonságok elutasítása inkább a kompenzatórikus nemzetkép-jelleget erősíti meg.

A szlovák önképre – a bevezetőben megfogalmazott hipotézisünknek megfeielően – a hagyományos, "kisnemzettudat"-ból eredő pozitív erkölcsi megítélés és a modern elemek keveredése jellemző. A "hagyományos" kategóriába a minta egyharmada került, míg a "modernek" alkotják a szlovák válaszadók legnépesebb csoportját. A szlovák mintára nem jellemző a saját nemzetükkel való túlzott azonosulás, illetve elutasítás.

A magyarok megítélésében is markáns különbségeket találtunk a két nemzet között. A szlovák megkérdezettek kétharmad része magasra értékeli a magyarok kompetenciáját és csak a minta egytizede tulajdonít negatív erkölcsi tulajdonságokat a vele együtt élő magyar kisebbségnek. A román válaszadók 40 százaléka - ugyan óvatosan -, de elismeri a magyarok teljesítményét. Ugyanakkor az erkölcsi tulajdonságok tekintetében sokkal negatívabb véleményük van a magyarokról, mint a szlovákoknak. Minden harmadik megkérdezett az önzést és az erőszakosságot tartja a magyarok legjellemzőbb tulajdonságának.

A nemzeti önarcképek nemcsak a "másokról alkotott képet" befolyásolják, hanem az egyes országok nemzetközi mezőnyben való elhelyezésére is hatással vannak, melyből az a következtetés adódik, hogy még az országok teljesítményének megítélésénél is az érzelmi elemek dominálnak a kognitív tényezőkkel szemben.

Irodalomjegyzék

ALLPORT, G.W.: *Az előítélet.* Budapest, 1999.

CSATÁRI Dániel: *Románia története a 19-20. században.* Budapest, 1987.

CSEPELI Gy. – ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M.: *Az együttélés reprezentációi Erdélyben,* Szociológiai Szemle, 1999/3.

CSEPELI Gy.: *Nemzetek egymás tükrében.* In.: Kommunikáció a rendszerváltás után. Budapest, 2000

HANÁK Péter: *A másokról alkotott kép.* In.: A Kert és a Műhely, Budapest, 1999.

KäFER István: *"A magyarok a szlovák politika végzete".*Magyar sztereotípiák a szlovák irodalomban. In.: Tekintet, 1989/5.

KÖPECZI Béla – MISKOLCZY Ambrus – SZÁSZ Zoltán (szerk.) *Erdély története három kötetben.* 3. kötet. Budapest, 1988.

LENDVAY Judit: *A nemzetben való gondolkodás két fő típusa*: a nemzetkép és a nemzeti sztereotípia. In.: Lázár G.(et al.): Többség-kisebbség. Budapest, 1996.

RÁKOS Péter: *Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké.* Pozsony, 2000.

SZARKA László: *A szlovákok története.* Budapest, 1993.

TAKÁCS Szilvia: *A sztereotípiák kutatásának szemiotikai lehetőségei.* In.: Nyelvszemiotika, Budapest, 1999.

WILSKA-DUSZYNSKA, Barbara: *Gondolatok az etnikai sztereotípiák természetéről.* In.: Csepeli Gy. (szerk.): Előítéletek és csoportközi viszonyok. Budapest, 1980.

Lecturi identitare

dr.Rodica Raliade
dr.Mihaela Nubert-Cheţan
I.E.F."C.Brăiloiu"-Bucureşti

În cadrul schimburilor interacademice româno-maghiare, între 23 nov.- 9 dec. 2000 şi 29 oct. – 6 nov. 2001 s-au făcut cercetări de teren în zona locuită de românii din Ungaria. Prima prospecţiune a fost efectuată de Rodica Raliade, folclorist literar, pe tema *Legenda contemporană la românii din Ungaria*; la cea de a doua cercetare de teren a luat parte şi un etnomuzicolog, Mihaela Nubert – Cheţan, pe tema *Românii din Ungaria - Dinamici socio-culturale.*

Cercetătorii şi-au propus decodarea identitarului cultural al românilor din ţara vecină, prin naraţiunile orale în limba maternă şi obiceiuri.

Comunitatea românilor din Ungaria – prezentare generală

Conform informaţiilor furnizate de Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria, în statul vecin există 21 de localităţi cu populaţie românească, reprezentând peste 25.000 de locuitori; statisticile oficiale fixează numărul acestora doar la 10.740 de persoane [***Români în Ungaria*: 2000**]. Conform rezultatelor recensământului din 2001, numărul etnicilor români din Ungaria a scăzut .[1]

Cele trei judeţe locuite de etnici români se găsesc în sud-estul Ungariei, la frontiera cu România: judeţul Csongrád (capitala la Seghedin/Szeged), judeţul Bichiş (Békés, capitala la Bichişciaba/Békéscsaba) şi judeţul Bihor (Hajdú-Bihar, capitala la Debreţin/Debrecen). Satele cu populaţie românească sunt localităţi de câmpie, fără să existe o zonă compactă a românităţii din spaţiul ungar. Locuitorilor de etnie română din aceste judeţe li se adaugă şi mica comunitate românească din Budapesta.

Cercetătorii au luat în consideraţie variabilele sociologice, cum ar fi zona de locuire (capitală – provincie; sat – oraş), poziţia socială a subiecţilor (lideri – nonlideri), categoria profesională, vârsta ş.a.; în cele două deplasări, s-a luat legătura cu românii din Budapesta, cu cei din Giula[2]/Gyula (fostă capitală de judeţ) şi cu cei din satul de graniţă Micherechi / Méhkerék.

Dinamici socioculturale şi lingvistice – Micherechi

Prospecţia făcută în urmă cu doi ani,o primă luare de contact cu românii din Ungaria, a urmărit transmiterea şi conservarea povestitului oral, fenomen reprezentativ al identitarului lingvistic. A doua cercetare de teren a urmărit o plajă problematică mai complexă: s-au luat interviuri despre obiceiurile de înmormântare, s-au efectuat culegeri muzicale şi înregistrări video în cadrul unui spectacol desfăşurat la Micherechi.

Metodologia cercetării

Cercetătorii, nevorbitori de limbă maghiară, au intrat în contact cu membrii acesteia, prin observaţia participativă, ulterior prin istorii conversaţionale, interviuri nedirecţionate, spontane, care au condus dialogul spre naraţiuni care evocă evenimente din viaţa personală.

Grupul ţintă a fost cel al etnicilor români cu cetăţenie ungară; cercetarea nu a inclus mâna de lucru sezonieră, venită din România, în ultimul deceniu.

Majoritatea **subiecţilor chestionaţi** fac parte din categoria intelectualilor, cadre didactice active sau pensionare.

În a doua cercetare de teren au fost intervievate 3 **tinere intelectuale** din Micherechi (două învăţătoare de 24 respectiv 26 de ani şi o ziaristă de 31 de ani), 2 **ţărănci** (56, respectiv 78 de ani) şi 4 **elevi** (între10 şi 14 ani).

Chestionarele care au stat la baza cercetării au încercat să depisteze modalități de raportare conștientă/inconștientă, la identitarul cultural românesc.

Prin aceşti itemi s-a urmărit descoperirea momentelor de comunicare în limba română, comportamentul lingvistic, aderența la spațiul oficial sau la tradiții, modalități de învățare şi transmitere a limbii materne în relațiile familiale, de rudenie, de vecinătate, cu instituțiile locale româneşti (inclusiv mass-media), a persoanelor declarate ca vorbitoare de limbă română, într-o zonă de interferență etnică româno-maghiară.

Localnicii şi atitudinea lor lingvistică au fost observate în cadrul festiv laic şi religios, cât şi în particularul cotidian.

Evenimentele observate de cercetători la Micherechi au fost un priveghi, sărbătoarea zilei Sfinților Mihail şi Gavril (hramul bisercii din Micherechi), urmată de o masă festivă, anuală, numită "Ziua pensionarilor".

Micherechi – prezentare generală

Situat la 3 km de frontiera româno-ungară, în județul Bichiş, satul Micherechi, conform unui recensământ din 1980, număra la acea dată 2446 de locuitori, din care 2216 de etnie română [***Micherechi*: 2000**]. Aceeaşi sursă ne oferă datele legate de structura confesională a comunității: 535 familii ortodoxe

(aproximativ 2000 de personae), 300 de baptişti, 150 de adepți ai Bisercicii Penticostale şi 130 de ortodocşi intrați în Oastea Domnului.

În trecut, locuitorii erau crescători de vite şi agricultori; azi, legumicultura asigură prosperitatea şi creşterea prestigiului economic al satului.

Comportamentul lingvistic

Instituțiile româneşti locale

Biserica

Biserica şi şcoala din Micherechi sunt instituțiile care încearcă să imprime o atitudine pozitivă față de limba maternă; indiferent de confesiune, bisericile româneşti se remarcă prin strădania de refacere a comunităților de enoriaşi români şi de folosire a limbii române în biserică.

În noiembrie 2001, contextul favorabil a permis deschiderea şi sfințirea la Micherechi a primului Centru Cultural Ortodox Român din Ungaria, înființat cu sprijinul financiar al statului român. Părintele paroh Ioan Bun, originar din România, a reuşit să-l înzestreze cu casete audio, video şi cărți în limba română. In cadrul centrului cultural se desfăşoară ore de catehizare şi de cultură şi civilizație română. Aceste cursuri ale Centrului Cultural Ortodox din Micherechi sunt frecventate de 30-40 de copii, care îşi consolidează cunoştințele de limba română, prin textul ecleziastic şi laic. Remarcăm eficiența comportamentului lingvistic al preotului ortodox din Micherechi: părintele cunoaşte graiul local, ceea ce îi permite să explice enoriaşilor cuvintele din limba română standard, prin echivalentele din grai, familiarizându-i pe credincioşi cu forma oficială a limbii române.

Baptiştii şi penticostalii din Micherechi, fără a fi transmițători de tradiții populare, cântă şi citesc versetele biblice în limba română standard, ceea ce facilitează înnoirea graiului local şi înțelegerea aspectului oficial al limbii române. Pastorul baptist se bucură de o deosebită considerație din partea sătenilor, pentru că a reuşit să atragă în biserică şi tineri, impunându-le o reconsiderare a limbii materne.

Şcoala

- **Categoria de vârstă 10-15 ani**

Limba română se învață în şcoala românească din Giula, ca limbă străină. La Micherechi, în cl.I primară, toate materiile se fac în limba maternă (limba română). In clasa a II-a, elevii de la şcoala românească încep să învețe să scrie şi să citească în limba maghiară, pentru ca în clasa a IV-a, doar jumătate din materii să se studieze în limba română.

În timpul cercetărilor de teren din 2001. am contactat elevi micherecheni, care participau, între 29 oct.-2 nov.2001, la o tabără organizată la Liceul "Nicolae Bălcescu" din Giula (Gyula). Tabăra, gratuită, era o recompensă pentru elevii câștigători ai concursului de povestit în limba română, din județul Bichiș. Participanții aveau prilejul ca, în cadrul orelor de cultură și civilizație românească, să urmărească prezentări de obiceiuri și de meșteșuguri tradiționale, să învețe dansuri populare, să confecționeze păpuși artizanale și bineînțeles să povestească românește. In această tabără, s-au făcut înregistrări în cadrul orelor de povestit în limba română, când sufletul activității au fost două eleve din Micherechi. Fetele au spus două snoave, un descântec de vindecat durerile de burtă și o rețetă culinară. Una dintre ele învățase snoava dintr-o culegere de folclor local (povestirile lui Teodor Șimonca, editate de folcloristul Al.Hoțopan). In schimb, colega ei (ambele clasa a VI-a, 12 ani), a povestit o snoavă aflată chiar de la bunicul ei. Transmiterea pe cale orală a scurtei narațiuni, auzită în familie, și-a pus amprenta pe modul de redare al snoavei, pe lexicul folosit, presărat, în anumite momente ale acțiunii, cu expresii în limba maghiară, pentru a da mai multă culoare întâmplării. Snoava aflată de la bunic redă aspectul lexical actual al graiului local.[3] Povestitoarele creaseră practic variante ale scurtelor narațiuni, punându-și amprenta, asupra modului lor de a povesti, atât mediul familial, cât și talentul personal, contextul povestitului, valențele mnemotehnice ale fiecăreia ș.a. Utilizarea bilingvismului are valoare stilistică, fenomen remarcat și la povestitorii mai în vârstă; din dorința de a fi cât mai credibili și pentru a nu pierde poanta, în situațiile în care la cele întâmplate participaseră persoane de etnie maghiară, povestitorul încearcă să redea întocmai expresiile în limba personajelor, așa cum au fost rostite, pentru a păstra hazul și a face plăcere ascultătorilor.

- **Vârsta a doua și a treia** (comunicarea între generații)

Pentru cei de vârsta a doua și a treia, genul narativ predominant este amintirea. In acest sens am considerat interesantă inițiativa organizatorilor de a invita la orele de povestit și două profesoare pensionare, care au depănat în fața elevilor amintiri din anii de școală. Din când în când, în timpul povestirii în limba română, apăreau doar incidental expresii în maghiară, așa cum se derulase și snoava uneia dintre eleve. După încheierea activității, discuțiile între profesori și elevi, pe marginea celor povestite, au continuat în limba maghiară, iar în particular, atât elevii cât și cadrele didactice vorbeau numai în limba oficială de stat. Opțiunea este legată de gradul de stăpânire a limbii române, determinat și de strategia școlii în formarea colectivelor de elevi. Fără nici o discriminare, sunt acceptați toți cei care solicită înscrierea la școala cu ore de limbă română, dar decalajele de cunoștințe lingvistice conduc la adoptarea comunicării, între elevi și profesori, în afara orelor de specialitate, numai în limba oficială.

- **Comportamentul lingvistic în context oficial**

Instituțiile românești de pe plan local organizează manifestări artistice sau momente aniversare, prilej de întâlnire a membrilor comunității, de transmitere a tradițiilor sătești din Micherechi. După momentul ecleziastic, sfințirea Centrului Cultural Ortodox din Micherechi și sărbătorirea hramului bisericii, a urmat "Ziua pensionarilor", moment festiv dedicat persoanelor de vârsta a treia din localitate, spectacol urmat de o masă festivă, după spusa localnicilor, "mniazăză", la care sunt invitați toți pensionarii din sat. Evenimentul a prilejuit și o întâlnire a generațiilor: cei mai talentați tineri din sat au prezentat, pentru bunicii, rudele sau vecinii lor, un spectacol de cântece și jocuri populare românești din zonă. La Micherechi, contextul festiv laic, sub aspect lingvistic, a fost bilingv româno-maghiar.

Considerăm că prin acțiunile cultural-recreative ca și prin diversele aniversări sau rememorări istorice, desfășurate sub egida organizațiilor locale, unele și cu sprijinul statului român, se ajunge la o mai bună autocunoaștere a membrilor comunității. Redescoperirea identitarului etnic al românilor din Ungaria, în context festiv laic, nu se face atât pe baza limbii materne, ci mai mult pe memoria comună a grupului. Pentru cei de vârsta a doua și a treia, majoritari în sărbătorescul observat de cercetători, există o lume comună, cea a copilăriei, a școlii sau armatei, amintiri despre rude sau vecini, persoane și

evenimente "de legătură" între memoria personală şi a celuilalt. Liantul unui astfel de grup este memoria individuală regăsită în cea colectivă şi invers, a celei colective descifrată la nivel individual..

- **Comportamentul lingvistic în cotidian**

Cercetătorii au remarcat dispariția purtătorilor şi emițătorilor de folclor narativ. Ultimii mari povestitori din zonă au murit cu aproximativ două decenii în urmă: Vasile Gurzău (1898-1980), din Micherechi, Mihai Purdi (1904-1978), din Otlaca-Pustă. Un remarcabil povestitor, Teodor Şimonca (1899-1997), din Chitighaz, bucurându-se de o mai mare longevitate, a lăsat posterității înregistrări făcute la Radio Seghedin, pentru emisiunile în limba română.[4] Cercetătorul folclorist Alexandru Hoțopan, originar din Micherechi, a publicat *Florian. Poveştile lui Teodor Şimonca* în 1981; tot Al.Hoțopan a fost şi editorul unor prelucrări ale poveştilor lui Mihai Purdi.

Plecând de la textele din aceste culegeri, povestind în româneşte, elevii îşi pot activa cunoştințele de limbă română sau chiar să învețe româneşte, prin povestit (cazul unei eleve de etnie maghiară). Mai mult, elevii îşi formează un repertoriu de narațiuni orale româneşti.

Etnicii români din Micherechi, solicitați de cercetător, povestesc în limba maternă cu uşurință, unii demonstrând un real talent (învățătorul pensionar Gh.Dulău, 75 de ani). Acesta ne-a povestit amintiri din viața personală, despre cum colinda în copilărie, pățănii (pierderea gâştelor). Folcloristul literat a mai înregistrat pe casetă audio descrierea unei îndeletniciri zonale (cultivarea şi prelucrarea cânepii, aşa cum ne-a spus-o Eva Cosma, 56 de ani) şi o variantă a *Cazaniei țiganilor.* de la Teodor Martin, de 64 de ani; în prima deplasare în zonă, de la un elev originar din Micherechi, care urma studiile la Liceul "Nicolae Bălcescu" din Giula, am înregistrat un text de colindă, pe care ulterior l-am găsit la toți elevii micherecheni intervievați ("Mugur, ciugur de mătase").

Speciile orale narative găsite de culegători în satul Micherechi sunt cele care predomină povestitul oral actual: istoriile orale, biografia socială, amintirea.[5]

Cercetătoarea Elena Csobai, în studiul *Comunitatea românilor din Micherechi*, material inclus în monografia *Micherechi. Pagini istorico-culturale*, afirma tranşant că: "...în comunele din Ungaria de azi, marea majoritate a populației româneşti, după 1920, s-a asimilat"[***Micherechi*:2000**] .

În situația în care marii povestitori au dispărut, luând cu ei tradiția oralității narative româneşti şi tinerii sunt mai puțin ataşați de limba română, marca identitar-lingvistică este supusă unor variabile sociale ale momentului care scapă de sub controlul oricărui sistem instituțional: fluctuațiile pendulării între România-Ungaria a mâinii de lucru şi micul trafic de frontieră. La acestea se adaugă mass-media în limba română, comunicarea prin INTERNET, iar în ultimii ani, stabilirea în sat a unor familii de români veniți din țară.

De la tradiție la modernitate

- **Studiu de caz – înmormântarea**

Obiceiurile populare, ca medieri ceremonializate, presupun relații interacționale care impun solidarizare şi reciprocitate. Acestea se afirmă drept modele de comportament cultural, instituite comunitar, după norme şi predicții îndătinate, reflectând un orizont de viață cu complexe articulații. [**Germina Comănici : 2001**]. Observarea directă o obiceiurilor, a perpetuării funcționale şi formale a acestora, devine prioritară în încercarea de lectură identitară a unei comunități.

La Micherechi cercetătorii au reuşit să asiste la priveghiul unui bătrân ortodox. Condițiile în care se desfăşoară astăzi priveghiul sunt mult diferite de cele tradiționale: priveghiul se desfăşoară în "Casa rece", morga construită în spațiul cimitirului, iarna la ora 17, vara ceva mai târziu. Laturile sicriului sunt flancate de bănci pe care stau rudele mortului; ceilalți participanți sunt aşezați pe scaune, la distanța de 1 m de familie. Preotul oficiază slujba; cântările sunt susținute de un grup al Oastei Domnului, invitat special la priveghi, de către familie şi preot. După câteva minute de la terminarea slujbei, lumea pleacă acasă şi morga se închide.

Această primă secvență a ceremonialului de înmormântare a fost completată ulterior cu informații înregistrate cu ajutorul chestionarului C.Brăiloiu. Subiecții intervievați au fost E.I.(31 de ani, ziaristă,

născută în Micherechi, stabilită la Giula, de confesiune ortodoxă), învățătoarea C.V.(25 de ani, de confesiune ortodoxă) şi E.J., țărancă ("lucraşă" de 78 de ani, baptistă), ambele din Micherechi.

Descrierea înmormântării ne-a oferit suficiente date pentru a contura dinamica secvenței ceremonialului. După ce moare, defunctul este spălat cu apă călduță şi se îmbracă în haine noi, i se pune în mână batistă, busuioc şi doi forinți. După ce a murit, bărbatul, conform subiectului intervievat(E.J.), nu este bărbierit şi tuns. Apa cu care a fost spălat se aruncă în curte (nu există un loc anume), iar vasul se păstrează.

În casă, oglinzile mari se acoperă, iar la poartă se pune un afiş în care sunt menționate numele şi vârsta decedatului. După ce se bagă mortul în sicriu, acesta este dus cu maşina la morgă. In casă se face curățenie. Nu se sparge nici un obeict. Următoarea secvență o constituie priveghiul. In ziua înmormântării, familia vine la morgă cu trei ore înainte de oficiera slujbei. In acest interval de timp şi în timpul slujbei, unele rude bocesc, relativ puțin. Bocirea tinde să se desprindă de obligativitatea cu care era investită. Bocetul înregistrat în Micherechi are un text regulat versificat şi cunoscut dinainte, cu formă arhitectonică strofică şi o melodie cu un număr redus de sunete. Intonația se apropie mai mult de incantație, decât de interpretarea unei melodii propriu-zise de bocet.

În continuare se oficiază slujba de înmormântare. La groapă, unde mortul este dus de şase membrii ai familiei, preotul citeşte iertăciunea scrisă de familie. Apoi se coboară sicriul în groapă şi se zideşte cu "cărămizi de beton". Cei care au pregătit groapa primesc țuică, slănină, cârnați.Pomană, după slujbă, nu se mai face. După şase săptămâni se coace o "crestată", colac din cocă de cozonac, care se oferă împreună cu vin, preotului care face slujba de pomenire, de 40 de zile.

Aceasta este desfăşurarea contemporană a înmormântării la Micherechi. Dacă nu ar exista batista, busuiocul şi cei 2 forinți care se pun în coşciug, pomana groparilor şi cântarea bocetului, am putea considera înmormântarea din Micherechi o simplă ceremonie funebră. Nu putem estima, cel puțin deocamdată, în ce măsura tradiția va acționa în timp în prezervarea practicilor amintite, care determină, în cele din urmă, specificitatea etnică a obiceiului dominat exclusiv de caracterul religios. Evidentă este diminuarea încrederii în capacitățile de reglare şi reglementare a practicilor ce asigură trecerea şi integrarea defunctului în lumea de dincolo şi restabilirea echilibrului social destabilizat prin dispariția unui membru al societății.

- **Dinamici socio-lingvistice**

Schimbările socio-economice din zonă îşi pun amprenta asupra tuturor relațiilor intercomunitare, asupra mentalității şi comportamentului atât individual cât şi de grup.

Discuțiile avute cu colegii care au făcut cercetări în zonă cu ani în urmă (1969; 1992; 1997), ca şi propriile observații, ne determină să afirmăm că se constată, din perspectiva mărcii identitar-lingvistice, o creştere a potențialului limbii române. Actuala bunăstare a românilor din Ungaria a avut drept consecință o schimbare de atitudine a majorității populației maghiare, față de comunitatea românească, în general, în special față de legumicultorii din Micherechi. In trecut satul era foarte sărac. Oamenii se duceau să lucreze cu ziua pe unde apucau, dar în ultimele două decenii, a avut o evoluție spectaculoasă. Satul, supranumit de unii maghiari "micul Bucureşti", este privit cu respect, atât în Ungaria, cât şi în România. Odinioară, maghiarii din satele vecine nu agreau ideeea unei căsătorii cu tineri sau tinere din Micherechi, acum în schimb, au devenit foarte căutate înrudirile cu micherechenii. Prin munca lor, oamenii şi-au ridicat gospodării frumoase, majoritatea familiilor au maşini, mulți tineri au calculatoare conectate la INTERNET.

Comunicarea cu România a deschis noi perspective utilizării limbii române: considerată ani de-a rândul o limbă închisă, fără nici un viitor, învățarea limbii române începe să fie percepută pragmatic, ca o nouă oportunitate în realizarea materială şi profesională, prin posibilitatea de a face comerț, afaceri, de a găsi un loc de muncă mai bine plătit. M.(37 de ani) taximetrist, cumpără motorină din România. Familia D. (soț şi soție, 33, respectiv 27 de ani) are un mic magazin în Giula. O parte din marfă este cumpărată din România. Sora mai mică a lui E.I. (31 de ani), din Micherechi, cu câțiva ani în urmă se jena să vorbească româneşte pe ulița satului. De trei ani lucrează la o firmă al cărei patron

este venit din Cluj. Patronul nu cunoaşte deloc limba maghiară, motiv pentru care tânăra şi-a perfecționat cunoştințele de limbă maternă şi nu se mai fereşte să vorbească româneşte în public. Pensionara M.A. (67 de ani) este foarte mândră că fiul ei lucrează la vamă, unde are un salariu bun. Subiectul ne mărturiseşte că ocuparea acestui loc de muncă a fost legată şi de buna cunoaştere a limbii române.

Aceste cazuri disparate nu au relevanță sociologică, dar capătă semnificație sub aspect comportamental lingvistic; creşterea importanței limbii române intră şi sub incidența socio-economicului conjunctural. Aşa se explică rolul pe care îl are în circulația informațiilor, pe lângă mass-media, contactul localnicilor cu muncitorii veniți din țară. Tinerii din Micherechi au descoperit, prin cei sosiți de curând din România, formațiile muzicale "3 SUD-EST", "MINODORA" ,"L.A."ş.a., a căror muzică şi versuri le fredonează de câte ori au ocazia, aşa încât asistăm la un fenomen oarecum neaşteptat, de utilizare şi exersare a limbii materne de către cei tineri, prin muzica dance, hip-hop, dar şi a mult discutatelor manele.

Persoanele de vârsta a doua şi a treia, din Micherechi, îşi îmbogățesc şi modernizează lexicul graiului local cu sinonime din limba română standard, învățate de la muncitorii români. E.C. (53 de ani, lucrașă) afirmă că a început să spună "roabă", în loc de "tărăboanță" şi "conopidă", în loc de "carfiol", după cum a învățat de la cei veniți să lucreze la "folii" (solarii).

Emisiunile radio şi T.V. în limba română, care se bucură de audiență la Micherechi sunt "Vocea Evangheliei" (la radio), "Surprize, surprize", "Iartă-mă", "Ploaia de stele", "Tezaur folcloric" ale Televiziunii Române Naționale, care asigură familiarizarea localnicilor cu aspectul oral al limbii române.

Pentru că am fost interesați de narativitatea orală, nu ne putem pronunța asupra modului de exprimare în scris sau fluenței cititului în româneşte, a celor intervievați. C.V. (25 de ani, învățătoare) ne spune că, la fel ca majoritatea micherechenilor, nu urmăreşte filmele difuzate de Televiziunea Română, fiindcă nu poate citi subtitrarea; o cauză ar fi şi un vechi viciu tehnic al televiziunii noastre, care derulează prea rapid subtitrajul. Pe de altă parte, nu ştim, dacă România Internațional are şi emisiuni T.V. care să se adreseze românilor din vecinătate, cu filme vorbite dar şi subtitrate româneşte, pentru ca telespectatorul să poată vizualiza şi scrierea în limba română, simultan cu audierea dialogului.

În legătură cu comunicarea în scris, tânăra C.R. (22 de ani, învățătoare) ne mărturiseşte că, prin intermediul calculatorului (prin E-mail-uri), corespondează în limba română cu tineri din România.

În redefinirea conştiinței lingvistice a localnicilor, vectorii socio-economici imprimă fluctuații atitudinale față de limba maternă.

- **Concluzii – aspecte identitare raportate la sistemele de organizare socială**

Memoria identitară individuală redescoperită la nivelul reprezentărilor colective, cu prilejul diverselor întâlniri, când se deapănă amintiri şi sunt reînviate tradiții melodice şi coregrafice sau în cadrul ceremonialurilor locale, conduce spre redescoperirea substratului identitar etnic.

Suportul identitar lingvistic de transmitere a memoriei, la românii din Micherechi este bilingv româno-maghiar. Atitudinea față de limba română, la nivelul comunității, diferă de la o categorie de vârstă la alta.

Opțiunea lingvistică a micherechenilor pentru graiul local, limba română standard şi limba maghiară, se rezolvă la nivelul comunicării, printr-un mesaj verbal care interferează cele trei aspecte lingvistice. Acest fenomen se explică prin nivelul arhaic al graiului local, care nu mai corespunde întru totul realităților sociale ale momentului; pe de altă parte, cunoaşterea insuficientă a limbii române standard determină opțiunea vorbitorilor pentru limba oficială a statului ungar.

Suportul identitar tradițional al obiceiurilor este diminuat sub presiunea cerințelor societății moderne şi a transformărilor economice, observându-se transformarea ritualurilor săteşti în ceremonialuri religioase.

Instituțiile locale românești

Instituțiile, care asigură educația formală a colectivității, sunt "pattern"-uri de comportament într-un anumit context care s-au consolidat în timp, ca fiind "modul în care se fac lucrurile". [**Richard Jenkins:2000**]. Instituțiile locale românești din Ungaria, cu precădere biserica și școala, contribuie la reactivarea fondului lingvistic pasiv al limbii materne prin **recrearea obișnuinței** de a folosi limba română. Activitățile culturale de la casele pensionarilor, de la căminele culturale și întâlnirile festive sunt modalități nonformale, împrejurări de relevare a caracteristicilor identitare, a trăsăturilor distinctive și de similaritate a celor care fac parte din comunitatea locală.

Fondul lexical și fonetic al limbii române standard a devenit mai accesibil localnicilor, mai ales în ultimul deceniu, prin mass-media și prin contactul direct cu cei veniți din România. Activată mai ales în momentul unei solicitări externe comunității (reprezentanți ai statului și instituțiilor din România, persoane particulare venite din țară sau din Republica Moldova), treptat, cu oarecare timiditate, limba maternă începe să recâștige teren.

In condițiile în care limba română nu este suport lingvistic de comunicare directă, în mod constant, între consăteni, relațiile economico-comerciale cu cei veniți din țară determină revitalizarea limbii române. Repercusiunile socio-informale ale economicului sunt rapide și surprinzătoare.

In ce măsură dinamicile socio-economice și factorii instituționali locali vor contrbui la perenitatea limbii materne în comunitatea românilor din Ungaria, rămâne pentru cercetători o problemă deschisă.

Referințe

1. Borbely, Anna, *Atitudes as a factor of Language choise...*, în Acta Linguistica Hungarica, vol.43(1995-1996), nr.3-4.
2. Comănici, Germina: 2001, *Cercul vieții. Roluri și performanță în obiceiurile populare*, București, E. Paideia, p. 22.
3. Cuceu, Ion: 1999, *Fenomenul povestitului – eseu sogiologic de narațiune populară*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene.
4. Farkas Jenö: 1997, *Povestitori români din Ungaria* în Rodica Müller, *Literatura română. Repere biografice și comentarii critice*, Budapesta, Editura Etnikum, p.75-76.
5. Iova, Eva, *Românii din Ungaria în statisticile ungurești*, în "Foaia românească", anul LII, nr.33, vineri 16 august 2002.
6. Jenkins, Richard: 2000, *Identitate socială*, București, Editura Univers, p.167.
7. * * * 2000, *Micherechi. Pagini istorice și culturale* (Vol.colectiv), Giula, p.19, 22.
8. Raliade, Rodica, *Biografia socială purtătoare de semne culturale*,în "Datina, periodic constănțean de etnologie și fapt cultural", anul X, nr.26, martie 2002, p.12-13.
9. * * * 2000, *Români în Ungaria* (Vol.colectiv), Editat de Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria, p.5.

ANEXA

Fișa subiectului intervievat

Numele și prenumele: Gheorghe Dulău (numele oficializat Duló)
Profesia: învățător pensionar, 74 de ani.
Localitatea: Micherechi
Data culegerii: 5 dec.2000
Genul: amintire
Culegere și transcriere: Rodica Raliade[6]

Subiectul se bucură de notorietate în comunitatea românească din Ungaria. De-a lungul anilor, a depus o activitate cultural-artistică extrem de bogată, fiind întemeietor al ansamblului de jocuri populare românești din Micherechi, realizator al unui interesant album de fotografii cu imagini din

satul natal şi una dintre personalităţile solicitate de cercetătorii fenomenului folcloric românesc din Micherechi.

"Mai an, când eram copilaş de 8-9 ani, umblam cu gâştele pă mirişte, ziceam noi şi merem aşa într-o brigadă, mai mulţi copii, băieţi, fete, care, care cu gâştele lui câte aveam şi mai`nainte-ncepeam pe lângă sat mirişte le pe lângă sat le căutam. Când astea le gătam, mergeam tot mai departe, tot mai departe mergeam, pân´sfârşit, pân´la sfârşitul verii, aşa departe mergeam, că nici nu veneam până seara acasă cu gâştele şi căutam aşa loc să fie şi apă aproape să poată să bea gâştele.

Iată se-ntâmplă odată c-am mărs acolo pă graniţă – îi spunem noi aşa, frontieră, care cu pacea de la Trianon o fost hotărâtă, amu tună şi pusă pe lângă satul nostru. Şi acolo, lângă graniţă, era şi-un canal mare. Acela era plin de apă. Acolo umblau gâştele noastre şi bé apă.

Odată, ce se-ntâmplă aci? Odată ie mânăm şi bé toate, bată-le Doamne, de nu s-or gândit şi n-or venit înapoi, îndărăpt de unde le-am mânat şi-au trecut altan şi-or mers piste graniţă, fără paşaport, batâr p`atunci nu prea era paşaport.

Ce să facem noi? De două ori le-am strigat: Hai, Bliduşca, lili!... Chemam gâştele. Da`numa n-or vrut să-nţeleagă, nu ne-or ascultat, n-or venit înapoi.

Până sara am tot chemat noi gâştele: s-o dus pă mirişte, tot o mărs, tot o mărs, s-o-ndepărtat de la graniţă. Când o fo sara, c-or venit şi ele acasă, apăi ce ştiu eu ce ? Au trecut gâştele altan. Am venit fără gâşte acasă. Povestind mamei că ce s-o-ntâmplat, pormă se dă şi mama la plâns, săraca.

" D`apăi cum s-o-ntâmplat? Alea 30 de gâşte aveam şi ceata alo nost tătă nădejdea era colea, vara asta câte bani luam, afaceri din pene şi ce ştiu eu, toat`gata. Dintr-asta tot s-o dus; se făcură calic, nu este gâştele de găsit. S-apăi să lucrezi de dimineaţă până-n zori !".

Apăi în zori venim cu mama sărmana şi căutăm gâştele, să vedem, n-o venit înapoi? Nici de-a fir, nici în prag nu le-am văzut. Vedem noi că vine doi grăniceri. Strigă mama: "Iacă-tă, n-ai văzut nişte gâşte pe-acolo?" Da`n-or răspuns din vorbă, o făcut din mână că nu ş`a venit repede să vorbească peste canale, că peste graniţă. (sic!) S-am mărs cătă casă. Când la trei zile către sară, auzim noi gălăgie, ceva acolo în uliţă. Merem. "Hai, repede deschide uşa la uliţă ! Haide, bă, că vin gâştele, se-mbulzesc acolo, se-nghesuie la uşă, să vină-n`lontru. Tu, mamă, de bucurie! Tu ai găsit gâştele, mânat. Au venit gâştele noastre acasă."

Nouă ne-a părut bine. Hai, la locul lor. Le-nchid, le bagă apă. Când de dimineaţă la gâscoi, grumazu era o hârtie, o ţidulă legată de grumazul la gâscoi. Ei...iute, la grumazu`la gâscoi ne uităm acolo, ce-i scris acolo? Adică era scris următoarele:

Douăzeci nouă am fost
Sora noastră ferbe-n oală
Noi venim în pelea goală.

Altceva nimic. Toate gâştele o fost dubite de pene. Hasna am avut apoi gâşte ce le-a prins că dacă le-o ţinut 2-3 zile le-o dubit ş-apoi le-o lăsat cătă casă, doar una o rămas acolo până-i lumea.

Amintire ("paţă") povestită de Gh.Dulău din Micherechi, Ungaria.

1. Vezi Eva Iova, Românii din Ungaria în statisticile ungureşti, în "Foaia românească",anul LII, nr.33, vineri 16 august 2002.
2. Denumirea românească a localităţii apare, în materialele locale, Giula, deşi localnicii îi spun Jula.
3. Conform cercetărilor lingvistice (vezi Anna Borbély), la Micherechi se vorbeşte graiul crişean; în celelalte localităţi, românii din Ungaria vorbesc graiul din zona Aradului.
4. Prin amabilitatea colegilor de la emisiunea în limba română de la Radiodifuziunea din Seghedin, Arhiva Naţională de Folclor din Bucureşti a intrat în posesia unor poveşti spuse de Teodor Şimonca.
5. Vezi dr.Rodica Raliade, Biografia socială purtătoare de semne culturale, în "Datina, periodic constănţean de etnologie şi fapt cultural", anul X, nr.26, martie 2002, p.12-13.

Din motive editoriale, transcrierea nu este făcută în alfabet fonetic.

Elementul predicativ suplimentar. Realizarea pronominală

Andrea Menyhért*

Abordarea de față are un caracter practic, propunînd cercetarea pronumelor ce pot îndeplini funcția sintactică de element predicativ suplimentar.

0.*Elementul predicativ suplimentar. Considerații generale*

Studiile consacrate acestei părți de propoziție includ printre părțile de vorbire prin care se exprimă elementul predicativ suplimentar și pronumele, alături de substantiv, adjectiv, numeral. O analiză mai largă a pronumelor ce pot reașeza poziția sintactică element predicativ suplimentar nu s-a întreprins încă; în studiile de specialitate se afirmă că se poate exprima această parte de propoziție prin unele specii de pronume (în același caz cu substantivul, respectiv nominativ și acuzativ) și se dau cîteva exemple în acest sens.

1. *Mențiuni anterioare ale elementului predicativ suplimentar*

Printre studiile referitoare la elementul predicativ suplimentar unde se menționează exprimarea prin pronume se regăsesc cele enumerate în continuare.

1.1. În *Gramatica Academiei*, ediția a doua se arată că elementul predicativ suplimentar se poate exprima prin pronume și se dau două exemple în care pronumele personal, respectiv cel interogativ îndeplinesc această funcție[*].

De când ți-am mărturisit prostia care îmi umblă prin cap, te văd ***alta****.*

Drept cine *mă iei oare?* [1]

alta = pronume nehotărât, eps

drept cine = pronume interogativ, eps

1.2. *Ion Diaconescu* în studiul consacrat *Complementului calității* [2] notează: "complementul calității se exprimă printr-un substantiv sau printr-un pronume relativ interogativ" [3]:

1.3. *Viorel Hodiș* notează la rîndu-i "Pronumele personal, relativ-interogativ și nehotărât avute în vedere de cercetările anterioare nu sunt singurele specii de pronume capabile să exprime funcția sintactică pe care o cercetăm. Pe lângă acestea, pronumele de politețe, cel posesiv și cel negativ pot exprima aceeași funcție:

"*Și m-am trezit pe nesimțite /Că-mi zice satul* ***Dumneata .***"(Goga)

Noi te considerăm **al** nostru .

Atâta numai îți zic:/Să nu numeri **drept nimic**/.../ A mă omori în zadar. "[4]

- *dumneata* = pronume de politețe, eps
- *al* = pronume posesiv, eps
- *drept nimic* = pronume negativ, eps

1.4. *Valeria Guțu Romalo* în capitolul consacrat elementului predicativ suplimentar vizează situațiile în care acesta este exprimat prin pronume posesiv, demonstrativ, nehotărât, interogativ:

"*Biblioteca o credeam* ***a*** *lor.*

V-am regăsit ***aceiași.***

Se vede ***altul.***

Drept cine *mă ia?* [5]

a = pronume posesiv, eps

aceiași = pronume demonstrativ, eps

altul = pronume nehotărât, eps

- *drept cine* = pronume interogativ, eps

Studiile amintite au identificat între tipurile de pronume prin care se poate exprima elementul predicativ suplimentar pronumele personal, demonstrativ, nehotărât, de politețe, posesiv, negativ, interogativ.

În continuare, ne propunem să lărgim cadrul cercetării elementului predicativ suplimentar

exprimat prin aceste tipuri de pronume spre identificarea altor contexte în care această parte de propoziție e exprimată prin alte tipuri de pronume.

2. *Elementul predicativ suplimentar. Realizarea pronominală*

2.1. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume personal*

Să ne oprim întîi asupra realizării prin pronume personal:

*Azi nu se simte **ea**(însăşi)* - Eps , N_1

*A regăsit-o **ea** însăşi după mai mulţi ani.*- Eps , Ac_1

Notă :Adjectivul pronominal de întărire care însoţeşte pronumele personal este necesar pentru un context mai clar, pentru ca funcţia de elementul predicativ suplimentar să fie mai evidentă. Pronumele personal poate fi la altă persoană, alt număr, iar cel de persoana a III-a şi la alt gen.

2.2. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume de politeţe*

Numeroase situaţii confirmă posibilitatea realizării acestei funcţii şi prin pronume de politeţe:

*Şi m-am trezit pe nesimţite /Că-mi zice satul **Dumneata.*** –Eps , Ac_1

Exemple ca:

*Tu te-ai întors **dumneata** .**

*Ion se simte **dumnealui** .**

nu sunt semantic corecte pentru că gradul de reverenţă pe care-l impune *tu* (— respect) este diferit de cel pe care-l impune *dumneata* (+ respect).

2.3. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume reflexiv*

Apare în structuri precum:

*Tu te-ai regăsit **drept tine** însuţi după drama suferită.**

Exemplul nu este gramatical corect întrucât elementul predicativ suplimentar *drept tine* este formă pronominală de acuzativ. Pentru ca exemplul să fie gramatical corect pronumele cu funcţie de element predicativ suplimentar ar trebui să stea în cazul nominativ, ori ştim că pronumele reflexiv n-are forme pentru cazul nominativ.

*Pe tine te-am regăsit **drept tine** însuţi după drama suferită.**

În acest exemplu elementul predicativ suplimentar *drept tine* se referă la complementul direct, deci respectă variaţia cazuală concomitentă, însă semantic enunţul este incorect, prezenţa elementului predicativ suplimentar fiind superfluă.

Notă: Cuvintele *ca, de , drept*, când au sens calitativ, fiind echivalente cu *în calitate de*, nu sunt considerate prepoziţii cu acuzativ, ci adverbe şi ca atare nu impun caz substantivelor (pronumelor) în faţa cărora stau.[6]

2.4. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume de întărire*

Regăsim pentru această situare structuri ca:

*Mă consider **însumi** când te refuz.* – Eps, N_1

*Deşi ai avut o ieşire necontrolată, eu tot te consider **însuţi**.* –Eps, Ac_1

Pronumele de întărire poate fi la altă persoană, alt număr, iar cel de persoana a III-a şi la alt gen.

2.5. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume posesiv*

Propunem exemplul:

*El se crede **al** dracului.* –Eps, N_1

*Cartea o consider **a** mea.* – Eps, Ac_1

În aceste situări ***al*** apare drept Eps şi nu ca articol, în conformitate cu noua abordare a acestei clase lexico-gramaticală.

2.6. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume interogativ*

E reperabil în poziţii ca:

***Ca ce** te-ai angajat?* – Eps, N_1

***Ce** te-a numit directorul?* – Eps, Ac_1

cine ***Drept cine** se crede Ion?* – Eps, N

***Drept cine** mă iei?* – Eps, Ac_1
care *Oare **care** m-aş alege dacă mi s-ar oferi şansa de a decide?* –Eps,N_1
***Care** mă alegi?* – Eps, Ac_1
a! câtelea ***Al câtelea** se consideră Ion în competiţie?* – Eps, N_1
a câta ***A câta** mă ştii în clasament?* – Eps,Ac_1
2.7. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume relativ*
Propunem pentru exemplificarea poziţiei următoarele structuri:
*M-a întrebat **ca ce** m-am angajat .* – Eps, N_1
*Ion te-a întrebat **ce** te-a numit directorul.* – Eps, Ac_1
cine *Te-a interogat **drept cine** se crede Ion.* – Eps, N_1
*Te-a interogat **drept cine** îl consideri în urma alegerilor.* – Eps, Ac_1
care *Mă întreb **care** m-aş considera dacă aş putea alege.* –Eps,N_1
*Ion mi-a confesat **drept care** mă alege ţinând cont de posibilităţi.* Eps, Ac_1
al câtelea *Nu ştiu **al câtelea** se vede Ion de azi în cinci ani?* – Eps, N_1
*Mi-a spus **a câta** mă ştie în clasament .* – Eps,Ac_1
2.8. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume demostrativ*
Se pot identifica exemple pentru fiecare subclasă a acestui pronume:
a. de apropiere *Deoarece suferă de o boală psihică, el se crede **acesta/acela** .* Eps, N_1
b. de depărtare ***Acesta/acela** mă regăseşti şi în rolul din filmul următor.* Eps, Ac_1
c.de identitate *Surorile au venit **aceleaşi** chiar dacă au stat o perioadă în străinătate* Eps, N_1
*Pe ei i-am găsit **aceiaşi** şi după cinci ani.* – Eps, Ac_1
d. de diferenţiere *Ion se simte **celălalt** când fratele său geamăn e plecat.* Eps, N_1
*Chiar dacă Maria şi Ana sunt gemene, nu înţeleg de ce o crezi pe Maria **cealaltă**.* – Eps, Ac_1
2.9. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume nehotărât*
Se distinge în această clasă lexico-gramaticală
2.9.1. *Simplu:*
unul, una, unii, unele
*Deşi n-a demonstrat încă în practică capacităţile sale, Ion e considerat **unul** foarte abil.* – Eps, N_1
*În urma rezulatelor obţinute la testul de azi, noi îi considerăm **unii** care sunt foarte capabili.* – Eps, Ac_1
altul, alta, alţii, altele
*Maria s-a simţit **alta** după călătorie.* – Eps, N_1
*Pe studenţii de azi îi văd **alţii** decât pe cei de acum zece.* – Eps, Ac_1
tot, toată, toţi, toate
*Lumea-i **toată** o poveste.* – Eps, N_1
*Noi vrem să fim **toţi** lângă voi.* [7]– Eps, N_1
*Pe eleve le vreţi **toate** la bibliotecă.* – Eps, Ac_1
atât, atâta, atâţia, atâtea
*Deşi nu erau douăzeci în clasă, ei totuşi s-au dat **atâţia**.* Eps, N_1
*Pe ele le ştiţi **atâtea**, dar în realitate sunt cu două mai puţine.* Eps, Ac_1
mult, multă, mulţi,multe
***Studenţii din cămine se cred mulţi** în comparaţie cu cei localnici.* Eps, N_1
Prietenele cu care se întâlneşte** Maria într-o zi, el le socoteşte **multe Eps, Ac_1
puţin, puţină, puţini, puţine
Ex: ***Datorită faptului că arbitrul a eliminat doi jucători** din echipa gazdă, restul jucătorilor se **onsideră puţini.*** – Eps, N_1
Deşi există multe studii de cercetare care tratează acest subiect, el le consideră puţine. – Eps, Ac_1

2.9.2. *Compus:*
pron. rel.+ va: cineva,ceva
*El e considerat **cineva/ ceva** în țara sa.* – Eps, N_1
*Datorită faptului că are bani mulți, tu îl consideri **cineva**, dar el are un grad de inteligență foarte scăzut.* – Eps, Ac_1
alt + pron.nehot.compus: altcineva, altceva
Ex: *El a plecat **ceva** și s-a întors **altceva** din străinătate.* – Eps, N_1
*Mihai îl crede **ceva/ altceva**, deși este un simpu comis-voiajor.* – Eps, Ac_1
Același context permite folosirea pronumelui *altcineva* în calitate de element predicativ suplimentar.
ori + pron. rel. : oricine,orice
*Să te crezi **oricine/orice**, nu este prea bine.* – Eps, N_1
*Ce crezi vecine / Eu mă cred **oricine**?* – Eps, N_1
Nu-l poți lua **oricine/orice** *având în vedere realizările lui.* Eps, Ac_1
fie + pron. rel. : fiecine,fiece
Același context permite folosirea pronumelui nehotărât fiecine, fiece în calitate de element predicativ suplimentar.
pron. rel. + va : câțiva, câteva
*Soldații din regimentul al treilea se consideră **câțiva**, dar sunt foarte mulți comparativ cu cei din regimentul de elită.* – Eps, N_1
*Ținând cont de numărul lor mare, nu le poți considera **câteva**.* – Eps, Ac_1
ori + pron. rel.: oricât
*Referindu-se la prețul materialului respectiv, el a zis că poate fi socotit **oricât**.* – Eps, N_1
*Deoarece din punctul de vedere al aplicației parametrul alfa nu e important, poți să-l iei **oricât**.* – Eps, Ac_1
vreunul ,vreuna , vreunii, vreunele
*Te vei fi considerând și tu **vreunul** care merită aprecierile profesorului.* Eps, N_1
*Tu o crezi **vreuna** care nu e conștiincioasă, dar e daor o aparență.* Eps, Ac_1
careva
*Eu mă consider **careva** care reacționează rațional în situații de criză.* Eps, N_1
*Pe Ion îl consideri **careva** dintre cei care știu ce vor.* – Eps, Ac_1
Notă: Pronumele nehotărâte compuse din *fie*, respectiv *ori* + *care* (*fiecare, oricare*) nu pot îndeplini funcția sintactică de element predicativ suplimentar.
2.10. *Elementul predicativ suplimentar exprimat prin pronume negativ*
Identificăm pentru această poziție următoarele realizări:
Nimeni
*A plecat vedetă și s-a întors **nimeni**.* – Eps, N_1
*Pe Ion îl crezi **nimeni** când vezi ce a realizat colegul său.* – Eps, Ac_1
nimic
*Premiul întâi obținut la olimpiada județeană e considerat **nimic** în comparație cu mențiunea de la olimpiada națională.* – Eps, N_1
*El consideră rezultatul de azi **nimic** în comparație cu cel de ieri.* – Eps, Ac_1
Notă: Pronumele negativ *nici unul,nici una, nici unii,nici unele* nu pot îndeplini funcția sintactică de element predicativ suplimentar.
3.*Concluzii*
Elementul predicativ suplimentar se poate exprima și prin pronume cu o frecvență mai redusă, ce e drept, decît aceea a substantivului. Pe baza exemplelor anterioare, putem afirma că elementul predicativ suplimentar nu se exprimă doar prin ***unele*** specii de pronume, ci prin aproape toate tipurile de pronume, excepție făcând pronumele reflexiv.

Pronumele care pot îndeplini funcţia sintactică de *element predicativ suplimentar (personal, de politeţe, posesiv, de întărire, demostrativ, nehotărât, relativ, interogativ, negativ)* vor sta, ca şi elementul predicativ suplimentar substantival, în nominativ 1 sau acuzativ 1.

* Abrevieri folosite:
Eps= element predicativ suplimentar;
N_1 =nominativ 1;
Ac_1 = acuzativ1;
pron. rel. =pronume relativ;
pron. nehot.=pronume nehotarât.

[1] *Gramatica limbii române*, Ed.Academiei, ediţia a 2-a, vol.II, p.208
[2] Complementul calitaţii= denumire propusă eps- lui
[3] Ion Diaconescu, *Complementul calităţii*, în "Limba română", p.16
[4] Viorel Hodiş, *Elementul predicativ suplimentar.Contribuţii*, în "Limba română", p.143-144
[5] Valeria Guţu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, EDP, Bucureşti, p.152
[6] G.G. Neamţu, *Teoria şi practica analizei gramaticale*, Ed. Excelsior, Cluj-Napoca, p.386
[7] D.D. Draşoveanu, *Teze şi antiteze în sintaxa limbii române*, Ed. Clusium, Cluj-Napoca, p.154

Bibliografie

Avram , Mioara, *În legătură cu discuţia asupra " numelui predicativ circumstanţial"*, în "Limba Română", 1961, Anul X, nr.6
Diaconescu, Ion , *Complementul calităţii*, în "Limba română", 1960, Anul IX, nr.2
Draşoveanu, D.D., *Teze şi antiteze în sintaxa limbii române*, Editura Clusium, Cluj-Napoca.1997
Gramatica limbii române (vol. I şi II), ed. a II- a, Editura Academiei, Bucureşti,1966
Guţu Romalo, Valeria, *Sintaxa limbii române.Probleme şi interpretări*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti ,1973
Hodiş, Viorel , Elementul predicativ suplimentar.Contribuţii. în "Limba Română", 1967, Anul XVI, nr.6
Hodiş, Viorel, *Elementul predicativ suplimentar.Contribuţii*, în "Limba Română", 1969, Anul XVIII, nr.2
Iorgu, Iordan; Robu,Vladimir, *Limba română contemporană*, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978
Neamţu, G.G., *Teoria şi practica analizei gramaticale*, Editura Excelsior, Cluj-Napoca, 1999
Neamţu, G.G., *Curs de sintaxă a limbii române contemporane*, ţinut la Facultatea de Litere, Universitatea "Babeş–Bolyai", Cluj-Napoca, anul univ. 2000/2001

* Universitatea " Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca

Configuraţii rasial-identitare în romanul faulknerian. Dimensiunea retorică

Dr. Doru Mateoc
Universitatea din Oradea

Critica retorică poate fi considerată un corectiv al tendinţei- iniţiată de Noua Critică şi perpetuată de şcolile formaliste şi structuraliste- de a impune o linie de demarcaţie între autor şi text, pe de o parte, şi între text şi cititor, pe de altă parte, aşadar, de a impune primatul textului.
Wayne Booth, care echivalează abordarea retorică cu *„arta de a releva conexiun*[1], este printre primii care reconsideră argumentele platonice ale Noii Critici de pe poziţii neo-aristoteliene şi care vede în opera literară locul de întâlnire al psihologicului, eticului si esteticului, ceea ce implică o lectură contextualizată ideologic, cultural şi istoric.

Ulterior, Paul de Man, pledează şi el în favoarea unei critici retorice, argumentând că dimensiunea figurativă a limbajului este inerentă celei literale. Atunci când limbajul conştientizează şi exploatează propria sa dimensiune retorică, el devine limbaj literar. În virtutea propriei sale structuri, *limbajul ne protejează de realitate şi, concomitent, ne aminteşte de ea. Amintind de realitatea limbii, el ne protejează de realitatea în sine*[2]. Pentru de Man, autorul menţine mereu o funcţie retorică şi prezenţa sa trebuie acceptată chiar dacă, uneori, acea prezenţă se reduce la un pronume care trădeaza o voce.

Aşadar, o abordare integrativă a conceptului de identitate rasială trebuie să aibă în vedere întregul context enunţiativ/discursiv al operei şi al cititorului. Care este reacţia noastră, astăzi, la retorica rasială a lui W.Faulkner?. Sunt intenţiile sale descifrabile şi recuperabile pentru cititorul contemporan?. Răspunsul la astfel de întrebări se află în spaţiul ipotetic dintre text/subtext şi context, un spaţiu definit, şi definibil, estetic, social şi cultural. Acest 'locus' este chiar discursul contextualizat, şi el presupune un context al receptării şi un context al producţiei. Din perspectiva primului, discursul critic operează el însuşi în limitele unui cadru textual-teoretic care se constituie ca un metalimbaj; examinarea retoricii rasiale faulkneriene din perspectiva criticii culturale, de exemplu, presupune utilizarea unui limbaj conceptual care include noţiuni precum *identitate/alteritate; omogenitate/ierarhie; centru/margine; ideologie; putere, etc.*

Din perspectiva autorului, ca emiţător al textului, contextul este la fel de important deoarece climatul ideologic, cultural şi instituţional produce, inevitabil, un anume discurs, o anume retorică.

Contextele sunt deci atât discursive cât şi extra-literare. În această dublă accepţie, 'textul' devine ceea ce R. Barthes numeşte *acel spatiu social care contaminează şi include orice limbaj, care nu acordă nici unui emiţător privilegiul unei poziţii de judecător, stăpân*[3], analist. În acest sens, ideea de 'text'-ca spaţiu care valorizează procesualitatea, contextul- este importantă din perspectiva unei reconsiderări culturale a dimensiunii rasiale în opera lui William Faulkner. O operă care este, în mare parte, o meditaţie asupra istoriei, adică o naraţiune puternic contextualizată.

Atunci când ex-centricilor, anterior marginalizaţi, li se dă o voce narativă, dimensiunea ideologică este mereu prezentă şi ea se manifestă prin intenţionalitatea auctorială care preferă anumite reprezentări în detrimentul altora, operând adesea prin omisiuni, exagerări sau minimalizări. În studiile sale despre nebunie, Michel Foucault demonstrează cum regulile şi mecanismele sociale care definesc normalitatea şi raţionalitatea, reduc la tăcere pe cei pe care îi exclud: nebunii, bolnavii, săracii, cei rasial diferiţi. Indivizii, care sunt parte a unui anumit climat ideologic şi discursiv, nu pot gândi sau vorbi fără a ţine seama, inconştient, de această 'arhivă' de reguli şi constrângeri.

Conştiinţa albilor americani operează într-un cadru cultural alcătuit din anumite *pulsiuni culturale*: individualism exacerbat, egoism, stăpânirea Naturii, folosirea doctrinei evoluţiei pentru a justifica civilizaţia occidentală ca rezultat al unui proces natural, creştinismul ca element identitar al omului occidental. G.E. Kent susţine, poate prea radical că, *scriitorii albi, chiar şi cei alienaţi, nu se pot delimita suficient de aceste pulsiuni culturale pentru a intra pe tărâmul imaginaţiei rasiale cu mintea 'curată'. Ei mitizează străinul şi negritudinea(...)pentru a valida statutul omului alb*[4]. El recunoaşte totuşi că, Faulkner, deşi parte a acestei conştiinţe colective, o depăşeste în mai mare măsură decât majoritarea scriitorilor sudici care au abordat problema rasială.

Dacă în Europa confruntarea dintre rase a fost preponderent teoretică şi abstractă, deoarece contactele directe erau relativ rare, în America, unde albii au manifestat, de la început, o mai mare insecuritate psihologică, această confruntare a fost directă şi violentă. Ea va duce foarte curând la instituţionalizarea discriminării rasiale care este justificată atât religios, cât, mai ales prin teoriile şi descoperirile ştiinţifice ale timpului care sunt folosite ca argumente în favoarea menţinerii sclaviei *istorice:* sclavia este o treaptă necesară în decursul evoluţiei umane; *paternaliste:* populaţia de culoare nu este încă pregătită pentru libertate; *biologice:* trăsături fizice şi psihice înnăscute îi fac pe negri inferiori albilor.

Acesta este, deci climatul cultural-ideologic care susţine tradiţia conştiinţei rasiale moştenite de Faulkner. Capacitatea scriitorului de a şi-l imagina pe 'celălalt', *'familiarizându-ne cu diferenţa, şi mistificând familiarul'*[5], este dovada forţei viziunii sale, dar şi a limitelor ei.

Retorica rasială este un aspect singular al retoricii generale a prozei faulkneriene; o proză care ilustrează emblematic ceea ce V.Woolf considera a fi o calitate definitorie a romanului modernist: simbioza dintre poetic şi epic. M.P.Cornis vorbeşte chiar de un stil 'retoric-figurativ' care preia funcţia de reprezentare şi configurare a realităţii, contribuie la organizarea semantică a discursului şi, în ultimă instanţă, la transformarea procesului metonimic-caracteristic prozei-în unul metaforic.

Polifonia retorică a romanelor faulkneriene este justificată de ambiţia cuprinderii exhaustive a extraordinarei diversităţi a Sudului american. În contextul unei limitări spaţiale (Yoknapatwpha, oglinda răsturnată a Mississippi-ului natal) dar şi temporale (vocea auctorială e mereu orientată spre trecut, evenimentele sunt narate şi nu dramatizate într-un prezent ficţional), retorismul auctorial permite o distanţare faţă de evenimentele narate iar stilul tinde să capete o existenţă autonomă.

Preocupat obsesiv de istorie, Faulkner recurge la o gramatică a incertitudinii şi ambiguităţii. Naraţiunii omnisciente, care ar valoriza perspectiva auctorială (aşa cum se întâmplă în partea a patra a romanului *Zgomotul şi furia,* de exemplu), îi este preferată o naraţiune stratificată, în care autorul foloseşte trei voci narative, în romanul deja menţionat, sau chiar patru, în *Absalom, Absalom!.* În aceste romane, dar şi în *Lumină de august* sau *Pogoară-te Moise,* diegeza oscilează între perspectiva naratorului omniscient şi omnisciența limitată a altor naratori, care nu sunt întotdeauna credibili. Ambiguitatea este deja prezentă la nivelul lexical/sintactic al textului; adverbe, locuţiuni sau sintagme precum: 'poate', 's-ar părea că', 'se credea că', 'lumea spunea', 'nu numa ci şi', etc. problematizează veridicitatea naraţiunii şi o proiectează în sfera posibilului şi a mitului. La nivel semantic, percepţia individuală este cel mai adesea completată de perspectivele altor naratori. Fie că sunt simultane sau ulterioare, solidare sau subversive, aceste perspective pun mereu la îndoială posibilitatea unui sens unitar, neechivoc. Mai mult, uneori vocea narativă dominantă dispare brusc şi iniţiativa diegetică este preluată de una sau mai multe voci. Sau, alteori, comentariile şi atitudinile anterioare ale naratorului apar sub forma unui discurs minor, diferenţiat grafic. Cititorul este mereu invitat să construiască sensul coroborând informaţiile sau comparând diferitele perspective narative care pot dezvolta sau restrânge sensul iniţial. Prezenţa textuală a naratorului omniscient este, cel mai adesea minimală; evenimente importante (violarea lui Temple Drake în *Sanctuar,* linşarea lui Joe Christmas în *Lumină de august)* sunt doar menţionate fugitiv, şi nu narate cu adevărat.

În toate romanele în care elementul rasial este semnificativ, negrii sunt exclusiv evaluaţi din perspectiva observatorului alb. Cazurile în care eroii negri sunt protagoniştii naraţiunii sunt relativ rare. Chiar când acest lucru se întâmplă (*Lumină de august, Nechemat în ţărână,* povestirea *Pantalone în negru* din volumul *Pogoară-te, Moise),* judecăţile care li se aplică sunt cele ale majorităţii albe. Ele sunt judecăţi colective, atitudini şi fobii care ţin mai degrabă de sfera posibilului decât de cea a realităţii. Sângele negru al lui Joe Christmas, de exemplu, este doar o 'posibilitate'; riscul contaminării este şi el văzut doar ca potenţial, dar constituie, totuşi justificarea gestului lui Thomas Sutpen de a-şi repudia fiul mulatru, Charles Bon; în *Nechemat în ţărână,* implicarea lui Lucas Beauchamp în uciderea lui Vinson Gowrie nu este nici măcar pusă în discuţie şi membrii comunităţii albe sunt gata să-l linşeze pentru a da satisfacţie unor frustrări adânc înrădăcinate şi unor prejudecăţi împotriva 'negrului'.

În studiul său despre Faulkner, James Snead susţine că inechitatea rasială se relevă, cu deosebită pregnanţă, la nivel textual. *'Rasismul',* argumentează el, *'poate fi considerat o reţetă normativă a celor care vizează o poziţie de autoritate folosind strategii retorice*[6]*'.*

În cele ce urmează îmi propun să discut patru asemenea strategii retorice pe care le evidenţiază romanele lui William Faulkner şi care, deşi nu acoperă întreaga complexitate retorică a prozei sale, sunt totuşi ilustrative pentru modul în care intenţia auctorială se manifestă la nivelul discursului ficţional.

Tratamentul stereotipic. Personajele negre sunt, de obicei, distribuite în roluri secundare în opera lui Faulkner. În romane de tinereţe precum *Plata soldatului* sau *Sartoris,* conştiinţa şi prejudecăţile autorului coincid cu cele ale personajelor albe. Rolurile atribuite celor de culoare sunt cele tradiţionale şi ele au funcţia de a valida statutul albilor: servitori credincioşi, doici, sclavi pe plantaţii, lucrători manuali, grădinari, etc. De pe astfel de poziţii, orice încercare de autoafirmare este zădărnicită fără

echivoc. Când, Caspey Strothers, de exemplu, se întoarce din Europa, după război, comentariile sale privind starea de lucruri din Sudul american, taxate de către stăpânul său alb, Bayard Sartoris, drept 'vorbărie obraznică de negrotei', provoacă reacția adversă a acestuia, care nu ezită să recurgă la pedeapsa fizică. Bayard confirmă astfel prejudecățile timpurii ale autorului însuşi, conform cărora negrii sunt previzibili, uşor de manipulat şi că rolurile lor sociale trebuie să fie cele consfințite de tradiție.

În opoziție cu prezența stereotipică, de fundal, a personajelor de culoare, a căror identitate este una de grup, individualismul alb este mereu evidențiat şi exemplar. O astfel de poveste de succes este cea a lui Thomas Sutpen, (în *Absalom, Absalom!),* albul sărac care ajunge la un statut respectat, şi respectabil, al plantatorului sudic, puternic şi influent. Prin contrast, negrii anonimi, 'sălbatici', 'înnotând prin noroaie', care trudesc la ridicarea reşedinței lui Sutpen, evidențiază poziția dominantă a stăpânului, luarea în posesie a naturii, şi imaginea sa quasi-demiurgică în comunitate. În mod similar, Carothers McCaslin *(Ursul),* întemeiază o linie dinastică, supunând sălbăticia naturii, cu toate că propria sa existență este marcată de ambiguitate morală, de violență în relațiile cu indienii şi de incest.

Imaginea stereotipică a 'celuilalt' este, în genere, una negativă. Frecventele referiri la regnul zoologic- 'catâri', sconcşi', 'maimuțe', 'bivoli sălbatici', etc., şi echivalarea limbajului cu o bolboroseală ininteligibilă ce amintește de sunetele animale, alterează radical schimburile şi relațiile interumane: *...'ăştia nu sunt oameni',* exclamă şeriful alb din *Pantalone în negru (Pogoară-te, Moise). Arată ca oamenii şi merg pe picioarele dindărăt ca oamenii, şi pot să vorbească...Dar când e vorba de sentimente omeneşti normale...ar putea la fel de bine să fie o turmă de bivoli sălbatici*[7].

Personajul Joe Christmas, din *Lumină de august* ilustrează, ironic, un alt stereotip, cel al negrului ca violator şi ucigaş. El o ucide pe Joanna Burden, femeia care ar dori să-l 'convertească' la modul de viață al albilor, iar gestul său nu face decât să confirme stereotipiile mentale ale comunității majoritare, dovedindu-se incorigibil; afirmarea identitar- rasială, prin viol şi crimă, este astfel conformă aşteptărilor celorlalți. Ulterior, emascularea şi uciderea lui de către rasistul Percy Grimm, poate fi privită ca un act ritualic, menit să spele răul şi să restabilească status-quo-ul. Comportamentul violent al eroului, care încalcă regulile comportamentale ale Sudului, este, paradoxal, benefic sistemului şi reafirmă discriminarea în termeni rasiali.

Cazul lui Dilsey Gibson din *Zgomotul şi furia* ilustrează şi el limitele liberalismului autorului, ecou al prejudecăților culturale comunitare. Exegeza faulknneriană, cu puține excepții, a văzut mereu în Dilsey, un arhetip moral, purtător al unor înalte valori umane: răbdare, altruism, compasiune, neînduplecare, modestie şi responsabilitate. În cuvintele lui Irving Howe, Dilsey este singurul personaj din roman care resimte Sudul ca pe o comunitate naturală, care se simte 'acasă'. Şi totuşi, ea nu este creditată cu autoritate narativă. Faulkner însuşi mărturiseşte că, nemulțumit de forma romanului după cele trei părți ce reprezintă perspectivele a trei naratori diferiți, a încercat să-l rescrie dintr-o a patra perspectivă care este cea omniscientă, a narațiunii la persoana a treia. Se poate argumenta că punctul de vedere al lui Dilsey, servitoarea neagră, ar fi oferit o viziune mai echilibrată a destinului tragic al familii Compson. Totuşi, Faulkner decide să vorbească în numele ei; astfel, prezența narativă a lui Dilsey este mediată de omniscienta autorului. Ea apare ca un tribut narcisistic plătit vechii ordini a Sudului american şi induce ideea unei superiorități rasiale condescendente.

Dislocarea metonimică. O asemenea strategie retorică presupune o relație de opoziție şi excludere a celuilalt, justificată de eroii lui Faulkner prin culoarea pielii. Definiția pe baze exclusiv rasiale este, de fapt, o redefinire din perspectiva dominantă a ideologiei culturale ariene. Percepția interioară a demnității personale se poziționează conflictual cu imaginea externă, construită cultural. În cazul scriitorului american, eroii negri sunt embleme ale unei alterități radicale atunci când ei se confruntă cu prejudecățile care susțin climatul ideologic al mentalității sudiste. Într-un astfel de context, autoafirmarea devine, în acelaşi timp imperativă şi imposibilă. Ceea ce explică tragismul unor personaje care încearcă să-şi afirme identitatea prin violență.

Cazul lui Joe Christmas ilustrează, tragic, efectele intoleranței rasiale asupra psihicului uman. Natura oximoronică a personajului- alb?;negru?- este un preludiu al alienarii provocate de

imposibilitatea autodefinirii. Sentimentul înstrăinarii de sine vine din asumarea alterității ca urmare a judecăților ostile ale celorlalți, a ficțiunilor împărtășite de toți cei care îl victimizează. Primul dintre ei este, Doc Hines, bunicul a cărui retorică rasistă și sexistă transmite convingerea că doar rasa albă deține privilegiul demnității și umanității, în timp ce negrii și femeile sunt de esență inferioară. Al doilea este tatăl vitreg, Simon Mc Eachern, un puritan fanatic care își propune să-i inculce fiului comportamentul și mentalitatea sudistă a unui bărbat alb.

Joe Christams resimte acut, și simultan, atât apartenența la un sistem de valori cât și diferența, imposibilitatea de a le accepta; prin urmare, el nu poate ieși din cercul propriului destin. Paradoxal, el capătă o identitate recognoscibilă doar prin moarte: ca negru care ucide o femeie albă, el acționează previzibil, conform așteptărilor celorlalți, și devine util comunității doar în ipostaza de țap ispășitor.

Adevărul privind identitatea lui Joe Christmas este intruvabil în roman, deoarece adevărul este 'construit' de ceilalți conform propriilor percepții. Într-un oraș din Sud, scrie Faulkner, *'asta e tot ce se cerea: ideea, cuvântul care zboară din gură-n gură*[8]. Pentru un alt personaj din roman, Byron Bunch, cuvintele și numele sunt semne arbitrare; numele lui Joe Christmas, cu conotații religioase, conține deja semințele autodistrugerii. Numele unui om, spune Byron *'poate fi uneori un augur al devenirii lui viitoare, dacă alții l-ar putea citi la timp*[9], pentru că a numi înseamnă a da o identitate, a sugera un destin unic. Numele lui Christmas este asociat de Faulkner cu 'întunericul', 'umbra', cu sentimentul vinei, ascuns în adâncurile conștiinței albe. Joanna Burden îi vede pe negri *'nu ca pe oameni, ci ca pe un lucru, ca pe o umbră în care am trăit; eu, noi, toți oamenii albi, toți ceilalți oameni'*[10]. Ca și bunicul său, Calvin, a cărui retorică o moștenește, ca și Doc Hines, ea vede în negritudine semnul mâniei divine și simbolul robiei umane'

Dintr-o astfel de perspectivă, negritudinea este un surogat al unor anxietăți istorice, morale și metafizice: 'robia' pune în lumină 'libertatea'; constiința albă se simte liberă prin raportarea la sclavie. *Fetișismul.* Diferențele rasiale sunt uneori absolutizate prin omniprezentul fetiș al sângelui: sângele alb, sângele negru, puritatea sângelui, pericolul contaminării. Spectrul impurității rasiale alimentează anxietățile conștiinței albe și sugerează, ca antidot, amânarea indefinită a integrării rasiale. Atunci când Faulkner, vorbind despre Sud prin vocea personajului Gavin Stevens afirmă *doar noi suntem un popor omogen în Statele Unite,* acest noi nu îi include și pe ei. Proclamata omogenitate este subminată, la nivelul discursului, de bariere, ierarhii, divergențe sociale, sexuale, dar mai ales rasiale.

Fetișul sângelui apare obsesiv în *Absalom, Absalom !.* Tragismul romanului este rezultatul renegării, de către Thomas Sutpen, a propriului fiu, Charles Bon în numele purității sângelui. Viziunea apocaliptică a estompării totale a diferențelor rasiale este asociată cu prezența spectrală a ultimului supraviețuitor care mai bântuie casa familiei al cărei sânge curge și prin venele sale: *Cred că cu timpul Jim Bonzii au să cucerească toată emisfera occidentală. Bineînțeles că nu are să se întâmple chiar în zilele noastre...Dar tot Jim Bond are să fie; și așa că în câteva mii de ani, eu care mă uit acuma la tine am să mă trag și eu din măruntaiele regilor africani*[11]. Sunt cuvintele canadianului Shreve Mc Cannon, colegul de cameră a lui Quentin Compson, cel care încearcă obsesiv să exorcizeze demonii trecutului, să înțeleagă tragedia dinastică a familiei Compson și, în ultimă instanță, tragedia Sudului american.

Tragismul individual este mereu reliefat prin proiectarea sa pe un fundal istoric mai larg. La sfîrșitul romanului, Henry Sutpen își găsește ultimul refugiu în casa distrusă de un război purtat pentru a menține o ordine socială care fusese, ea însăși, cauza tragediei. 'Binele' (Bon) care ar fi putut fi rezultatul hibridității rasiale, se transformă în 'robie' (Bond), în perpetuarea apartheidului rasial. Prin victimizarea negrului, Sudul își pierde integritatea și omogenitatea.

Fetișul sângelui acționează uneori în sens contrar. În genere, sângele negru, considerat impur sau inferior, justifică atitudinea intoleranta a comunității albe și instituie o ierarhie rasială consfințită de tradiție și perpetuată de practica socială. O astfel de ierarhie este uneori liber consimțită și sângele alb este râvnit de către celălalt și acceptat ca semn al unei descendențe respectabile. Un astfel de caz este cel al lui Lucas Beauchamp, hibridul rasial, fiu al pământului și adevărat exponent al Sudului multirasial: *Este deopotrivă moștenitorul și prototipul în același timp al întregii geografii și climei și*

biologiei care l-au zămislit pe bătrânul Carothers şi pe tot restul din noi şi din neamul nostru, puzderie, nenumăraţi, fără chip şi chiar şi fără nume...de sânge negru, alb, galben sau roşu, inclusiv propriul lui sânge[12].

Lucas Beauchamp îşi revendică demnitatea prin descendenţa dintr-un bunic alb şi prin înrudirea de sânge cu urmaşii săi. Astfel, el apare ca o glorificare a vechilor timpuri, a patriarhilor albi, proprietari de plantaţii, a paternalismului rasial.

Separarea ontologica. Disonanţa vocilor discursive amână indefinit soluţia integrării sociale în Sudul faulknerian. Diferenţele rasiale, sexuale şi de clasă sunt văzute dintr-o perspectivă universală, ontologică; dacă scara este atât de vastă, procesul integrativ este atât de lent încât devine infinit.

Romanele anilor patruzeci (*Nechemat în ţărână, Pogoară-te, Moise)* par să sugereze o soluţie integrativă pentru viitorul rasial al Sudului. Şi totuşi, aceste soluţii sunt discutabile; vocile narative, ale personajelor albe sau negre, trădează în continuare aceleaşi conştiinţe fragmentate care nu se pot împăca cu sinele, cu celălalt, sau cu Divinitatea.

Tonalitatea narativă în *Pogoară-te, Moise* este moderată şi contemplativă. Ideea recurentă a volumului este aceea că destinele personajelor, indiferent de culoarea pielii, sunt la fel de confuze ca şi societatea în care trăiesc, că ele alcătuiesc, în ultimă instanţă, o singură familie, unită tocmai prin diferenţele membrilor ei- o ideea care îşi are, probabil, originea în vechiul clişeu sudic, al plantaţiei ca o familie armonioasă.

Şi în acest volum viziunea rasială faulknerianã, exprimată de vocea lui Isaac Mc Caslin. este una ambiguă. Atitudinea personajului este una meditativ-reflexivă şi ea pune în discuţie relaţia cu trecutul, asumarea vinei şi posibilitatea redempţiunii. În încercarea de a stabili o relaţie viabilă cu trecutul, Ike iese din cadrul natural şi intră în ordinea socială, în istorie; istoria propriei sale familii- marcată de violenţă, de exterminarea indienilor, de sclavie şi de incest-, aşa cum o descoperă înregistrată în registrele plantaţiei şi, simultan, istoria generică a sclaviei. Decizia sa, de a a-şi repudia moştenirea şi de a se retrage defnitiv, din nou, în spaţiul sacru al pădurii, este, totuşi, ambiguă. Ea poate fi înţeleasă, pe de o parte, care rezultatul indignării morale, dar şi ca gestul unei conştiinţe înfrânte care conştientizează faptul că trecutul apasă ca un blestem asupra prezentului, asupra tuturor.

Ambiguitatea viziunii faulkneriene poate fi reformulată în termenii lui Irving Howe, criticul care face, primul, distincţia dintre *adevărul inimii*, atitudinea emoţională, şi *intelect,* în cazul scriitorului. Conflictul dintre adevărul inimii şi adevărul minţii se reliefează pregnant în *Toamnă în Deltă*, în scena întâlnirii dintre bătrânul Ike şi femeia neagră care vine să-l caute pe Carothers Edmonds, tatăl alb al copilului ei. Descoperind că femeia nu este o albă, Ike este îngrozit de ideea unui posibile legături intre cei doi şi o sfătuieşte stăruitor să părăsească Sudul: *Du-te in Nord. Mărită-te: cu unul de rasa ta. Asta e singura salvare pentru tine.* Posibilitatea unei căsătorii interrasiale este proiectată într-un viitor indefinit: *pentru o vreme încă, poate multă vreme încă. Trebuie să aşteptăm.*

Criticii de culoare au văzut aici dovada prejudecăţilor rasiale ale lui Faulkner însuşi. Contextual, însă, naratorul nu susţine argumentul personajului, iar concluzia dialogului aparţine femeii: *Bătrânule,* spuse ea, *ai trăit atât de mult şi ai uitat atâta de multe că nici nu mai ţii minte nimic din ce-ai ştiut sau ai simţit sau măcar ai auzit vreodată că ar fi dragostea?*[13]. Invocarea *adevărului inimii*, contrabalansează discursul rasist al lui Ike şi sugerează o toleranţă mai largă, care aparţine, în ultimă instanţă, autorului.

Faulkner insistă mereu asupra diferenţei Sudului, vorbind mereu de omogenitatea acestei regiuni, de unicitatea rasei sudice. Cât despre integrare, el o admite doar ca o soluţie viitoare, ca un ideal indefinit temporal. Sudul 'îl va elibera pe Sambo', admite el, dar 'nu marţea viitoare'. Cuvintele sale sunt ecoul celor ale lui Ike Mc Caslin, *poate multă vreme încă,* sau cele ale lui Shreve Mc Cannon, *în câteva mii de ani.* Între timp, spune Gavin Stevens, avocatul şi portavocea autorului, cei din Sud trebuie să respecte regulile nescrise ale pământului: *negrii să se poarte ca negrii, şi albii ca albii şi nu vor exista nici un fel de probleme, de nici o parte*[14].

Este William Faulkner un iconoclast?. Este el un conformist?. Spaţiul geografic şi temporal al ficţiunilor sale delimitează un context social-istoric dominat de discursuri specifice care structurează

realitatea şi distribuie rasele în funcţie de anumite 'pulsiuni culturale' care au valoare normativă. Faulkner este, inevitabil, condiţionat de acest climat cultural-ideologic; în acelaşi timp, el îl transcende prin puterea artei sale şi astfel proiectează particularismul experienţei Sudului american în universalitate.

Conştiinţa vinei şi prezenţa răului rezidual conferă dramatism prezentului în opera lui William Faulkner dar lasă loc, în egală masură, speranţei într-o viitoare reconciliere rasială în numele unei umanităţi comune.

Note

1. Booth, Wayne. *A Rhetoric of Irony,* The University of Chicago Press, 1974, p.20
2. Mileur, Jean- Pierre. Literary Criticism since 1965, în American Literature Since 1900, Penguin, 1993, p.316
3. Barthes, Roland, citat de Linda Hutcheon, în *A Poetics of Postmodernism,* New York, 1988, p.81
4. Kent, George. *Blackness and the Adventure of Western Culture,* Chicago,1972, p.166
5. Morrison, Toni. *Playing in the Dark. Whiteness and the Literary Imagination,* Harvard University Press, 1992, p.15
6. Snead, A. James. *Figures of Division in William Faulkner's Major Novels,* New York,1986, p.11
7. Faulkner, William. *Go Down, Moses,* Random House, New York, 1972, p.126
8. Faulkner, William. *Light in August,* Picador, London, p. 467
9. idem, ibidem
10. idem, p.239
11. Faulkner, William. *Absalom, Absalom!,* traducere Mircea Ivanescu, Univers, Bucuresti, 1974, p. 368
12. Faulkner, William. *Pogoară-te, Moise,* traducere Mircea Ivanescu, Univers, Bucuresti, 1991, p. 104
13. idem, p. 304
14. Faulkner, William. *Intruder in the Dust,* New York, 1958, p.33

Istorismul utopiei. Neoliberalism şi globalitate.

Eugenia Irimiaş

Paradoxul care însoţeşte utopia – ca mod artistic de înfăţişare a lumii – este acela al dublei sale determinări: reale şi imaginare, invocată adesea de exegeţi. Funcţionând necondiţionat într-un regim al imaginarului, utopia îşi are originea în realitatea istorică imediată. Această dublă condiţionare implică o calitate pe care am numi-o *istorismul utopiei* - pus în evidenţă mai pregnant în zilele noastre, prin care înţelegem acea perspectivă unificatoare care explică apariţia, dezvoltarea şi estomparea sau anularea fenomenului utopic în strânsă legătură cu condiţiile istorice care i-au dat naştere.

Cel mai adesea utopia este raportată cu precădere la imaginar şi nu la real, tot aşa cum speranţa sau neliniştea conţinute în corpusul utopic stau mai degrabă sub semnul posibilului decât al actualului. Dacă de-a lungul evoluţiei sale în istoria curentelor socio-politice şi a modurilor de expresie artistică pe care le-a practicat, n-am sesizat o tendinţă a utopiei de a se plia pe condiţiile concrete şi prezente ale istoriei, o astfel de orientare este tot mai des întâlnită în cazul noii utopii, înţelegând prin aceasta utopia contemporană, pe care o plasăm cronologic undeva la o dată începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea (un posibil punct de referinţă oarecum aleatoriu poate fi considerat romanul lui Orwell *1984*, antiutopie apărută în 1948). Este momentul în care utopia reacţionează în mod diferit la semnalele venite din afară, din real; ea încetează a mai fi un refugiu pasiv în imaginar şi îşi reconsideră statusul pe două coordonate: pe de-o parte, mentalitatea utopică se insinuează cu tot mai mare pregnanţă în real, iar pe de alta, re-aşezarea reală a istoriei pe o direcţie predominant utopică este

posibilă prin contribuția manifestă a ficțiunii utopice. În aceste condiții, utopia contemporană pierde acea inocență în fața istoriei despre care vorbea J. J. Wunenburger când sublinia statutul exclusiv imaginar al creațiilor artistice utopice: "Imaginația utopică poate trece, ca semn, drept nerăbdare sau exigență, dar nu se supune proceselor intentate în mod obișnuit realului; ea se află golită de orice responsabilitate în fața istoriei, fiind întotdeauna un apel spre un 'dincolo'. Visând ceea ce nu este, sau cel puțin ascunzându-se în spatele acestei aparențe, ea se vrea întotdeauna inocentă în ceea ce privește faptele și crimele socio-politice."[1]

Dacă, până la apariția antiutopiilor secolului al XX-lea, delimitarea strictă de istorie reprezenta o trăsătură definitorie a utopiei[2], idealurile utopiei contemporane traversează tot mai adesea granițele visului, înspre terenul ferm și concret al istoriei. Astfel, imaginarul utopic intervine frecvent în organizarea realului, contribuind la contaminarea acestuia cu elemente până mai ieri proprii doar ficțiunilor utopice. Un singur exemplu este edificator: limbajul utopic devine în fenomenologia utopică contemporană nu numai un instrument de descriere sau reprezentare a proiectelor utopice ci și un indicator al gradului de contaminare a realității cu utopisme. Analizând aceste tendințe, J. J. Wunenburger subliniază tot mai agresiva insinuare în real a mentalității utopice: "...utopia nu mai inspiră doar grupuri marginale din straturile de jos ale societății, ci ea servește ca instrument de organizare difuză a societății globale. Aspectul de altercație violentă face pe nesimție loc unei gestiuni planificate a realului, ale cărui modele sunt transportate de la corpusurile literare la manualele de economie politică sau de drept social. Dispre contra-puterea exaltată, utopia a trecut de partea puterilor serioase și raționale."[3] Aceeași tendință de imixtiune a valorilor instituite de utopie în ordinea concretă este sesizată și de Ernst Bloch: "Istoria mondială este o experiență dirijată înspre o lume potențial dreaptă și bună."[4]

Subliniem în acest context paradoxul utopiei ca atitudine umană în fața existenței istorice: ea încearcă să legitimeze o nouă istorie be bazele nesigure și înșelătoare ale imaginarului și implicit ale ficțiunii. Astfel, toate experimentele imaginare de inovație socială, bazate pe vis și speranță își au sorgintea în intenția subiacentă de ordonare/raționalizare a realului potrivit unui ideal de perfecțiune capabil să inducă împlinirea ființei și fericirea acesteia. Efectul acestei orientări în societatea modernă este însă tot mai nuanțat, culminând cu suprapunerea imaginarului utopic peste realul imediat: "...istoria imaginației utopice scoate în evidență faptul că fantasmele cetății ideale nu mai trec doar drept idei orientând încărcătura și controlul istoriei de către un om emancipat și matur, ci au devenit, printr-un soi de uzură a frontierelor dintre imaginar și real, chiar formele statelor moderne."[5] J. J. Wunenburger, în capitolul *Democrația pre-totalitară* al studiului său dedicat utopiei și crizei imaginarului, detectează trei tendințe ce indică încastrarea mentalității utopiene[6] în funcționarera reală a societăților ce subscriu idealurilor de progres și fericire. Acestea ar fi: a. formarea unei clase politice caracterizată de o legitimitate rațională (grație votului universal), b. o nivelare a structurilor sociale (massificarea, uniformizarea indivizilor) și c. un cult colectiv al bunăstării (favorizat de tehnologie).

Societățile industriale contemporane, contaminate de gândirea utopică, subscriu cel puțin la nivel intențional, ideilor de progres și fericire, specifice tematicii utopiei, etalând o logică politică și economică totalizatoare drept condiții imperative ale realizării acestor idei. De aici decurge de acum tot mai frecvent discutata și în aceeași măsură exersata 'gestiune totalitară' a existenței cotidiene pe care utopia contemporană și-o asumă și cu care se identifică la toate nivelurile discursului său: didactic ori literar. Sesizăm în același timp, în ideea contemporană a globalizării un prim germene al totalitarismului asupra căruia ne previne majoritatea antiutopiilor, tot așa cum statutul libertății este pervertit în societățile reformiste și liberale contemporane într-un soi de egalitate nivelatoare instituționalizată pe care o vom regăsi, pe aceleași coordonate în noua utopie. Observația care se impune vizează fără echivoc relația strânsă, deși oarecum improprie, care se stabilește între realitate și imaginarul utopic: utopistul e uneori convertit la experimentul practic al proiectului istoric de instaurare a unei democrații liberale (aceasta părându-i capabilă să-i împlinească speranța utopică), și invers, existența în realitate a unei ideologii impregnată de elemente utopice (cum ar fi spre exemplu guvernarea parlamentară devotată ideilor de prosperitate universală, libertate, egalitate, fraternitate) dă

credibilitate conceputui de societate utopică[7], legitimează cu alte cuvinte forța politicului de a transforma societatea în conformitate cu matricea Cetății ideale.

Reversul fenomenului de insinuare a mentalității utopice în real este în același timp unul puțin profitabil pentru utopie, ca produs al sensibilității artistice, din cel puțin două motive. Întâi că, împrumutând fantasmele speranțelor sale discursului politic, utopia își expune automat valorile unui proces devalizator inițiat de confruntatea diverselor ideologii. În al doilea rând sensibilitatea sistemului utopic pare a se dilua în contact cu formele concrete, istorice de organizare socială: descrierea fenomenului de massificare, de dezindividualizare, de omogenizare a stratificărilor sociale are un impact cu totul diferit în cazul prezentării lui într-un program politic sau într-un roman. Ceea ce vrem să subliniem în acest context este următorul fenomen – specific orientării utopiene contemporane, și în totalitate guvernat de istorismul utopiei: credibilitatea utopiei ca mod de imaginare a existenței este asigurată pe două coordonate care, deși opuse, nu se exclud reciproc. Pe coordonata realului, utopia își împrumută elementele de bază ideologiilor și discursurilor politice, găsind cu acestea cât mai multe locuri comune dinspre care să ia în stăpânire și să modifice realitatea, sau, în formularea lui G. Lapouge: "Istoria nu mai este revelația buimacă a programelor ireparabile ale lui Dumnezeu, ea enunță tactica și strategia pe care națiunile le aplică pentru a-și asigura gloria, puterea, libertatea sau exprimarea."[8]. Pe coordonata imaginarului, utopia continuă să plăsmuiască existențe/lumi virtuale a căror organizare pare a se confunda din ce în ce mai mult cu realitatea, tendința având la bază ceea ce R. Muchieli numește un "fond comun, o dorință de a crede, ce pare a fi corelată cu o aspirație la salvare/scăpare"[9].

Mecanismul de insinuare a mentalității utopice în real se produce (și poate fi detectat) prin revitalizarea câtorva trăsături perene ale utopiei cum ar fi *colectivismul, massificarea, conducerea centralizată* – trăsături regăsibile în organizarea statelor moderne și implicând, în acest context la propriu, răspunderea Statului în *organizarea* societății, cu urmări directe și imediate în reducerea existenței private – aceasta fiind una din trăsăturile definitorii ale societății contemporane[10]. Ceea ce cu patru-cinci decenii în urmă părea simplă ficțiune utopică, se transformă în zilele noastre într-un soi de "utopie silențioasă" cum o numește J. J. Wunenburger indusă de, spune el, ideologia democratică, massificarea și egalitarismul economic. Setea de fericire a societăților contemporane este atât de dramatică, încât pe altarul acesteia societățile renunță la individualitate, înregimentându-se într-un colectivism dirijat și optând pentru o egalitate constrângătoare ce prefigurează apariția statului totalitar. Pierderea libertății individuale – ignorată în utopia didactică și serios resimțită în utopia literară (mai cu seamă în anti-utopie), va fi pregnant reliefată prin experiența istorică a modului utopic, în concretizarea sa cea mai deplină: societățile totalitare care fac apologia unei libertăți colective.

Imaginarea unei organizări sociale ideale indică întotdeauna ca punct de plecare valorile utopiei. Astfel, pornind de la speculația utopică și definind fericirea ca "ideal al imaginației"[11] Kant își închipuie profilul societății perfecte: "... ceea ce e desenul suprem al naturii, un Stat cosmopolit universal, se va întemeia într-o zi: nucleu în care se vor dezvolta toate disponibilitățile speciei umane."[12] sau, în altă parte "în sfârșit, într-o zi... se va stabili o stare de fapt care, dată fiind o comunitate civilă universală, va putea să se mențină prin ea însăși ca un automat."[13]

În aceeași ordine de idei N. Frye în studiul său "*The Stubborn Structure*" încearcă să explice această strânsă intercondiționare real/imaginar pe parcursul dezvoltării istorice a discursului utopic, surprinzând la rândul său alternanța elementelor reale cu cele imaginare în realizarea imageriei utopice: "Marile utopii clasice iau forma orașelor-state și cu toate că sunt imaginare, au fost gândite ca fiind aidoma orașelor-state, regăsibile cu exactitate, în spațiu. Utopiile moderne se inspiră dintr-un model uniform de civilizație răspândit pe întregul pământ, și astfel se face referire la ele ca state-planetare, dispunând de tot spațiul necesar. Noile utopii ar trebui să împrumute forma modificărilor nivelatoare ale societății ce înlocuiesc treptat locașurile fixe ale vieții. ... Utopiile moderne vor trebuie să acorde o oarecare atenție dorințelor violente și nelimitate ale visătorului, pentru că bazele lor vor fi încă în țara visului."[14]

Distingem printre orientările actuale ale modului utopic două tendințe ce exploatează profitabil trăsăturile utopice în dialog cu experiența concretă: neoliberalismul și globalismul. Faptul se explică, așa cum observă J. J. Wunenburger, prin tendința societățile moderne, de a "se apropia tot mai mult de modelul utopian", încercând să-și regăsească "unanimitatea și omogenitatea planetară, dispărute în zorii timpurilor moderne."[15] Însăși imaginea societăților moderne, în opinia lui Wunenburger[16] se apropie tot mai mult de portretul clasic al ordinii utopice: "...cetățenii sunt din ce în ce mai integrați într-un sistem economic și standardizat. (...) Societățile moderne devin societăți de mase.", sau, în altă parte, "Societatea modernă descoperă cu brutalitate în oglindă o omenire unică, ordonându-și visele primare după (...) un guvern mondial de cetățeni apatrizi și schimbându-și în spațiile continentale bunurile produse de sistememele tehnice adiacente. (...) Niciodată istoria reală nu s-a apropiat mai mult ca acum, în mod obiectiv, de o mega-cetate utopiană." Concluzia se impune de la sine: "...e greu să nu constatăm suprapunerea ciudată a modelelor mecanice ale utopiei cu comportamentul unei societăți de masă moderne, a cărei negare nu este decât expresia unei conștientizări a falsei lor perfecțiuni."[17]

Împlinirea unui ideal absolut de Bine și Fericire – obsesie a ideologiilor prezentului, implică cel mai adesea o abordare universalistă, vizând întreaga umanitate. Aceasta va fi dominată de un raționalism excesiv, legitimat de însăși ideea de bază a oricărei utopii – aceea de a găsi soluții cu funcție de corectare a realității. Utopia modernă este, prin urmare, tentată să gândească în termeni globali.

1. Neoliberalism

Dovada cea mai relevantă a diluției granițelor dintre imaginar și realitate în cazul utopiei actuale, sau la nivelul realizării artistice – revenirea la dicotomia utopie literară/ utopie didactică (semnalăm aici, amestecul produselor literare cu cele didactice), s-a concretizat în preocuparea specialiștilor din diverse domenii de a găsi în realitatea contemporană indicii ale mentalității utopice și forme noi de manifestare a acesteia. Fenomenul pe care îl semnalăm este acela al coborârii utopiei pe pământ, în real, într-un soi de imperioasă așezare în paralel a idealului utopic secular și a realității imediate, obsedată de împlinirea imediată a acestui ideal. Modul concret în care se realizează această tendință este eseul (articolul de presă), disertația didactică construită pe eterna schemă familiară de veacuri utopiei: Om/umanitate – Fericire – Bine – Progres. Din rațiuni pur subiective și urmare a circumstanțelor istorice de moment, mentalitatea utopică a contemporaneității se cere subscrisă curentului neo-liberalist care a pătruns masiv în viața societății în ultima perioadă. Pornind de la identificarea succintă a liniilor de forță ale neo-liberalismului, vom încerca să urmărim gradul de corespondență a acestora cu matricea utopică, pe de-o parte, precum și tipul de discurs întrebuințat în conturarea noii imagini.

Ne vom folosi de un articol apărut în *Le Monde Diplomatique,* în martie 1998, intitulat *L'essence du néolibéralisme* în care Pierre Bourdieu, profesor la College de France, raportează în permanență scopul și trăsăturile specifice neoliberalismului contemporan la valorile umaniste ale utopiei, oscilând între optimismul încrezător al împlinirii unei societăți perfect fericite și avertismentul cinic al antiutopiei. Observăm că structura discursului – polemică și didactică – diferă nesemnificativ de aceea a oricărei utopii didactice; întâlnim expunerea de fapte, prezentarea bipolară, antitetică, tonul analitic declaratic, chiar și aceleași 'griji' 'punctuale' pentru umanitate. În marea spirală a dezvoltării istorice a utopiei, am îndrăzni să afirmăm că utopia didactică a sfârșitului de mileniu, deși mai rafinată în imagini, mai exactă în delimitări și mai nuanțată în tematică, nu se deosebește cu nimic de utopia didactică să spunem, a Antichității. S-au modificat elementele cu care operăm, grație progresului societății și evoluției naturale a umanității, însă valorile la care ne raportăm și mijloacele pe care le invocăm în a atinge aceste valori, au rămas în bună măsură, neschimbate de secole. Câteva exemple sunt concludente.

Profesorul Bourdieu definește neoliberalismul ca "program științific de cunoaștere (a Lumii/societății), convertit în program politic de acțiune" care are drept obiectiv crearea "unei piețe

pure şi perfecte", identificată în fapt cu punerea în practică a unei utopii – aceea a "ordinii pure şi perfecte", capabilă să asigure funcţionarea armonioasă a unui model macro-economic global. Cei trei parametri pe coordonatele cărora se realizează profilul orientării neoliberaliste sunt aceiaşi care au constituit pilonii utopiei didactice tradiţionale: economicul, politicul şi socialul. Analiza acestor parametri se face pornind de la experienţa practică (un alt element definitoriu pentru didactica utopică) şi raportând-o în permanenţă la un prezent dispus (pre-dispus) la schimbare, aşezat sub lupa analistului hiper-raţionalist, capabil să semnaleze imediat greşeala şi să indice o posibilă soluţie. Astfel, departe de a se mai defini drept "o posibilă laterală", o lume virtuală în cadrele imaginarului, utopia (fie didactică, fie literară) glisează înspre realitate, o copiază şi o alterează într-un proces sinestezic, sperând în rezultate imediate, care să apropie visul (altădată plasat în ne-spaţiu şi ne-timp, sau într-un viitor îndepărtat) de momentul prezent. Elemente proprii realităţii precum "logica economică fondată pe concurenţă şi eficacitate", "logica socială supusă regulei echităţii", "programul distrugerii metodice a comunităţilor, (...) a structurilor colective ce constituie un obstacol în calea logicii pieţei pure", "contractul de muncă" presupunând o violenţă structurală paradoxal aşezată sub semnul libertăţii şi concomitent ameninţată de spectrul şomajului – toate acestea definesc neoliberalismul dar simbolizează în acelaşi timp "fragmente" de gândire utopică insinuate în realitate. Ceea ce reproşam cu precădere utopiei didactice şi experimentelor utopice practice de tipul falansterului este demonstrat în mod practic astăzi de către neoliberalism care, spune profesorul Bourdieu tinde la nivel global să favorizeze clivajul dintre economie şi realităţile sociale, scopul său fiind acela de a construi la nivelul realităţii un sistem economic conform descrierii teoretice, adică "un fel de maşină logică care apare ca un şir de constrângeri ce pun în mişcare agenţii economici". În ecuaţie apar termeni care nu sunt deloc străini imaginarului utopic: *mondializarea* (în cazul nostru practic vorbim de globalizarea pieţelor financiare), *super-controlul producţiei* (rentabilitate, parteneriat, management, politici de personal şi salariale), *planuri sociale* făcute şi re-făcute – toate evoluând sub impactul unei convingeri fără rezerve în *politica liberului schimb*. Acesta este profilul societăţii prezentului, la un pas de împlinirea visului utopic pe pământ şi făcând, copilăreşte, aceeaşi greşeală pe care planul utopic o face de secole: încearcă să promoveze un model nicicând verificat prin experiment, impune realităţii schimbări economice şi sociale profunde, fără a-i înţelege complexitatea, într-un cuvânt luptă să aducă în realitate "utopia ultra – consecventă". Explicaţia acestui fenomen este general-valabilă pentru utopia didactică sau planul utopic practic din orice timp: referindu-se la specialiştii care şi-au imaginat o astfel de utopie (neoliberală) Pierre Bourdieu remarcă: "Separaţi prin întreaga lor existenţă şi mai ales prin formaţia lor intelectuală, cel mai adesea în întregime abstractă, livrescă şi teoretică de lumea economică şi socială aşa cum este ea, ei sunt cu precădere înclinaţi să confunde problemele logicii cu logica problemelor."[18]

Spre deosebire de didactica utopică clasică, sesizăm o uşoară schimbare de ton: retorica didactică părăseşte tonul autoritar încrezător în expunerea opţiunilor sale, este mai rezervată în a se entuziasma în faţa propriilor proiecte şi este chiar capabilă să le supună analizei critice, împrumutând astfel din super-raţionalitatea utopiei de avertizare (în majoritatea cazurilor – antiutopii. Care sunt inconvenientele utopiei neoliberare – se întreabă autorul, găsind imediat câteva: inducerea inegalităţii, dispariţia progresivă a universurilor autonome ale creaţiei culturale prin impunerea valorilor comerciale, distrugerea instanţelor colective capabile să contracareze această maşină economică infernală – a Statului în primul rând (în favoarea mondializării) şi nu în ultimul rând susţinerea unui cult al 'câştigătorului' ce impune cinismul şi competiţia scăpată de sub control. Sunt inconvenientele unei utopii a cărei premisă a fost unilaterală: s-a acordat o atenţie disproporţionat de mare economicului în defavoarea socialului sau politicului, dezechilibru uşor de explicat dacă avem în vedere importanţa şi ponderea elementului economic în societăţile moderne. Ordinea nouă pe care o impune deja în realitate, este la rândul ei un fragment imperfect al unei posibile viitoare existenţe utopice – supusă modificărilor sau îmbunătăţirilor pe chiar parcursul construcţiei sale cu scopul declarat de a depăşi "interesul egoist şi pasiunea individuală a profitului" şi de a construi "colectivităţi orientate în urmărirea raţională a scopurilor elaborate şi consimţite în mod unitar." Se reliefează în

acest punct al evoluției planului utopic importanța Statului mondial în controlul disfuncționalităților și în susținerea interesului public pentru a redirecționa pozitiv tipul actual de utopie economică și politică ca formă supremă a împlinirii umane.

Am apelat la acest exemplu de program utopic cu corespondențe clare în realitatea istorică contemporană pentru a demonstra relația profundă de interdependență între utopia didactică și specificul mentalității sociale la un moment dat. Din această perspectivă subliniem faptul că de-a lungul evoluției sale utopia didactică apare ca dependentă de trei elemente esențiale ale cunoașterii:

1. **spațiu – timp**: în zorii dezvoltării sale, dependent de geografie, discursul didactic utopic își plasează modelele în spații imaginare, într-un timp – altul decât cel prezent (acaparat în totalitate de real) și insistă pe delimitarea real-imaginar.
2. **dezvoltarea științelor**: conduce la dezvoltarea a două tipuri divergente de utopie – una încrezătoare în efectul benefic al progresului științific, capabil să apropie modelul utopic de contingent, alta dezamăgită de impactul cutreririlor științifice asupra ființei și privind cu neîncredere disponibilitățile acesteia de a uza de aceste cuceriri în folosul omului (premisa antiutopiei, a utopiei de avertisment)
3. **importanța socialității**: sesizabilă în utopia contemporană, tot mai interesată de rolul și funcțiile individului în societatea globală supusă presiunilor economicului, politicului, socialului

Pe măsură ce fiecare din cele trei elemente își epuizează 'necunoscutele' discursul didactic se apropie tot mai mult de realitate sfârșind, precum în exemplul ales de noi, prin a se transforma într-o analiză sistematică a realității – față de lacunele căreia se oferă soluții cu sursă în aceeași realitate.

2. Globalism

Utopia sfârșitului de secol XX – ceea ce noi am numit 'noua utopie' – evoluează vizibil într-un dialog continuu cu realul, cu imediatul, sub incidența mentalității momentului și sub puternica influență a orientărilor sociale și politice actuale. Cum se poate explica această tendință? Prin înseși posibilitățile melioriste aproape nelimitate ale prezentului, aflate la îndemâna utopistului care poate adesea (acum) folosi proximitatea ca sursă de inspirație și care apelează mai puțin la imaginație în a construi fantasme cât la resurse ce-i permit să re-ordoneze datele realului (cu certe calități utopice) potrivit intențiilor sale salvatoare. Perspectiva care conduce la crearea noii utopii este ușor schimbată: bazându-se pe date concrete și ignorând oarecum valoarea creatoare a imaginației (să ne amintim că JJ. Wunenburger deplângea impactul utopiei asupra imaginarului, recuzita utopică având un efect de sărăcire a acestuia) autorul de utopie se transformă dintr-un vizionar solidar cu lumea sa 'unică și posibilă' într-un dependent de 'evenimentul contemporan' mărturisind cu convingere că "O altă lume este posibilă" și proclamând "Nevoia de utopie" drept orientare majoră a lumii contemporane. Ne aflăm, credem noi, în plin curent neo – utopic, susținut de pragmatismul economic și politic al lumii contemporane. Utopia încetează a mai fi 'visul de mai bine' produs al imaginației și tinde – la scară mondială a se transforma în țelul mai mult sau mai puțin declarat al ideologiilor politice și al programelor economice.

Ne întrebăm în acest context istoric ce șansă de existență mai are utopia nu ca mod de expresie a sensibilității umane (pentru că evoluția sa ne-a convins de perenitatea acestui loc cu totul special al imaginației), ci ca mod artistic de reprezentare a lumii printr-un conglomerat de imagini cu o încărcătură simbolică constantă de secole? Vom încerca să demonstrăm că existența utopiei literare ca modalitate artistică de înfățișare a Lumii/ a realității nu este nici o clipă pusă în pericol de aceste oscilații minore ce vizează mai degrabă perspectiva, unghiul din care sunt privite faptele de existență decât esența acestora. Vom folosi ca argument în demonstrația noastră un articol apărut în *Le Monde Diplomatique*[19] intitulat *Nevoia de utopie* care realizează o trecere în revistă a trăsăturilor definitorii ale pragmatismului utopic contemporan, pe fondul unei orientări necondiționate spre împlinirea idealului Cetății fericite la nivel planetar. Evident, ca tipologie, articolul face parte din marea familie a creațiilor utopice cu pronunțat caracter didactic, utilizând disertația ca modalitate de prezentare. Se

menționează mondializarea sau globalizarea ca element definitoriu al lumii moderne și, în strânsă legătură cu aceasta, negarea Statului și a ideii de cetățenie. Este pusă în evidență paradigma progresului "ca ideologie ce susține planificarea absolută a viitorului", se invocă revoluția în informatică ce a favorizat expansiunea economiei informatizate și mondializarea. Paradoxal, autorul observă la modul critic cum evoluția noilor tehnologii nu poate fi asociată progresului societății, cum politicul pare a deveni subordonat tehnoștiințelor, cum modelul economic unic și hipertehnologizarea disipează omenirea în indivizi izolați sau cum logica competiției a fost ridicată la rang de "imperativ natural al societății", golind de sens sintagmele "a trăi împreună" sau "bine comun". Toate aceste 'erori' născute din proiectele utopice ale Occidentului (obsedat de ideea libertății absolute) sau ale Orientului (unde ambiția egalitarismului absolut a eșuat în societățile totalitare prevestite de antiutopii) au în centrul lor omul și modul în care viitorul trebuie gândit de către acesta.

Nici neo-liberalismul cu lacune mult prea serioase pentru a se potrivi matricei utopice, nici globalizarea – idee în esență utopică dar implicând, la fel, disfuncționalități la nivelul modelului utopic nu s-au dovedit a fi soluții serioase în rezolvarea problemelor prezentului și nici baze de plecare solide pentru eșafodajul unei noi utopii. Iată astfel cum în prag de mileniu trei scriitorul sau teoreticianul noii utopii nu face decât să proclame "nevoia de utopie", în timp ce utopia rămâne la cunoscutul ton analitic și declarativ al programului economic, politic, ideologic ori social, la stadiul incipient de căutare a unei "noi organizări a lumii", exprimându-și încrederea în noi proiecte vizând "o societate reconciliată, în armonie cu ea însăși". Proiectului neo-liberalist global i se caută deja un contra-proiect, o contra-ideologie capabilă să se opună modelului dominant actual. Se invocă adesea eșecul experimentelor utopice fondate pe ideea de progres, care au degenerat deseori în totalitarism, opresiune și manipulare.

Nu ne aflăm mai aproape de zidurile Cetățile fericite decât era Platon pe vremea când își imagina Cetatea ideală de vreme ce analistul contemporan nouă observă inocent că avem nevoie de "visători care gândesc și de gânditori care visează" pentru a găsi un *anume* mod de a vedea și a anliza societatea. Care să fie specificul acestui mod cu totul special menit să aducă salvarea? Autorul articolului este de părere că acesta ar trabui să fie "colectivitatea" capabilă să controleze viitorul. Criticând vechi utopii ajungem, se pare din nou la un motiv specific recuzitei utopice tradiționale: stupul, colectivitate, grupul cu o menire clară în edificarea societății utopice. În calitatea noastră de observatori pe cât posibil imparțiali ai "creșterii și descreșterii" influenței inventarului de simboluri ale utopismului, nu putem decât evidențiem dezvoltarea unui fenomen ușor de verificat în evoluția și rolul imaginarului utopic: în funcție de mentalitatea colectivă a momentului, creatorul de utopie aduce sub lumina reflectorului un anume motiv sau temă utopică pe care o epuizează în cele mai nesemnificative detalii – la început cu entuziasmului creatorului de lume nouă, apoi cu îngrijorarea experimentatorului dezamăgit și înșelat în așteptările sale, sfârșind în cinismul autorului care-și neagă produsul propriei imaginații.

Revenind la ultimul motiv utopic ales drept soluție salvatoare în proiectele utopice actuale și anume colectivitatea, autorul articolului insistă pe rolul asociațiilor internaționale (simboluri ale unei posibile comunități globale viitoare) în defavoarea partidelor care și-au pierdut credibilitatea (acestea sunt fie 'generaliste'- adică pretind că pot regla toate problemele societății, fie sunt 'locale' – perimetrul de acțiune se limitează la granițele unei țări). Astfel de asociații îndeplinesc cel puțin două condiții ale utopismului practic: ele sunt constituite pe anumite teme majore – șomajul, mediul, sănătatea – fapt ce ne reamintește de "ingineria socială pas- cu-pas" propusă de Karl Popper în 'utopizarea' societății și sunt internaționale (globalismul acțiunii neavând, prin urmare de suferit). Cel puțin pentru moment. constatăm că mentalitatea actuală înglobează aceste două tipuri de 'angajare' înspre edificare unui nou model utopic (cel puțin la nivelul declarativ al discursului utopic didactic), anume "angajarea globală" și "angajarea imperioasă privind o anume cauză precisă". Existența concretă a unor astfel de asociații dă ocazia analistului politic să se hazardeze în noi presupuneri, prea puțin îndepărtate de practica utopică, și să viseze la "posibilități de renaștere a acțiunii politice" prin efortul global al comunității. Internaționalismul asigurat prin funcționarea Organizației Națiunilor

Unite – organism care ar putea impune "un proiect de pace perpetuă" (alt motiv utopic definitoriu) şi globalismul fondat pe o nouă "etică a viitorului" sunt cele două linii de forţă ale momentului contemporan, cu ecou de netăgăduit în imaginarul utopic actual.

Nesfârşitul lanţ al idealului utopic, schimbător cu fiecare moment de dezvoltare a societăţii şi apărând în perfectă armonie cu nevoile existenţei umane conţine în prezent, ca şi cu sute de ani în urmă aceeaşi casetă de valori în ierarhia etică şi estetică a umanităţii, valori prea puţin influenţate de istoria trecătoare. Numai aşa ne putem explica constanţa temelor utopice, subtila rezonanţă a acestora la schimbare, moderanţa cu care ideea utopică absoarbe devălmăşia stimulilor veniţi din afară şi nu în ultimul rând, scleroza formelor de expresie – practice sau ficţionale – ale modului utopic.

Note

1. J. J. Wunenburger, *L'utopie ou la crise de l'imaginaire,* "encyclopédie universitaire", Jean-Pierre Delarge, éditeur, Editions universitaires, Paris, 1979, p. 199.
2. este perfect relevantă în acest sens observaţia lui JJ. Wunenburger: "...procesul utopic caută să se spele pe mâini de eşecurile intrării sale în istorie, pentru a salva speranţa şi a reanima căutarea unui paradis ale cărui porţi se deplasează tot mai departe." op. cit., p. 199.
3. Idem, p. 200.
4. E. Bloch, *A Philosophy of the Future,* Herder & Herder, 1970, p. 139.
5. JJ. Wunenburger, op, cit., p. 200.
6. (am preferat acest termen celui de "mentalitate utopică" pentru a evita o cât de mică asociere a determinantului respectiv cu posibila conotaţie negativă – aceea a unui fapt imposibil de îndeplinit. Pentru detalii privin cele trei tendinţe, vezi Wunenburger, op. cit., p. 202.
7. Acelaşi cercetător extinde şi nuanţează impactul ideilor utopice asupra societăţii, încercând să surprindă resorturile prin care mentalitatea utopică se insinuează în real: "Diluând violenţa utopică în instituţia democratică, reglată prin jocul legilor sale, filozofia puterii contractuale a difuzat o copie şubredă a utopiei în funcţionarea concretă a societăţilor occidentale moderne.", op. cit., p. 204.
8. G. Lapouge, *Utopie et civilizations*, Champs Flammarion, 1978, p. 149.
9. R. Muchieli, *Mitul cetăţii ideale,* PUF, 1960, p.118.
10. JJ. Wunenburger descrie sugestiv această tendinţă încărcată de conotaţii utopice a societăţii noastre moderne. Referindu-se la activitatea umană, el observă: "Oricare din activităţile sale întâlneşte aparatul greu de norme colective, condiţie prealabilă fixată de Stat pentru o participare a tuturor la aceleaşi servicii şi aceleaşi favoruri. Existenţa devine tot mai codificată, delimitată de un câmp uniform de reguli administrative care împiedică capriciul şi imaginaţia. Marja de toleranţă şi de deviere sunt restrânse, comportamentele sunt supuse standardelor: viaţa şi moartea, sănătatea şi boala, sedentarismul şi mişcarea, activitatea şi inactivitatea sunt definite de sisteme de reguli care limitează zona de indeterminare şi de iniţiative personale.", în op, cit., p. 210.
11. E. Kant, "Idée d'une histoire universelle au point de vue cosmologique", în *La naissance de l'histoire,* Gonthier-Médiations, 1965, p. 37.
12. Idem, p. 42.
13. Idem, p. 37.
14. Northrop Frye, *The Stubborn Structure.* Essay on Criticism and Society, II, New Fetter Lane, London, EC4, p. 134.
15. Wunenburger, op. cit., p. 200.
16. Idem, pp.207-208.
17. Idem, p. 208
18. Pierre Bourdieu, *L'essence du néolibéralisme,* Le Monde Diplomatique, Mars 1998, p.3.
19. Ignacio Ramonet, *Besoin d'utopie,* Le Monde Diplomatique, Mai, 1998, p.9.

Metafora "turnului de fildeş"[1]

Carmina Popescu

Scrutând orizontul vast al literaturii, privirea pătrunde în spaţiul delimitat de imaginea solitară, dar impunătoare, a simbolicului "turn de fildeş". "Cufundate" în tăcere, porţile turnului "aşteaptă" parcă o invocaţie magică spre a-şi expune vederii fastul decadent, gravat în fildeş, din care o literatură şi-a făurit, cu pana-i specifică, o splendidă arhitectură.

În încercarea de a circumscrie densa simbolistică generată de utilizarea sintagmei "turn de fildeş" – aplicată drept blazon unei etape a literaturii, vom parcurge itinerarul regresiv, spre originea constituirii acesteia. "Demontând" piesele combinaţiei, obţinem două lexeme care, înainte de a-şi topi individualitatea într-un aliaj metaforic, cunosc o utilizare independentă.

În accepţiune creştină, lexemul "turn" implică două idei antagonice: una legată de construcţia edificiului, cealaltă de demolarea acestuia. "Construirea unui turn aminteşte de îndată de Turnul Babel, «poarta cerului», al cărui scop era de a stabili, printr-un artificiu, axa primordială ruptă şi de a se înălţa până la Dumnezeu"[2].

Prin atributele sale: înălţime, verticalitate, apropiere de cer, "turnul" devine un simbol al transcendenţei. În acelaşi timp, elevaţia turnului spre bolta cerească reprezintă o sfidare a divinităţii, o încercare de apropiere de o lume ideală. Replica adusă acestei înălţări este pedeapsa aplicată de Dumnezeu tuturor celor care l-au construit. Din această perspectivă, "turnul" poate fi interpretat ca simbol al pactului orgolios şi tiranic, al confuziei, împrăştierii şi catastrofei.

Cel de-al doilea lexem al sintagmei, "fildeşul", cunoaşte, în accepţiune creştină, o conotaţie pozitivă, trăsăturile lui: albul – simbolizând puritatea, inocenţa, iar duritatea fiind o marcă a puterii, a perenităţii. În schimb, Homer îi atribuie fildeşului o conotaţie negativă:

"Pe două porţi trec visele deşarte
Una-i de corn, cealaltă e de fildeş
Şi care vin pe poarta cea de fildeş
Te-nşală, c-aduc vorbe ne'mplinite."

(*Odiseea*, trad. George Murnu)[3]

După Homer, poarta de fildeş ar fi aceea prin care trec visele intangibile, irealizabile, himerice.

Literal, cea dintâi atestare livrescă a sintagmei "turn de fildeş" e semnalată în *Cântarea Cântărilor*, unde gâtul frumoasei Sulamita este asemuit unui "turn de fildeş":

"Gâtul tău este ca un turn de fildeş."[4]

Plasată în context religios, sintagma relevă cele dintâi valenţe simbolice: puritate, verticalitate, inaccesibilitate, noblеţe, splendoare.

În sens modern, ţara de origine şi de largă răspândire a sintagmei este Franţa secolului al XIX-lea, ea putând fi întâlnită în operele unor scriitori de succes precum: Sainte-Beuve, Flaubert, Nerval, Gautier, G. Sand etc. "Turnul de fildeş", integrat unor expresii ca: "a trăi în turnul de fildeş", "a sta închis în turnul de fildeş", a căpătat semnificaţii diverse. Spre exemplu, dicţionarul *Larousse* furnizează expresia "s'enfermer dans sa tour d'ivoire" fiind echivalentă cu "s'isoler et refuser de s'engager, de se compromettre"[5]. Expresia sugerează izolarea de viaţă, de realităţile înconjurătoare, a unui scriitor, artist, intelectual. Ea cunoaşte o largă răspândire în secolul al XX-lea. În acest sens, profesorul doctor Theodor Berchem identifică, în articolul *Arhitecţii turnului de fildeş*, utilizarea expresiei în diverse arii lingvistice: "Oare nu există din 1917, o ediţie postumă a romanului neterminat al lui Henry James, *The Ivory Tower*, iar pentru aria spaniolă *Cantos de vida y esperanza* de Ruben Dario, apărute în 1905, şi în care poetul foloseşte expresia: «la torre de marfil tentó mi anhelo» («turnul de fildeş mi-a trezit nostalgia»)? În ceea ce priveşte aria germană, nu am găsit o atestare mai recentă decât cea din prefaţa lui Leo Spitzer pentru *Bréviaire Schuchardt*, apărut în 1928"[6].

Sintagma cunoaşte o extindere în toate limbile romanice, dar şi în engleză, germană, olandeză, suedeză, bulgară, poloneză, rusă, finlandeză, maghiară, japoneză şi în limba thai, după cercetările

profesorului doctor Theodor Berchem. În toate limbile, "turnul de fildeş" simbolizează un loc de refugiu fastuos, exoteric, abstras lumii şi realităţii. "Claustrarea" voită în "turn" implică distanţarea, evaziunea dincolo de realităţile politice şi sociale. Aplicată în primul rând poeţilor, ea s-a extins la artişti, intelectuali, profesori, cercetători şi filosofi. Individul retras în singurătatea "turnului de fildeş" este omul supus exilului spiritual, "turnul" putând evoca imaginea unui "alter ego" – simbol al dublului secret din care artistul îşi soarbe seva inspiraţiei. "Turnul de fildeş" – "turn al poeţilor" ce permite meditaţia pasivă – primeşte astfel un sens cu conotaţie negativă, meditaţia pasivă devenind o nonparticipare la lucrurile importante ale vremii.

Cu acest sens modern găsim expresia utilizată de Sainte-Beuve în *Pensées d'Août* din 1837, unde, în epistola dedicată lui François Villemain, profesor de retorică la Sorbona şi influent critic literar, autorul descrie eşecul creatorului care nu-şi poate găsi locul pe scena literară, ea fiind deja ocupată de trei mari personalităţi ale timpului: Hugo, Lamartine şi Vigny. Metafora "turn de fildeş" pare a fi o marcă stabilită special lui A. de Vigny, al cărui deziderat a fost acela de a despărţi viaţa artistică de cea politică. Viaţa pe care a dus-o Vigny ilustrează această separare. Spre deosebire de Lamartine, Vigny a păstrat distanţă faţă de viaţa politică agitată a timpului său, când totuşi a cedat tentaţiei, s-a confruntat cu eşecul. Cercetătorul Theodor Berchem precizează: "În stadiul actual al cercetărilor mele, se dovedeşte că Sainte-Beuve foloseşte de trei ori expresia «turn de fildeş» în legătură cu Vigny, de fiecare dată cu conotaţie negativă, (...) : regăsim succesiv expresia în *Pensée d'Août* din 1837, într-un text din 1846 cu privire la intrarea lui Vigny în Academia Franceză şi, în sfârşit, în *Mes Poisons*, un text nedatat, dar posterior lui 1851. Primul sună astfel: «et Vigny, plus secret/Comme en sa tour d'ivoire, avant midi, rentrait». Al doilea: «Longtemps il s'est donc tenu á part sur sa colline, et comme je lui disais/un jour, il est rentré avant midi dans sa tour d'ivoire». Iar al treilea : «Chacun de nos poètes a eu sa chute et il est entré dans son à parte: / Lamartine à la chambre des Députés, de Vigny dans sa tour d'ivoire, Hugo/sur son pie»"[7]

Trebuie precizat că nu Sainte-Beuve a creat expresia "turn de fildeş", însă el i-a conferit sensul metaforic pe care îl cunoaştem. În opera lui Sainte-Beuve, metafora apare prima oară în romanul autobiografic *Volupté*, publicat în 1834. Romanul - o tulburătoare confesiune a peregrinărilor sufleteşti ale eroului Amaury prin labirintul sentimental al vieţii - descrie educaţia sentimentelor până la convertirea personajului central. Potrivit lui Amaury, pe pământ ar coexista două feluri de frumuseţe pe care fiinţa umană le percepe, în grade diferite: o frumuseţe profană, pe care voluptosul o "gustă", devorând-o şi alta sacră, ridicată undeva pe un soclu de unde omul pur o contemplă, păstrând până la sfârşitul zilelor, icoana simbolică a acesteia.

Plasat simbolic la jumătate distanţă de sol şi de cer, Amaury - exilatul într-un "turn de fildeş", impus din voinţă proprie, priveşte cu un ochi lumea, dimensiunea pământeană, terestrul, iar cu celălalt ochi, celestul, înălţimile, transcendentul. Am avea, în acest plan simbolic, imaginea unui Janus Bifrons neutru, contemplativ, situat la confluenţa a două lumi în care şi-a cenzurat, voit, accesul. Convertirea - punctul terminus al devenirii spirituale a lui Amaury - echivalează cu exorcizarea răului din om, cu anihilarea jumătăţii sale profane, eroul salvându-se de la drama pierzaniei în capcanele realităţii (viaţa sentimentală şi politică) prin asceză spirituală. Ajuns la senectute, Amaury îşi povesteşte viaţa unui tânăr prieten, neformat, netrecut încă prin sita experienţei umane, în speranţa posibilităţii convertirii celuilalt, ca ultimă şansă într-o lume saturată de viciu, corupţie, rău.

Traiectul existenţial este, în mare parte, cel sentimental, eroul rescriindu-şi povestea vieţii vizualizând retrospectiv icoana figurilor depozitate în memorie, a celor trei femei pe care destinul i le-a scos în cale: "madame de Couaën", Amélie de Liniers şi "madame R.".

Până la instituirea unui sens metaforic, cele două lexeme ale sintagmei "turn de fildeş" vor fi folosite independent de către Sainte-Beuve în cuprinsul romanului. Cel dintâi element al sintagmei - "turnul" - atrage atenţia cititorului într-o secvenţă a rememorării tinereţii eroului Amaury, când acesta, plecat în vizită la familia marchizului Couaën, descoperă fascinaţia şi misterul, imprimate în suflet, de imaginea verticală, autoritară şi cutezătoare, a casei Couaën: "La tour me frappait le plus; il m'y mena. Elle n'avait que deux étages habités: le premier, au niveau, òu de quelques marches seulement au-

dessus du niveau du salon, auquel elle était contiguë, formait la jolie chambre de madame de Couaën, où je n'entrai pas. (...) Le second étage se composait d'une salle d'étude, la bibliothéque du marquis"[8]. Avem imaginea unui domeniu care, pe lângă fascinaţie, degajă o oarecare răceală, solitudine, o distanţare de oameni, prefigurând inaccesibilitatea eroului într-un asemenea mediu.

Celălalt element al sintagmei – "fildeşul" – este evocat întotdeauna în proximitatea figurilor feminine ale romanului, lăsându-se "contaminat" de personalitatea acestora, de feminitatea lor, de frumuseţea interioară. Cea dintâi ipostaziere a "fildeşului" se regăseşte în imaginea unui "ac de fildeş" al doamnei Couaën, căzut în iarbă de la una din ferestrele casei-turn: «"Pour sauvage, vous l'êtes me desait-elle; vous allez me ramasser pourtant mon aiguille d'ivoire, mon aiguille á broder, qui est tombée là, quelque part au bas de ce pêcher ou dans les branches"»[9]. Prezenţa fildeşului se identifică şi în iatacul doamnei Couaën, unde simplitatea şi rafinamentul stau sub incidenţa privirii blândei a unui "crucifix de fildeş" atârnat deasupra patului: "Tout y était simple, mais tout y brillait des meubles polis quoique antiques, une guitare suspendue, un crucifix d'ivoire à droite dans l'enforcement du lit (...)"[10]. Aceeaşi imagine a fildeşului se remarcă în conturarea portretului fizic al doamnei R. Herminie: "En ces moments jaloux, le plus subit changement se faisait en elle; ce n' était plus rien du nom d'Hermenie; à la soie onctueuse et cendrée de son front, à l'ivoire mat et tiède de sa joue, succédait une légère et dure verdeur comme metallique"[11]. Cumulate, imaginile legate de prezenţa fildeşului, fac aluzie la albul pur, imaculat, simbolizând prospeţimea şi inocenţa – pe de o parte, pe de altă parte, sunt legate de ideea de lux, de bogăţie, de rafinament elitar şi oarecum decadent.

Sintagma "turn de fildeş" cu conotaţiile ei metaforice este utilizată de Sainte-Beuve într-o secvenţă de o tulburătoare profunzime, în momentul în care eroul Amaury trăieşte revelaţia incompatibilităţii la universul feminin. Scena iluminării este surprinsă într-un moment de crepuscul, când un călător penitent bate la poarta unor turnuri pe veci închise. Pe urmele lui Dante, Sainte-Beuve imaginează un Infern al suferinţei, al rătăcirii, al pierzaniei: "Il y a dans les cercles d'Enfer, non loin de la région des tièdes, ou peut-être au bas des rampes du Purgatoire, une plaine non décrite, seul endroit que Dante et son divin guide n'aient pas visité. Trois tours d'ivoire s'élèvent aux extrémités diverses de cette plaine, plus ou moins belles et éclairées de loin à leur cime, mais réparées par des ravins, des marais, des torrents peu guéables, et chacune à une journée et demie de marche des deux autres. Un pénitent voyageur chemine entre elles; mais il arrive toujours au pied de la tour ou il va, après que le soleil est couché et que les portes sont closes. Il repart donc en sueur et haletant vers une des tours opposées; mais, s'oubliant, hélas! quelques heures dans les marécages et les fauges du milieu pour y assoupir sa fatigue, it n'arrive à cette autre tour que le lendemain trop tard encore, après le coucher de l'astre. Et il repart de nouveau, jusqu'à ce qu'il arrive à la troisième; mais elle vient de se fermer aussi; et il recommence toujours. C'est le châtiment, mon ami, de ceux qui ont usé leur jeunesse comme moi, et ne l'ont pas expiée"[12].

Plasate într-un spaţiu al veşnicei rătăciri, turnurile simbolizează aici inabordabilul, intangibilul, caracteristic celor trei femei care i-au marcat viaţa, sugerând, pe de altă parte, eşecul, inaccesibilul, excluderea pelerinului. Salvarea eroului este posibilă prin unirea spirituală, eternă, imaculată, cu destinul Fecioarei Maria: "Agenouillé du côté de la plus lumineuse des blaches figures, du côté de celle que vous devinez, mon ami, mais cette fois, regardant le ciel, je priais donc, je priais pour toutes les trois, je demandais que l'une fût guérie, que l'autre oubliât, que l'autre se souvînt. Celle vers laquelle j'étais tourné, et que je regardais alors dans l'azur, s'avançait vers moi, m'offrait de la main comme une blanche verdissante, et les autres, en reculant avec lenteur, semblaient lui sourire et me pardonner"[13]

Concluzionând, imaginea "turnului de fildeş" surprinsă de Sainte-Beuve este aceea a unui sanctuar inaccesibil, dar şi aceea a eşecului sentimental, relaţia de iubire a eroului Amaury cu cele trei femei: Lucie, Herminie şi Amélie ducând la decepţie şi dezamăgire.

Note

1. Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicţionar de simboluri*, volumul III (P-Z), Editura Artemis, Bucureşti, 1995, p. 393-394.
2. Idem, *Ibidem*, volumul II (E-O), ed. cit., p. 50-51.
3. *Biblia. Vechiul Testament*, cap. Cântarea Cântărilor (cântarea a 7-a, versetul al 4-lea), p. 681.
4. Patrice Maubourget, *Dictionnaire général Larousse*, Paris, 1994, p. 1579.
5. Theodor Berchem, *Arhitecţii turnului de fildeş*, în "Apostrof", nr. 10/11/12, 1993, p. 26-27.
6. Idem, *Ibidem*, p. 26-27.
7. Sainte-Beuve, *Volupté*, Garnier-Flammarion, Paris, 1969, p. 64.
8. Idem, *Ibidem*, p. 81.
9. Idem, *Ibidem*, p. 81.
10. Idem, *Ibidem*, p. 240.
11. Idem, *Ibidem*, p. 255.
12. Idem, *Ibidem*, p. 274.

Adnotări cu privire la adjectivele necomparabile

Conf. dr. C. Milaş
Universitatea "Babeş-Bolyai"
Cluj-Napoca

0.0. Clasa adjectivelor constituie un ansamblu de lexeme care desemnează însuşiri ale obiectelor. Obiectele sînt denumite prin substantive care simbolizează obiectele sub forma noţiunilor ca sinteză a cunoştinţelor umane despre obiect (obiecte) din realitatea extralingvistică. Ca sinteză de cunoştinţe, substantivul nu are capacitatea de a exhiba proprietăţile intrinsece conţinutului său semantic esenţializat în nucleul lui noţional. Rolul de a extrage şi de a explicita lingvistic însuşirile inerente obiectelor revine adjectivelor. Acestea exteriorizînd (Irimia 1979: 79) caracteristicile obiectului denumit de substantiv se subordonează logic şi grammatical numelui.

0.1. Din punct de vedere semantic, adjectivele aderă atît de strîns la sensul substantivului, încît totalitatea modificărilor formale şi funcţionalitatea sa calificativă – în sens larg – sînt guvernate de relaţia intimă dintre sensul adjectivului şi sensul substantivului de referinţă.

Faţă de substantiv, adjectivul se individualizează prin categoria gramaticală a comparaţiei. Aceasta are o bază ontică, morfemele aferente reflectînd relaţiile de egalitate şi de inegalitate dintre însuşirile obiectelor reale (Manoliu 1962: 206). Natura obiectivă a acestor relaţii ar justifica presupunerea că adjectivele, în totalitatea lor, ar avea drept proprietate latentă posibilitatea de a fi integrate în relaţii comparative exprimabile prin gradele de comparaţie şi de intensitate. Realizarea efectivă a posibilităţii latente este însă condiţionată de sistemul semantic al limbii. Dacă luăm în considerare adjective precum cotidian, infinit etc. posibilitatea lexemelor de a fi comparabile sau nu revelă o condiţionare mai adîncă, mergînd pînă la sistemul semantic al tipului lingvistic (Coseriu 2000: 284).

1.0. Aderenţa semantică a adjectivului la sensul substantivului de referinţă este pregnantă în cazul adjectivelor riguroase (Vincenz 1972: 1297-1303) de tipul bugetivor, garagist, prismatic, zilnic ş.a. Acestea explicitînd însuşiri inerente sensului denotativ al substantivelor suferă, ca reflex al inerenţei, o limitare a sferei lor de referinţă, aceasta fiind circumscrisă extensiunii substantivului de referinţă. Domeniul lor de aplicare devine astfel precis delimitat şi este orientat centripet sau convergent noţiunii denumite de substantiv. Ca atare, orice alt substantiv, guvernînd un adjectiv riguros ce-i atribuie o anumită însuşire, este încadrat în extensiunea substantivului unic de referinţă a adjectivului, ca în (ceartă, întîlnire, obicei, program) zilnic(ă) sau (corp, figură, obiect, penar) prismatic(ă) etc. unde

substantivele regente se înscriu prin însuşirea atribuită de adjectivele zilnic(ă), respectiv, prismatic(ă) în extensiunea substantivelor zi sau prismă.

Adjectivele al căror sens actualizează însuşiri inseparabile de un anumit referent substantival nu pot fi integrate în relaţii comparative, sînt, deci, necomparabile (Vincenz 1972: 1303).

1.1. Putem disocia acum clasa adjectivului în două submulţimi distincte:

a) de o parte, submulţimea adjectivelor riguroase, incompatibile cu categoria gramaticală a comparaţiei;

b) de altă parte, adjectivele neriguroase care, în principiu, sînt integrabile în relaţii comparative, fiind deci compatibile cu morfemele categoriei comparaţiei, ca bărbos, bolnav, luminos, milos, penibil etc.

Adjectivele din submulţimea b) desemnează însuşiri ale unor substantive, ele însele neriguroase ca: barbă, boală, lumină, milă etc. care nu înglobează şi, în consecinţă, nu limitează sfera semantică a adjectivelor ce le desemnează însuşirile. Ca urmare, neavînd un domeniu de aplicare limitat la extensiunea unui substantiv unic, adjectivele în cauză pot exterioriza însuşirea pe care o desemnează pe lîngă orice substantiv care o posedă. Multiplicitatea referenţilor generează posibilitatea ca aceştia să poată fi comparaţi din punctual de vedere al unei proprietăţi commune.

1.2. Deşi, teoretic, adjectivele neriguroase sînt compatibile cu variaţia de intensitate a proprietăţii desemnate, componentele numitei submulţimi nu constituie, sub acest aspect, un ansamblu omogen. Sfera adjectivelor necaracterizate de rigoare semantică cuprinde numeroase lexeme necomparabile. Acestea sînt menţionate în lucrări normative, în contribuţii ştiinţifice de specialitate, în manualele şcolare, lucrări care menţionează situaţii diverse. Ansamblul lor poate fi redus la trei categorii mai cuprinzătoare, categorii ce pot fi dissociate pe baza unui criteriu unic, anume, al genezei trăsăturilor lexico-semantice care interzic acestor adjective posibilitatea de a fi trecute prin gradele de comparaţie.

Criteriul menţionat asigură o relativă distincţie între grupările de adjective necomparabile (constituibile în baza lui) din punctual de vedere al cauzei ce determină incompatibilitatea lor cu morfemele comparaţiei. Grupările ce pot fi deosebite prin acest criteriu sînt:

a) adejective a căror incompatibilitate cu variaţia intensităţii este impusă de structura lor morfematică:

a_1) adjective compuse de tipul atotcunoscător, atotputernic, cf. şi neologismul omnipotent; nemaiauzit, nemaivăzut, preacurat, prealuminat ş.a.

a_2) adjective derivate cu prefixe şi sufixe care induc bazei ideea de superlativ, ca arhi-, hiper-, supra-, (ultraelegant), răs- (răscopt), stră- (străvechi), -isim (rarisim, simplisim);

b) adjective ce desemnează însuşiri de natură absolută:

b_1) absolut, complet, incomparabil, înspăimîntător, straşnic, sublim, vast ş.a.

b_2) adjective neologice recente sau chiar mai puţin recente, ca abscons, adolescentin, babelic, bacterial, bahic ş.a.

c) adjective consideţate neologice a căror incomparabilitate este stipulată prin norma limbii literare, în speţă, adjective preluate din limba latină cu formă de comparativ (inferior, major, minor, posterior, superior) sau cu forma de superlativ (extrem, optim, suprem etc.).

O generalizare, posibilă, evidenţiază faptul că în toate situaţiile menţionate avem a face cu o condiţionare, în ultimă instanţă, unică – semantismul adjectivelor care constituie cele trei grupe generale.

Deosebirea faţă de adjectivele riguroase, incompatibile cu variabilitatea intensităţii tot din cauza structurii sememice a adjectivelor respective, constă în faptul că, în cazul adjectivelor neriguroase, necomparabilitatea nu este determinată de regulile sistemului, ci de cele ale discursului. Acestea se manifestă şi acţionează fie prin procesele lexicale formative (lexemele cărora li se aplică modele formative), fie prin modul cum percepe vorbitorul sensul adjectivului (vezi mai jos adjectivul complet etc.), în cazul lexemelor neafectate de utilizarea unui anumit model formativ. În ambele cazuri este vorba de imixtiunea unor factori extralingvistici ce ţin de contextual situaţional al actelor de

comunicare, incluzînd subiectivitatea vorbitorului care are inevitabil consecinţe asupra structurii sememului adjectivului în cauză.

Tocmai de aceea, un adjectiv necaracterizat de rigoare semantică, cu statut iniţial de adjectiv necomparabil are ca latenţă semantică posibilitatea de a trece, sub presiunea unor factori exteriori sistemului semantic, în categoria adjectivelor comparabile. De exemplu, adjectivele complet şi general, necomparabile conform normei literare, în intenţia legitimă a adecvării la realitatea comunicată sînt folosite la comparativ sau la superlativ chiar şi în comunicarea ştiinţifică, variantă a limbii literare în care exprimarea respectă riguros şi conştient norma, preocupare ce nu poate fi impusă uşor spontaneităţii vorbirii: "O clasificare mai completă a cuvintelor..." (Sîrbu 1977: 181; nota 1); "...pe viitor acestea să fie abordate mai complet şi mai amplu" (Schaff 1966: 141); "Ar însemna, anume, să acceptăm că noţiunile cele mai generale..." (Botezatu 1997: 141); "Noţiune fundamentală care reflectă cele mai generale şi esenţiale laturi, însuşiri..." (Marcu, Maneca 1978; s.v. categorie).

Exemplificările reduse sînt menite să simbolizeze un proces viu şi intens manifestat atît în exprimarea orală, cu precădere, cît şi în cea scrisă tot mai pregnant, fenomen semnalat şi de alţi cercetători, dar pe care nu-l putem detalia aici. Considerăm însă că cele semnalate mai sus permit inferenţa că necomparabilitatea adjectivelor care nu au rigoare semantică nu constituie o trăsătură imuabilă a semantismului lor, ci una relativă şi temporară, dependentă în ultimă instanţă, de sentimentul lingvistic al vorbitorului. Ţinînd seama de această constatare, s-ar impune o relaţie mai elastică între norma limbii literare specifice unei anumite perioade (în speţă, cea actuală) şi uzajul comunităţii lingvistice din acelaşi interval temporal.

1.3. O mare parte dintre adjectivele necomparabile încă în perioada actuală constituie un ansamblu de lexeme ce au din punctual de vedere al structurii lor semantice posibilitatea de a deveni comparabile. Ele ar actualiza o categorie virtuală a comparaţiei, după expresia profesorului C. Dimitriu (1999: 212).

Virtualitatea acestei categorii este confirmată de cazul lexemelor care au actualmente statut de adjective necomparabile, dar care, în cazul limbii vorbite mai ales, sînt integrate în sfera opoziţiilor de grad ale intensităţii, comparaţia virtuală devenind una reală, actualizată. Astfel, unele prefixe specializate pierd progresiv, în conştiinţa vorbitorilor, valorile lor expressive semantice de exprimare a gradului intensităţii maxime. Procesul marcat prin repetarea prefixului cu sens superlativ cf. arhiarhicunoscut, răsrăsfolosit, suprasupraaglomerat (Avram 1986: 95), duce la ştergerea completă a acestei valori: derivatul adjectival strălucitor, cu sens superlativ o anumită perioadă, deci necomparabil, a devenit neanalizabil pentru vorbitorii actuali şi, în consecinţă, este (re)integrat în structurile canonice ale comparaţiei, cf. mai strălucitor, cel mai strălucitor (Iordan, Robu 1978: 405). În acelaşi sens, Fulvia Ciobanu semnala (1985: 374), fără precizarea sursei, construcţia comparativă insolită "cea mai atotcuprinzătoare lucrare; lucrare foarte atotcuprinzătoare". Sub rezerva confirmării autenticităţii construcţiei, ea ar atesta acelaşi process de banalizare a mijloacelor expressive negramaticalizate de redare a superlativului şi tendinţa de încadrare a adjectivelor respective în structurile comparaţiei canonice (realizată cu mijloace gramaticale).

1.4. Adjectivele de origine latină ca inferior, optim, superior etc. au fost preluate de limba literară în sec. al XIX-lea ca neologisme, adoptîndu-se, în cazul lor, norma de funcţionare a acestora în limba latină. Insistenţa cu care se recomandă respectarea acestei norme este nejustificată. Faptul că vorbirea curentă (generală) adoptă o utilizare a lor contrară normei literare, vorbitorii integrînd adjectivele respective în opoziţiile de grad specifice comparaţiei româneşti (cf. mai superior, cel mai superior, cele mai optime condiţii s.n.) dovedeşte că adjectivele în cauză nu mai constituie apanajul exclusiv al limbii culte şi că nu mai au statut de neologisme. În conştiinţa lingvistică a vorbitorilor actuali ele sînt componente ale sistemului lingvistic românesc, fiind folosite în conformitate cu regulile acestui sistem. Considerăm că, în acest caz, o atitudine rezonabilă în raport cu cultivarea limbii este aceea de a se da curs sugestiilor formulate constant din ultimul pătrar al secolului trecut, de modificare a normei în sensul adaptării ei la realitatea uzajului limbii. Cea mai recentă recomandare, justificată după opinia noastră, a fost formulată de profesorul Corneliu Dimitriu (1995: 215).

BIBLIOGRAFIE
AVRAM, Mioara, **Gramatica pentru toți**, București, Editura Academiei R.S.R., 1986.
BOTEZATU, Petre, **Introducere în logică**, ediția a II-a, Iași, Editura Polirom, 1997.
CIOBANU, Fulvia, **Comparația adjectivelor compuse**, în *SCL*, XXXVI(1985), nr. 5, p. 371-376.
COSERIU, Eugeniu, **Lecții de lingvistică generală**, Chișinău, Editura Arc, 2000.
DIMITRIU, Corneliu, **Tratat de gramatică a limbii române. 1. Morfologia**, Iași, Editura Institutul European, 1999.
IORDAN, Iorgu, ROBU, Vladimir, **Limba română contemporană**, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
IRIMIA, Dumitru, **Gramatica limbii române**, Iași, Editura Polirom, 1997.
MANOLIU, Marcela, **Asupra categoriei comparației din limba română**, în *SCL*, XIII (1962), nr. 2, p. 201-211.
MARCU, Florin, MANECA, Constantin, **Dicționar de neologisme**, ediția a III-a, București, Editura Academiei R.S.R., 1978.
SCHAFF, Adam, **Introducere în semantică**, București, Editura Științifică, 1966.
SÎRBU, Richard, **Antonimia lexicală în limba română**, Timișoara, Editura Facla, 1977.
VINCENZ, Ileana, **La sémantique des adjectives roumains sans degrees de significations**, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. II, 1972, p. 1297-1303.

Metonimia

Diana Berindei
Universitatea "Babeș-Bolyai"
Facultatea de Litere, Cluj-Napoca.

Urmărind încercările de definire a metonimiei, observăm că nici una nu reușește să surprindă toate aspectele acestei figuri de stil. Du Marsais oferă cea mai simplă definiție: „cuvîntul *metonimie* înseamnă transpunere sau schimbare de nume, un nume folosit pentru altul". Considerăm această privire asupra metonimiei ca fiind prea generală, mai mult chiar, ca o traducere a gr. *metonymia*, „înlocuirea unui nume cu altul". De altfel, Du Marsais însuși este conștient de caracterul inadecvat al definiției sale: „înțeleasă astfel, această figură îi cuprinde pe toți ceilalți tropi, căci, în toți tropii, întrucît un cuvînt nu este luat în sensul care îi este propriu, trezește o idee care ar putea fi exprimată printr-un alt cuvînt".

Fontanier merge mai departe în definirea metonimiei, care „se bazează pe indicarea unui obiect prin numele altui obiect, complet diferit, dar de care el însuși depinde în ceea ce privește existența sau modalitatea sa de a fi". Așadar, Fontanier accentuează asupra diferenței dintre cele două obiecte, indicate bineînțeles prin nume distincte, între care există o „relație obiectuală"[1]. Pe aceeași linie ca Fontanier merge și Tomașevski, care realizează un foarte scurt studiu contrastiv între metonimie și metaforă și Gh. N. Dragomirescu care definește metonimia ca „figură bazată pe contiguitatea logică dintre obiecte, constînd în denumirea obiectului cu numele altuia cu care se află într-o relație logică".

Sintetizînd variantele de pînă aici, putem înțelege prin metonimie figura de cuvinte (în accepțiunea lui Du Marsais, ca opusă figurii de gîndire) prin care se înlocuiește numele unui obiect cu numele altui obiect, între cele două obiecte existînd o contiguitate logică, o relație obiectivă. H. Morier aduce un element nou, vorbind despre „une confusion voulue de l'apparence et du réel". El atinge în acest fel caracterul intenționat-literar, statutul afectiv al metonimiei, apropiind metonimia de ironie.

În concluzie, putem formula următoarea **definiție** pentru metonimie: metonimia este o figură de stil care constă în schimbarea numelui unui obiect cu numele altuia, diferit de primul, însă între care există o contiguitate logică, schimbare care marchează o confuzie intenționată între aparență și esență.

Cuvântul primeşte sensul exact în frază. Îmbinarea cuvintelor într-un context se realizează prin figuri de cuvinte. Acest cuvînt, *figură*, vinde de la *fingere*, în sensul de *efformare, componere* (a forma, a dispune, a aranja)[2]. Este vorba de o anumită aranjare producîndu-se deviaţii de la starea primară a cuvintelor. Tomaşevski[3] vorbeşte despre posibilitatea înlocuirii unui cuvînt cu un altul într-o frază, fără ca aceasta să îşi piardă sensul. Demonstraţia se bazează pe utilizarea atât de frecventă de către vorbitori a cuvintelor cu sens „universal", ca de pildă a cuvintelor *chestie* (în fr. *un chose,* subst. masc., spre deosebire de *une chose*, adj.) sau *asemenea*. Autorul diferenţiază între funcţia semantică a acestor cuvinte care îşi capătă sensul numai din context şi funcţia semantică a pronumelor a căror sens este determinat de cuvîntul spus. Într-un context dat, un cuvînt oarecare poate fi forţat să-şi modifice semnificaţia proprie, de bază. Aceste figuri de cuvinte sînt numite **tropi**.

Dintre cei mai des întîlniţi tropi amintim: metafora, metonimia, alegoria, aluzia, sarcasmul, hiperbola, sinecdoca ş.a. Ei au rolul „de a trezi o atitudine emoţională în raport cu tema, de-a sugera nişte sentimente, au un sens totodată axiologic şi afectiv".[4]

Metonimia este o figură „aux aspects multiples"[5] şi de aceea e greu de făcut inventarul situaţiilor specifice care o deosebesc de ceilalţi tropi. Cele mai frecvente întrebuinţări ale metonimiei sînt:

I **Cauza pentru efect**

1. Utilizarea numelui unui zeu păgîn pentru lucrul al cărui creator era considerat zeul respectiv.

De exemplu, păgînii o socoteau pe Ceres drept zeiţa care făcuse să răsară grîul din pămînt şi care-i învăţase pe oameni cum se face pîine, de aceea I-au dat grîului numele *ceres*. Situaţia este asemănătoare în cazul altor două zeităţi: Bacchus (au numit vinul *bacchus*) şi Pallas (denumirea folosită pentru *ulei*).

Ex. „implentur veteris Bacchus" (Virgiliu)
„L'amour languit sans Bacchus et Cérès" (D-na des Houlierès)[6].

Acelaşi fenomen se întîmplă şi în cazul numelor zeilor păgîni care sînt luate drept lucrul pe care-l cîrmuiau, deşi nu fuseseră creatorii lui: Jupiter este luat pentru aer, Vulcan pentru foc, Neptun pentru mare, Marte pentru război.

Ex. „Quo ambulas tu, qui Vulcanum in cornu conclusum geris." (Plaut)[7]
„Leur flotte impérieuse, assuvissant Neptune,
Des bouts de l'univers appelle la fortune." (Voltaire)[8]

2. Folosirea numelui autorului pentru operele lui

Ex. „Là, près d'un Guarini, Térence tombe à terre;
Là Xénophon, dans l'air, heurte contre un La Serre." (Boileau)[9]
„Au pe Moise şi pe prooroci" (Biblia)
„Aşa, în bucata dumitale am găsit, pe la început, puţin Delavrancea, amestecat cu Eminescu (Sărmanul Dionis), pe la mijloc două-trei picături de esenţă Caragiale (O făclie de Paşte), pe la sfîrşit un parfum de Creangă, - toate astea într-o soluţie foarte slabă de retorică ieftină, colorată în tonul cenuşiu al prozei curente." (Vlahuţă)[10].

Tot în această categorie sînt incluse: numele meşteşugarului dat lucrului făcut (un Rousseau, un Pagnon, un Stradivarius), numele pictorului pentru tablou (un Rembrant, un Aman, un Grigorescu) etc.

3. Folosirea numelui cauzei instrumentale în loc de numele efectului: *mînă,condei, pensulă, paletă* etc.

Ex. Il á une belle main (atît pentru caracterele scrisului, cît şi pentru stil)
C'est une de nos meilleurs plumes (pentru autor)
C'est un savant pinceau (pentru pictor)
Si peccaverit anima portabit iniquitatem suam (pedeapsa păcatului săvîrşit)
Peccata populi mei comedent[11] (jertfele oferite pentru păcate).

4. Numele obiectului pe care-l reprezintă, pentru o statuie sau pentru o imagine: Apolon din Belvedere, Jupiter de Fidias, o Diană de marmoră sau numele protagoniştilor pentru operele în care ei apar:

Ex. „Jamais le ciel ne fut aux humains plus facile
Que quand Jupiter même était de simple bois
Depuis qu'on l'a fait d'or, il est à nos voix" (La Fontaine)[12]
„Le Jonas, inconnu, sèche dans la poussiere
Le David, imprimé, n'a point vu la lumière;
Le Moise commence à moisir par bords." (Boileau)[13]

Şi-au pierdut valoarea deoarece sînt de mult intrate în uz metonimiile care indică cauza fizică şi naturală şi cauza abstractă şi metafizică. De pildă, anticii spuneau *soare* pentru căldură, *lună* pentru zodie (avem în franceză expresia „avoir des lunes– a avea capricii- din cauza prejudecăţilor referitoare la influenţa astrelor). Alte exemple: nu poţi merge contra stelei (destinului) tău, a avea „ochi buni", sau „amabilităţile", „atenţiile", „nedreptăţile" folosite pentru actele sau atitudinile generate de amabilitate.

II Efectul pentru cauză

În exemplul „nec habet Pelion umbras"[14] se înţelege că muntele Pelion nu are copaci care sînt cauza umbrei. De asemenea, din „pallida mors" (Horaţiu), „Pallentis habitant Morbi tristis que Senectus" şi „palidamque Pirenem" moartea, bătrînetea şi fîntîna consacrată muzelor nu sînt palide, triste, însă produc paloare, tristeţe.

Sau în exemplele: „Sa main désopérée M'a fait boire la mort dans la coupe sacrée", „On lui servit un verre de chicorée glacée: c'était lui verser la mort"[15] în care **moartea** este pusă în locul **otrăvii**, adică e cauza morţii.

La fel este şi în „O mon fils! ô ma joie! ô l'honneur de mes jours" (Racine), „Je l'ai vu cette nuit, ce malheureux Sévère, La vengeance à la main, l'oeil ardent de colère" (Corneille)[16] unde **bucuria, onoarea** sînt sentimentele produse de către fii iar **răzbunarea** înlocuieşte arma concretă în vreme ce mîna este primul instrument al răzbunării.

III Conţinutul pentru conţinut, cînd vasul, cupa, potirul este luat pentru băutura conţinută în vasul respectiv, ca în exemplele:

Il aime la bouteille (cit. Il aime le vin)
Avaler un verre de cognac
„apoi cofiţa-ntreagă o beau" (Alecsandri)
„a mîncat trei farfurii"

Sau, cînd oraşul, ţara, continentul etc. este luat pentru locuitorii respectivi; cerul pentru Dumnezeu sau pentru zeii păgîni etc. ca în „implorer le secours du ciel", „grâce au ciel", „pămîntul a tăcut în faţa lui Alexandru", „pleure, Jérusalem, pleure, cité perfide..."

IV Numele locului unde se face un lucru folosit pentru lucru

Exemple: „il a un vrai Damasc" (are o sabie, cuţit făcut la damasc); un caşmir, un bourgogne, un Sedan.

Liceul folosit pentru discipolii lui Aristotel, sau pentru doctrina pe care Aristotel o preda la Liceu.
Porticul – filosofia lui Zenon (stoa – stoici)
Academie – doctrina lui Platon
Sorbona, Vaticanul „Je ne décide point entre Genève et Rome" (Voltaire)

V Semnul pentru lucrul desemnat

Cele mai frecvente sînt: sceptrul pentru autoritatea regală, spada pentru cariera militară, roba pentru magistratură, ca în exemplele:

„Quitter la robe pour l'épée"
„cedant arma togae" (Cicero)
„Dans ma vieillesse languissante,
Le Sceptre que je tiens pèse à ma main tremblante",

Sau tuleiele de barbă pentru tinereţe, părul alb pentru bătrîneţe, furca sau fusta pentru femeie, ca în:

„vous êtes une jeune barbe"
„non deduces canitiem ejus ad inferos"

„Le royaume de France ne tombe point en que nouille"

Se foloseşte laurul pentru glorie, măslinul pentru pace, crucea pentru creştinism, semiluna pentru mahomedanism, vulturul pentru Austria, crinul pentru Franţa, jugul, lanţurile, fierul pentru robie, rasa pentru călugări, mască pentru cel care poartă mască (v. Caragiale, *D'ale carnavalului*) ş.a.m.d.

Exemple: „Tot ce stă în umbra crucii, împăraţi şi regi s-adună
Să dea piept cu uraganul ridicat de Semilună" (Eminescu)
„Il a remporté la palme du martire"

VI Numele abstract pentru concret

„Minciuna (sfetnicii mincinoşi) stă cu slugile la masă" (Al. Vlahuţă)
„Se va strecura mişelia însetată de sînge" (cit. mişelul)
„Le mérite n'a besoin que de lui même" (cit. omul merituos)
„un nouvel esclavage se forme tous les jours pour vous" (Horaţiu)
VII Părţile corpului care sînt socotite sediul pasiunilor şi al sentimentelor interioare se iau în locul sentimentelor despre care este vorba

Aici este necesară o precizare şi anume: explicarea situaţiilor diferă în funcţie de interpretarea specifică fiecărei perioade. Mai exact, dacă anticii spuneau „habet cor" (Plaut), din expresia menţionată se înţelegea: „are minte". În schimb, noi o traducem cu „are curaj". În latină „vir cordatus" însemna „un om cu bun simţ, discernămînt".

Urechile se iau pentru milă, compasiune, încredere: „a pleca urechea la..."

Creierul se ia pentru minte, pentru judecată: „O, ce cap frumos, dar ce păcat că n-are nici pic de creier" (Fedru) sau, dimpotrivă, se poate spune „jeune homme vous avez tout l'air d'un écervelé" (descreierat). În franceză avem: „c'est un homme de tête", „la têtr lui a touené", „avoir de la tête", „tête de fer" (ultimele două expresii folosite şi referito la un om încăpăţînat). În română avem: „un om cu cap" (v. „cap ai, minte ce-ţi mai trebuie" *Conu Leonida*), „are un cap bun", „îi merge capul", „are capul tare", „a fi greu de cap" etc. şi **inimă**: „un om de inimă", „a oferi –a cere mîna şi inima".

VIII Metonimia posesorului, adică denumirea unui lucru prin numele posesorului, a celui ce-l foloseşte sau a celui care este cunoscut a-l avea în puterea sa.

Ex. Jam proximus ardet Eucalegon (cit. casa lui U.)

Vergiliu dă în *Eneida* şi navelor numele proprietarilor: Capys, Anteu, Gyas.

De asemenea, monedelor li se dă numele suveranului al cărui chip este pe ele: „deux cents Louis d'or", „ducentos philippos reddat aureos".

Acest inventar este relativ, unii autori considerînd superfluă, ineficientă, încercarea de a clasifica aspectele metonimiei. În acest sens, Dragomirescu vorbeşte despre valoarea relativă a metonimiei (cînd simbolul aparţine altor vremuri), Fontanier include metonimiile care aparţin limbii uzuale catachrezei, Tomaşevski consideră că sinecdoca ar trebui tratată ca fiind o formă a metonimiei. Acest din urma autor menţionat surprinde în paragraful destinat metonimiei fenomene înrudite cu metonimia, cum ar fi utilizarea ironică a cuvîntului intr-un sens opus celui existent, de pildă, „deştept" în loc de „prost": „De unde vii, cap deştept?". În acest exemplu se produce diminuarea sensului cînd un cuvînt ce exprimă o laudă este folosit cu scopul blamării. Fenomenul explicat prezintă o situaţie inversă: „Ah, ticălosule!" (blamare în sens de tandreţe). Şi eufemismele sînt incluse în acest paragraf. Tomaşevski, spre deosebire de Fontanier, spune că „expresiile metonimice sînt caracteristice pentru limba vorbită" şi „în procesul repetării lor, ele pot genera începutul unor noi semnificaţii ale cuvîntului".

Concluzia care se poate formula e aceea că metonimia este o figură utilizată atît în limba vorbită, cît şi în cea scrisă (cit. beletristică) cu rol afectiv (exprimă emoţii, sugerează sentimente) şi axiologice (e dat de nevoia omului de a „numi" fenomenele metafizice).

1. Tomaşevski, **Teoria literaturii. Poetica,** p. 74.
2. Du Marsais, **Despre tropi,** v. Anexa **Encyclopedie on dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers,** p. 199.
3. Tomaşevski, **op. cit.,** p. 63-64.

4. **ibid.**, p. 65.
5. H. Morier, **Dictionnaire de poetique et de rhétorique**, p. 259.
6. Du Marsais, **op. cit.**, p. 70.
7. **ibidem**, p. 71.
8. Fontanier, **Figurile limbajului**, p. 59
9. **ibidem**, p. 56.
10. Gh. N. Dragomirescu, **Mica enciclopedie a figurilor de stil,** p. 164.
11. Du Marsais, **op. cit.**, p. 73-74.
12. Fontanier, **op. cit.**, p. 57.
13. **ibidem**, p. 57.
14. Du Marsais, **op. cit.**, p. 74.
15. H. Morier, **op. cit.**, p. 259.
16. Fontanier, **op. cit.**, p. 59.

Bibliografie

1. Dragomirescu, Gh.N., **Mica enciclopedie a figurilor de stil**, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975.
2. Du Marsais, **Despre tropi**, Editura Univers, Bucureşti, 1981.
3. Fontanier, P., **Figurile limbajului**, Editura Univers, Bucureşti, 1977.
4. Morier, H., **Dictionnaire de poetique et de rhetorique**, Presses Universitaires de France, Paris, 1961.

Tomaşevski, **Teoria literaturii. Poetica,** Editura Minerva, Bucureşti, 1973.

Maria Berényi, *În pragul noului mileniu / Új évezred küszöbén.*
Publicație a Comunității Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria. Volum subvenționat de Fundația Publică „Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria" și (de) Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale, Giula, 2002, 144 p.
Oana Aurelia Gencărău

Volumul Mariei Berényi este, înainte de toate, mărturia disponibilității de a crea poezie românească, de a produce imagine poetică și de a încifra, în versurile ce trădează o sensibilitatea aparte, înțelesuri ale existenței chiar și atunci când condiția efectivă a eului creator e cea a unui minoritar care resimte dureroasa căutare, alegere ori acceptare a unei identități.

Cunoscută cititorului din România și din Ungaria prin cărțile anterioare — de poezie și de istorie a culturii românești la Budapesta, dintre care de o deosebită primire s-a bucurat *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu* (Giula, 2002) — Maria Berényi ne dezvăluie acum o altă dimensiune a personalității sale. Urmărind certitudinile și incertitudinile dispuse de autoare în cele peste șaptezeci de poezii în limba română, descoperim o ființă atentă la toate provocările vieții în ordinea trăirii și a cunoașterii, precum și în cea a înțelegerii absolutului drept relevare a unei instanțe creatoare unice. Într-o veritabilă artă poetică, cu titlu simbolic reluat în al patrulea vers, poeta dovedește o înțelegere superioară a rostului creației și al suferinței pe care aceasta o impune : *De un singur vers am nevoie / îl aștept noapte de noapte / Nimic, nimic, nimic / Rătăcesc printre cuvinte / printre atâtea cuvinte / căutînd poemul / care să-mi arate drumul / Mă chinuie hîrtia albă și amară / mi-e sufletul o tulbure oglindă / ce-ncearcă tremurînd să mă cuprindă.* Ca la Arghezi, creația e la Maria Berényi supremul țel al existenței, cel dătător de sens, cale de regăsire a sinelui, dacă ținem cont de ceea ce ni se mărturisește în *Cam atît : cînd ceasul îmi va bate clipa sfîrșitului / voi așeza pe altarul gurii cuvinte sfinte / voi cutreiera mult printre rînduri / și voi sădi floarea de limbă dulce.* Practica poeziei devine astfel mărturisire cu privire la timpul în care supunem vederii orizontul lumii date și deslușim ordinea și, mai ales neordinea ce domnește în și dincolo de noi. Dinspre sine spre real — și apoi înapoi — trecem prin poeme precum *Nu pot pleca și nu pot să rămîn, În jur totu-i pustiu și sălbatic, Pașii mi-s gînduri, Îmi întorc fața spre crucea tăcerii.* Întrebările pe care și le pune eul într-o astfel de călătorie privesc, poate, disponibilitatea ființei de a se defini, de a-și alege un drum, un chip, un destin (*cum să aleg între două direcții / între două dorințe*), de a recepta veridic semnele realului traumatizant (*Plecasem să aflu un adevăr / pînă acum nu l-am găsit*), de a depăși situațiile limită ale unui veac dominat de disperare, care ne strecoară în suflet sentimentul că am fi inutili (*Am fost de serviciu / în acest deceniu / M-am luptat cu toate / morile de vânt*). Unul dintre poemele din care se resimt astfel de neliniști, intitulat simbolic *Lipsă de identitate*, situează la originea frământărilor tocmai continua alergare *între mine și mine... între cer și pămînt* ; altul cu un titlu ce ne plasează în imediat : *11 septembrie 2001*), în realitatea contemporană nouă, socotește drept pricină a acestei neliniști inversarea reperelor spațiale ale lumii în momentul în care *Apa e cer, iar cerul e apă* ; viziunea de coșmar ce potențează chinuitoarea incertitudine e generată de atâtea și atâtea experiențe cotidiene ce se înfățișează ochiului ca o expoziție suprarealistă în cadrul căreia se vînd sîni/ din gumă fragedă/ în vreme ce de pe pânze curg priviri /*moarte, tăceri/ sfîșieri/* iar sub poduri se vând *ultimele speranțe*. De fapt, un întreg ciclu vorbește despre moarte, despre suferința fără cuvinte și poate de aceea în lexicul poetic al Mariei Berényi cel mai important simbol este *tăcerea*. E o unitate de lexic regăsibilă în mai toate poemele ; înțeleasă întâi ca o chemare spre necunoscut (*inele de tăceri îmi cad pe gură*), asociată imediat sacrului (*îmi întorc fața spre crucea tăcerii*), coborâtă din nou în profan (*în mansarda vieții/ noastre cotidiene/ cuvinte și tăceri corupte/ tronează cu mare pasiune*) și pendulând tot așa între sacru și banal, între diurn și nocturn, *tăcerea* Mariei Berényi este una semnificativă în ordinea trăirii și a manifestării prin poezie.

Vasile Filip, Universul colindei românești

(Bucureşti, Editura I.O., 1999, 304 p.)

Carmina Popescu
Universitatea Babeş-Bolyai
Cluj-Napoca

În perimetrul folcloristicii românești, continuând tradiția unor riguroase abordări în domeniu întreprinse de cercetători de marcă precum: Petru Caraman, Ovidiu Bârlea, Monica Brătulescu, Nicolae Bot si alții, semnalăm contribuția de excepție a lucrării *Universul colindei românești*, semnată de profesorul Vasile Filip, care oferă publicului cititor posibilitatea comprehensiunii structurilor de adâncime ale unor obiceiuri perene în care s-a decantat, cu o prospețime mereu autentică, experiența milenară a poporului român. Demersul ştiințific întreprins de ilustrul cercetător, fundamentat pe o temeinică bază documentară, vizează analiza structurilor arhetipale din arealul imagistic şi simbolic sedimentat în corpusul tematic al colindelor românești, cartea fiind o incursiune în mentalitatea arhaică a unei civilizații care, prin raportare la timp şi spațiu, a trăit, a simțit, a gândit evenimentele printr-o optică proprie, inconfundabilă. Din această perspectivă, putem interpreta cartea ca "imago mundi", ca panoramă a unei complexe filosofii de viață generate în retotrele spirituale ale unor oameni care, prin creații orale şi scrise, au încercat să-şi explice lumea şi rânduielile acesteia, dând potențiale răspunsuri la întrebări legate de viață şi moarte, de perisabilitate şi veşnicie, de iubire sau credință.

Intenția autorului este formulată din primele pagini ale cărții, prin intermediul celor şase capitole urmând să pătrundem "într-un labirint de simboluri ascunse în versuri ciudate, ce par câteodată lipsite de logică sau care se succed în stranii simetrii stilistice sau metafore negate", încercndu-se urmărirea unor "linii care desenează câmpul magnetic al unei mentalități care ordona cândva aspectele disparate ale lumii sub semnul aceleiaşi zodii"(p.22).

Imersiunea în mentalitatea arhaică implică o doză de relativitate în aprecierea veridică a faptelor, idee argumentată de autor în cel dintâi capitol "Preliminarii teoretice şi metodologice". În subpunctele capitolului liminar, autorul face o trecere în revistă a apariției şi evoluției obiceiului colindatului în coordonatele spațiului românesc, conturând succint fizionomia tematică a speciei, insistând pe specificul colindei ca text. Astfel, "din punctul de vedere al specificului lor semiotic, colindele se situează într-o zonă diametral opusă fantasticului agresiv şi neliniştitor, şi anume în sfera idealității semnificative, a miticului"(p.18). Prin această "poartă" mitică se va încerca, în capitolele următoare, recuperarea şi reinterpretarea semnificațiilor tuturor imaginilor şi simbolurilor conservate în textul colindelor.

Axa mitică circumscrisă de autor îşi fixează ca reper inițial un mit fundamental, nucleu generator de spiritualitate românească: mitul cosmogonic. Privit din diverse unghiuri, studiat de nenumărați cercetători precum: T. Pamfile, Elena Niculuță-Voronca, Simion Florea Marian, Mircea Eliade, Romulus Vulcănescu şi alții, mitul originilor a circulat, în teritotiul românesc, în numeroase variante. În capitolul al doilea ("Cosmologie şi cosmogonie. Reprezentări românești şi contextul lor general") Vasile Filip surprinde mutațiile de esență ale mitului creației în paradigma culturală românească. Autorul precizează că modelul cosmolgic românesc arhaic presupune existența a trei paliere ontologice: cerul, pământul plat, plutind pe apă ori susținut de mai mulți stâlpi, la baza cărora se identifică o ființă mitologică din "paradigma Dragonului". Ideea este exemplificată prin scurte pasaje din colinde aparținând diferitelor spații geografice românești, toate centrate în jurul modului de separare, într-un timp imemorial, a nivelurilor lumii.

Capitolul următor – "Paradigma cosmogonică. Rezonanțe în spațiul colindei" – schițează tabloul cosmogoniei românești, autorul sprijinindu-se pe relatările folcloriştilor de la sfârşitul secolului trecut, sintetizate de Tony Brill în volumul "Legendele cosmosului". Subcapitole precum: "Facerea în colinde", Reiterarea cosmogoniei", "Lupta cosmogonică" circumscriu geografia simbolică a spațiului

"facerii", identificându-se elementele centrale ale acestui nucleu sacru: arborele vieţii, marea, berbecii miraculoşi, fântâna, crucea şi pădurea. În economia evenimenţială a textelor colindelor sunt analizate faptele diverşilor actanţi implicaţi in mitul cosmogonic românesc: "tatăl pantocrator", Sfântul Ilie, fântânarul", "Maica" etc. Un motiv des întâlnit rămâne cel al " leagănului din copac", imaginea cumulând elemente aparţinând a două spaţii diferite: unul de factură creştină, celălalt de factură păgână.

"Cosmogonia înseamnă şi creare a timpului" (p.133), căci, pentru mentalitatea arhaică, orice existenţă presupune o ancorare în durată. Capitolul "Regenerarea timpului" surprinde modul în care cei dintâi oameni s-au raportat la acest factor determinant al existenţei. "Curgerea" implică ideea despărţirii timpului sacru de cel profan. Omul arhaic intuieşte efectele degradante ale "trecerii", întreaga sa ontologie se va constitui pe linia efortului disperat de a aboli "Istoria" printr-un "regressum ad uterum", printr-o încercare de recuperare a timpului mitic. Prin urmare, regenerarea timpului echivalează cu o nouă naştere a lumii, cu o întoarcere la vârsta paradisiacă a originilor. Autorul descrie specificul sărbătorilor în succesiunea temporală, acordând un loc privilegiat sărbătorilor de iarnă, în centrul cărora se configurează, asemenea unui "axis mundi", obiceiul Crăciunului. Cele două forme majore de regenerare a timpului sunt: naşterea şi botezul.

Problematica incestului, văzută ca imoralitate sancţionată de mentalitate arhaică, ocupă locul central în cel de-al cincilea capitol al cărţii, "Incest şi Cosmogonie". Tradiţia populară românească atribuie incestul Sfântului Ilie, anumite colinde integrând personajul în scenariul oedipian. În cadrul subcapitolului "Căsătoria Soarelui cu Luna în colinde" este urmărit modul în care scenariul narativ al unei tentative de unire incestuoase îşi asociază elemente specifice paradigmei cosmogonice. Autorul foloseşte în comentariul său, pentru exemplificare, textele variantelor-colindă de la nord de Carpaţi şi pe cele ale variantelor-baladă de la sud de Carpaţi.

Ultimul capitol al cărţii – "Eroul întemeietor şi vânătoarea iniţiatică" – focalizează atenţia spre ideea iniţierii, problemă strâns legată de miturile cosmogonice. Iniţierea este un ritual care oferă individului, la vârsta ieşirii din copilărie, şansa unei noi şi dureroase renaşteri. Accederea individului la un nou statut îmbracă forme regăsibile în riturile de iniţiere legate de vârstă, instalare fiinţei umane pe o nouă treaptă existenţială echivalând cu o întemeiere. Personaje aparţinând miraculosului popular, animale fabuloase, întruchipări astrale sau făpturi supraomeneşti fac obiectul discuţiei legate de iniţiere.

Prin complexitatea tematicii abordate, prin structurarea ideilor într-o arhitectură unitară, prin analiza profundă a structurilor imaginarului mitic, cartea profesorului Vasile Filip rămâne un punct de referinţă marcant în domeniul etnologiei şi folcloristicii româneşti, reconstituind, prin detalii sugestive, profilul spiritual al celor mai vechi locuitori ai "spaţiului mioritic".

SEMNALĂRI

Dacă secolul trecut, teribilul secol douăzeci, a însemnat pentru românii din Ungaria — mai ales în ultimele decenii — o alunecare vertiginoasă pe panta asimilării etnice şi a pierderii limbii, climatul care se face simţit în primii trei ani ai secolului douăzeci şi unu pare să aducă o revigorare în viaţa culturală a comunităţii româneşti. Deşi dezorientată, scindată şi pusă — poate pentru prima dată în istorie — în faţa discernerii valorice şi a ieşirii din izolare, intelectualitatea românească, nu întâmplător, a produs, în acest debut de secol ce promite mari, dar încă neclare transformări, o serie de dovezi ale existenţei sale spirituale pe terenul creaţiei şi al cercetării. Volumele publicate după anul 2000, sponsorizate de diverse instituţii şi fundaţii ungureşti, probează concluzia că autorii români din Ungaria doresc şi sunt capabili să se folosească de mijloacele oferite de statul în care trăiesc, în vederea susţinerii propriilor identităţi şi limbi naţionale. Cărţile îşi aşteaptă cititorii iar autorii aşteaptă, fără îndoială, semnalele critice care să le întărească hotărârea că efortul de a supravieţui prin cultură, pe care ei îl depun aici, la periferia românităţii, este important şi necesar. Cum Ungaria, aşa se vede, va

intra în Uniunea Europeană înaintea României, cultura românească susţinută pe axa Giula — Seghedin — Budapesta, va fi, în aceste condiţii, printre primele "cărţi de vizită" ale spaţiului românesc.

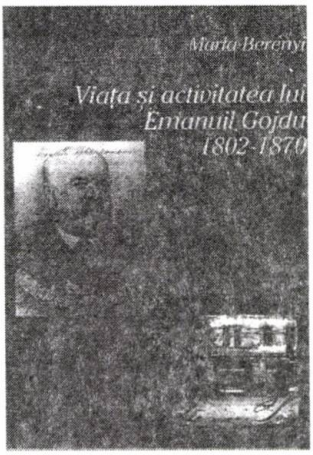

MARIA BERÉNYI, *Viaţa şi activitatea lui Emanuil Gojdu 1802 – 1870*, Giula, 2002, Publicaţie a Societăţii culturale a românilor din Budapesta, Apariţia volumului a fost sprijinită de Fundaţia Publică "Pentru Minorităţile Naţionale din Ungaria, Autoguvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta şi de Ministerul Patrimoniului Culturii Naţionale din Ungaria, 290 p.

Continuând mai vechile preocupări, finalizate deja într-un volum dedicat personalităţii marcante a macedoromânului Emanuil Gojdu (*Istoria Fundaţiei Gojdu 1870 – 1953*, Budapesta, 1995), autoarea — originară din Micherechi, stabilită de mai multe decenii la Budapesta, unde duce o susţinută activitate în folosul comunităţii româneşti, fiind, totodată, directoarea Institutului Creatorilor şi Cercetătorilor români din Ungaria — publică această lucrare într-un an aniversar: în 2002 s-au împlinit două secole de la naşterea lui Gojdu, "intelectual de frunte şi neobosit luptător pentru o cauză nobilă şi dreaptă" (p. 5). Lucrarea este structurată pe trei câmpuri de deschidere, care, împreună, redau o imagine realistă nu numai a personalităţii complexe care a fost Emanuil Gojdu, ci şi a epocii în care a trăit: Gojdu – descendent al unei familii aromâneşti şi activ susţinător al coloniei macedoromâne din Pesta, Gojdu – cariera politicianului român, deputat în Parlamentul Ungariei şi Gojdu – ortodoxul filantrop, creatorul fundaţiei care a înlesnit drumul spre învăţătură mai multor zeci de tineri români de condiţie materială modestă. Volumul este, în primul rând, un cuprinzător mijlocitor de documente şi o densă panoramă a evenimentelor politice şi sociale ale timpului. Interesul românilor din Ungaria pentru activitatea lui Gojdu este motivat chiar din primele comentarii ale autoarei: "Pentru românii din Ungaria, Emanuil Gojdu reprezintă un punct de referinţă al identităţii lor".

Volumul are un rezumat în ungureşte şi unul în limba engleză. Coperta este realizată de artista plastică STELA SANTĂU.

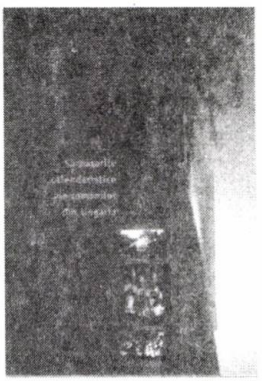

EMILIA MARTIN, *Sărbătorile calendaristice ale românilor din Ungaria*, Giula, 2003, Publicaţie a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Volumul a apărut cu sprijinul financiar al Fundaţiei Publice "Pentru Minorităţile Naţionale şi Etnice din Ungaria" şi al Ministerului Patrimoniului Culturii Naţionale, 192 p.

Volumul este o reeditare, revăzută şi adăugită, a lucrării publicate de etnografa Emilia Martin, sub titlul *Sărbătorile calendaristice ale românilor din judeţul Bichiş*, în 1987. Cartea încearcă "să salveze de la uitare frumoasele obiceiuri româneşti, ea oferă mai ales tinerilor posibilitatea să-şi cunoască datinile, invitându-i să le reînvie", după cum se argumentează în pagina intitulată Cuvânt înainte. Capitolele cuprinzând descrierea obiceiurilor româneşti propriu-zise, sunt precedate de o valoroasă bază de date privind evoluţia diacronică a cercetările etnografice orientate asupra comunităţilor tradiţionale româneşti rămase în Ungaria după 1920, precum şi o succintă imagine istorică şi geografică a acestor comunităţi, imagine ce are în centru gradul de menţinere sau de asimilare a elementului românesc. Grupate pe anotimpuri (de la *Sfântul Nicolae* până la *Ziua Morţilor*), obiceiurile şi sărbătorile — unele practicate spontan până spre deceniul al şaptelea al secolului douăzeci, altele prelungite, prin punerea în spectacol de scenă, dar majoritatea rămase în

tradiția narativă orală până azi — sunt astfel prezentate de autoare, încât momentele principale pot fi refăcute cu ușurință, mai ales că textul este adeseori însoțit de fotografii (executate de autoare, de Ioan Sz. Kiss și de etnograful maghiar Bencsik János). Într-o excelentă prezentare grafică (designul a fost realizat de IOAN NYISZTOR) cartea, prin conținutul susținut de o bibliografie judicioasă, dovedește faptul că folclorul românilor din Ungaria, ca parte integrantă a folclorului românesc, are, totuși, un caracter particular, rezultat al relațiilor interetnice și al statutului de spațiu identitar insular.

Volumul e prezentat, în final, într-un rezumat în limba maghiară.

TEODOR MISAROȘ, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, Giula, 2002, Ediția a II-a, revizuită, A apărut cu binecuvântarea Prea Sfinției Sale Sofronie, Episcopul Giulei, Editarea volumului a fost realizată cu sprijinul financiar al Fundației Publice pentru Minorităților Naționale și Etnice din Ungaria, al uniunii Culturale a Românilor din Ungaria și al Ministerului Patrimoniului Cultural Național din Ungaria, 311 p.

"Cartea de față trebuia să apară de mult" — sunt cuvintele cu care se deschide nota editorului Eva Iova, cea care a îngrijit apariția celei de-a doua ediții a lucrării regretatului părinte vicar Teodor Misaroș. Cele o mie de exemplare ale primei ediții s-au epuizat de mult, cele cinci sute ale ediției a doua se dovedesc deja prea puține pentru interesul de care se bucură volumul.

Lucrarea prezintă în prima parte istoria comunităților ortodoxe românești din Ungaria posttrianonică, în paralel cu istoria localităților respective, 19 la număr. Nu e lipsit de importanță că sunt expuse numeroase date despre școlile confesionale și despre învățătorii care au activat în fiecare dintre acestea. Al doilea segment se ocupă de câteva evenimente importante pentru organizarea vieții religioase a ortodocșilor români din Ungaria, ca înființarea protopopiatelor, a Vicariatului, aderarea fortuită și apoi și părăsirea de către bisericile românești a Bisericii Ortodoxe Maghiare.

Ediția de față se deschide cu gândurile și binecuvântarea Episcopului Sofronie al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și se încheie cu un Epilog al părintelui Aurel Becan, din care aflăm că, actual, în Ungaria există 21 de parohii ortodoxe române. Cartea cuprinde numeroase fotografii puse la dispoziție de fototeca redacției săptămânalului Foaia românească.

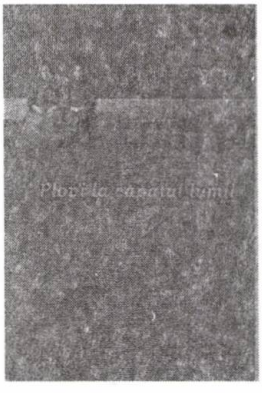

ANA RADICI REPISKÝ, *Plopi la capătul lumii* Giula, 2003, Publicație a Autoguvernării pe Țară a Românilor din Ungaria, Apariția volumului a fost sprijinită de Fundația Publică "Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria", 147 p.

"Oriunde mă duc, oricum trăiesc, orice gândesc, oricum privesc lumea, oricum iubesc, oricum visez, oricum vorbesc, ajung mereu și mereu acasă, la Micherechi." — iată mărturisirea autoarei, care se află în fața apariției celui de-al doilea volum de scrieri într-un stil de graniță a interviului cu memoria. Dovedindu-se o veșnică Mecca pentru pelerinajele Anei Radici, Micherechiul se conturează ca un spațiu aflat "la capătul lumii" pentru intruși, dar privit ca "buricul pământului" de locuitori. Cu unii dintre aceștI locuitori, autoarea realizează interviuri despre trecut, despre transformare, despre credință, despre rădăcini și supraviețuire, despre șansele românității și, mai ales, despre statornicia dragostei de locurile natale. Cele 15 interviuri sunt însoțite de fotografii vechi și noi, emoționante dovezi ale vieții de familie la Micherechi.

GHEORGHE SANTĂU, *Amintiri...* Giula, 2001, Apariţia volumului a fost sprijinită de Fundaţia Publică "Pentru Minorităţile naţionale şi Etnice din Ungaria", De Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria şi de editura "NOI", 116 p.

Autorul mărturiseşte încă din primele rânduri că a luat hotărârea de a publica aceste scrieri memorialistice inspirat de volumul întâi al "Amintirilor fără memorie" de Alexandru Ciorănescu. Alăturându-se, deci, constatării că trecutul nu e al adevărului, ci al celui care l-a trăit, Gheorghe Santău deapănă firul amintirii unor evenimente care au contribuit la devenirea sa, firul unor experienţe ce i-au marcat cele aproape opt decenii de existenţă. Destinul unui astfel de volum, eterogen şi eclectic, trebuie privit printr-o prismă specială, marcată de statutul autorului: un minoritar român din Ungaria, care învaţă permanent din evaziunile sale spaţiale sau spirituale, însă se întoarce mereu acasă, dovedind că nu în toate cazurile intelectualul e un trădător şi că, după o vreme, omul devine robul propriilor sale amintiri.

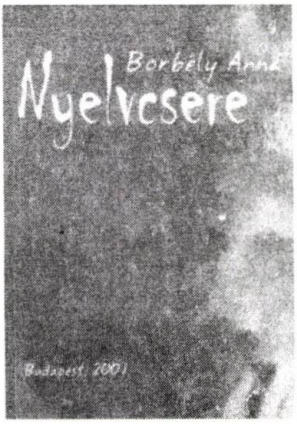

Borbély Anna, *Nyelvcsere* (Schimbare de limbă), Budapesta, 2001, 300 p. Lucrarea elaborată la Institutul de lingvistică al Academiei Maghiare de Ştiinţe este sponzorizată de fundaţia OTKA şi Fundaţia Publică „Pentru Minorităţile Naţionale şi Etnice din Ungaria". Din cercetările de până acum cunoaştem acurateţea cu care autoarea utilizează metoda sociolingvistică, cu unele incursiuni în psiholingvistică. Continuând investigaţiile întreprinse prin anii 1980, cartea de faţă se axează pe teza de doctorat susţinută în 1996. Lucrarea monografică a Anei Borbély oferă cititorului o copiosă introducere în cercetările cu privire la schimbările de cod, la tipurile şi metodele de cercetare şi la factorii care generează aceste mutaţii lingvistice, de fapt abandonarea, pierderea limbii originale o dată cu înstrăinarea de identitatea naţională. Problema abandonării limbii originare nu este relevantă în lucrarea Anei Borbély, accentul cade în primul rând pe *procesul* schimbării de cod şi nu pe *motivele* acestei schimbări, recunoscând că nu a reuşit să găsească o explicaţie a trecerii de la o limbă la alta, după cum rămân nedesluşite şi motivele diminuării, respectiv abandonării limbii materne. Cele trei capitole cuprinzătoare ale cărţii oferă cititorului aproape tot ce sociolingvistica are de spus despre această chestiune ştiinţifică extrem de complexă şi, totodată, controversată.

1802-1894

Nicolae Bălcescu
1819-1852